

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):

Titel | Title:

Udgivet år og sted | Publication time and place: Kjøbenhavn : Gyldendal, 1862

Fysiske størrelse | Physical extent:

Dahlerup, H. B.; af H. B. Dahlerup.

Naturphilosophiske og kulturhistoriske
Betragtninger

[7], 428 s.

DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

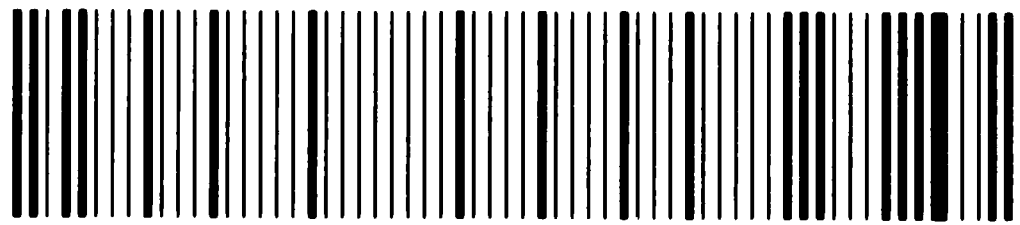
The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

14-79-8

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
DA 1.-2.S 14 8°

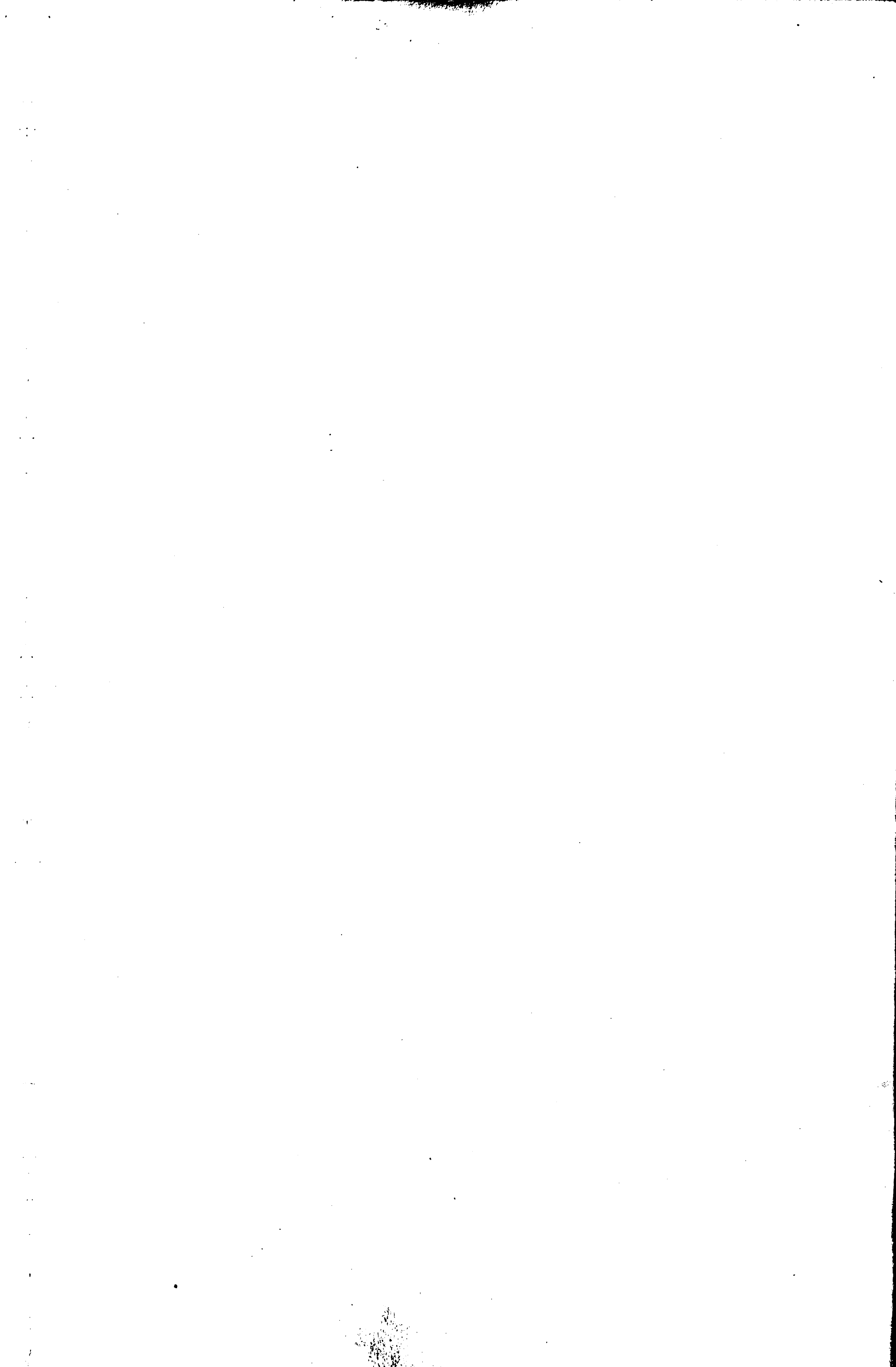
1 1 14 0 8 01228 X

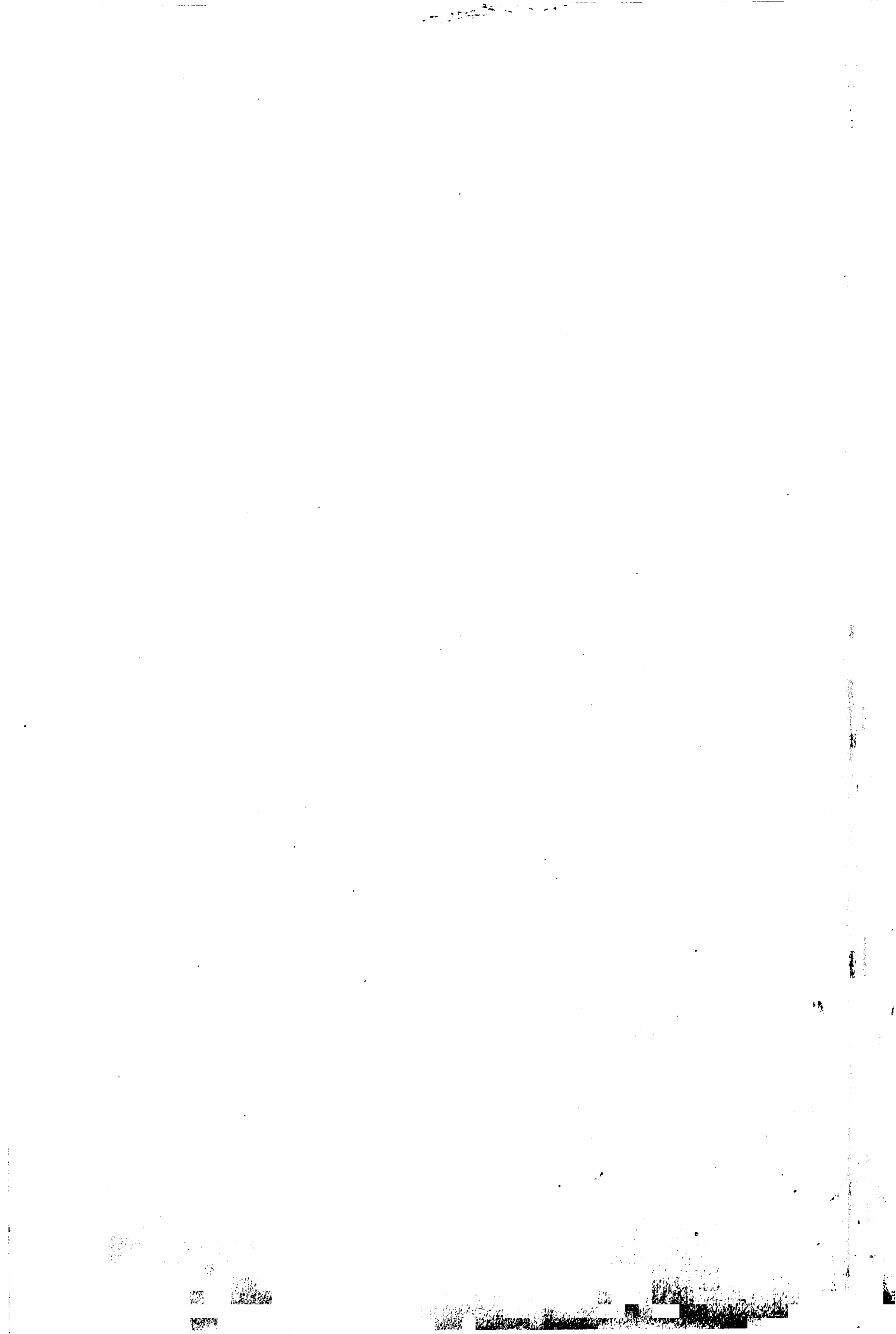
+ Rex

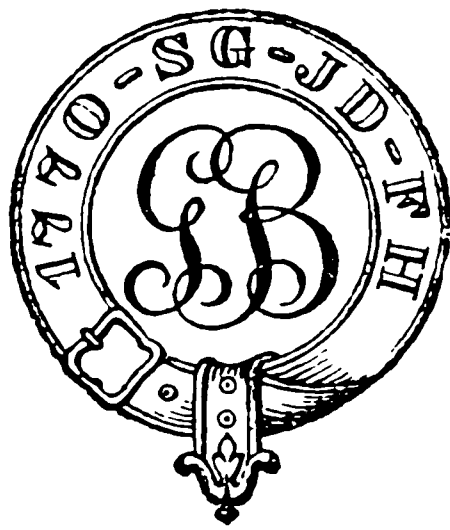

Naturphilosophiske og kulturhistoriske Betrægtninger.

af

H. B. Dahlerup.

Kjøbenhavn.

Gyldendalske Boghandling.

H. S. Wibes Bogtrykkeri.

1862.

Forord.

Planen til dette Skrift dannede — som i Skriftet selv er omtalt — og udviklede sig først under Udarbejdelsen. Alt som Forfatteren skred frem paa det ham hidtil kun løselig bekjendte Terrain, aabnede der sig den ene nye Udsigt, den ene nye Situation efter den anden for ham. Han fandt snart, at dersom han ikke skulde forvilde sig paa det vidt udstrakte og uoverskuelige Gebeet, der laae for ham, hvor han hidtil kun havde seet sig lidt og flygtigt om, vilde det være nødvendigt for ham at holde fast ved en vis bestemt Retning og opsætte den nøiere Undersøgelse af, hvad der ikke umiddelbart laae paa hans Wei, til en beleiligere Tid.

Paa hans Vandring igjennem Culturperioderne er det imidlertid ikke altid lykkedes ham at undgaae saavel at dvæle forlænge ved et enkelt Punkt, som at forbigaae uberørt et og andet Hovedtræk ved andre, ikke at tale om de hyppige Gjentagelser, der vidne om den frie, planløse Maade, han gif frem paa fra Begyndelsen af. Hans Digressioner ville saaledes undertiden findes for lange, og af Undladelser beklager han en, han opdagede, da det var forsilde at gjøre den god igjen, den nemlig, at han ikke fuldstændigere og i Forening har udviklet den absolute Naturnødvendighed af saavel Mennekeslægtes Udvikling ved og igjennem Culturcykler eller Perioder, som af Raceforskjellens Fremkomst under Mennekes tidligste Udbredelse over Kloden,

ifølge dennes specielle Dannelse og Indretning for Menneffeslægten, hvilken Forffjel igjen netop den cykliffe Culturvandring viser sig bestemt til at skulle udjevne engang ved Racernes successive Sammensmeltning til en eneste normal Menneffeslægt, en Venden tilbage til Menneffets normale Skjønhed. Da denne Hypothese, der (alle Leddene i den samlede) synes Forfatteren saa vel begrundet, endnu, saavidt vides, er bestridt af Mange, har han ikke villet undlade at benytte Leiligheden til her at fremsætte den heelt og distinct.

Saaledes som Planen efterhaanden havde dannet sig, skulde der efter det historiffe Overblik, som udgjør Hovedindholdet af dette Skrift, følge Betragtninger over det enkelte Menneffes Liv og Væsen — Undersøgelser om Sjælens Natur m. m., over de store i Philosophien endnu uløste Spørgsmaal om Villiesfriheden, Tilregneligheden og Straffen i Forbindelse med Læren om det guddommelige Forsyns Styrelse, om Modsigelserne eller Modfætningerne, deres Indflydelse paa Livets Gang, saasom Virkelighed og Illusion, Viisdom og Daarskab, Sandhed og Løgn, om Indflydelsen og Betydningen af Forffjelligheden i Vilkaar o. s. v. Disse Betragtninger skulde tjene til Indledning for Undersøgelse om Culturens Betydning for det enkelte Menneffe, eller Culturen i Forhold til Menneffeindividet, med Hensyn til vore Forestillinger om Menneffets Bestemmelse for et høiere Liv og om Livet paa Jorden som en Skole for Menneffet. Endelig vilde herester følge, under Forudsætning af lignende Culturcyklers fortsatte Vandring over Jordkloden, Betragtninger eller rettere Phantasier over Culturens Betydning for Jordelivets Totalitet, over Culturen som værende dette Liv selv — Uttringerne af Jordens Liv.

Dette var saa omtrent Forfatterens Plan, dette var, hvad der foresvævede ham at høre til en fuldstændig Verdensanskuelse.

Kun den første Deel forelægger han Publikum i dette Skrift; til det Øvrige har han samlet en ikke ringe Deel af Noter og Udarbejdelser, som ville blive sammenarbejdede og ordnede til Udgivelse, saafremt han beholder Livet saa længe og bevarer Mands- og Legemskraft.

Forfatteren har i Skriftet sagt, at han ikke tænkte paa at ville skrive en Culturhistorie, og alligevel er den Plan, han er kommen til, ikke saa langt fra at ligne Planen til en Saadan, efter den Forestilling han kan gjøre sig derom. Forfatteren har aldrig seet en Culturhistorie, har ikke læst Guizot eller nogen anden Forfatter, der kunde tjene ham til Mønster. De eneste Kilder han har benyttet ere: Gibbon og Barthelemy's Anacharsis, af hvilke han har taget Stoffet til Skildringen af den romerske og græske Cultur. Han har ikke søgt Stof hos andre Forfattere eller laant Tanker af dem, meer end hvad han fra Læsning af Tidsskrifter, populaire Afhandlinger og anden spredt Lecture havde bevaret i Hukommelsen og saaledes benyttede som sin Eiendom lig anden erhvervet Kundskab. Ugefremme Uddrag eller Citater, der som oftest ere tagne af Hukommelsen, angiver han altid som saadanne. Han vilde, som sagt, ikke levere et videnskabeligt Værk, ikke give sig ud for at være Lærd eller Videnskabsmand, men skrev for at klare sine egne Tanker og for at give sin Land Beskjæftigelse paa en Tid, da han fandt sig hensat i Uvirkjsomhed. At en Militair vælger sig philosophiske og theologiske Emner at skrive over, kan maaskee vække Forundring; men det Emne, Forfatteren behandler, hører i vore Dage til det frie Gebeet paa Litteraturens Mark, som enhver tænkende og dannet Mand uformeent kan betræde; dets uudtømmelige Natur sikrede hans Land Beskjæftigelse for Resten af hans Liv. At tænke over Gjenstande som dem, Skriftet omhandler, har altid fra Forfatterens Ungdom af havt meget Til-

trækkende for ham, og det er ikke unaturligt, at dette er tiltaget i hans Alderdom.

En af Forfatterens Bevæggrunde til at lade sit Skrift udgaae i Trykken, er det Haab, at det vil afgive en underholdende Læsning for tænksomme og alvorlig stemte Læsere, der i det ville finde en, saavidt vides, i vor Litteratur endnu ikke eksisterende samlet Fremstilling af hvad der udenfor den lærde Verden er mindre almindelig bekjendt, og ialtfald kun har været at læse spredt om i Tidsskrifter og populære Afhandlinger.

Forfatteren.

Indhold.

	Side
Indledning.....	1
Første Capitel: Stabelslæren — Livet og dets Ophav.....	6
Andet Capitel: Naturvidenskaberne — Ørstedes „Manden i Naturen“	64
Tredie Capitel: Menneskeslægten i dens Urtid og Udbredelse.....	96
Fjerde Capitel: Den asiatiske Culturperiode.....	133
Femte Capitel: Den græske Cultur.....	172
Sjette Capitel: Den romerske Cultur.....	223
Syvende Capitel: Vor nuværende eller den christne Cultur.....	289
Attende Capitel: Vor Periodes Cultur paa dens nærværende Stand- punkt — Sammenligning imellem den og de os bekjendte tidligere Perioders Culturer.....	353
Niende Capitel: De undergangne Culturers Folk — deres Skjæbne og Efterliv.....	410

Indledning.

Orsted's Bog „Anden i Naturen“ vakte stor Interesse da den udkom. Man betragtede den som et Sideskifte eller Supplement til Humboldts „Kosmos“; den blev oversat i flere Sprog og læstes med Begjærlighed og Behag. Den er saa rig paa Stof til Tænkning over Gienstande, der aldrig ville ophøre at interessere Mennesket; Sproget er saa skjønt og ædelt; Fremstillingen har en saadan Klarhed og Varme, at Læseren henrives med Forfatteren til Begeistring og Beundring af Alnaturens Storhed og Skjønhed.

Begge de nævnte Skrifter kunne betragtes som Begyndelsen til at bringe Videnskaben, som den i sine forskjellige Grene har udviklet sig i vor Culturperiode, til en samlet og forbunden Heelhed, under eet generaliserende Overblik — med andre Ord, Begyndelsen til en fuldstændig Naturphilosophie, bygget paa det større og fastere Grundlag, som Videnskaben ved de store Fremstridt, Menneskeheden igiennem den nærværende Culturperiode har gjort i den, tilbynder Nutidens Philosopher fremfor Oldtidens. Tendentsen hertil havde allerede i det sidste halve Aarhundrede — maaskee endog tidligere — meer og meer udtret sig i de enkelte Dele eller Grene af Videnskaben: i Botaniken, Zoologien, Mineralogien, Geographien o. s. v. var man ikke længere bleven staaende ved Indsamlingen af Elementer og Specialiteter, ved Skildringer i det Enkelte, ved Classificering og Gruppering; man gif nu, støttet paa disse de tidligere Videnskabsdyrkeres Forarbejder, videre, for, ved Sammenligninger i mere udstrakte

Kredse, at efterspore Forbindelser og Sammenhæng i det hele store Naturlivs forskjellige Dele.

Videnskaben er kun een, eet stort Hele, saa stort og omfattende, at Menneskeslægten kun ved at dele dette store Gebeet i visse afgrænsede Dele eller Grene, hvis Opdyrkelse hver for sig udelukkende bestjægtede den eller dem, der viede sig hertil — at kun paa denne Maade, ved Arbeidets Deling, blev det muligt for Menneskeslægten at trænge ind i Videnskaben, for stedse mere og mere at tilegne sig den i dens Heelhed. Videnskabsdyrkerne arbejdede fort, hver i sin Green, længe og endnu ofte uden klar Bevidsthed om, at de havde et fælles Maal, medens der alligevel baade i Arbeidets Gang og i Fremskridtene i hver enkelt Green, aabenbarede sig et indbyrdes Sammenhæng, en høiere Styrelse, den samme Styrelse, som bliver klarere og klarere for os, jo større vor Kundskab om Naturen bliver, og jo mere vi lære at opfatte Menneskeslægtens Liv, dette Livs Udvikling og Gangen denne har taget.

Og hvad er Videnskaben? „At kjende Tingenes Aarsag“, sagde de Gamle. Maaſtee kan man ligesaa vel sige: vort aandelige Væsens, vor Sjæls Opfatten af Naturens Love. Videnskabens Dyrker skaber Intet, opfinder ikke disse Love — han opdager dem, aflører og forklarer dem. Paa Videnskabens Træ har Philosophien sin berettigede Plads, den er som Blomsten eller Frugten paa det — men dette Billede passer ikke. Uden Videnskaben har Philosophien ingen Rod, den bliver et Phantasieſpil, en Drømmen —, og uden Philosophien er Videnskaben en splittet Skat, ja en gold Bært i Menneskets aandelige Liv; den kommer da til alene eller nærmest at tiene Menneskets materielle Interesser og drage det ned i og fængsle det til disse. Saa sandt derfor som Menneskets og Menneskeslægtens Liv her paa Jorden har en høiere Bestemmelse end det materielle Livs høieste Udvikling, saa vist er det, at Videnskaben ikke blot eller fornemmelig skal tjene til denne Udviklings Fremme, og at Philosophien har sin fulde Berettigelse til den Plads, den indtager og har indtaget hidtil.

Det er derfor, at jeg ikke kunde andet end studse, da jeg

for et Aarstid siden læste det følgende Citat af et Sted i den i sin Videnskabsgreen berømte Magendie's Skrifter: „Saaledes (paa Visningens Vej) opstaae Hypotheseer, Systemer, Doctriner, fort Troeslærdomme (croyances), som frarive Kundskab og Viden (savoir) en stor Deel af hvert Menneskes Aand, ofte en altfor stor Deel af denne, selv af de bedste Hoveders. Saaledes sammensættes den Sum af Forestillinger, som vor Intelligents forskaffer os, af det som er virkeligt eller, med andre Ord, af det som vi vide, fordi vi have begrebet det, og af det som vi troe eller, med andre Ord, af det som vi have gjettet os til eller tilegnet os uden Beviis, det vil sige, det som vi ere uvidende om, saa at det, at skabe et System, en Doctrin, det er, correct betegnet det Samme som ikke at vide eller at være uvidende Det er muligt at troe paa noget Sandt og Virkeligt, men dette Noget bliver kun sandt og virkeligt, forsaavidt det erholder Character af en Kjendsgjerning, som kan fattes paa Basis af experimentable og demonstrable Vidnesbyrd Af disse to Slags Aander har den første (Videnskabsdyrkeren, den der søger kun Sandheden, det Positive, det Experimentable) grundlagt, fuldkommen-gjort Videnskaben og alle positive Kundskaber; den anden (Philosopherne) behager sig i det Tomme, det Indbildte, det Vidunderlige, ja selv i det Absurde.“ Aabenbarer sig ikke heri en complet Misforstaaelse af Begrebet „Tro“, ja, om man vil, den crasseste Materialisme? Rammer ikke Bestyldningen eller Bebreidelsen for „Visning“ enhver positiv Videnskabsgreen i større eller mindre Grad? Har ikke enhver af dem sine „Visninger“ om Aarsag og Virkning, om Sammenhæng, om skjulte og uopdagede, ja maaskee stedsse uopdagelige og ufattelige Kræfter, og har den ikke altid maattet hjælpe sig frem med Visninger, indtil Tiden bragte Bekræftelse paa dem og gjorde dem til positiv Viden. eller forkastede dem? Philosophiens Nødvendighed og dens Plads i Videnskabens Rige, som Samler, Forener, som Styrer og Ordner, kunde imidlertid ikke paa en positiv Maade klarere bevises, end den her i det anførte Stykke bevises paa en negativ Maade. Der lever til enhver Tid mange

Millioner Mennesker, som uden Troen, denne saa ofte haanede „Authoritetstro“ vilde være de ulykkeligste af alle Jordens Skabninger. De mangle Forstandsevner, Tid eller Veilighed til at tænke selv over Spørgsmaal, der seent eller tidligt paa=trænge sig ethvert Menneske: Forsynets Styrelse og Tilstikkelse, Livets Trængsler og Sorger, Menneskevilkaarenes Ulighed, og endelig Døden med sit uigjennemtrængelige Dække. Hvad skulde trøste, styrke og vejlede dem uden Troen, Authoritetstroen, den være nu hvad den er og fra hvem den end er kommen. Og selv den viseste blandt alle Jordens Vise, har han tilsidst kunnet undvære Troen?

Jeg har læst Drsted's Bog flere Gange og stedse med Nydelse. Den behandler Emner, som i mange Aar have be=skjæftiget mine Tanker, og jeg søgte med Begjærighed det Lys i den, der skulde opklare Mørket, hvori min egen Gransken og Grunden havde ladet mig forblive. Bragte den mig end ikke dette, saa fremkaldte den dog mangen ny Tanke hos mig, og ansporede mig til at stræbe efter at ordne de spredte og usammen=hængende Forestillinger hos mig og samle dem til en større Heelhed.

Kun var der en Følelse, som ved hver ny Læsning af Bogen blev stærkere og klarere for mig, en Følelse, jeg troede vaft ved en Grundtanke, der, om end skjult, dog syntes at gaae igjennem hele Bogen og som efterlader et Indtryk paa Sindet, det koster Anstrængelse at befrie mig fra. Det var Tvivlen, om ikke, i vor Henrykkelse med Drsted over Skabningens Her=lighed, i Glæden med ham over at have gennemskuet saa mange af dens Hemmeligheder, vi kunne komme til at staae Fare for at fjerne os fra og glemme Skaberen selv, komme til at betragte det hele Verdensalt som et, menneskeligviis talt, mekanisk Kunstværk, der lader os glemme Mesteren, komme til at tage Naturen for Gud selv, kort, hensynke i, hvad jeg troer man forstaaer ved, Materialisme.

Jeg kjendte allerede, ved Læsning af populaire Skrifter, de fleste af de nyere Opdagelser i Naturvidenskaberne, som Drsted gjør til Gjenstand og Grundlag for sine Betragtninger;

jeg havde bestræbt mig for, i Hovedet og for min Aand at bringe dem i Sammenhæng og Forbindelse, for saaledes at danne mig en Forestilling om Planen, der gaaer igjennem A naturen, danne mig en Verdensanskuelse; men først nu er det at jeg forsøger paa at fremstille paa Papiret, i Orden og Sammenhæng, det der er blevet Resultatet af min Tænkning, og jeg gjør dette for at give min Aand Beskæftigelse i Alderdommens Uvirkomhed; har end Læsningen af Drstedes Bog givet mig den første Impuls hertil, saa er det dog mere som Studium til egen Aandsopbyggelse, at jeg skriver dette, end som en Critik over eller en Commentar til Drstedes „Aanden i Naturen“.

Den Plan jeg har lagt mig, den Gang jeg agter at følge i et Arbeide af saa stort et Omfang, skriver sig fra det oprindelige første Motiv til det. Under Indtrykket af Drstedes Bog skrev jeg det, der nu indeholdes i de to første Capitler, og under Arbeidet hermed dannede Planen sig først. Saaledes ere det første og det andet Capitel komne til at danne et Slags Program til det større almindelige Blik ud over Jordklodens og især Menneskeslægten's Liv i de derefter følgende Capitler. Det første Capitel giver en sammentrængt Fremstilling af Nutidens Standpunkt med Hensyn til Skabelseslæren og hvad dermed staaer i Forbindelse; det andet Capitel fortsætter Emnet; den Indflydelse, vor Tids store Fremskridt i Videnskaben have havt paa Verdensanskuelsen i det Hele, omtales, og nogle af de i Drstedes Bog forekommende Uttringer gjøres til Gjenstand for Betragtninger, hvorved Overgangen til Culturhistorien indledes.

Første Capitel.

Skabslæren — Livet og dets Ophav.

Jordkloden er en Deel, et Lem eller Ledemod af Universets store Organisme; den er tillige selv en for sig bestaaende fuldstændig Organisme, hvis Function i Universet er og vil for stedse blive os Jordbeboere ufattelig.

Om Jordklodens egen Organisme har Mennesket i de nyere Tider vundet større Kundskab og rigtigere Begreber, end det er os bekjendt at Oldtidens Vise nogensinde have været i Besiddelse af. Ikke alene kjende vi nu Jordklodens rette Figur og Størrelse med Vished, dens Bevægelse i Himmelummet og Lovene for denne, dens hele Overflade eller Størstedelen af den, med alle eller Størstedelen af dens Frembringelser og Beboere — ikke alene kjende vi dette langt bedre end det var bekjendt i Oldtiden, men vi have tillige vundet nogen Kundskab om dens Indre, der har givet os Indblik i dens Dannelseshistorie. Vi troe os nu berettigede til at sige, at den er en Organisme, som ved de den iboende egne Kræfter har udviklet sig igjennem forskjellige Perioder til det den nu er, har skiftet Overflade flere Gange, og samtidig dermed ogsaa skiftet Producter og Beboere. Ja selv endnu, for vore Dine, gaae Forandringer for sig i det Mindre, paa nogle Steder ved Hævning, paa andre ved Indsynkning; vulkanske Kræfter i Jordens Skjød ere endnu i stadig Virksomhed, skjøndt de nyere Virkninger ikke ere saa voldsomme og almindelige, som Sporene vise os, de i hine Tider have været. Af disse Spor seer man nu tydelig, hvorledes Jordkloden efter en bestemt Plan har udviklet og

dannet sig til at være en Bolig for den Mangfoldighed af Skabninger, der nu beboe den. Med fuldkommen Vished vide vi nu, at den engang har været bedækket med en Vegetation, der var høist forskjellig fra den nuværende, meest bestaaende af uhyre tætte Skove af eensformige kæmpestore Træer, simple i Structur, og hvis Bestemmelse det har været at gjøre Atmosfæren skiftet til Indaandelse for de nu levende Skabninger, ved at uddrage den overflødige Mængde af Kulhyre, som den paa den Tid indeholdt, og siden, naar denne Bestemmelse var opfyldt, at omdannes til de umaadelige Masser af Kul, der findes i Jordens Skjød og udgjøre et uhyre Forraad af Brændsel, som vi nu see Mennesket ikke vilde have kunnet undvære. Nye Omvæltninger fandt Sted med lange Mellemrum af Tid; den ene Periode afløstes af den anden; Jordklodens Skikkelse forandredes med hver af dem og udviklede sig mere og mere, idet den nærmede sig gradviis til det den nu er. Dyreriget's Liv var ogsaa til i hine tidligere Perioder, men ligeledes forskjelligt fra hvad det nu er: saavel i dette som i Planteriget synes der fra den ene Periode til den anden at have fundet en gradviis Fremskriden til større Fuldkommenhed Sted. Saavel Jordoverfladens Skikkelse som de Væsners Organisation, der have levet paa den, udviklede sig i Samklang med hinanden.

Ved alle disse Forvandlinger, denne planmæssige og gradvise Udvikling fra det Lavere til det Høiere og mere Fuldkomne kan man fornuftigviis ikke see Andet, end en Jorden iboende Organismes egen Virksomhed. Saaledes vil Ingen, i mange af dens Uttringer kunne mistjende eller negte denne dannende Krafts Tilstedeværelse i Jorden selv, især gjælder dette om hvad der hører til den uorganiske eller livløse Natur, saasom: Mineralier, Metaller, Vandet, Luften, de saakaldte Grundstoffer og deres Producter ved Sammensættelser i utallige Forholdsvariationer — alt dette er man villig til at indrømme Jorden Evne til at frembringe, eller maaskee rettere, at udskille, forme og ordne; Tilfældets Bærk kan det jo ikke være. Hele denne Deel af Skabningen, altsaa — der iøvrigt indeholder den absolute Betingelse for alt Liv og dets Vedligeholdelse — er et Produkt af Jorden,

figer man; men Livet? — der standser man; det maa komme umiddelbart fra Skaberens, fra Gud.

Hertil kan svares: ligesom om Jorden selv ikke ogsaa var Guds Bærk! og som om han, der nedlagde de underfulde Kræfter i dens Kjerne, vi allerede kjende i deres Virkninger, ikke ogsaa kunde have nedlagt den sidste, fuldendende Kraft i den, den, at beklæde og befolke sin Overflade, at sætte Mennesket som den Ypperste af dens Skabninger i Spidsen med den Bestemmelse at lægge den sidste Haand paa Bærket, ved at variere og forskjønne Jordens Overflade og Livet paa den, ja forhøje eller potensfere dette Liv i Retning af et høiere Maaal, et Liv udenfor den, potensfere det til en bevidst Stræben hen til en Aandeverden med en anden Tilværelsessphære.

Indrømmer man Jorden Evnen til, selv, formedelst dens Organisme, igjennem mange Omvæltninger som Overgangsled, at give sin Overflade den Skikkelse, den nu har, danne Kullagene, udfille og danne den Mængde Steen- og Jordarter, Metaller, Edelstene o. s. v. som Alt upaatvivlelig har den Bestemmelse — i en vis Henseende kan man sige, kun den Bestemmelse, at tjene Mennesket til Brug — indrømmer man den denne Evne til at forberede Alt til de levende Væsners Komme, der nu beboe den og navnlig Menneskets, hvorfor da benegte dens Evne til at frembringe Beboerne selv? Er ikke Jordfloden et Bærk af Skaberens, beundringsværdigt allerede i den Organisme, hvis Skaberkraft vi saavidt have anerkjendt og indrømmet Tilstedeværelsen af? Vil ikke den almægtige Guds Bærk synes os endnu fuldkomnere, ved at tænke os Organismen tilføiet den sidste og fuldendende Kraft? Vil ikke Bærket da først synes os at staae fuldendt og afsluttet? Vil ikke da Menneskets Død, dets jordiske Levningers Opløsning, den igjennem det menneskelige Regeme individualiserede og i Jordelivet uddannede Aands Frigjørelse og Overgang til en høiere Tilværelse udenfor Jordfloden forekomme os at være et fatteligt og naturligt Enderesultat af Jordorganismens Virksomhed?

Holdt vi et Frøkorn i vor Haand, et Agern f. Ex., da vide vi, at i denne lille Nød ligger den Spire eller Rime gjemt,

hvoraf et mægtigt Egetræ vil udspringe, vore og bære Frugt i uberegnelig Mængde, som atter vil frembringe lignende Træer, og saaledes fort i det Uendelige; og dette Alt formedelst den, denne ene lille Spire eller Kime iboende, usynlige Kraft alene. Dette er allerede ufatteligt, et Vidunder, for os; men alligevel kan der ingen Tvivl om, at dette forholder sig saaledes, opstaae hos os. Jorden med sin Organisme, hvor vi saa end sætte Grændsen for dens selvvirkende, dannende Kraft, er ligesuldt og vist et Værk af Altings Skaber og Opholder som hiin enkelte Nød. Hvad skulde kunne forhindre hans Almagt i at udvide dens selvordnende og dannende Kraft ogsaa til at beklæde og befolke sig selv, i Overeensstemmelse med den Plan, den har fulgt i sin Udvikling for at berede Alt til de levende Væsners Komme? Den har igjennem de forskjellige Perioder af denne Uvikling dannet Atmosfæren til Livets Vedligeholdelse, udstilt det faste Land fra Havet saaledes, at det er kommet til at bestaae af sammenhængende Continenter, Der og Øgrupper, og der dannedes Stræder, Sunde, Bugter og Ryster med Fjorde og Havne; den har varieret sin Overflade med høie Bjerge og udstrakte Sletter, med Bakker og Dale, trukket Bjergkjæder og dannet Flodveie, skabt den rigeste Afvevling under alle Zoner i Luftforholdene, Temperatur, Fugtighed og Lys, ved Bjerghøiderne, Vand og Luftstrømninger, Jordlagene m. m. — Alt med utvivlsomt Hensyn til de endnu uskabte levende Væsners Komme, og især til det højeste af dem, Menneskets. Ja, vi ere komne saa vidt i vor Indsigt, at vi nu klart see, hvorledes denne hele Tildannelse i hver Enkelthed hænger paa det Nøieste sammen med og har betinget Menneskeflægtens Udbredelse og Liv paa Jorden, dens Civilisation og Cultur. Det er ikke en tilfældig, ikke heller en for sig selv bestaaende Dannelses, Jorden har faaet og som af Mennesket er bleven benyttet paa en vilkaarlig Maade, formedelst dets Fornuft og efter dets eget Valg; men, ligesom Alt var forud indrettet for og afpasset efter det Liv, Mennesket skulde føre her paa Jorden, saaledes var ogsaa dette Liv forud bestemt, og Mennesket er ført og ledet ind i det ad de forudbestemte Veie og ved forudbestemte Midler.

Men hvorledes skulde den levende Natur kunne udvikle sig af den livløse; Livet, Aanden, af Materien? Sagde man „udvikle sig igjennem Materien“, istedetfor „af“ den, da vilde Svaret allerede blive mindre vanskeligt; thi da bliver Materien kun et Medium og ikke en Årsag; da ligger Kraften ikke i Materien, men udenfor eller hiinsides denne.

Den absolute Skillevæg imellem den uorganiske og den organiske Natur, som man hidtil har antaget, synes at falde for de nyere Opdagelser, som idetmindste ere trængte langt ud over det Sted, hvor man før antog den at være sat; den lader sig ikke længer paavise med Bestemthed. Overgangene fra den livløse Natur til den levende blive saa utallige og fine, at Begge synes at sammensmelte ganske, og Forbindelsen, her som i Alt, at vise sig som en gradviis Udvikling fra det Lavere til det Høiere. De Former, i hvilke den organiske Natur, Livet, under sine allersvageste Tilværelsesynttringer fremtræder, staae den uorganiske Natur saa nær, at det hidtil ikke har været, og sandsynligviis aldrig vil blive muligt at paavise Skillevæggen. Det blev idetmindste et Fremskridt i Kundskab saa umaadelig stort og af saa uoverseelige Følger, at Fornuften siger os, at det ikke kan være forbeholdt den menneskelige Aand her i Jordelivet.

For Vanskeligheden, overhovedet, i at finde Skillevægge nogensteds igjennem hele Skabningen, kan man henvise til Infusionsdyrene, blandt Andet, af hvilke mange Millioner kunne leve i en eneste Draabe Vand, og som i Formernes Mangfoldighed lade sig dele i bestemte Grupper, Slægter og Arter, ligesom andre Dyr, de af Ehrenberg opdagede og beskrevne Kridtpolyper, Infusorier, Diatomaceer, samt de utallige fiselepantsrede Smaadyr, der have havt saa stor Deel i Dannelsen af Jordkorpen. Den berømte Naturforsker Darwin fortæller et Sted, at han i længere Tid, jeg troer i Timer, seilede igjennem et meer end en engelsk Miil bredt Dække, der paa Havets Overflade saae ud som fine Høtraade, men hver Traad bestod af en Række ud af hinanden voksende Smaadyr. Hvo kunde, før Mikroskopets Opfindelse og Fuldkommengjørelse, have anet Tilværelsen af en saa uhyre Masse og Mangfoldighed af usynligt

Liv? Afrikas Sandørkener, andre Landes Skiferbjerge, Kalkbjerge o. s. v. bestaae af Skallerne af Smaadyr, der engang beboede dem og vare begavede med Liv og Villie. Man har antaget Infusionsdyrene for de første Udviklingsformer af Dyr, der senere erholde langt fuldkomnere Former. Hos mange Bløddyr er Livsnytningen saa svag, at de længe have været anseete for Planter, for døde Slimasser — chemiske Sammensætninger af Naturen, maaskee —, indtil deres rette Natur opdagedes. I Mineralriget kan man finde Vink, ligesom Bebudelsen om eller Bestræbelse henimod en organisk Natur. Corallerne danne hele Skove under Vandet med en Mangfoldighed af Varieteter, siger en Forfatter, imellem hvilke der er ikke mindre Forskjel end imellem Villieconvallen og den knuddrede Eg, og som for Diet ganske ligne Plantevæxter. Overhovedet erkjende vi jo et indbyrdes Sammenhæng, om end undertiden for Diet alene og ufuldstændigt, imellem den organiske Naturs Riger selv, imellem disses forskjellige Afdelinger og Underafdelinger — Alt ligesom Tegn paa en gradviis Udvikling fra et eneste Fællesudspring. Der findes Overgangsformer imellem Plante- og Dyreriget — ikke at tale om de besynderlige Ligheder i Form alene, som f. Ex. blandt Orchideerne, *oncidium papilio*, der bærer en Blomst, som er den meest stoffende Efterligning af en Sommerfugl; en Plante i Sydamerika frembringer en Bædste, der har den største Lighed med Koens Mælk; Elfenbeenstræet, hvis Rød benyttes til Forarbeidelse af mindre Gjenstande istedetfor Elfenbeen, som den i Hvidhed og Haardhed fuldkommen ligner. Fiskeriget smelter sammen, paa en Maade, med Fuglene, med Landdyrene og med de lavere Dyr, om man vil. Den samme Forbindelse finder Sted imellem Fuglene og de firbenede Dyr, ligesom overhovedet imellem hvert Riges egne Genera og Species. Overgangsformerne ere undertiden høist besynderlige: Flaggermusene f. Ex. *Ornithorynx*; og Afrikas Gnu, Nilgau, Quagga o. fl. have i forskellige Grader og Afverlinger Lighed med Hesten, Koen, Æselet og Hjorten. I alle Skabningens Riger finder den Overensstemmelse Sted, at der i hvert af dem hersker den samme gradvise Stigen fra det

Lavere til det Høiere og Fuldkomnere, fra det Mindre til det Større; ligeledes vil man finde en Parallelisme imellem dem, i selve Arterne, disses Mission, Formeiendommelighederne, ja alle Egenskaber i Almindelighed. Jeg vil blot nævne Rotten og Graaspurven, hvorom jeg for en Deel Aar siden læste en lille Afhandling af en af vore Naturkyndige: i Farven, Skrig, Leve- maade o. s. v. have de stor Lighed med hinanden. Nylig læste jeg paa et andet Sted, at Jaguaren, Sydamerikas Tiger, har sin Repræsentant blandt Fuglene i en vis Kovfugl, hvis Farver og Aftegning ere ganske som dens, og hvis Skrig i den Grad ligner dens, at man om Ratten troer at høre Jaguaren; dernæst fortælles, at der blandt Fiskene i Dvre=Essequibofloden findes En med samme Tegning og Farver, og som derfor kaldes Tigerfisken. Beretteren gaaer endnu videre: en Bille, der lever i Mococo Træet, har ganske den samme Lighed og fortærer Myriader af Smaainsecter daglig — Aphider eller Bladluus; — endelig nævnes Træer, et kaldes Bourra Courra, et andet Stitibourra eller Tigertræet, hvis Ydre viser den samme Lighed med Jaguaren; om denne Lighed viser sig i Barken, i Røvet eller i begge tillige, derom siger Beretteren imidlertid Intet. Man har villet finde en i den hele Skabningsorden sig kund- gjørende gradviis Nærmelse til Mennesket, hvad Formen angaaer (en til Menneskets Form stræbende Udvikling igjennem hele Dyreverdenen), og det Samme kan man gjøre gjældende for Sjælelivet; thi vi finde hos de allerlaveste Dyr, de mindste ialtfald, som Myren, Bien o. a. de samme Videnskaber, Drifter, ja den samme Sjælevirksomhed som hos Mennesket; naturligviis er den hos dette hævet til en høiere Potents. At der for alt dette kan ligge en almindelig Udviklingslov til Grund, er en Tanke, der ikke støder an mod Fornuften.

Endnu et Træk vil jeg berøre, som viser det inderlige Sammenhæng imellem alle Naturens eller Naturlivets for- skjellige Dele. Jeg stod en sildig Efteraarssdag ved Vinduet og saae ud i min Hauge, da jeg blev opmærksom paa, hvad jeg troede var en Flok Spurve, der snart tumlede sig i hurtig Flugt langs med Jorden, snart hævede, snart kastede sig ned

igjen, gjentagende dette atter og atter med den Livlighed og eiendommelige Bevægelighed, som vi see blandt Smaafuglene, især blandt Spurve, om Efteraaret. Jeg stod længe og betragtede denne phantastiske Leg, indtil der opstod Tvivl hos mig, om det var levende Fugle eller det tørre af Binden bevægede Løv — og rigtig, det viste sig at være det Sidste, Løvet blot, der omtumledes af Binden. Men saa skuffende var Ligheden, at jeg maatte tilfalde Andre for at blive overbevist om, at mit Syn ikke bedrog mig. Intet kunde være mere lignende, end denne Bladenes Omtumlen, med en Flok Spurve. Den samme Lighed med det tørre Løvs Bevægelse har jeg ofte fundet i den lille Rødkjelles Flugt, jeg er ofte bleven forbausset under Arbeide i Haugen ved Sammenrivning af de visne Blade, over at see pludselig et Blad ligesom faae Liv og flyve et lille Stykke bort, og naar jeg saae nøiere til, var det den lille rødbrune Fugl, der let og lydlost skiftede Blads. Og igjen, hvor ofte har ikke en Flok legende Smaabørn i et af Afhylerne mindet mig om en Sværm omflagrende Smaafugle.

Der er en anden Omstændighed, som ogsaa kunde anføres til Bestyrkelse for den Mening, at den organiske Natur er udsprungen af Jorden som Product af dennes egen den iboende Skaberkraft; det er Dyrenes og Planternes Fordeling paa Jorden. Der gives nemlig en Mængde Planter og Dyr, som ere eiendommelige for et vist indskrænket Rum eller District paa Jorden, hvor de høre hjemme og synes at være hensatte fra deres første Fremtræden i Skabelsens Orden. Saaledes har hver Verdensdeel og atter af disse enkelte Regioner eller Districter sine eiendommelige Beboere, sine Aborigines, som enten slet ikke eller kun under væsentlige Afvigelser findes andensheds paa Jorden, skjøndt man ikke kan opdage nogen Aarsag, enten i Clima, Fødemidler eller Andet, der kunde modsætte sig deres Forekomst paa andre Steder. Nogle ere ved naturlige uoverstigelige Skranke fængslede til Hjemstedet, indtil Mennesket kommer til og udfrier dem derfra. Udentvivl har denne skarpe Afsondring havt en langt større Udstrækning med Hensyn til Genera og Species i den første Tid af den nærværende Jord-

dannelsesperiode, før Mennesket var fremkommet. Man kunde heraf udlede, at dette var netop indrettet saaledes for at sætte Mennesket i større Virksomhed; ligeledes, at mange Arter, Dyr saavel som Planter, ved denne Afsondring holdtes sikrede for Udrøddelse og Undergang, indtil Mennesket kom til og tog dem under sin Beskyttelse. Det laae og ligger upaatvivlelig i Menneskets Mission at befordre Udbredelsen af Jordens Producter, saavel af Dyreriget som af Planteriget, og herved fremfalde en endnu større Afvevling i Naturen formedelst den store Mængde Afarter, Racer og Varieteter, der paa denne Maade danne sig. For en meget stor Deel Planter og Dyr troer man at være istand til at angive den oprindelige Hjemstavn, om mange af dem er endog deres hele Udbredelseshistorie nøie bekjendt. Af denne oprindelige Fordeling kunde nu den Slutning gjøres, at disse Skabningers Forekomst paa saadanne enkelte Steder skyldes den locale Naturs Productionskraft. Kraften selv og Maaden, den virkede paa, blev derved dog ligesuldt en Hemmelighed. Med de forskjellige Menneskeracer kunde det da synes, at det Samme har fundet Sted, nemlig det første Par af hver Race oprindelig at være fremkommet paa det bestemte Sted, den Deel af Kloden, der bedst passede sig for denne Races eiendommelige Natur; men herimod har man med Føie indvendt, at den omhandlede Fordeling angaaer Genera og Species, hvorimod Forskjellen imellem Menneskene kun er en Raceforskjel af samme Species, en Forskjel, der ved Racernes Blanding modificeres og tilsidst forsvinder. Dog, det Mere herom siden og i et følgende Capitel.

Endnu en Betragtning til. Der er al Grund til at antage Skabelsen at have fundet Sted successivt. For Menneskets Vedkommende vide vi dette med Visshed, at det nemlig er fremkommet paa Jorden sidst af alle Skabninger. Men denne successive Fremkomst maa gjælde om alle andre levende Skabninger eller de fleste af dem; dette har den berømte Naturkyndige og Geolog Lyell med megen Klarhed paaviist: før Svalen skabtes, maatte Insekterne, der tjene den til Føde, findes i Millionvis; før Løven, Tigeren og andre Rovdyr kom paa

Jorden, maatte de græsædende og mindre Dyr, af hvis Kjød de leve, have formeret sig i en saa stor Grad, at deres Udrøddelse ikke længer var mulig, o. s. v. kort, Føden maatte være forberedt, være tilstede for enhver Skabning, før den kom paa Jorden, og heri allerede see vi en Grund, hvorfor Mennesket kom sidst i Skabningens Orden.

Vilde man nu sige: vi indrømme Jordfloden en den iboende Kraft til, efter visse Naturlove, gradviis, igjennem mange Forvandlinger og Overgange, at danne sit eget Regeme og udvikle det til det som det nu er, indvendig saavel som udvendig; thi alle disse Forvandlinger og indre Frembringelser kjende vi tildeels, og de ere Producter af Kræfter, vi kjende, af chemiske Processer, vi begribe og tildeels kunne eftergjøre. Men den Kraft, der vækker Livet, fremkalder det Princip, der igjennem stigende Grader og Potentser udvikler sig og i Mennesket naaer til at blive et aandeligt Væsen, hvis ufattelige Kræfter formaae, i et eget indre Liv at have det ud over Jordens og Materiens Grændser — en saadan Kraft kjende vi ikke, den kan i ethvert Fald ikke ligge i Materien, det er i Jorden selv. Herom kunde da anstilles Undersøgelser og gives Svar paa, som jeg i det Følgende skal forsøge.

Da vi her staae paa Grændsen af Materiens og Aandens Riger, maa det være den spekulative Aand, hvert tænkende Menneske, om han end ikke gjør eller kan gjøre Krav paa at kaldes Philosoph, tilladt her at træde til og gaae videre end Naturforskeren, idet han iøvrigt støtter sig til det Mere eller Mindre, der af Videnskaben er ham bekjendt. Hvad nu den blotte Vækkelse af Livet angaaer, forsaavidt som man forestiller sig det som en vis egen, almindelig Kraft, da kunde man anende henvise til de af os, skjøndt ufuldkomment, kjendte og som danne saa virksomme Naturkræfter: Varmen, Magnetismen, Electriciteten og Galvanismen (jeg nævner dem her som forskellige Kræfter, skjøndt det er uafgjort, om ikke Lys, Varme, Magnetisme o. s. v. ere kun forskellige Utringsmaader af den samme Kraft). Disse Kræfter findes nedlagte i Jordens Skjød og have upaatvivlelig været virksomme ved alle eller de fleste af dens

uorganiske Producters Dannelse. Læren om Thermo-Electriciteten giver Binf om Muligheden af, at Solstraalernes Virkning paa Jordens Overflade kan fremkalde uhyre galvaniske Batterier og voltaiske Søiler i Jordens Indre; og derfra ledes Tanken tilbage til Sollysets skabende Kraft, til Solen, som man jo fra umindelige Tider har forestillet sig som Kilden til alt Liv paa Jorden, eller som dets Opvækker. Hvad Electriciteten angaaer, da finde vi jo i Generationsprocessen, i Eggets Befrugtelse, i Avlingens Actus og dens Enkeltheder saa faare Meget, der minder om Galvanisme og Electricitet. Dog dette er kun Anelser, Gissning, saalænge ikke selve Naturens modus operandi kan paavises og forklares.

Livet paa Jorden, den levende Natur, fremstiller sig og yttres sig igjennem en uendelig Mængde af Individier, i en Utallighed af Varieteter af Former (Legemer), som i deres store Forskjelligheder dog, ved deres Sammenhæng, deres Afhængighed af og Nødvendighed for hinanden indbyrdes og for det store Hele, udgjøre Skabningens Totalitet, et Skønhedens og Harmoniens Rige, hvor Alt slutter sig, det ene til det Andet, de enkelte Dele stemme indbyrdes og med det Hele, hvor ethvert Led i Skabningen har sin Mission, sin Rolle i Jordelivets store Drama. Det er denne Rolle eller Mission, til hvis Udførelse Formen eller Legemet udtrykkelig er bestemt, og for hvilken den dannedes og erholdt de nødvendige Egenskaber — Rollen, Missionen, Bestemmelsen eller Pladsen i den store Naturens Husholdning er da det Givne og det Første — den Betingende, Legemsformen det Andet — det Betingede.

Alle levende Skabninger arbeide i Naturens Tjeneste; deres Virksomhed betegner man i Almindelighed, skjøndt i et indskrænket Begreb, med de Ord: Befordringen af Stoffernes Kredsløb. Den ene Skabning fortærer den Anden, og idet den benytter dennes Legeme til sin egen og derved sin Arts Bedligholdelse, forebygger den den Andens Formerelse ud over de bestemte Grændser; den bliver selv Føde for en tredje Art, og saaledes gaaer det igjennem hele Skabningens Række, de høiere Dyr og selv Mennesket ikke undtagne, hvis døde Legemer tjene

aadsælædende Dyr og Insecter til Føde. De Stoffer, Jorden har afgivet til alle Skabningers Dannelse, vende stedse tilbage igjen for atter at benyttes til nye Dannelser. Jorden bliver aldrig fattigere: Alt, hvad der hører til Materien, selv noksaa flydende og flygtigt, forlader den aldrig; ud over Atmosphæren kan intet Materielt komme. Materien er Jordens ufrarøvelige og uformindsfelige Eiendom — men Livet, Aanden? hvor kommer det fra og hvor gaaer det hen?

Livet, der er fælles for Alle, hvad er det, hvori bestaaer det? For Planterigets og idetmindste de lavere Dyreformers Bedkommende kan man svare: en Kraft, hvis Uttring bestaaer i Formens Udvikling fra den første Spire til den fulde Væxt og Modenhed, dernæst Forplantningen eller Formens Reproduction i nye Individier, hvorpaa følger, efter flere eller færre Gjentagelser af denne Reproduction, alt efter Artens Natur, Udtømmelse, Svækkelse, endelig Død og Opløsning. I Formen ligger Evnen til at gennemvandre denne Livsbane, Evnen til at søge det Stof, der ved Assimilation beforder Udviklingen til Modenhed og den deraf følgende Forplantning. Livet er da en uadskillelig Betingelse for Formen eller en Bestanddeel af den. Uden Livet bliver Formen ikke til, kommer idetmindste ikke til Udvikling. Livet er i Formen, der er et Product af Livet. Formens Dannelse, saavidt vi kjende den, skeer ved Parring af Artens Kjon, idet hvert Kjon afgiver sin Part eller sine visse Dele til dens Dannelse; ogsaa ved Deling kunne saavel Planter som mange af de laveste Dyr reproducere sig: ved Skud, Knop, Aflægger o. s. v. Forplantningsevnen ligger i Formen, den hører uadskillelig med til enhver levende Skabnings Organisme, og træder i Virksomhed, naar Udviklingen har naaet et vist Modenhedspunkt; den kan beroe paa en recent legemlig Proces, ved visse Udsøndringer i Organismen, Udsøndringer, der i en uendelig condenseret Grad representere Formen i alle dens Dele og Forhold. Parringen til Befrugtning kan skyldes en gjensidig Tiltrækning imellem Kjonnene af den samme Art, Uddunstninger af et fint flygtigt Stof, saaledes som vi see det at være Tilfældet med Dyrene, der paa

lang Afstand lokkes derved; den kan i sin Natur være electrisk eller galvanisk. Livet kan ligge latent eller slumrende i Formen, som i Plantefrøet, i mange Smaadyr, der kunne leve op igjen efter lang Tids Ovale, i Eggene af dem o. s. v. Livet kan tilintetgjøres paa alle Stadier af Formens Udvikling, ved dennes Odelæggelse, sidst ved dens naturlige Tilintetgjørelse, dens Udlevethed. Livet er saaledes bundet til Formen, og denne er en Betingelse for hint; men hvorledes forene denne Hypothese med hvad jeg ovenfor sagde, at Formen er et Product af Livet? Den nysomtalte Livets Tilintetgjørelse vil rettere kunne kaldes dets „Uddrivelse“, dets „Udfrielse“ eller Skillelse fra Foreningen med Formen. I saadant Tilfælde staaer Livet som en Naturkraft for sig. Denne Mening har været hyldet af Mange, medens ligesaa Mange have bestridt og bestride den. Og nu det hertil knyttede Spørgsmaal: er Livet det styrende Princip, er det Gæt med Aanden? men herom siden.

Kunne vi nu end finde Livets Bækkelse og Skabningens Fortsættelse forklarlig efter Love, der ikke ere uforenelige med dem, der styre Jordklodens Virksomhed i det Hele, og ved de samme Kræfter, som den virker med i Dannelsen af den uorganiske Natur, saa gjælder Forklaringen dog kun Skabningens, den allerede tilværende Arts Vedligeholdelse, ikke dens første Tilblivelse, Skabelsen, dens Udspring af Jordens Skjød, og det var netop dette, vi skulde søge at forklare os.

Livet er udbredt over hele Jorden, igjennem hele Naturen, i alle Skabninger; Alt er eet stort, harmonisk Naturliv, der tilhører Jorden og udgjør dens Liv. Det ligger i og maa komme fra denne selv; det er dens Liv, der udstraaler og manifesterer sig i alle de utallige Skabningsformer, selv de livløse. Og ere ikke alle Jordrevolutioner, alle de Udviklings- og Dannelsesperioder, den har gennemgaaet og endnu fortsætter, den uendelig høie og consequente Tanke heri, som stedse er bleven Mennesket klarere — er ikke alt Dette Liv? Er det ikke Jorden selv, som med sin Organisme har tilberedt, danner og uddeler Materien? Leverer den ikke Stoffet til alle Skabninger, livløse saavel som levende, og maa da ikke Formens Dannelse være

dens Bærk, „Ideen“ til de i dens gjennem gradviis Udvikling fremkomne utallige Varieteter, ligge i dens Organisme? Maa da ikke ogsaa Livet, der uadskillelig hører til disse Former, komme fra den? Saaledes kan man sige, og dertil føie: maa da ikke Jorden være begavet med en Aand, den der styrer dens Liv og er det vi kalde dens Organisme; og kan den ikke igjennem Mennesket saavel som alt Levende individualisere denne sin Aand saaledes, at hvert Individ arbejder i dens Tjeneste og efter dens Plan? Den giver det materielle Stof til hver Skabnings Dannelselse, uden at berøve sig selv Noget derved; den lader sin Aand indstrømme i Formen, giver den Liv og lader den tiltræde den den bestemte Virksomhed — en Meddelelse eller Gave, som ifølge Aandebegrebet ikke er nogen Berøvelse. Heri kan da den Tanke findes: Gud har skabt Jorden, hans Aand gjennemstrømmer den, og den er det, som vi kalde dens Organisme.

Ville vi nu indtil Videre blive staaende ved den Lære, at Jorden selv, ved de Kræfter, der lige fra dens første Tilbliven ere nedlagte i den, har frembragt alle levende Skabninger, der beboe den, Mennesket medindbefattet, og derefter søge at forklare os Skabelsen efter de Naturlove, vi efterhaanden og især ved de nyere Opdagelser i alle Naturvidenskabens Grene have lært at kjende som almeengyldige og evige, saa bliver det første Spørgsmaal, der paatrænger sig os, det: Hvorledes kan en saa utallig og umaadelig Forskjellighed af skabte Væsner, som den der ligger imellem det os bekjendte laveste Led af Plante- eller Dyrelivet og Mennesket, sluttende sig i harmonisk Sammenhang til hinanden. — Skabninger, af hvilke selv den i vore Dine laveste og ringeste røber en Visdom i dens Organismes Grundtanke, og i dennes Udførelse en Kunst, som det er den menneskelige Aands høieste Triumph at have opfattet, om end kun ufuldkomment —, hvorledes kan en saa nøiagtig Forudberegning, som det hele Jordeliv forudsætter i dets gradvise Udvikling til en bestemt Totalform, lige op til Menneskets og Menneskeflægtens høieste aandelige Liv — hvorledes kunne alle disse i det Uendelige gaaende Combinationer være et forudberegnet, blot

mechanisk Spil, for at bruge et menneskeligt og materielt Udtryk, af en kunstigt indrettet Maskine, der arbejder fort igennem en uoverseelig Række af Vartusinder, med en Sikkerhed, der aldrig svigter?

Hvad Mechanismens Kunstighed angaaer, for at beholde det brugte Udtryk, da kunde man vel henvise til Menneskeværker, som f. Ex. Babbages desværre ikke til fuldstændig Udførelse komne Regnemaskine, der er maaskee det Høieste af Alt, hvad Menneskets Tænkning har frembragt i mekanisk Kunst. Man kunde sige: Har den menneskelige Aand kunnet frembringe et i sin Sammensætning og sine Virkninger saa overordentlig compliceret og med saa stor Sikkerhed beregnet Kunstværk, hvor endog hver mulig indløbende Feil eller Forstyrrelse i Løsningen af de meest sammensatte Beregninger rettes af sig selv under Fortarbeidet; skulde vi da ikke kunne slutte os til Muligheden for Guds uendelige Aand, for Almagten, at udføre et Kunstværk, der for vor Tanke er Hiint lignende, men ligesaa ophøiet over det som Guds Aand er over Menneskets. Den fuldendte Mathematiker og Astronomen finde mindre Vanskelighed ved at antage Muligheden af en saadan i det Uendelige gaaende Combination, Muligheden af nedlagte, maaskee endog, menneskeligviis talt, simple og saa Kræfters forudberegne Spil, som de Midler Gud har anvendt til Skabelsen; de komme i deres Beregninger, deres Betragtninger over Universet og Himmellegermernes Bevægelser, deres Opdagelse af mange af Naturens Love til at ane Muligheder, der synes at ligge langt ud over den menneskelige Aands Faaevne.

Den Skabelseslære, vi have fra Moses, har man i de nyere Tider fundet utilfredsstillende, fordi den i flere Punkter ikke lader sig forene med den sikke Kundskab om Naturen, vi ere komne i Besiddelse af. Flere andre Steder i den hellige Skrift staae ikke mindre i Modsigelse med Videnskaben, og sætte vor Tro, for hvilken jo den hellige Skrift er Grundvolden, i en Strid med vor Fornuft, som den ikke altid kan bestaae. Nogle orthodoxe Christne fordømme derfor Naturvidenskabernes Studium, som vildledende og fordærveligt, Andre have bestræbt

sig for at bringe Harmonie imellem Skriftens Ord og vor Tids Opdagelser, ved Fortolkninger, der alligevel ofte ere haltende og utilfredsstillende, og atter Andre holde fast ved Videnskaben, som det Sikke, overladende til Troen at finde sig til Rette med den, henvisende ialtfald, som Forklaring af Uovereensstemmelserne, til de orientalske Folkeslags billedrige Udtryksmaade, og til den ringere Kundskab, Menneskene paa hine Tider kunde have om Jordkloden, dens Figur og dens Frembringelser, om Universet og Naturen i det Hele, som en Følge af Menneskeslægten's kortere Ophold paa Jorden. Allerede længe i vor nærværende Culturperiode har derfor Skabelslæren bestjæstiget saavel Philosopherne som de Geistlige, ikke at tale om de mange Cosmogenier, Oldtiden har efterladt os, Nogle barnagtige og eventyrlige som Hinduernes, om man end betragter dem som en Poesie, der er rig paa sublimе Tanker; Andre dunkle og forvirrede, mystiske Speculationer uden videnskabeligt Grundlag, som de græske Philosophers. For os Christne staaer Mose's Lære ophøiet over Alle, saa gammel den end er og affeet fra det umiddelbart guddommelige Udspring, Troen byder os at tillægge den. Alt som vor Kundskab om det Skabte selv, dets Liv og tildeels de enkelte Væsners legemlige Structur og Bestanddele tiltog, vandt Speculationen en fastere Basis, skjøndt Phantasien endnu stedse maatte tages til Hjælp og blev endnu maaskee den virksomste Fører. Jeg skal nu forsøge paa at give Hovedtrækkene i nogle af de forskjellige Meninger og Forklaringer om Skabelsen, som ere mig bekjendte, og ledsage dem med nogle faa Bemærkninger.

Et af de vigtigste Spørgsmaal, man har at besvare sig, var Dannelsen af Formen, den materielle Deel eller Legemet i alle de uendelige Gradationer i Skabningen, dernæst Livet, betragtet som et Princip for sig eller en Kraft, der ikke laa i Formen, dets Indgødelse eller ialtfald dets Vækkelse i den, som ved Artens Førstefødte naturligviis maatte skee udenfor den Vej, som Forplantningen siden er anvist at gaae. Nogle have antaget Muligheden af, at dette kunde skee ved chemiske og mekaniske Processer i Jordens Skjød, ved Stoffernes Blanding i

os „endnu“ ubekjendte Forhold og under Medvirkning af de, Jorden iboende, os tildeels bekjendte dannende Kræfter. For Planterigets og de laveste Dyreformers Bedkommende lod dette sig maaskee, om end kun dunkelt, tænke, skjønt Naaden, Naturens modus operandi, endnu herved laa i et uigjennemtrængeligt Mørke. Men lod det sig tænke ved et Liv, en Mission, saa simpel og indskrænket som hine Skabningers, hvorledes det Samme for de høiere Dyr? Dog allerede ved Planterformerne støder man paa Indvendinger imod denne Forestilling, som ikke lade sig besvare. Ikke at tale om, at en saadan Dannelses Mulighed ikke i fjerneste Maade er beviist, men staaer hidtil kun som en af Indbildningskraften greben Hypothese, der for-gjæves søger Støtte i Chemiens store Fremskridt i vor nyere Tid — ikke at tale herom, er den imødegaaet med vægtige, fra Videnskaben hentede Grunde, og den simple sunde Forstand vægrer sig ved at antage den, naar der sees hen til, at selv den simpleste Plante er et for sig bestaaende Væsen med sin egen afsluttede Organisme, et Væsen, der har sin bestemte Plads og Function i det hele Naturliv, bærer i sig Evnen til sin Arts i det Uendelige fortsatte Formelse — kort, i de meest væsentlige Egenskaber adskiller sig fra den uorganiske Natur, hvis Producter lade sig dele og sammensætte, opløse og forene, hvorimod den levende Organisme engang ødelagt ikke kan gjenoprettes paany. Denne Adskillelse har man igjennem Menneske-slægtens hele Liv erkjendt og betegnet med de to Ord: den døde og den levende, eller den uorganiske og den organiske Natur. Philosopher i en ældre Tid af vor Culturperiode have imod denne Forestilling om den organiske Naturs Dannelse ved chemiske og mekaniske Kræfter, gjort den Indvending, at et organisk Væsen, som i sin Organisme indeslutter andre Organismer, der ere Dele af den, bestaae ved den og staae i den fuldkomneste Harmonie indbyrdes, umulig kan være et Product af stykvisse Tilfætninger, men maa skyldes en selvstændig Skabelse sin Tilværelse.

En anden Hypothese har været fremsat, den om forud-dannede Kimer, at nemlig alle organiske Skabninger have i

uforgængelige Kimer, hver i sin Art, været tilstede i Jordens Skjød, og at under dennes forskjellige Dannelsesperioder kun saadanne af dem ere komne til Udvikling, som passede for den nye Periode. I disse Kimer laa ogsaa Sjælen eller Livet — man antage dem for særskilte eller for Et, eller den Ene for en Function af den Anden — indsluttet i en uadskillelig For- ening og uforgængelig som Kimen selv. Herved var imidlertid ikke vundet Stort for Skabelseslæren, og det Uvidenskabelige, Barnlige i denne Theorie kan ikke tilfredsstille Nutiden.

Atter en Hypothese eller Forestilling, der egentlig er en Fortsættelse af den Førstnævnte, er den, at alle levende Skabninger i deres Mangfoldighed af Former og Arter skyldes en fortsat Udvikling fra een første Livs-spire, igjennem utallige Forvandler af Former stigende gradviis op fra det Mindre til det Større, fra det Simplere til det mere Sammensatte. For at belyse denne, i Grundtanken endnu ikke ganske fortrængte Lære, maa jeg udbrede mig noget videre over den og optage her i Sammenhæng Noget af det, jeg allerede har berørt i det Foregaaende.

Jeg skal ikke dvæle ved den nyere Lære om Jordklodens egen Udvikling igjennem flere Perioder, som nu Geologerne og Astronomerne ere enige i maae have fundet Sted, indtil den opnaaede sin nuværende Skikkelse og Alt var beredt til Menneskets Komme. I de vor nærværende forudgaaende Jorrdannelsesperioder var Livet allerede tilstede paa dens Overflade, af Planteriget saavel som af Dyreriget, men i Former, der, efter de i Jordlagene fundne Skeletter at dømme, vare meget forskellige fra dem der nu leve paa Jorden, og idet vi vel finde mange organiske Righeder, formedelst hvilke de lade sig henføre til eller sammenstille med nulevende Arter, var det især deres uhyre Størrelse saavel som flere paa eiendommelige Livsforhold tydende Afvigelser i Structur og Legemsbygning, der dauner Forskjellen. Alligevel kan man med nogen Grund antage en Forbindelse, et vist Stammeforhold imellem Skabningerne fra hine Perioder og vor Tids. Saaledes finde vi endnu Forverdenens Bregner og Skavgræs blandt vore Planter, men i overordent-

lig formindstet Størrelse; Flodhesten, Krokodillen, Elefanten, Rhinoceros o. f. a. kunde synes at være overblevne Rester fra en tidligere Skabelsesperiode. At enkelte af Forverdenens Dyr kunne have reddet sig fra den almindelige Undergang er ikke saa utroligt; de i Siberien fundne, i Isen indesluttede Mammothdyr, hvis Kjød var saa friskt, at Hundene aade det, kan vel ikke anføres som noget positivt Beviis, men vækker dog uvilkaarlig en Tanke om Muligheden heraf. De ældste Tiders Sagnhistorie omtaler ofte Dyr af ualmindelig Stikkelse og uhyre Størrelse, som Drager, Lindorme, Minotaurus, Verna-Slangen o. f. a. — Dyr, som man antager kun have havt Tilværelse i Digternes Phantasier; men kunde der dog ikke ligge en Virkelighed til Grund for disse Sagn — at et enkelt saadant Dyr har overlevet den almindelige Udødeliggelse og fristet Tilværelsen under de forandrede og for dets Udbredelse ugunstige Forhold en Tid, indtil Mennesket reent udryddede det? Om Dodoen, som det synes en kæmpestor Høne eller, som Andre mene, Due, veed man saaledes, at den har været til, om end kun i yderst ringe Antal og Udbredelse, men er nu ganske forsvunden. Jeg har for mange Aar siden paa Frederiksborg Slot seet en Afbildning af den paa et hollandsk Maleri. Ligeledes Fuglen Dinornis paa Nyseeland, af de Indfødte kaldet Moa, om hvis Tilværelse der ikke er nogen Tvivl, skjøndt den nu er saa sjelden, at saa eller ingen Nulevende kan med Sikkerhed siges at have seet den. Den siges at have en Høide af 8—10 Alen. Professor Owen i England er for ikke længe siden kommet i Besiddelse af forskellige Dele af Skellet af denne Fugl; Benenes Længde og Tykkelse er overordentlig. Næbbets og Halsens Bygning vidner om en uhyre Styrke hos Dyret til at udgrave og oprykke Rødder, der udgjøre dens Føde; og denne Føde er, mærkeligt nok, netop en saadan, som i den antediluvianiske Tid fandtes i Mængde paa Jorden, Roden af en Bregne nemlig, der er eiendommelig for Nyseeland, og naaer en betydelig Høide og Tykkelse. Som en Curiositet anfører jeg, at Navnet „Drage“ er i Inland fælles for Andrikken og det fabelagtige Uhyre, hvis Skildring viser

en Righed med Anden i Kroppen, Vingerne, Halsen, Fødderne og deres med Svømmehud forsynede Tæer og Kløer. Englænderne have for Andrikken det jydsk Ord Drage, nemlig drake, men for Dragen Ordet dragon.

Af det Livet, jeg kjender til Naturhistorien i det Hele og om de antediluvianiske Dyr og Skabninger i Særdeleshed, vilde jeg slutte, at Livet paa Jorden i de tidligere Perioder har været fattigere i Afvevling og Udbredelse end nu; den levende Natur var mørk, tung og trist; dens Skabninger manglede den livfulde Rørlighed og den Mangfoldighed i Virksomhed, som nu findes paa Jorden, for største Delen en Følge af Menneskets Tilkomst. Ved en Forklaring, der her vilde blive for vidtløftig, lade disse Livets Eiendommeligheder i de tidligere Perioder sig bringe i Forbindelse med Jordoverfladens gradvise Udvikling. Med hver Periode, som der er levnet os Spor af, har Livet i en stærkt fremskridende Grad udviklet sig mere og mere: Planteriget bliver rigere, skønnere og livligere, og det nærmer sig mere og mere vor Tids. Det Samme maa have været Tilfældet med Dyreriget; thi i Sporene af den Overgangsperiode, der ligger vor nuværende nærmest, findes, saa vidt jeg veed, de fleste, om ikke alle de Dyreformer, vi nu besidde paa Jorden, Mennesket alene undtaget — ikke at tale om de mange Insecter og mindre Skabninger, som ikke kunde efterlade noget Spor af deres Tilværelse, ikke noget tydeligt Spor idetmindste. Skaller af Muslinger, Østers og allehaande Bløddyr, der leve paa Havets Bund, ere fundne i uhyre Mængde indesluttede i de nyere Jordlag og Bjergformationer, og vidne saaledes, ved Omskiftningen af deres Leie, om de Revolutioner, Jorden har undergaaet.

Livet har altsaa tidligt viist sig paa Jorden, først ringere i Udvikling, Afvevling og Udbredelse, senere, ved nye Forvandlinger eller Omvæltninger af Jordkloden, tiltagende heri og nærmende sig mere og mere til det, det nu er. Var saaledes Livet tilstede i den tidligste Periode, der først af alle var skiftet til det (hvorved maa bemærkes, at der kan tænkes Liv og Livstilhærelse, der ikke har meget eller vel endog ikke det Mindste

tilfælles med det vi kalde Liv), ufuldkomment og uudviklet som det var i Sammenligning med de følgende Perioder og især med vor nærværende: saa kunde man heri finde Tilstedeværelsen af en, Jorden iboende, Kraft til at frembringe Liv og give det Former beviist for den sidstpaafølgende Skabelse; og netop denne gradvise Fremgang fra det Mindre til det Større, fra det Simple, mindre Varierede og mindre Udbredte til de høiere Organismer og det fyldigere og fuldstændigere Totalliv, ligner ganske Uttringerne af en slumrende og derpaa vaagnende og stedse mere og mere sig udviklende Grundkraft.

Vandet er upaatvivlelig det Element — for at bruge den gamle Benævnelse — der tidligst har faaet sine Beboere; og her forekommer Livet i dets laveste Former, maaskee i dets første Udspring. Vandet selv er en af Jordens tidligste Frembringelser. Saavel af Planteriget som af Dyreriget er Vandet Opholdsstedet for de allersimpleste og de allermindste Former. Ved sin opløsende Kraft letter Vandet Ernæringen for de endnu saa lidt udviklede Organismer. Delingen i Kjønn; som Middel til Forplantning, bortfalder hos Beboerne af dette Element deels ganske; deels viser den sig af ringere Betydning end for Landdyrene, idet Fiskeæggenes Befrugtelse finder Sted udenfor Egemet, og Yngelens Pleie er ikke Forældrenes Sag, dette dog kun i en større Almindelighed, thi selv blandt de laveste eller mindste af Fiskene gives der Undtagelser herfra. Vandets Beboere danne ligesom en Verden for sig, med neppe ringere Varietet, end den paa Landjorden, og med samme gradvise Stigen i Skabningens Orden, op til Varmblodsdyrene og Amphibierne, der danne Overgangen til Beboerne af Landjorden. Livet uttrer sig her paa samme Maade som paa Landjorden; skjøndt i en lavere Sphære: den samme Betingelse for det i Ernæringen, de samme Drifter og Videnskaber, samme Opmærksomhed, Overlæg, Snildhed, Brede og Kamp, Frygt og Forstrækkelse, Selstabelighedsdrift, ja endog Omhed og Kjærlighed, som hos Dyrene paa Landjorden. Det er for os ligesom vi i Vandets Beboere see en Verden, der skulde være Forbilledet, maaskee en Planteskole, for den høiere og fuldkomnere, der siden fremkom

paa den faste Jord. Idet vi nu her forefinde Skabninger, der synes at staae i en endnu nærmere Forbindelse med den uorganiske Natur, end Tilfældet er med Noget paa Landjorden, kunde det synes os, at der har været Grund til at antage, at det er igjennem og fra Vandet, at Jorden har modtaget sin Befolkning af levende Væsner, ligesom ogsaa at Livet i dette har gradviis udviklet sig af den uorganiske Natur. Bløddyrernes geleeagtige, ufuldkomne Kjød; deres nærmere Forbindelse med Mineralriget, idet de derfra hente sig Stoffet til Dannelsen af deres Yderklædning, Nogle af dem ganske og directe, Alle ogsaa middelbart, af det hente sig deres Føde, kunde saaledes tyde paa et Udspring af de samme dannende Kræfter i Jordens Skjød. At mange af de Skabninger, der leve i Vandet, kunne have overlevet de forskjellige Jordrevolutioner og saaledes være bleve Stammefædre for en ny Periodes levende Væsner, er heller ikke uden Sandsynlighed. Men Metamorphosen, Forvandlingen fra en lavere Skabningsform til en høiere, hvorledes denne skulde være gaaet for sig, ved hvilke Kræfter eller Midler, den er bevirket? — derom kunne vi ikke gjøre os nogen Forestilling eller give nogen Forklaring. Jeg lader nu alt Dette staae ved sit Værd: om Udspringet af den uorganiske Natur, directe eller indirecte for nogle Skabningers Bedkommende; om Livets Bækkelse hos disse ved Jordens egen Kraft, o. s. v. Jeg vil nu gaae over til de Væsner, der beboe Landjorden, for at fortsætte Undersøgelsen om Hypotesen, at den ene Art, ved Metamorphose, har udviklet sig af den anden, kan staae Prøve.

Af den Omstændighed, at vi træffe paa zoologiske og botaniske Provindsler, som man har kaldt dem — det vil sige, at mange Arter af Dyr saavel som Planter ere indskrænkede til et vist Sted paa Jordens Overflade, hvor de enten endnu udelukkende findes, eller hvorfra de beviislig ved Menneskets Hjælp eller ved Udvandring ere bleve udbredte videre — af denne Omstændighed slutter man, at saadanne Arter ere ved Skabelsen oprindelig fremkomne paa dette Sted alene. Paa sine Steder finder man Formerne i en næsten burlesk Grad afvigende fra den øvrige

Skabning; og dog har man troet sig istand til, i det mindste for en Deel at forklare sig disse Afvigelser som en nødvendig Følge af, eller som harmonerende med de locale Forhold. Til Exempel herpaa kan man tage Kængærernes Familie paa det store Continent Nyholland. De uforholdsmæssig lange Bagbeen ere Dyret nødvendige for at det skal kunne hæve sig op over det oppigtvoksende høie Græs, i hvilket det ellers vilde vanke om, uden at kunne see sig om og orientere sig paa de store Græsletter. De lave Forbeen tjene det til at støtte sig paa, naar det synker ned for at græsse. Herved møder man alligevel den Indvending, at der gives mange Arter af Kængærer, der adskille sig saagodtsom alene i Størrelsen: den største Art kan veie henved 200 Pund og have en Høide af 4 Alen, naar den sidder, medens den mindste Art ikke er større end en Muus. Pungdyrene, hvortil Kængærerne høre, behøve det eiendommelige Gjemmested for deres spæde Unger, fordi disse ellers let vilde kunne forvildes i det høie Græs og tabes for Moderen, der nu paa en beqvem Maade bærer sine Unger om med sig, medens hun selv søger sin Føde. Kængæreren maa altsaa være skabt til at være Beboer af disse Egne af Jordfloden alene, og disse maae have haft den locale Beskaffenhed, der gjør Kængærernes eiendommelige Form nødvendig, førend Dyret skabtes og hensattes der. Nyelig fundne Spor til at Pungdyret, maastee Dpossumet, ogsaa har levet i Norden af Europa, tyde paa, at denne nu sin Undergang sig nærmende Dyreform; tilhører og betinges af Localforhold, der tidligere have været mere almindelige paa Jorden. Vi have saaledes Grund til at antage, at de levende Skabningers Form staaer i den nøieste Forbindelse med alle de ydre Forhold, under hvilke enhver af dem er bestemt til at leve — allerede viser dette sig jo i det Store ved Fiske, Fugle o. s. v. — med andre Ord, at alle Skabninger udgjøre en sammenhængende Heelhed. Arter uddøe paa et Sted, naar Stedforholdene forandres og ikke længer passe for dem, ja forsvinde ganske af Skabningens Række, som vi af de nysanførte, skjøndt endnu kun faa Exempler have Formodning om, og heraf kan man slutte, at der gives

Skabninger, Arter, som ere bestemte til at forsvinde for de Forandringer, som Jordlivets Udvikling medfører, ligesom i det Smaa og det localt Indskrænkede er Tilfældet med Vandplanter, der maae vige Pladsen for Græs og Sædarter, Skove for Agerdyrkning og Byers Anlæg, rivende Dyr for Civilisationen. Ogsaa Mennesket er i en vis Grad denne Naturlov underkastet, idet flere Racer ere fortrængte og udrøddede af indvandrede, kraftigere og civiliserede Menneskeracer; dog kan der om det sidste Punkt, Udrøddelsen, endnu være Tvivl.

Heraf og af saameget Andet, hvoraf en Deel er berørt i det Foregaaende, er man da kommen til den Slutning, at Skabelsen har fundet Sted successivt, ikke Alt til samme Tid, men efterhaanden. Herved og ved den successive Fremskriden, der finder Sted i den hele Skabningsorden, fra det allerlaveste Væsen stedse gradviis stigende til det høiere og fuldkomnere, var det ikke unaturligt at man kom paa den Tanke, at alle Skabninger have udviklet sig ligesom Led for Led af det Lavere, som ved en Række af Forvandlinger, Metamorphoser, fra det Lavere til det Høiere.

Smød denne sidste Slutning er der imidlertid saa mange Fornuftgrunde der tale, at den umulig kan holde sig. Afarter kunne vel finde Sted, derpaa have vi Exempler i Mængde, saavel i Dyr- som Planteriget, og det er fornemmelig Menneskets Virksomhed disse skyldes, en Magt, der er forlehut det til end mere at forøge Afvekslingerne og derved Skjønheden i Naturen. Saaledes er der dannet Afarter, Varieteter, Racer i en stor Udstrækning blandt vore Huusdyr: Hunde, Heste, Oxer, Faar o. s. v. med en saa stor Forskjellighed i Formen, at Mange vilde finde det vanskeligt at troe, at Vindspilleren og Budelen, Bologneseren og Nyfundlandshunden alle tilhøre den samme Species, ligne hinanden i alt Væsentligt og kunne forplante sig med hinanden. Vi vide at skjøndt Slægtsligheden f. Ex. imellem Huuskatten og Tigeren er saa stor, at man kunde komme paa den Tanke, at den Sidste ikke var andet, end en meget stor Kat, nedstammet fra en lang Række af Forfædre, hvis store Væxt og kraftige Udvikling, tiltagende med hver Generation — allerede Noget, der paa ingen Maade er almindeligt i Naturen

— fyldtes Climaten og andre gunstige Forhold, eller omvendt, at Huuskatten var en degenereret Tiger: saa er her dog noget ganske Andet end en Afart; her er forskjellige Species af den samme Slægt, en Adskillelse der maa have fundet Sted fra Skabelsens Tid og aldrig kan ophøre, saalænge som Tigeren og Huuskatten have hver sin aldeles forskjellige Mission, den Ene at holde de store græsædende Dyrs Formerelse indenfor de rette Skranke, den Anden den samme Rolle for Muus, Rotter og andre Smaadyr. Vilde man sige, at de store græsædende Dyr kunne være komne frem paa Jorden langt senere end de nævnte Smaadyr, og at for deres Skyld, maaskee ogsaa ved den Næring de gave og den større Kraftudvikling deres Fangst krævede og befordrede, Ratten efterhaanden har udviklet sig til Tiger; saa kan dertil svares: Græs og Urter maae have været til ligesaa tidligt som Muus, Rotter og andre Smaadyr, og for at holde det og Planteriget i det Hele i Tømme vilde meget snart udkræves, at der blev sat græsædende Dyr i Verden. Med ligesaa lidt Føie kunde man gjøre en lignende Slutning om Hesteslægten og mange andre, at de oprindelig ere af een Stamme, der i Tidens Løb har varieret sig. Men nu troer man sig berettiget til at paastaae, at disse Species ere skarpt adskilte Led i Skabningens Række; de ere ved Verdens Begyndelse, som vi sige, skabte „hver i sin Art“ som det hedder hos Moses. Et Dyr af een Species kan ikke forplante sig med et Dyr af en anden; derved vilde jo denne Adskillelse efterhaanden forsvinde; de forskjellige Species vilde smelte sammen i een, og de mange Afvevlinger, der have hver sin særskilte Bestemmelse i Naturens Huusholdning og bidrage saa meget til dens Skønhed, vilde ophøre. Undtagelser kunde vel finde Sted fra den almindelige Forplantningslov, ved hvilke der fremkommer en Blanding, en Mellemart; men disse Undtagelser have en snever Begrænsning og Afkommet er stedse ufrugtbart.

Den Indvending kunde gøres, at der muligt har været en Tid, da Parring imellem uligeartede Dyr har mere almindeligt fundet Sted og været frugtbar igjennem flere Genera-

tioner, indtil en Species dannede sig og satte sig fast — en Tid nemlig, da Forplantelsesdriften, som nu bringer Ege til at søge Ege, ikke kunde finde Tilfredsstillelse paa anden Maade, af Mangel paa en Mage. Hos de fleste Oldtidens Folk findes der i Sagnene Hentydning til noget Saadant. Udskielser i Kjønsdriften ere ikke saa sjeldne blandt Husdyrene. Jeg har saaledes oftere seet en Andrik jage en Høne Gaarden rundt og efter lang Modstand tvinge den til Parring. Unaturlig Tilfredsstillelse af Driften er meget almindelig blandt Aberne, naar de ere i Fangenskab, ogsaa iblandt Hunde og Heste skeer dette ikke sjeldent. Exempler paa, at Hunden parrer sig med Ræven og Ulven gives der ogsaa, saa vidt jeg veed. Oldtidens Myther, saavel de græske som de nordiske, omtale Parring imellem Mennesker og Dyr: i en Svanes Skikkelse omfavnede Jupiter Leda; en anden unaturlig Parring af Qvinden med et Dyr omtales med Pasiphae; i Norden var det Bjørnen, der avlede Børn med Qvinden. Endnu bestaaende Love gives der i de fleste Lande imod saadanne Beblandelser og antage Frugtbarheden af dem, idet de fastsætte at Dyret og Afkommet skal brændes. Alligevel kan det vel neppe antages, at Noget nu for Alvor vilde troe paa Muligheden af, at Skabningens mangfoldige Afværlinger skyldes saadanne ubundne Kjønsblandinger.

Der har været en Tid, da man var tilbøielig til at gjøre Aben til Menneskeslagets Stamfader — Mouboddo, om jeg husker ret. Andre (vor Professor Treschow) vilde udlede vor Herkomst fra Sødyr, hvoraf Nogle, til Sælhundefamilien hørende, besidde megen Intelligens og stærkt udprægede Selskabelighedsdrifter. Den ofte stærkt iøinefaldende Lighed, man finder i det menneskelige Ansigt med et eller andet Dyr, har givet Anledning til mange Gisninger om et Slægtskab, en hemmelig Forbindelse mellem Dyrene og Mennesket, Troen paa en Sjælevandring er maaskee opstaaet heraf; snart var det i opadstigende snart i tilbagevendende Retning. Ligheden fandt man undertiden at udstrække sig videre end til Ansigtet alene, til Figur, Gang og Holdning, ja, man vilde endog mene, til

Sindsegenstaberne, Tilbøielighederne og Charakteren, saa at det Menneske, der lignede f. Ex. en Ræv, ogsaa skulde have en listig og bedragerisk Charakter, skjøndt Andre paa samme Tid forklarede sig denne Lighed som netop bevirket af Lidenstabens eller Tilbøielighedens uordentlige Overvægt hos Mennesket, der bar Præget af den i sit Ansigt, og i disse Præg selv vilde man see Udtrykket af et almindeligt, hele Naturen gjennemtrængende Moralliv. Hele Folkeslag synes at have physiognomisk Lighed med en eller anden, den meest fremherskende af de Dyrearter, der omgive dem. Saaledes siges der, eller vil man have fundet, at Hinduerne og Chineseerne have Lighed med Tigeren, de Første ogsaa med Slangen eller maaskee snarere med Crocodillen; de vilde nordamerikanske Folkestammer med Hjorteflagten; Eskimoerne med Sælhunden; Narhvalen o. s. v. og endnu mere, at Temperaments og Charakterbestaffenheden hos disse Folk ganske stemmer med denne Lighed — Alt taget naturligtvis i Almindelighed. Man er i den nyere Tid bleven mere opmærksom derpaa og troer at kunne følge dette Spor videre, til Opdagelse af Forbindelsen imellem Dyrenes Fordeling over Jordkloden og Menneskeslægtenes Udviklingshistorie, hvorpaa Naturforholdene og de øvrige hertil hørende Forgreningers Ordning maae øve Indflydelse. Om dette nogensinde vil lykkes Mennesket er et Spørgsmaal, der endnu ikke kan besvares; hidtil er det kun blevet ved Anelser, hvilken ogsaa Oldtiden havde, forsaavidt som man herved kan forklare sig den Agtelse der vistes visse Dyr, hvilken imidlertid kan være fremkaldt som et Middel til at forebygge visse nyttige Dyrs Forsølgelse og Udøddelse; deels ogsaa antages at være opstaaet af Frygten for dem, Frygten, der, som Mange mene, er Oprindelsen til al Gudsdyrkelse. Endnu i vor Tid møde vi denne Agtelse hos alle Wilde: i Australien have alle Folkestammer deres „Kobong“; der er, eller repræsenteres af, et Dyr eller en Plante, som Stammen og hvert Medlem af den tager Stamme- eller Slægtsnavn efter, og holdes saa hellig, at de høist nødvendig dræbe et Dyr af denne Art eller spise Planten af samme Navn. Kobongen er altid et saadant Dyr eller Plante, som i en fremherskende Mængde har Hjem-

sted tilfælles med Folkestammen. Skjøndt der nu vel tales om en dunkel Forestilling hos de Wilde om deres Udspring af deres „Kobong“, saa synes dog Ideeforbindelsen snarere at kunne tydes som en Landbetegnelse, Nationens, Stammens Navn efter Eiendommeligheder ved det Land, den Egn, de beboe. En ganske lignende Tro og Skik skal man ogsaa have fundet blandt Nordamerikas først opdagede Wilde, og endelig beretter Livingstone fra den allernyeste Tid, at det Samme er Tilfældet hos alle de Folkeslag, der beboe den hele sydlige Halvdeel af Afrika.

Jeg har selv fra min Ungdom af lagt Mærke til denne Lighed imellem Menneſte- og Dyrephysiognomierne og ofte fundet den yderst paafaldende. Saaledes traf jeg engang en Elbskipper, lang og mager af Figur, med et Hoved saa ligt en Strandmaages, at jeg i høi Grad forbausedes derover. I Rom saa jeg i Café greco en Opvarter, der iblandt de danske Kunstnere (flere af dem leve endnu) gif under Navnet „Kamel“, paa Grund af den Lighed han baade i Ansigtet og i Hovedets Dannelse havde med dette Dyr, en Lighed, der ligesom hiin med Strandmaagen var saa stor og i den Grad paafaldende, at Ingen, der nogensinde havde seet disse Dyr, kunde undgaae at blive den vaer og forbauses over den. Den Sidst- anførte kan maaskee have været fra Pisa, hvor der findes Kameler, som nogle Hundrede Aar tilbage bleve bragte dertil fra Afrika og have holdt sig paa dette eneste Sted i Europa; den Anden var fra Elben eller en af de frisiske Der, hvor Strandmaager findes i Mængde. At sætte disse Omstændigheder i Forbindelse med Ligheden, og derfra gaae videre i hine Speculationer om Sjælenes Oprindelse og Vandring m. m., er endda ikke saa urimeligt for Menneſket i dets Higen efter Kundskab om Skabelsens Myſterier. En Forklaring heraf har man iøvrigt villet give, ved at antage, at Ligheden kan hidrøre fra et ualmindelig stærkt Indtryk paa Moderens Phantasi under Svangerskabet; men denne Forklaring er blottet for ethvert Beviis og modsiges af lignende Abnormiteters hyppige Forekomst hos Planterne, ligesom ogsaa blandt Dyrene, især Huusdyrene,

Banfabninger ikke sjældent indtræffe; og Aarsagen til disse Naturspil, som vi kalde dem, er og bliver en uforklarlig Hæmmelighed for Mennesket.

Men lad os nærmere undersøge Sandsynligheden af, at Dyreriget og med det Mennesket skulde have kunnet udvikle sig af Planteriget, dette og maaskee de laveste Former af Dyreriget igjen af Mineralriget, og siden alle Underafdelinger i hvert Rige have dannet sig ved Udvikling af en ringere Form.

Jeg troer, man vil komme til den Erkjendelse, at Ordet „Stigen“ og ikke „Udvikling“ er det rette Ord for at betegne den gradvise Fremgang i Skabningens Orden, som vi see med vore Dine, og hvis Harmonie vi beundrende erkjende, idet vi betragte det hele store jordiske Naturliv. Ordet Udvikling betegner en Udvoxen af eller Fremstydten fra det Lavere, altsaa Tilstedeværelsen i dette af et selvvirkende Princip til at frembringe Noget, der er fuldkomnere og høiere end det selv, hvilket Princip, i Forbigaaende bemærket, saaledes virkede til Artens Tilintetgjørelse, eller tvertimod det Forplantelsen gaaer ud paa, nemlig Artens Vedligeholdelse. Ved at benytte Ordet er man kommen til, dermed at forbinde hiin Forestilling om alle Skabningers Tilbliven ved den lavere Livsforms Evne til at frembringe en høiere, med andre Ord, at Livet er et Product af de samme Kræfter, der have frembragt den uorganiske Natur, og saaledes er, i sine Fremstillinger i de forskellige Former, ifkun en Fortsættelse af disse Kræfters Virksomhed heelt op igjennem Skabningens Række. Som en Følge af „Skabelsestanke“ Udvikling kunde man vel betragte denne gradvise Stigen, dette indbyrdes Sammenhæng i den hele Række eller Række af Skabningen, men ikke som en igjennem Skabningerne selv foregaaet Udvikling formedelst en dertil i dem nedlagt Evne. Iøvrigt staaer denne Stigen og dette indbyrdes Sammenhæng netop i den nøieste Forbindelse med den almindelige Plan eller Lov for hele Naturens Huusholdning, at den ene Skabning skal tjene den anden til Føde, og omvendt den ene Art tjene til at holde den andens Formerelse i Skranke, en

Lov, der paa den beundringsværdigste Maade bevarer og gjenopretter Rigevægten imellem alle Skabninger.

Vel ere vi, ved stedse voxende Opdagelser, komne nærmere og nærmere til Grændsen mellem den levende og den døde Natur, saa at vi troe at være nær ved Stedet, hvor Begge smelte sammen og gaae over i hinanden, uden at der findes nogen uoverstigelig Skranke imellem dem, som man før har antaget — vel see vi i Dyrerigets Former en saadan Tilnærmelse til Planterigets, at man ogsaa her aner en Sammensmeltning — vel kunde Generationsvekselen i Dyrerigets laveste Sphære, Avlingen uden Kjon m. m. synes os Beviser for Muligheden af en høiere Skabningsforms Udvikling af den lavere — men endnu er alt dette langt fra at understøtte, endsiige bevise, Rigtigheden af hiin Slutning; og den Være staaer fast, at hvert levende Væsen er en Uffødning af en Moder, hvis Organisme, uforandret i alt Væsentligt gaaer over paa den, og saaledes fort i Generationsrækken saalænge Arten bestaaer her paa Jorden. Forbigaaende alt det Meget, der kan anføres til Beviis herfor, skal jeg kun berøre Umuligheden af, eller idetmindste Usandsynligheden for, at Sammenavling, om den kunde finde Sted imellem ueensartede Skabninger, kan frembringe et Afkom af en høiere og fuldkomnere Organisme, end den, som den fuldkomneste af Forældrene er i Besiddelse af. Et Mellemled er Alt hvad der kan fremkomme. Tage vi Hesten og Æslet til Exempel. Mullen er Mellemledet. Var denne igjen frugtbar, vilde en ny Parring med Hesten frembringe et nyt Mellemled, der vel kunde være fuldkomnere end Mullen, men endnu vedblev at staae lavere end Hesten; og fortsattes Blandingen videre imellem Hesten og det stedse mere og mere forædlede Muuldyr, vilde Afkommet tilsidst gaae op i det ædlere Dyr, Hestens, Natur, men aldrig gaae ud over denne.

I den allernyeste Tid, i disse Dage kan man sige, har en af Nutidens meest berømte Naturforskere, Darwin, opkastet Tvivl om Rigtigheden af Væren om Species. Af Sagttagelser, anstillede over Dueslægtenes forskjellige Arter og Racer, er han kommen til den Slutning, at Naturen ikke vedkjender sig den

skarpe Adskillelse i Species eller Arter, men at disse danne sig igjennem Forplantninger mellem Individier af særegen Udvikling. Herfra kommer han videre til den Slutning, at samme Lov gaaer igjennem hele Naturen, altsaa til hin Lære om hele Skabningens successive, høiere og høiere Udvikling fra en primitiv Form: det er, han kommer tilbage til den gamle Hypothese, som jeg i det Foregaaende kortelig har berørt og omtalt som almindelig fortrængt af Læren om Artens Skabelse — fortrængt, men ikke kvalt, fordi den nye Videnskabsgreen, Chemien, i sin ungdommelige Driftighed stedse mere og mere har understøttet den. Hypotesen, der skal have vundet Bifald af Englands første Botaniker, dets første Zoolog Mr. Owen og de berømte Geologer, Murchison og Lyell, støtter sig til Geologiens Vidnesbyrd, iblandt Andet til, at man under Tertiärlagene vil have fundet Spor til, at Jorden har været befolket med Mennesker langt tidligere end man hidtil har antaget (Redskaber forarbejdede af Mennesker, Flintekiler troer jeg, ere nemlig fundne i flere Lande); og vi staae saaledes atter raadvilde imellem to Hypotheser, hvoraf den ene støtter sig til Bibelen og har hidtil fundet Bekræftelse i den hele Skabningsorden som nu findes og, efter hvad vi vide, altid siden Menneskets Skabelse har bestaaet paa Jorden.

Den Hurtighed, hvormed Pressen i vor Tid udbreder enhver Nyhed, har til Følge, at Opdagelser og nye Meninger i Videnskaberne komme ud iblandt det store Publicum før de have konstateret sig eller have gennemgaaet deres fulde Prøve i Videnskabens Republik selv. Ofte læser man i Dagbladene Opdagelser og Opfindelser (undertiden Saadanne som ere 50 Aar gamle og nu komme frem som nye, saasom i en Beretning jeg nylig læste i et Dagblad om Belysningen af Westminsterbroen, hvor det over 30 Aar gamle Drummondske Lys omtales som noget Splinternyt) udbasunes med den stærkeste Roes, ledsaget af Forsikringer om de uberegneligste Følger af dem for Menneskehedens ubegrændsede Fremskridt; og efter nogle Maaneders Forløb kan man spørge om dem — Ingen kjender dem da mere; man har ikke hørt Videre tale om dem; de vare

dødfødte; det var Bjergets Forløsning med en Muus. Jeg kjender den nye Lære kun af en kort Anmeldelse eller Omtale af den i et tysk Tidsskrift — at anvende det ovenfor Sagte imod saa store Autoriteter i Videnskaben som Darwin selv og de nævnte Herrer, der siges at have tiltraadt hans Mening, kunde ikke falde mig ind — kjendte jeg den, ledsaget af Grunde og Beviser, vilde jeg dog upaatvivlelig ikke kunne fremkomme med Noget imod den, som ikke var forlængst almindelig bekjendt. Men i ethvert Tilfælde, jeg troer ikke og kan ikke troe den. Jeg er mistænkfuld, hvad Beviser hentede fra Geologien angaaer: den hører ikke til de exacte Videnskaber, den er bygget paa Sagttagelser, der kunne stufte, Facta, der kunne misforstaaes og Slutninger, der kunne være feile. Chemien er aaben for de samme Skuffelser i Resultaterne af dens Experimenter og Slutningerne fra dem. De store Fremskridt, den har gjort i vor Tid og de rige Frugter, den har bragt Menneskets Industrie og materielle Velværen, have forført Menneskene i Almindelighed til altfor store, næsten vilde Forhaabninger. Man vil fremstille et organisk Grundstof, Grundformen for organisk Liv; man vil kunne skabe organisk Form og Liv. I Materien søger man Alt, Forsynet og dets Styrelse kommer ikke i Betragtning. Det er den gamle Mythe: Titanerne ville bestorme Himmelen.

Som vi kjende Verden og Naturen nu, passer kun den Lære for vor Fornuft, at alle levende Væsner ere skabte „hver i sin Art“, som det hedder hos Moses, hvis Lære vi ere bleve staaende ved, fordi den — affeet fra den religiøse Betydning for os — bærer Spor til, at alle de ideligen oprippede Stridsspørgsmaal om generatio æquivoca, om det organiske Livs Udvikling af Jordens Skjød, om Arters Dannelse ved Metamorphoser, om Delingen i Rjon ved Artens Tilblivelse eller ikke — at alle disse have været kjendte og veiede før hans Tid; og den Løsning han giver dem, er den vise af alle dem vi kjende.

Vende vi for et Dieblif tilbage til Betragtningen af det i Skabningen almindelig udbredte Princip, vi kalde „Livet.“

Det Princip, der giver Materien Bevægelse og udvikler en organisk Skabning af den, synes at være det Samme som det der styrer den frembragte Skabnings Virksomhed, og i denne sidste Egenskab kalde vi det et aandeligt Princip, en Sjæl, saa at ethvert levende Væsen, fra det allerlaveste i Skabningens Orden til det høieste i den, Mennesket, besidder en Sjæl. Hos Dyrene kaldte man dette Princip „Instinct“, uden at denne Distinction iøvrigt kunde støtte sig paa en bestemt Afgjørelse af det Spørgsmaal, om Forskjellen imellem den Dyr og den Mennesket iboende Fornuft var noget Mere, end en blot Gradsforskjel, forklarlig af de forskjellige Legemsformer og de dertil svarende Missioner. Det kunde endnu synes, at der ikke var nogen Grund til at antage, at dette aandelige Princip, disse Sjæle i deres Oprindelighed ere forskellige, men at de maae have samme Udspring, samme Natur og besidde ganske de samme Grundeener, om man kan bruge dette Udtryk om Aanden. Legemet er det, der betinger Sjælens Virksomhed og Udviklingen af deres Evner. Selv hos de laveste Dyr finde vi en Mængde Sjælsevner tilfælles med Mennesket, endog Perfectibilitet, der ofte forbauser os. Alle Slags Dyr, selv Edderkoppen, har man kunnet tæmme og afrette, som man kalder det; dog gjælder dette kun for Individet, ikke for Slægten eller Arten; thi, skjøndt det for en Deel vel kan synes at være Tilfældet med Huusdyrene, vende disse dog i Friheds- eller Bildhedsstanden tilbage til deres oprindelige Natur. Overhovedet kan den ved Afrettelse fremkaldte Perfectibilitet mere betragtes som maskinmæssig, en Paavirkning af Menneskets høiere Aand; selvstændig fremtræder den dog ofte hos Dyrindividet som Følge af Reflexion; men Dyrenes for en lavere Virksomhed, en ringere Mission, bestemte Legemsorganismer sætte en Skranke for enhver høiere Udvikling. Af Sngdommes Følger, og af legemlige Abnormiteter hos Mennesket lære vi, hvor afhængig, selv i en saa fuldkommen Organisme, Sjælen er af Legemet. Heraf kunde man da være berettiget til at slutte: Legemet er i Skabningens Plan det Givne; dets Form bestemmer den Plads, det skal indtage blandt Jordens Beboere og den Virksomhed, der er

anviist den i Alnaturens store, harmoniske Huusholdning. Udenfor den anviste Virkefreds kunde ingen Skabning gaae, uden at Harmoniens Forstyrrelse maatte blive en Følge deraf. Perfectibilitet kan derfor ikke findes hos Dyrene i Almindelighed, ikke i den udstrakte Forstand som hos Mennesket, der ved sin Aands store Perfectibilitet, større dog hos Slægten end hos Individet, — rettere maaskee udtrykt, igjennem Slægten — synes at være halvt frigjort fra de Bånd, der binde og sammenholde Skabningens ringere Væsner. Og dog har denne Menneskets saavel som Menneskeslægten Perfectibilitet upaatvivlelig sin bestemte Grænse her i Jordelivet, som en nødvendig Følge af Aandens Forbindelse med det Endelige.

Den Mening, jeg har fundet berørt af Gibbon, at Nestorius eller en anden af Kirkefædrene har ytret om Sjælens Oprindelse, at nemlig Alle kom fra Adam, er den, vi efter Nutidens naturhistoriske og naturvidenskabelige Anskuelse maatte finde den fornuftigste, fordi man ikke kan tænke sig noget levende Menneske uden Sjæl, og altsaa det første Menneske, der fattes paa Jorden, ligesaavel som det bar Sæden i sig til hele den følgende Menneskeslægts Legemer, ogsaa maatte bære Sæden til alle Sjælene — naar her siges „det første Menneske“, maa derved naturligviis forstaaes „det første Menneskepar“, thi Tvedelingen i Kjøn gjør Parrets Forening til Artens Repræsentant; i idealst, baade aandelig og legemlig Henseende, udgjøre Mand og Kvinde forenede Mennesket, Menneskenaturen i dens Heelhed. Livet og Sjælen falde herved sammen til eet Begreb. Psychologien gjør imidlertid en vistnok berettiget Adskillelse imellem dem, idet den antager Begge at være tilstede, sammensmeltede i en vis inderlig Forening ved deres første Forbindelse med Legemet, Formkimen; men Livet alene udvikler sig strax, eller rettere træder strax i Virksomhed med Udviklingen af Formen, medens Sjælen (Bevidstheden) først senere, naar Livet har naaet en vis Grad eller er kommet til et vist Punkt i dets Udvikling af Formen eller Legemet, vaagner til Virksomhed og paabegynder sin Udvikling, der, medens Livets bestaaer i Optagelse af materielle Stoffer til Formens Uddannelse og Bed-

ligeholdelse, skeer ved Opfattelse af alle de Forhold hvori Naturen og dens egen Mission i denne have hensat den, og som den fortsætter i et eget aandeligt Liv under hele Tilværelsen i Forening med hint jordiske Liv, for, som vi Alle haabe, naar den ved Døden er skilt fra dette, at fortsætte den i en anden og høiere Tilværelse. Det er denne, Menneskesjælen iboende Trang eller Higen efter en udover Livet gaaende Tilværelse, der adskiller den fra Dyrenes Sjæle. Forklaringen træffer altsaa kun den menneskelige Sjæl alene; hvad Dyresjælene angaaer, da kjender jeg ikke nogen fuldstændig og almindelig antagen Lære om dem. Paa denne Maade repræsenterer da Begrebet „Liv“ det Regemlige og Jordiske i Skabningen, Formudviklingen og Vedligeholdelsen, Behovet for Sjælen; denne, Sjælen, derimod, det Aandelige, Bevidstheden, det Virksomheden styrende Princip. Tøheden i disse Principer har man fundet bekræftet derved, at Planteriget ubestridelig besidder det første, Livet, uden at det er lykkeses Philosophien at komme til Erkjendelse af, at det er i Besiddelse af Sjæl; ligesom ogsaa i den dnriske Natur Livsfunktionen ligger udenfor Bevidsthedens eller Sjælens Omraade; og endelig, at Livet aftager og ældes, medens Sjælens Kraft vedvarer usvækket til Oplosningsmomentet. Med denne Theorie om Livet og Sjælen ere vi endnu ikke komne Maalet nærmere. Her staaer den menneskelige Forstand ved en hidtil uoverstegen, sandsynligviis stedse uoverstigelig Skranke. En fuldstændigere Betragtning af dette Emne maa være mig forbeholdt i et af de følgende Capitler.

Endnu skal jeg berøre en Theorie om Forplantningen, en Hypothese om Sjælens Virksomhed herved; den er meget gammel, men jeg har først nylig læst den udførlig fremsat i Fichtes Anthropologie, et Værk, der er udkommet i den nyere Tid. Det er den, at Sjælen er det eneste Princip, præxisterende og sig reproducerende eller forplantende igjennem begge Kjøn. Under Avlingen forene begge Forældres Sjæle sig, og af denne Forening udspringer den nye sjælelige Kime, der tillige er det organiske Princip, hvis selvstændige Udvikling derefter gaaer for sig i Egget hos Moderen, idet Sjælen danner selv sit Regeme ved-

Assimilation, efter den „Tanke“ der er nedlagt i den; det brugte Ord er „Ideen“, Platos Udtryk for at betegne den organiserende Kraft, det Samme altsaa som det nyere Ord „Kimen“. Mig forekommer denne Theorie ikke videre klar og tilfredsstillende. Saaledes, blandt de mange andre Indvendinger, jeg kunde fremføre imod den, ligger der, ved Forestillingen om begge Sjæles Sammenstrømmen, den nye Sjæls Dannelse ved en Løsrivelse fra dem, og at denne fæster Bo i den for dens Virksomhed bestemte Deel af Moderens Legeme og gjør sig til Substrat for legemlige Assimilationspartikler o. s. v., lutter reent materielle og legemlige Begreber til Grund — hvorledes forene det med Begrebet om Sjælens reent aandelige Væsen? Avlings- eller Befrugtningsprocessen i Planteriget har jo stor Lighed med den i Dyreriget; den samme Theorie skulde derfor ogsaa kunne gjælde for det, og kan den det? Den ecstatiske Tilstand, som Parringsacten forsetter de fleste dyriske Skabninger i, hvorpaa Theorien bygger hiin Sjælevirksomhed, er snarere af en reent fysisk, end af psykisk Natur: en Nervespænding, en electric Spænding og Udladning, foraarsaget af visse legemlige Udfondringsdeles Tilstrømmen. At Productet har Lighed snart med den ene, snart med den anden af Forældrene, saavel i aandelige som i legemlige Egenstaber, kan beroe paa reent legemlige Aarsager. Hvad de aandelige Egenstaber angaaer, da er man neppe paa det Rene med dem, hvilke de ere, om de i egentlig Forstand gives, det er, om de ligge i Sjælen selv, ere immanente i den, eller først danne sig under deres Liv i Legemet. Geniet f. Ex. hvormeget af det kan ikke beroe paa Hjernens forskjellige Dannelse. Temperamentsbestaffenhederne beroe ganske paa Legemsdannelsen. At Kjønndriften er fælles for og ganske den samme hos alle levende Skabninger, kan der ingen Tvivl være om. At den ethiserer — forædler, forskjønner — sig hos Mennesket, forandrer intet i dens Natur: Mennesket ethiserer den saavel som alle andre Naturdrifter ifølge dets høiere Moral-anlæg og igjennem Samfundslivet. Det er ikke Mennesket alene, der har Moral-anlæg — alle levende Skabninger have det; hos de høiere Dyr see vi dette daglig nttre sig. Forskjellen er

kun i Graden og i Missionen, Livsbestemmelsen, hver Skabningsart har. Hvad vi have kaldt Moral og Moralanlæg, Moralbegreb for Mennesket alene bliver da til en for den hele levende Natur gjældende Lov, en Stræben nemlig hen til et fælles Maal, som er Indordningen af den individuelle Frihed i Harmonien af det universelle Livs Gang.

Ihvormegit end Mennesket grunder paa Skabelsen, hvorledes den er gaaet til, vil det dog aldrig komme til nogen klar og sikker Kundskab herom, og man kan uden Overdrivelse sige, at man i vor Tid ikke er et eneste Skridt af væsentlig Betydning videre heri end Oldtiden var. Der kan f. Ex. gives, maaskee tør man sige at der gives levende Skabninger, som ere endnu mindre end dem, Microscopet har lært os at kjende, og som aldrig ville blive synlige for Mennesket. I al vor Kundskab, alle vore Opdagelser blive vi staaende ved det Ydre, ved Skallen alene, trænge ikke ind i det Indre, Livets Hemmeligheder. Jeg troer man kan sige, at alle Videnskabens Opdagelser kun have faa at sige et praktisk Formaal, det, at fuldkommengjøre Menneskets Virksomhed her paa Jorden, tjene det til Anvendelse i Jordelivets Tjeneste.

Hvor utallige Ting er der ikke, som ere og som vor Forstand siger os ville stedse forblive Hemmeligheder for os. Gaae vi blot til den ene Green af Kundskab om Naturen, Generationen; dens indre Natur saavel for Plante- som for Dyrriget er os aldeles ubekjendt: vi kjende ikke, hvad der bestemmer Afkommets Kjon; ligger Aarsagen i Eggene eller i Befrugtningen? Ved hvilken Lov holder Naturen Ligevægten vedlige imellem begge Kjon? Hvilken Deel har Faderen i Afkommets Egenskaber? Det er ikke blot Livets Bækkelse, der skyldes ham, derom have vi Wisshed i Erfaringen saavel fra Dyrene som fra Mennesket. Blandt Menneskene see vi snart Faderens Træk og Naturel hos Barnet, snart Moderens, uanset dets Kjon. Nogle ville af Sagttagelser have fundet, at Sindelaget er en Arv fra Moderen. Sindelaget eller Gemttsbestaffenheden afhænger, idetmindste for en Deel, af Temperamentet, der igjen beroer paa den legemlige Dannelsen. Vægerne have havt en Theorie om

arvelige Sygdomme. — Arvesygdomme maaskee — og medfødte; de sidste tilskrev man Moderen, de første Faderen. Forstod man ved medfødte saadanne som opstode af en ufuldkommen Udvikling af Fosteret i Moderens Liv — Lemmernes Deformitet maa vel afgjort regnes hertil — saa maatte man vel ogsaa kunne henføre Temperament og for en Deel Sindelaget til samme Klasse. Men for det Første finder jeg ikke Bencævnelsen nøiagtig betegnende, da Begge jo ligemeget ere en Arv, og dernæst modsige utallige Erfaringer disse Meninger. Om Generationsprocessens aandelige Element veed man Sletintet; og selv om de blot legemlige Stoffer, som under den blive udfondrede, veed man ikke med Visshed hvorfra de komme og hvoraf de ere sammensatte. Nogle ville have iagttaget, at Ægteskabet bevirker med Tiden en paafaldende Lighed imellem Mandens og Konens Physiognomier, selv hvor Ansigtstrækkene ere ganske forskellige, ligesom om Begges Naturer gjensidig gennemtrængte og modificerede hinanden. Alt hvad vi herom vide bestaaer kun i, at vi have gjort Opdagelserne uden at kjende deres Aarsag eller Grund.

Kjende vi Oprindelsen og Aarsagen til de mange Pestsygdomme, der pludselig opstaae og til forskellige Tider hjemføge Plante- og Dyreriget igjennem alle deres Frembringelser og som vi slutte om, at de blandt Andet tjene til at regulere Forholdene imellem Arterne, foruden at de ofte gribe dybt ind i det menneskelige Culturlivs Forhold, bevirke Folkevandringer, Krige, Omvæltninger i Agerdyrkningen og andre menneskelige Forhold, saaledes som f. Ex. Kartoffelsygen, Drue- og Silkeormepesten have gjort. Hvor ringe er ikke den Magt der er givet Mennesket til at gribe ind heri.

Ingen kan bedre sige os, hvormeget eller rettere hvorlidt vi kjende til det menneskelige Vegemes Organisme, end Rægen, hvormeget der undflyer hans Blik, naar han fra Cadaveret, det døde Vegeme, skal slutte sig til Organismens Virksomhed i det levende. Hvor lidet er ikke det han kjender til Sygdommenes Aarsager, f. Ex. Hudsygdommenes blot; til Medicamenternes Virken, til Smitten, til Arvesygdommes og Abnormiteters Aarsager, til de forskellige atmosfæriske Luftforholds specifikke Ind-

virkning paa det menneskelige Legeme og Forbindelsen imellem dem og visse Sygdomsformer; hvor ofte skuffes han ikke om Sygdommens Sæde og Natur. Iagttagelser og Slutning derfra er Alt hvad der staaer i hans Magt. Har Videnskaben formaaet i den ringeste Grad at løfte det Slør, der hviler over Tænkningens Organ, Hjernen? Har Anatomien kunnet paavise det syge Punkt, den enkelte Deel eller Plet i Hjernens Masse, der er det indskrænkede Sæde for en Sygdom, hvis Symptomer man har iagttaget og fra disses eiendommelige Charakter har sluttet, at den syge Deel af Hjernen maa være et for en vis særskilt Function bestemt Organ? Man har Exempler paa, at Hjernen kan svækkes eller destrueres partielt saaledes at f. Ex. Hukommelsen gaaer tabt i en vis Retning alene, saasom for Navne, Tal, visse Ord o. s. v. Monomanier, ja Tænkningens fuldkomne Forstyrrelse eller Banvid ere ogsaa Sygdomme i en eller flere Dele af Hjernen. Det prononcerede Talent: En har et forbausende Talent for Hovedregning; en Anden har en umaadelig Hukommelse, enten i Almindelighed eller i en vis enkelt Retning (jeg har kjendt en Mand, der kunde, eller sagdes at kunne alle Logarithmetabellerne udenad); en Tredie har Talent for Musik, en Fjerde for Mathematik, Mechanik o. s. v. Dette synes at tyde paa at et vist enkelt Organ af de mange, Hjernen indeslutter, er mere udviklet end de andre, enten af Naturen eller ved Ovelse, ligesom vi see Tilfældet kan være med Musklernes; altsaa slutte vi, at Hjernen er deelt i en Mængde, for særskilte Functioner bestemte Organer. Kunde Anatomien i ethvert af disse Tilfælde paavise Sygdommens eller Abnormitetens Sæde, da først vilde vi kunne gjøre os Haab om at komme til nogen Kundskab om Tænkningens legemlige Deel, dens Mechanik; og selv dermed vare vi ikke meget videre end vi nu ere.

Saaledes gaaer det os i alle andre Videnskabsgrene. Kunne Botanikerne og Chemikerne, med alle de store Fremskridt de i Forening have gjort i Plantefysiologien i den nyeste Tid, for Alvor paastaae, at der er mindste Udsigt for Videnskaben til engang i Tiden at skulle afløre Naturens Hemmeligheder i

denne ene Green. Atmosfærens Bidrag til Planternes Næring igjennem Bladene have de opdaget, og at en Mængde, maaskee alle Metaller og Mineralier tjene dem til Næringsmidler; men om Assimilationen, dens Proces og Organerne hertil, om det vidunderlige chemiske Laboratorium Planterne besidde, veed man Intet. Lugtestoffet, hvorfra tages det og hvorledes tilberedes det i Planten? Chemikeren tilbereder nu de meest vellugtende ætheriske Olier af de meest stinkende Stoffer. Baafaldende har det været mig, hvor fremherskende Vanillelugten er iblandt Blomsterne paa de vestindiske Øer og i Sydamerika: Stoffet dertil, kunde man troe, maatte findes i Jorden og være eiendommeligt for hine Egne; men hvorsomhelst Planten flyttes hen, selv i Frøet, bevarer den sin Lugt. Ogsaa Blomstringstiden retter sig efter Hjemstedet. Hvilken Forbindelse kan der være imellem Resedaens og Drueblomstens Lighed i Lugt og Udseende, imellem Arndernellikens og Nellikblomstens Lighed i Lugt? Chemien angiver i sin Analyse af Planten og dens Dele, Stofferne og deres Forbindelsesforhold; men om Maaden hvorpaa Forbindelsen skeer og Kraften der samler og forener Stofferne til faste Legemer, herom veed den Intet. Den kan ikke i Frøet paavise de enkelte Bestanddele, saasom Rod, Stengel, Blad, Blomst, Bark o. s. v., ikke engang i det spirende Frø kan han, Chemikeren eller Planteanatomien, dette. Ligesaa lidt veed man om Farvebestemmelse, de faste, karakteristiske Aftegninger, Særegenhederne ved Grene, Bark, Rødder o. s. v.; han — Botanikeren — bliver dem vaer og kjender dem, men Intet videre. Overhovedet hviler Alt hvad der hører til Skabningens „Idee“ i et uigjennembrængeligt Mørke for ham. Kunne da selv Opdagelser, som Schleidens af Cellen, berettigede til saadanne Lovtaler over vor Tids umaadelige Fremskridt, som vi ofte læse og høre? Vi vide jo endnu ikke hvor Svalen tyer hen om Vinteren. Kunne vi forklare os de pludseligt opstaaende Vandringer i uhyre Sværme og Mæsser af mange Insekt- og Dyrearter, saasom Græshopper, Sommerfugle, Myrer, Røtter o. s. v. Flere Gange i den nyere Tid har man i det sydlige Europa observeret saadanne Tog af den hvide Sommerfugl, som i en tæt Masse i

flere Timer uafbrudt droge over Jagttagerens Hoved i en bestemt Retning. Hvoraf og hvorledes blive Harer, Rnper og flere andre Dyr hvide om Vinteren og atter brune eller graae om Sommeren, en Forandring af Farve som jeg troer dog kun finder Sted i de koldere Zoner? Hvilken Forbindelse er der imellem nogle Dyrs og Insecters Farve og Farven af de Planter, de nære sig af eller leve omgivne af? Den hvide Sommerfugl lægger sine Æg paa Hvidkaalen, og en lille lyseblaa Sommerfugl seer man henimod Slutningen af Sommeren stedsse omsværme den lille blaa Markcampanula. Man har som Forklaring af denne „Tanke“ i Skabelsen henviist til Beskyttelsen mod Fjender. Hjorten er saaledes beskyttet ved sin brune Farve, der vilde gjøre den ukjendelig imellem Skovens Træer, dersom den ikke røbedes for Jægeren ved dens hvide „Speil“.

Lad mig dvæle et Dieblif ved Lugten og Lugtesansen. Jeg vil tage et Exempel af Dyrelivets Virksomhed, dette Liv, af hvis Betragtning vi Mennesker kunne lære og virkelig, endog ubevidst, have lært og lære saa overmaade Meget. Hundens Evne til at opsnuse et Menneske f. Ex. ved at forfølge dets Spor, er Alle bekjendt. Vi forklare os denne Evne ved at sige: Hunden besidder en overordentlig fin Lugtesands. Dermed er imidlertid endnu Intet forklaret — det gaaer her som saa utallige Gange i Menneskenes Undersøgelser af Naturens Love, man giver en Omskrivelse af Spørgsmaalet eller en Beskrivelse ud for at være en Forklaring. Vi sige, Hunden forfølger Sporet efter dets Lugt; den kjender den eiendommelige Lugt, som det eftersøgte Menneske har fremfor alle andre Mennesker. Dette alene er os ubegribeligt, at der fra hvert enkelt Menneske udstømmer en det alene tilhørende, fra alle andre Mennesker forskjellig Uddunstning, et fiint, flygtigt Stof, der pirrer Hundens Lugtenerver paa en eiendommelig Maade og saa stærkt, at Indtrykket deraf opbevares i Dyrets Hukommelse, distinct og knyttet til Begrebet om en vis Person. At dette Fluidum, saaledes maae vi tænke os det at være, kan endog længe efter Udstrømningen forblive ublandet med andre ligesaa flygtige Fluida, der udstømme i Atmosfæren fra høist forskellige Væsner og Stoffer,

er os ligesaa ubegribeligt. Hunden og mange andre Dyr lugte saaledes og skjelne den Person, det Bæsen eller den Gjenstand, hvorfra Lugten (det udstømmende Fluidum) kommer, paa en ofte meget lang Afstand igjennem Luften; og det eftersatte Menneskes Uddunstning ligger paa Sporet i lang Tid; den er kommen til at ligge der idet Mennesket, maaskee i en hurtig Flugt, har berørt Jorden med sin Fod, der kan have været bedækket med tykksaaledede Sko, igjennem hvilke Lugtestoffet er trængt. Dette Lugtestofs Natur, og den Evne hos Hunden (foruden saa mange andre Dyr) at den kan opbevare i sin Hukommelse de uendelig mange Nuancer i det, som betegne hver Enkelt af en utallig Mængde eensartede Bæser, er ikke dette ene Exempel et Vidunder for os Mennesker, og bør vi driste os til at sige at vi have gennemtrængt eller haabe at vi dog engang skulle gennemtrænge Naturens Hemmeligheder? Lugtesansen overhovedet, som man i Almindelighed regner til de lavere Sandser, fordi Mennesket ikke har saa udstrakt Brug for den som Dyrene, ikkeheller ved sin Legemsbygning saaledes kan anvende og skærpe den som de — den er ved nøiere Betragtning ikke mindre beundringsværdig, ikke mindre uforklarlig end de andre Sandser. Den forudsætter, i sin fulde Styrke, ikke færre og mindre fine Nerver end Hørelsen og Synet; de Stoffer, der pirre dem og vække Forestillinger i Hjernen, ere ligesaa fine, flygtige og mangfoldige som Lysets og Lydens Brudninger og Svingniuger.

Meteorologien, som man i vore Dage bestræber sig for at uddanne til en Videnskab — hvad rimeligt Haab tør man gjøre sig om nogen nøiere Kundskab om de stedse vexlende og uregnelige Bevægelser i Atmosfæren, hvis Tilværelse og almindelige Natur vi have lært at kjende, men hvis idelige Vexlen, hvori Electriciteten spiller en stor Rolle, stedse vil være en uovervindelig Hindring for Sagttagelsen og Erfaringen. Kunne vi gjøre os Haab om nogensinde at komme til synderlig større Kundskab om Jordens Atmosfære, Strømningerne i den, de vexlende Varme- og Tyngdeforhold i den m. m. end den vi have, den nemlig at der gives saadanne verticale saavel som horizontale, idelig vexlende, stedse bevægende sig? Vi vide, at

de finde Sted, vi kjende Lovene for disse Bevægelser, men i denne uophørlige Omskiftning kunne vi ikke følge dem, ikke iagttage og fastholde Virkninger og Følger.

Maanens eller maaskee rettere Maanephasernes Indflydelse paa Veirliget, som Videnskabsmanden hidtil bestemt og næsten haanligt benegtede, trods den simple praktiske Mands formeentlige Erfaringer og trods den fra fjerneste Oldtid gennem Martusinder nedarvede almindelige Tro paa den, begynder i den sidste Tid at vinde Forsvarere blandt Videnskabens Dyrkere. Saa usikker er man endnu i denne Green af Videnskaben, i hvilken locale Marsager spille en saa stor Rolle og gjøre Sagttagelserne saa modsigende hverandre.

Disse, imod den uendelige Mængde, der kunde anføres, saa og iflæng grebne Exempler overbevise mig om, at det er en forfængelig Tanke hos Mennesket, at det dog engang vil lykkes det at gennemtrænge Naturens Hemmeligheder. Dette kan ikke være Menneskets Bestemmelse her paa Jorden; det skal aldrig opnaae at gjøre sig til Herre over Naturen i egentlig Forstand; det er Jordens Barn og dens Tjener; det vil aldrig blive dens Herre, aldrig kunne frigjøre sig fra den høiere Styrelse, uden hvilken Skabningens Harmonie ikke kunde bestaae.

Og nu endelig Sjælen, Aanden, det bevidste og fornuftige, Legemets Virksomhed styrende Princip, dets Oprindelse og Væsen, dens Forbindelse med Legemet — hvad vide vi, hvad kunne vi nogensinde her paa Jorden opnaae at vide herom? Hvo forklarer os f. Ex. Affecternes, ja Tankernes Afspæiling i Diet og Miner, ikke blot hos Mennesket men hos alle Dyr, selv de lavere, tør jeg sige, om vi vare istand til at gjøre Sagttageisen. Saa meget er vist, at jeg har læst en Naturforskers Beretning om en Kamp, han havde med en stor Blæksprutte, under hvilken Dyrrets rasende Forbittrelse udtrykte sig i dets Dine i den Grad, at Fortælleren siger, han næsten lammedes af Skræk og endnu længe efter ikke kunde glemme dette Blik. Videnskaberne, kan man sige, drive Blodet stærkere til Diet, til Hovedet, sætte Nerver og Muskler i Bevægelse og Spænding, hvilket imidlertid endnu er langt fra at være en Forklaring; men selv lidenskabs-

Løse Tanker kunne læses i Blik og Miner. Hverken Philosophien eller Naturvidenskaberne have formaaet at skaffe os det ringeste Lys heri, eller forklare os den inderlige Forbindelse, der finder Sted imellem Sjæl og Legeme.

Lad os derfor i vore Undersøgelser om Livets og Sjælens Natur og Oprindelse standse her; lad os erkjende, at vi ikke kunne overskride den Grændse, der er sat imellem Materien og Aanden; lad os holde os til Skriftens Ord: „Aanden er af Gud.“

Lad end den store Mathematiker, den skarpsindige, flittige og heldige Naturforsker, forledt af de overordentlige Fremskridt, Videnskaben og hele Culturen har gjort i vor Periodes nyeste Tid, smigre sig med det Haab, at den menneskelige Aand vil engang løse de mange Gaader, at den skrider uafsladelig frem i Kundskab, at dens Kræfter ere ubegrændsede: de ville aldrig blive løste for den i Jordelivet, dens Kræfter have en Grændse i Endelighedens Lov. Og alligevel vedblive Videnskabsdyrkeren og Naturforskeren ufortrødent med deres Bestræbelser for at trænge videre og videre frem. Standses de et Sted, sige de: „videre er det hidtil eller endnu ikke lykkes Videnskaben at komme“; de opgive ikke Haabet og Arbeidet. Og de have Ret heri; denne ufortrødne Stræben skylder Videnskaben de store Fremskridt den har gjort; denne aldrig tilfredsstillede Higen efter Kundskab har Gud nedlagt i Menneskets Natur.

Af alle de Opdagelser og Fremskridt i Videnskaben, Menneskeslægten har gjort i de nyere Tider, er der ingen, der forbauser vor Aand i den Grad som Astronomiens. Den Green af Videnskaben, der blev betragtet som den meest ophøiede, som den der fremfor alle førte Menneskets Tanke til Gud, hævede den ud over det Jordiske, den synes nu snarere skiftet til at vække Tvivl og Uro hos Mennesket, omstyrte dets Tro og føre det i Materialismens Favn. Skriftens Lære om Verdens Skabelse, om Himmelhvalvingens Uforanderlighed, Himmellegemernes Bestemmelse som Jordklodens Tjenere, Menneskets høie Værd som det npperste af alle skabte Væsner søge vi for-gjæves at bringe i Overeensstemmelse med Astronomiens Op-

dagelser af en stedse voxende Brimmel af nye Kloder, nye Sol-systemer; Taagepletter opløse sig i Myriader af Stjerner; hidtil usete og uanede Planeter møde det speidende Blik paa netop det Sted, hvor Menneskets Beregninger anviste dem Pladsen. Hvor store Triumpher for den menneskelige Aand, og dog hvor nedtrykkende tillige! dersom vi i Universet kun see et mekanisk Værk, kun skue mekaniske Love, evige, uforanderlige Styrere i Alnaturen. Hvor svinder ikke Menneskets Betydning ind, hvor lavt synker det ikke ned, til et ringe Støvgran, i Sammenligningen med Universets Uendelighed; og hvilken Forestilling om sin Sjæls Vigtighed, dens Kræfter, dens Frihed og dens Bestemmelse kan den Tanke indgyde det, at Verdensaltet, Kloderne med deres Beboere, ere et eneste, sammenhængende, af evige og saa at sige mekaniske Love styret Værk, i hvilket det, Mennesket, kun er et indordnet atomisk Hjul, Led eller Bestanddeel. Sandt, Tanken kan hermed forbinde Forestillingen om Universet med dets Uendelighed, som Gud, som Skaberens selv, og saaledes Mennesket som en, om end kun uendelig ringe Deel af Gud. Men hvor meget mere fattelig og rig paa Trost for Mennesket er ikke Skriftens simple og ophøiede Være om en personlig Gud, Skaberens, Opholderens og Styrerens.

Det var Rifferten, der aabnede Himmelhvælvingen for os og satte os istand til at skue dybt ind i dens forbausende og forfærdende Vidundere; men paa samme Tid, og dette er et „Træf“, som ikke bør undgaae vor Opmærksomhed, er der ved Microscopet aabnet os et lige saa dybtgaaende Indblik i modsat Retning, nedester i Skabningens og Tilværelsens allerlaveste og mindste Sphære, hvor vi see Liv og Bevidsthed under utallige, hidtil uanede Former, saa at vi fik Anelse om, at intet Støvgran, ingen Draabe Vand, ingen Luftdeel er uden sin Brimmel af Liv og levende Væsner. Følte Mennesket sig nedtrykt, forfærdet, ja bragt til Fortvivlelse, kunde man sige, med Blikket opefter, saa føler det sig igjen hævet ved Tanken om den Høide det staaer paa i Skabningens Række, naar det skuer nedad.

Vor Tids mange Opdagelser i Verdensmekanismen og Himmellegemernes Bevægelse, i Geognosien, i Chemien, Phn-

fiologien, den comparative Anatomie etc. vare blevne bekjendte iblandt den store Masse af Folket i den civiliserede Verden ved en høiere Dannelses Udbredelse, ved populaire Skrifter og Forelæsninger, men især ved den almindelige Anvendelse af Naturvidensskaberne i Industriens Tjeneste; de have ansporet Videlysten og fremkaldt maaskee altfor store Forhaabninger, for store Tanker om sig selv og om den menneskelige Aands Kræfter, hos den nærværende Slægt. Skulde det være saa ganske uden Grund, om man bebreidede den for stor Anmasselse — at den vil glemme eller ikke vil vide Noget om, hvad Menneskeheden skylder de tidligere Culturperioder, eller seer med hovmodig Ringeagt ned paa dem: Realismens forbittrede Angreb paa Classicismen og den igjennem en lang Række Aar fortsatte Kamp imellem dem er et Tidens Tegn herpaa. Meget af det, vi troe at vide fremfor de Gamle, var ogsaa dem bekjendt, skjøndt ad andre Veie og i en anden Form og Forbindelse maaskee. I alle Tilfælde er det dem, der lagde Grundvolden, hvorpaa vi have bygget; og tidt skaber i vore Dage en ung Mand sig et Navn og lægger Grunden til sin Lykke, ved i en lærd Afhandling at bevise at Hippocrates f. Ex. stod idetmindste paa ligesaa høit et Trin i Lægevidenskaben som den meest berømte Læge, vor Tid har frembragt. Skrifter, der ere over 2000 Aar gamle, komme for Lyset og bringe os Visshed eller idetmindste Bink om, at mangen Kundskab, som vi gjøre os til af at besidde fremfor de Gamle, ikke var dem fremmed. Aristoteles f. Ex. er i mange Ting endnu uovertruffen og vor Tidsalders Lærer, skjøndt han deler den Skjæbne med de fleste af Oldtidens Vise og Skribenter, at mange af hans Skrifter ere gaaede tabt for os. I den høiere Mathematik, der i det sidste Aarhundrede har gjort saa store Fremskridt og haft saa stor Indflydelse paa Menneskeslægtenes Fremskridt i alle Videnskabs-grene, havde den græske Periode Mand som Plato, Menechmus, Euclid, Archimedes og Apollonius den Geometer, Mand, der ere udødelige i Videnskaben, skjøndt deres Skrifter kun i Brudstykker ere komne til os. Og hvor lidt kjende vi ikke til de endnu tidligere Culturperioder, til Egypternes, hines Læreres,

Standpunkt i Videnskaben, et Folk, om hvis høie Cultur de meest forbausende Mindesmærker vidne, der ere efterladte os i Ruiner af Bygninger, hvis Storhed i alle Henseender ingen af vor Tids Værker kunne maale sig med, og som forudsatte, saavel for Planen som for Udførelsen, en tilsvarende Høide og Omfang af Kundskab i alle Videnskabsgrene. Mange af de Ting, som, af den store Fleerhed af Menneskene idetmindste, ansees som vor Tids Opdagelser, vare Oldtiden velbekjendte, saasom, for at nævne et Par, Træets Egenkab at danne et Slags organisk Selskab og kun „i en vis, metaphysisk Forstand at være et Individ“; ligeledes Polypernes Forplantning ved Deling og deres Forvandlinger, hvilke i de nyere Tider ere bleve Gjenstand for Videnskabens særdeles Opmærksomhed. I Chemien, som praktisk Kunst, vare de Gamle, Ægypterne især, efter sikker Vidnesbyrd og Tegne at dømme, paa ingen Maade tilbage for vor Tid; om dens Theorie skulde være forbleven dem fremmed (i Metallernes Behandling og Bjergværksdriften i det Store vare de sikkert ikke tilbage for os), er et Spørgsmaal, som Ingen kan give et afgjørende Svar paa; thi hvor yderst ringe er ikke vor Kundskab om Ostasiens, Hinduernes, Ægypternes, Phoeniciernes og hvo veed hvor mange andre ældre Culturer og deres Literatur. Videnskaben var paa de Tider kun i Enkeltes, de Bises Besiddelse, saaledes menes der; dens Resultater udgik til praktisk Anvendelse iblandt Folket, i Form af Regler eller Erfaringsfætninger, ligesom vi indtil den nyeste Tid have i det daglige Liv benyttet mangen lignende Regel førend Videnskaben, Chemien navnlig, lærte os dens Grunde. Af det Tidet, der ved Maler-, Billedhugger- og Bygningskunsten er blevet os bekjendt om f. Ex. Ægypternes Levemaade og Skikke, see vi, at det civiliserede Menneske paa den Tid boede i Huse omtrent som vore, at de unge Dammers og Herrers Liv var meget nær det samme som i vore Dage: de pyntede sig for at behage hverandre, gjorde deres Toilet for Speilet, afslagde Visiter tilfods, tilvogns og tilhest, ledsagede af Tjenerskab. Rjokkenet i et stort Huus var ganske som i vore Dage, samme Kar og Redstaber, samme Maade at behandle og opsætte Sjærtræ, Wildt

og Andet til Stegning og Kogning. Kort, naar man seer disse Afbildninger og læser disse Beskrivelser, saa fristes man til at troe, at et høiere Væsen, der betragter Menneskelivet, Menneskeflægtens Brimmel og Færden her paa Jorden, ikke vil finde større Afværling deri, end den Mennesket iagttager i Biernes og Myrernes Liv; selv Graderne i den Udvikling, Folkeslagene hefinde sig paa til en given Tid, eller de forskjellige Culturperioders Afvigelser fra hinanden — meest fjendelige maaskee som Følger af Religionsbegreberne — alle disse Ujevnheder ville maaskee for dets Syn smelte sammen og forsvinde. For os er der idel Forandring, idel Afværling, for det høiere Væsen derimod svinder maaskee alt dette ind til et begrændset Instinctliv, som Myrernes og Biernes for os.

Blive vi staaende ved den Være, at Jorden er dannet derved, at en Dunstring har fortattet sig, antaget Kugleformen, er ved Bevægelsen i Himmelummet bleven glødende, derfra igjen bleven afkjølet og størknet paa Overfladen o. s. v., Alt ifølge de som urokkelige nu anerkjendte Grundlove i Naturen — en Være iøvrigt, der selv ikke er andet end en Gissning, som vel er den sandsynligste af dem vi kjende, men dog har fundet Modsigelse i flere Punkter, saasom i Afkjølingsprocessen, Jordskorpens Dannelselse, Centralilden m. m., ikke at tale om den Theorie af Franskmanden Boutigny, der i den nyeste Tid er paa Veien til at danne sig, tagen fra Sagttagelser over -de meget høie Varmegraders frastrødende Kraft, hvorved flydende Legemer, istedetfor at fordampes, fortattes til Kugleformen, Sphæroider. Blive vi staaende ved denne Være, Resultatet af de nyere Tiders Opdagelser: hvor mange Spørgsmaal opstaaer der ikke herved endnu, før denne Være og disse Opdagelser kunne vinde nogen virkelig og varig Interesse for Mennesket i Almindelighed. Hvad indeholdt denne Dunstkreds for Stoffer? Hvorledes er den selv fra Begyndelsen af sammensat, hvorledes ere alle de Stoffer, der findes i Jordens Skjød komne der og hvorfra? Hvad er Materien — er den evig? „Svømmede den indifferent i Universets uendelige Rum“? Og hvo kan ialtfald fatte det Almagts „Bliv!“ der gav den Liv og Bevægelse? Komme vi ikke her

de Gamles Chaos overmaade meget nær? Forstjellen er ikke stor i Grundtanken, skjøndt vor Tids unegtelig langt større Kundskab i Astronomien har sat os istand til at vinde en anden langt klarere Opfattelse af Jordklodens første Tilbliven eller Skabelse, end Plato og andre græske Philosopher havde. Ved vor Theorie om Lyset, Lysbølger, om et „yderst fiint Fluidum“, Æther, møder den Indvending: lad det være aldrig saa subtilt og tyndtflidende et Legeme, saa er det dog et Legeme, en Materie, og maa som saadant have en Begrænsning, og hvor er da denne Grænse? hvad er der atter indenfor den? Hvor komme Monaderne, hvor de foruddannede „Rimer“ fra? Er Mathematikerens Forsikring, at Universets store Maskine gaaer sin uforstyrrede Gang efter de evige og urokkelige Naturlove, et tilfredsstillende Svar paa de Spørgsmaal, der idelig paatrænge sig os, om Menneskeslægtenes Liv, om Alighederne i det enkelte Menneskes, om Menneskets aandelige Liv, Fornuften og den frie Villie? Er Begrebet eller Forestillingen om Jorden som et Landelegeme, om en „Aand i Naturen“, mere fatteligt, mere tilfredsstillende for os Mennesker, end det Religionen lærer os om Gud som allestedsnærværende, hvis Aand gennemtrænger Alnaturen, og i hvis Aand „vi ere, leve og røre os“ — er det eller den mere trøsterigt og fatteligt for Mennesket, end den i sin Simpelhed saa skønne og for os Mennesker saa fattelige Lære, om Gud som Skaberen og det Skabtes Opholder, om hans Forsyn og Styrelse?

Mose Lære er simpel og forstaaelig, som den maatte være for Fatte=Evnen hos Menneskene i Almindelighed. Moses maa have besiddet sin Tids, Ægypternes, dengang vist allerede høie Cultur — Jethro, hans Svigerfader, Præsten, den Bise, maa alligevel have været ham overlegen, at slutte efter det Raad han gav Moses om Folkets Inddeling og Dommeres Ansættelse. Den Mennesket iboende Trang til at grænse over Verdens Oprindelse og Tingenes Ophav kunde ikke, ligesaa lidt som Nødvendigheden af, at en Lære herom er almindelig antagen og fastsat iblandt et Folk, være noget Nytt for Moses; han maa have kjendt de forskjellige Systemer og Meninger herom, af

hvilke vi jo vide, der allerede paa den Tid herskede flere, meer eller mindre forskjellige; han kan have benyttet disse med Forandringer og Tilføielser efter hans eget Hoved, for saaledes at danne en for hans Folk passende Lære, der blev Grundvolden for den Religion og Lovgivning han indførte iblandt det. Med Hensyn hertil og saaledes betragtet, kan man ikke andet end finde hans Skabelseslære — kort og almeenfattelig som den maatte være — tilfredsstillende og viis. Ved at læse den med Omstrivning af de orientalske Udtryk og Talemaader i den, faae vi en Forklaring ud af den, som i det Væsentlige ikke afviger meget fra, hvad en Nutidens Viismand vilde have skrevet under de samme Forhold og Hensyn; ja man kunde gjerne af Mose Lære uddrage, at de ægyptiske Vise paa hans Tid ikke have været saa fremmede for de Revolutioner Jordkloden har undergaaet, som vi troe, hvortil man ogsaa finder en Hentydning hos Plato, i den Uttring om Solon, at han havde foresat sig, i et Værk, som Døden forhindrede ham fra, at skildre de Revolutioner, Jordkloden havde undergaaet, efter ægyptiske Traditioner. Plato maa have kjendt Mose Lære, skulde man troe; hans Skabelseslære har i visse Punkter stor Lighed med Mose: Skildringen af Skaberens, Gud, det allerhøieste Væsen, „eneste, uforanderlig, uendelig“; Chaos før Skabelsen; Lysets Skabelse; Adskillelsen imellem Vandet og det Tørre — Alt følger i samme Orden som hos Moses; ja Plato har endog, ligesom Moses, at „Gud betragtede sit Værk og saae at det var godt“; og dog veed jeg ikke at Moses er nævnt af Grækenlands Philosopher.

Jeg skal ikke her gaae ind paa en nøiere Undersøgelse af Mose Forklaring af Verdens Skabelse, men kun i Korthed bemærke, at Gangen i Skabelsesværket stemmer med vor Tids Lære om Jordens Udviplingshistorie: den chaotiske Tilstand skildres med saa, men gribende Ord: „Og Jorden var Tøde og Tomhed, og Mørket var over Afgrunden“; denne Tilstand føres efterhaanden over til Orden; Overfladen hæver sig op over Vandene, bliver tør, og „Jorden udgiver“ Planteriget; Vandet befolkes med levende Skabninger; efter at Atmosfæren har dannet sig lader Gud Jorden „udgive“ alle Landdyr, og tilsidst

„skabte“ han Mennesket. Moses siger udtrykkelig, at saavel Plante- som Dyreriget skabtes „enhver efter sin Slags“, og at Forplantningsevnen var nedlagt i ethvert af de først skabte levende Væsner: „i hvilke deres Sæd var, efter deres Art.“ Hos de Skabninger, hvis Forplantning berøer paa Kjønndelingen, maa altsaa Skabelsen i Par have fundet Sted; Hypotesen om Udvikling fra en lavere til en høiere Skabningsform, saavel som om generatio æquivoca er herved modsagt. Ved at udtrykke sig om de ringere levende Væsner: „Jorden udgav Planter, Dyr, Kryb o. s. v.“ og Mennesket derimod „skabte“ Gud i sit Billede, drager han en Kløft imellem Mennesket og den lavere Skabning, som udelukker Tanken om, at det skulde være fremkommet ved Udvikling eller Metamorphose; altsaa er her atter en Modsigelse af hiin Hypothese. At hos Moses Skabelsen foregaaer gradviis og i Tidsafdelinger, Dage, har man villet bringe i Overensstemmelse med Geologiens Lære om Perioderne i Jordens Udviklingshistorie, idet Ordet „Dag“ tages i den blotte Betydning af et Tidsrum, og Skabelsesgangen, kort og almeenfattelig fremsat, saaledes ogsaa i det Væsentlige stemmer med vor nyere Videnskabs Lære. Af 2det Cap. 5 „endnu var ikke enhver Busk paa Jorden o. s. v.“ samt af den Gjentagelse fra 1ste Cap. som 6te og 7de Vers indeholde, og endelig af et vist Savn af Skarphed og klart Sammenhang i den hele Skabelseslære, hvorigjennem der tillige skimtes en fuldt bevidst Tanke, et modent Overlæg, kunde man slutte, at Moses har med stor Forsigtighed gjort sit Udvalg af bestaaende Systemer og Lærer, som ikke kunne have været uden Begrundelse i geologisk Videnskab. Af hele Mose Fremstilling synes det at fremgaae, at Ægyptens Vise — antaget at Moses har dannet sin Skabelseslære efter dem — have anstillet de samme Betragtninger over Menneskets og alt det Skabtes Oprindelse som vi, have besiddet det samme Maal af Naturkundskab, ere gaaede den samme Vej i deres Granskninger, have stødt paa de samme Vanskeligheder og Modsigelser, ere komne lige saa vidt som vi, og ere blevne staaende ved en Forklaring som er den meest passende og tilfredsstillende for Mennesket i Almindelighed, i

Spørgsmaal, til hvis Løsning ad den naturphilosophiske Veie de erkjendte deres egen og alle Menneskers Afmagt. Af Moses angives Stedet for Menneskeslægten's Udspring ganske som det stemmer med Nutidens Anskuelse — hvorom det Videre i et følgende Capitel. Endelig om Mythen om Syndefaldet har man gjort Bemærkninger, hvoriblandt jeg her kun skal berøre den, at den er for barnlig, barnagtig maaskee. Den kan afgive Beviset maaskee for den høieste Viisdom. Ikke at tale om Jødefolkets almindelige lave Culturtrin paa den Tid, der krævede at det maatte betragtes som Børn i visse Henseender, saa gjælder det maaskee for alle Religioner og til alle Tider, at de ere byggede paa en Mythe, der maa tiltale det barnlige Sind; den maa tillige være reen og bære i sig Grundlaget for den hele Moraliserer, der i Slægtens videre Udvikling skal holde Skridt i Udvikling, med denne. Heri har Mose Mythe et overordentligt og afgjort Fortrin for alle andre. Religionen er en Troes-sag, en Følelses-sag, den maa indplantes i den tidlige Barndoms Alder, medens Troen er i sin fulde Frihed, aaben og modtagelig, uberørt af Tvivl og Skuffelse; den maa indpræntes i Barndommens Aar, fordi Mennesket allerede tidligt paa dets Vandring igjennem Livet kan trænge til og stedse behøver dens Trøst og Veiledning. I Barndomsalderen skal Sindet bøies til Andighed og Respect; Villien læres Underkastelse, Begrebet om Straf som Uandighedens Følge indpræntes Mennesket for hele Livet. Ingen anden Religionsmythe kommer Mose nære om Syndefaldet nær i Opfyldelsen af denne Bestemmelse. Den er netop, ved det valgte Billede, saa fattelig og indtrængende for den barnlige Aand, at det er umuligt at bibringe Barnet saa vigtige Grundregler paa nogen bedre Maade. Lusten til at smage den lokkende Frugt er Barnet og det simple Menneske saa velbekjendt, saa naturlig, og Uandighedens Følger, Straffen, begriber det ligesaa let af egen Erfaring; det Billede, Læren er indflædt i, er taget ud af Menneskelivet; ikke at tale her om de andre dybe Lærdomme Mythen indeholder. Alene fra denne Side betragtet er der Grund nok for Critiken til at lade Mythen staae uangreben.

Moses byggede sin Statsforfatning og Lovgivning paa Religionen. Idet han stiftede denne som umiddelbart givet ham af Gud, var det naturligt og viist, at han begynder med en Fremstilling af Skabelsen og Menneskets første Udspring, som er det der forklarer og bestemmer Menneskets Forhold til Gud. Efter at have ladet Menneskeslægten udspringe af et eneste Par, giver han Navne og Slægtregistre for de meest fremragende Personer, Stamme- eller Familiehovederne maaskee, ned til Noah og atter til Abraham, Jødefolkets egentlige Stamfader, med hvem Historien først kan siges at begynde. Om Menneskeslægten's Udbredelse over Jorden, den første Culturs Dannelse og Udvikling, fatter han sig i største Korthed, udbreder sig ikke heller over andre Nationers Dannelse og Historie, af hvilke der, som vi vide, har været mange til længe før Jødernes Tid. I Gangen heri see vi ganske den samme som den Enhver, der skriver et enkelt Folks Historie, gaaer.

Læren om en eneste Gud — den første og naturlige Forestilling i Menneskets religiøse Bevidsthed, Polytheismen kom senere — havde holdt sig iblandt Abrahams Efterkommere tiligemed Forjættelsen som Guds udvalgte Folk, men ingen egentlig Religion, ei heller nogen fast og udviklet Sædelære synes at have dannet sig hos Jøderne paa Patriarchernes Tid; kun Omskjærelsen vedblev at være det karakteristiske, Pagtens, Tegn, der adskille dem fra andre Folkestammer, et synligt og uudsletteligt Tegn, hvortil vi finde Måge i Hinduernes Castetegn, medens de Christne have det usynlige, Daaben. Moses var det forbeholdt at bringe de gamle nedarvede Troeslærdomme i System og bygge en Religion paa dem, idet han rensede dem fra de mange hedenste Tilfætninger, de i Tidernes Løb havde faaet, især under Opholdet i Ægypten — forbeholdt at fuldføre, hvad Abraham havde lagt den første Grund til, at forme Nomadestammen til et sluttet Folk, i fast Besiddelse af sit eget Land og samlet i et ordnet Statssamfund, og dette lettedes ham ved den Omskændighed, at Jøderne under det lange Ophold i Ægypten, adskilte fra de mange andre med dem beslægtede Folkestammer, havde sluttet sig fastere sammen og vundet en Enhed, en

bestemt Nationalitetsfølelse, som uden denne Afsondring ikke vilde have dannet sig. Fra det naturhistoriske Standpunkt alene betragtet, viser det jødiske Folks Historie os det tidligste og fuldstændigste Billede, vi have, af hvorledes Menneskets Samfundsliv, i langsom naturlig Udvikling, danner sig fra den første Spire til den fulde Væxt i Nationen, i Staten, der igjennem et stærkt bevæget Liv, rigt paa Omværling, omsider hensvigner og endelig opløses, alt jordisk Livs visse Lov.

Moses viser sig for os som den store Mand, som en af Verdens største Mænd, hvad enten vi i hans Værk beundre den menneskelige Viisdom eller den Mission, der ved Guds-umiddelbare Inspiration var ham betroet, som alle Religionsstiftere og Lovgivere i Culturens Barndom: Zoroaster, Confucius, Odin, Mahomed o. f. a. paa-beraabte sig, og det i en vis Forstand med Føie. Betragtet derimod fra det christelig religiøse Standpunkt, see vi i Moses meer end Statsstifteren og Lovgiveren; vi see i ham den himmelsendte Prophet, der skulde bane Veien for en anden endnu Større, frede om en Lære, der skulde tjene en endnu fuldkomnere til Grundlag. Christi Ord: „Jeg er ikke kommen for at ophæve Loven og Profheterne indtil Himmelen og Jorden forgaaer skal end ikke een, den mindste Bogstav eller Tøddel forgaae“, gjøre det meer end betænkeligt for den Troende at lytte til Videnskaben, naar den synes at omstøde Mose Lære eller staae i Strid med Skriftens Ord.

At den nyere Lære, om Jordklodens Dannelse, dens Udviklingshistorie og Skabelsen, ikke staaer i nogen væsentlig Modstrid med Mose populære Fremstilling heraf, har jeg i det Foregaaende nyttret. Set er en paa matematiske, astronomiske, physiske og geognostiske Kundskaber grundet videnskabelig Forklaring, og et Andet den fra Religionsstifterens ophøiede Standpunkt forkjendte Lære: som Indledning fortsattet; Sproget begejstret, ophøiet og myndigt; Fremstillingen forstaaelig for Alles Fatte-Evne og opfyldende Manden med Beundring og Forsædelse — med Gudsfrngt. Hvad dernæst Striden med Skriftens Ord paa forskjellige andre Steder angaaer, da træffer den meest saadanne historiske Beretninger, hvor en stærkt begejstret

Stemning kan have ført Beretteren til en Forstærkelse af det orientalske Billedsprog, som allerede i dets daglige og simple Udtryk vilde være os uforstaaeligt, dersom vi toge det ligefrem efter Ordet. Hvad der skreves var for den Tids Folk, i deres Sprog og i Tidens Aand; det maa derfor læses med behørig Skjønsmhed. Den fuldstændigere Kundskab om Himmellegerne og deres Baner, de faste Naturlove, der styre disse og som vi endog gjenfinde eller troe at gjenfinde i den hele, os nærmere liggende Natur, disse den nyere Tids Opdagelser bør ikke i ringeste Maade kunne røkke vor Tro, forsaavidt som den er grundet paa Bibelens Ord; de maae snarere forøge vor Tro og styrke os i den, ved det klarere Beviis de have skjenket den menneskelige Forstand i flere Punkter, der hidtil vare Troesfager alene og for Alle, som de stedse ville og maa forblive at være for det store Fleertal af Menneskene. Der var en Tid, da ikke blot den Ukyndige, men selv de mere Oplyste blandt Menneskene, saae et truende Himmelriis i Cometen, et Forvarsel om Krig, Pest, ja om Verdens Undergang og Dommедagen selv; denne Frygt, om den end er langt fra at være ganske udøddet, maa dog efterhaanden forsvinde blandt civiliserede Mennesker. De nyere Opdagelser ere enten ganske naturlige Fremskridt i Videnskaben, en Tilvæxt i Kundskab, som Menneskeslægten længere Tid paa Jorden, dens modnere Alder bringer med sig, eller de ere kun nderligere Berigtigelse og Stadfæstelse af hvad der tidligere har været enkelte af Jordens Vise bekjendt, om end i en anden Form og en anden Forbindelse. Guds Væsen og Egenskaber kunne for vore Betragtninger ikke forandres ved disse Opdagelser, ligesaa lidt som vor egen Natur og vort Væsen. Afstanden imellem Skaberen og hans Skabning, imellem det uendelige Væsen og det endelige, vedbliver stedse den samme. At vi benytte den vundne Kundskab og det skjærpede Blik til videre Forskning, ligger i vor Aands Natur, men aldrig ville vi formaae at gennemtrænge Mysterier, der maa forblive Mysterier for os, dersom vi ikke skulle ophøre at være Mennesker. Mose 2. Bog 33. Cap. Vers 18—23 hedder det, at „Gud vil lade sin Godhed og Barmhjertighed gaae forbi Menneskets

Maanu" — det er: Mennesket skuer Gud i hans Værker, hans Gjerninger; men Gud selv — „Guds Ansigt kan Ingen see og leve.“ I vor Stræben efter denne Kundskab om Gud i hans Værker, kunne vi forvilde os paa vore Veie, nu og da komme tilbage paa netop de samme Afveie, som Andre før os, Tusinder af Aar tilbage have betraadt — som Tilfældet har været og er det endnu den Dag idag, skjøndt vi en Tidlang kunne smigre os med den Tanke, at de ere nye — men det Lys, Christus har tændt, vil aldrig udslukkes, men skinne stedse og kalde den Forvildede tilbage paa den rette Sti, den der fører til Ndmghedens, den barnlig fromme Hengivelses, til Troens Havn.

Astronomiens Fremskridt maatte allerede blive en Følge af Menneskets Udbredelse over Kloden, hvorved den hele Himmelhvælving alene kunde blive almindelig bekjendt, Jordens Figur og Bevægelse med Sikkerhed bestemmes. Ved Astronomiens Hjælp blev det muligt for Mennesket at beseile alle Have; alle Folkeslag knyttedes til hinanden, Civilisation og Cultur udbredtes over Jorden, kort, Astronomien blev et Middel til at fremme Jordelivets Udvikling. Den fuldstændigere Kundskab om Naturen, vi have opnaaet ved Opdagelsen af for os nye, i Oldtiden maaskee kun lidet kjendte Naturkræfter, saasom Electriciteten, Magnetismen, Dampen m. m., har ganske den samme Bestemmelse; disse Opdagelser ere blevne Midler til Jordens fuldkomnere Bebyggelse, Civilisationens Udbredelse, Culturens Fremme, Nationernes engere Forbindelse og friere Samkvem, i Korthed, atter med samme Ord, det hele Jordelivs Udvikling. Alle Opdagelser ere altsaa ikke andet end ganske naturlige og begribelige Fremskridt i Jordelivets Udvikling, ved hvilken Mennesket selv er kun et Middel; de staae saaledes ikke i Strid med vore Forestillinger om Menneskeindividets Betændning og aandelige Bestemmelse, eller forandre det Mindste i vort egentlige Væsen og vor Natur, der igjennem alle Civilisationens og Culturens Grader bliver den samme.

Hvad isøvrigt Astronomiens Opdagelser angaae, da have de, saavel som Opdagelserne i de øvrige Naturvidenskaber, Geognosien især, kun stadfæstet Mose Lære om Skabelsen; i den

videnskabelige Forklaring, de give os om Gangen heri — og i Grunden er det kun om Gangen, at Videnskaben kan tale — er der Intet der strider imod den. Den dybere og mere i det Enkelte gaaende Indsigt i den himmelske Mechanisme, for at bruge Laplaces Udtryk, kan og bør kun tjene til at styrke os i vor Tro. Med Hensyn til vor Tids Standpunkt i Videnskaben, i Sammenligning med Oldtiden, skal jeg endnu bemærke, at Hipparch omtrent 200 Aar før Kristus havde talt Stjernerne, angivet enhver Plads og Størrelse, og observeret Forandringerne ved dem, saavel i Pladsen som i Størrelsens Aftagen og Tilvæxt m. m. og det Spørgsmaal opstaaer herved, om han kan have gjort dette uden Hjælp af Riffert og andre Instrumenter? Er da Riffertens Opdagelse i vor Culturperiode en for Menneskeslægten virkelig ny Opdagelse? Iblandt de i Herculanium og Pompeii fundne chirurgiske Instrumenter gives der blandt Andet eet, som man har regnet blandt vor Tids findrigste Opfindelser, et Speil til at indføre i det menneskelige Legemes Udtømmelsescanaler for at opdage indvendige Sygdomme. Der kan ikke være nogen Grund til at berøve den franske Chirurg Wren for Opfindelsen af Instrumentet; han har ikke seet det romerske, der neppe i Alt er hans ligt; han har maaskee ikke engang læst nogensteds at Romerne kjendte og benyttede et saadant Instrument. Dette ene Tilfælde tjener imidlertid til Exempel paa, hvorledes mange Ting, som vi gjøre os til af som vor Tids Opfindelser og Opdagelser, kunne have været de Gamle bekjendte. Den ganske særegne Maade, paa hvilken hine to, ikke ubetydelige Stæder fandt deres Undergang, tildækkede af en langsomt nedfaldende Aske, der ikke medførte nogen Omstyrkelse, men lod Alt blive staaende paa sit Sted, og siden tjente til det bedste Bevarelsesmiddel, indtil de efter 2000 Aars Forløb bleve fremdragne for Lyset og gave Efterverdenen det troeste Billede af det civiliserede Menneskes Liv i en saa fjern Fortid, Romernes Levemaade og Sæder, indtil i de mindste Ting, hvormed de i Skrifter spredte Brudstykker kun give os en ufuldkommen Forestilling — disse to Byers, de hinduiske Temples, Persopolis' og de ægyptiske Kui-

ners mærkværdige Conservation, det endnu ældre Ninivehs Fremdragelse for Nyset, og endelig alle de mange mindre Oldtidsminder, vore Tørvemoser levere os til Oplysning om Mennesket paa dets laveste Culturtrin — i alt dette maae vi dog see noget Mere end Tilfælde; vi maae heri see det Forsynets Middel, hvorved Menneskeslægtens Liv paa Jorden forenes til et sammenhængende Hele, rigt paa Afvevling i dets enkelte Dele eller Led, men stedse dog i Sammenhæng og Forbindelse, stedse fremvisende de samme Grundtræk og den samme Bæsensegenhed hos Mennesket, dette Livs fornemste og virksomste Repræsentant.

Andet Capitel.

Naturvidenskaberne. Ørstedes „Aanden i Naturen“.

Den, som Videnskabsmand saa store, som Menneske saa elskelige Ørsted skrev sin Bog „Aanden i Naturen“ og skjenkede derved den dannede Verden en usfatteelig Nydelse, idet han med en henrivende Begeistring taler Naturvidenskabernes Sag og udbreder Lys over deres store Værd for den menneskelige Dannelse. Alle vegne fandt hans Bog Gemytterne stemte for Undersøgelser af denne Slags, for Granskninger over Gjenstande, der staae i Forbindelse med Skabelseslæren, med Jordens og alle levende Væsners Tilbliven og Udvikling. En Uro i Sindet, en Tvivlensyge var bleven almindelig udbredt, deels som Følge af nogle berømte nyere Philosophers Lære, deels ved Industriens store Opsving og de materielle Interessers mere og mere voxende Indflydelse, hvilket skyldtes de Opdagelser og Fremstridt Naturvidenskaberne næsten med hver Dag gjorde, hvoraf der gik stort Ry og hvorom Kundskaben, om end kun overfladisk og stykkeviis, blev mere og mere almindelig udbredt, ved Skoleunderviisningen og ved offentlige, populære Forelæsninger og Skrifter.

Den religiøse Følelse, som i henved et halvt Aarhundrede syntes at være slumret ind eller sløvet under store Revolutioners stærke Gjæringer, vakttes i de sidste Decennier igjen, for maaskee, og det i en ikke meget fjern Fremtid, som mange Tegn synes at bebude, at føre den christne Religion til nye og videre ud-

bredte Uuttringer. Tidsalderens religiøse Uro og Tvivl søgte nu, i Astronomiens, paa uomstødelige mathematisk Beregninger grundede, og Naturforskerens øiensynlig klare, factiske Opdagelser, den Oplysning og Beroligelse, som Religionens Dogmer, mystiske og dunkle som de ere, ikke længer kunde yde dem.

Materialisme i Religionsanskuelser kan man ikke medrette beskylde vor Tidsalder for, skjøndt de materielle Interesser vistnok med forbausende Fremskridt have bemægtiget sig Folkenes Tanke, og ere bleve Regjeringernes Hovedendemaal, saa at Røsenet overalt paa Jorden nu, mere end nogensinde i vor nærværende Culturperiode, er blevet: gjør Penge! og Udbredelsen: o cives, cives! quærenda pecunia primum est, virtus post nummos, med Føie kunde gjentages for vor Tids Slægt. Rationalisme troer jeg, derimod, er Ordet, der rettest betegner Tidsalderens religiøse Standpunkt: den vil forstaae, begribe Alt; den vægrer sig idetmindste ved at troe paa hvad der forekommer den ligefrem stridende imod Fornuften og den klarere Kundskab, Menneskeslægten nu er i Besiddelse af om Verden, om Naturen og Mennesket. Indifferentismen var i den protestantiske Kirke vegen for den i de fleste Lande efterhaanden indtraadte Frihed til, i Troessager at følge sin egen Overbeviisning og frit udtale denne. Man prøvede nu aabent de Dogmer, som vi have modtaget fra den christne Kirkes første Tider, og som ved den første store Reformation hverken Luther eller hans samtidige Medreformatorer havde vovet at røre ved. Mange fandt og finde endnu, at Kirken var et Menneskeværk, opført med Brudstykker af hedenste Mytther og Oldtidens mystiske Philosophemer, da selv de Viseste blandt Græker og Romere stode langt under vor nærværende Tid i Kundskab om Verdensbygningen og om Jordkloden, ligesom de savnede det store Overblik af Menneskeslægten's Udvikling og Liv paa Jorden, som de paafølgende to tusinde Aars sammenhængende Historie har givet os fremfor dem. Vi have fremfor dem lært hele Jordens Overflade at kjende indtil dens yderste og skjuleteste Afkroge, kunde man næsten sige; vi have, ved Opdagelsen af nye Lande eller Verdensdele, havt Leilighed til at see og stu-

dere Mennesket paa de laveste Standpunkter, fra den reent-dyriske Bildhedsstand og stigende, igjennem forskjellige Grader og under de forskjelligste Naturforhold, op til Cultur- og Civilisationstilstande, der vare høist eiendommelige og uidentivl meget afvigende fra Alt hvad Oldtiden herom har kjendt; vi have ved Videnskabens Hjælp trængt ind i Hemmeligheden af Jordens Dannelses- og Udviklingshistorie; kort, vi ere komne i Besiddelse af nye og sikke Elementer til en Verdensanskuelse og en Opfattelse af Menneskelivet, der er grundet paa Virkeligheden og ei paa dunkle Forestillinger, paa Gisninger og selvskabte Idealer af Verden, af Stat og af Menneske. Som Følge heraf kunde Dogmer som Læren om Treenheden, om Arvesynden, om Syndefaldet og Døden som dets umiddelbare Følge, om det Onde som et fremmed og fiendtligt Princip, ikke længer tilfredsstille den undersøgende og prøvende Forstand. Den Første fandtes at være en unyttig Mythe, dannet efter hedensk Mønster (Hinduernes trimurti) og af de gamle Philosophers mystiske og forvirrede Systemer, og man fandt den uforenelig med Begrebet om en eneste personlig Gud, det nu almindelig rodfæstede Begreb, som netop hine Philosopher savnede eller kun skimtede og neppe turde vedkjende sig. De Andre fandtes stridende imod Guds Almægt og Viisdom saavel som imod hele Naturens Orden og Plan, ifølge hvilken Opløsning er Materiens uundgaaelige Skjæbne, og Døden fælles for Mennesker og Dyr, for Alt hvad der har Liv, hvoraf den ene Skabning tjener den anden til Føde. Undtaget fra denne Lov kunde Mennesket efter sin dyriske Natur aldrig være, ligesaa lidt som efter dets aandelige, saavist som et evigt Liv paa Jorden, en Umulighed allerede ved Forbindelsen med det forgjængelige Legeme, vilde sætte en Grændse for den aandelige Udvikling, som Aanden, frigjort fra Materien, gaaer imøde. Endelig det Onde, som vi kalde det, meest fordi det ikke behager os — Naturkræfternes ødelæggende Virkninger; Menneskets Videnskaber og Ufornuft; Ulykkeligheden i Menneskenes Vilkaar og Skjæbne; med andre Ord: Jordskjælv, Oversvømmelser og andre ødelæggende Naturbegivenheder; Pest og Hungersnød blandt Mennesker,

Dyr og Planter; langvarige og fortærende Krige; List, Svig, Løgn og Falskhed; Uretfærdighed, Bold og Grusomhed; Misundelse, Tvist, Strid og Kamp; Mangel, Snyddom og Nød; Sorg og Befymring — er ikke alt Dette, tvertimod at være et imod Guds Villie indblandet, fremmed Princip eller Element, netop Utringer af en igjennem hele Naturen gaaende Lov? Ere de ikke Midlerne til at fremkalde og vedligeholde Bevægelse og Liv, Udvikling igjennem Kamp og Anstrængelse? Det er især ved det større almindelige Overblik af Menneskeslæggtens Historie, at Nutiden er sat istand til at danne sig denne Verdensanskuelse, denne Opfatning af Menneskelivet; ved det see vi tydeligere Begivenhedernes Sammenhæng; i dette store Billede svinde Calamiteterne ind og tabe det Rædselsfulde, det Unaturlige; vi lære at betragte dem som nødvendige Overgange til andre og høiere Udviklingsperioder og Tilstande. Ved derimod at antage de nævnte Dogmer, forudsætter man en ganske anden Plan for Verden, for Jordkloden og Livet paa den, end den, vi see og kjende igjennem en Skabningsorden og et Liv, hvis Harmonie under den rigeste Afvevling vækker vor høieste Beundring, et Resultat, der neppe vilde fremkomme, dersom der istedetfor dødelige og syndefulde Mennesker var givet Jorden udødelige og syndefrie Væsner til Beboere.

Undersøgelser som de nysaanførte bleve mere og mere almindelige i den friere Deel af Christenheden. Secter dannede sig i Mængde i den protestantiske Kirke, forkastende snart denne, snart hiin Lære, som menneskelig Tilfætning og uforenelig med Christi egne Ord. Mange gif heri, paa menneskelig Viis, til Daarskabens Yderlighed; men Bevægelsen var vakt og udbredte sig mere og mere. Drsted berører i sin Bog flere af disse Dogmer som uforenelige med Nutidens større Indsigter i Naturvidenskaberne. Vor lærde og høitfortjente Biskop Mynster følte sig som Theolog opfordret til at modarbejde, om end kun med Lempe, den Tendents, han som Dogmatiker maatte finde betænkelig i Drsted's Bog, og han udgav et lille Skrift under Titelen „Bemærkninger til Skriftet „Anden i Naturen““. Disse Bemærkninger besvarede Drsted, stedse fra Natur-

forsterens Standpunkt, med tilshneladende Held, i det samme livfulde, klare og henrivende Sprog, som i Skriftets første Deel. Wynnster havde, sikkert af veloverveiede Grunde, undladt at føre Striden fra Dogmatikerens absolute Standpunkt: Tidsalderens Aand, Ørstedes Navn og Personlighed, Stridens uforudseelige Udbredelse m. m. kunde vel vække Betæneligheder hos ham, og saaledes stedt kom hans Angreb til at synes mat og hans Argumentering vaklende.

Den ædle Ørsted har med henrivende Livlighed skildret os Naturens Skjønhed og Harmonien i dens uendelige Afvevlinger, Universets Majestætiskhed, dets umaalelige og ufattelige Storhed, den strenge Orden i Himmellegemernes tause Bevægelser midt under den tallose Brimmel af Solsystemer med ligesaa tallose Eiendommeligheder ved dem. Paavisende den tilshneladende Simpethed i Lovene, der styre disse Bevægelser, troer han at kunne henføre ogsaa de levende Væsners og navnlig Menneskets Liv under de samme Love, eller rettere, han viser hvorledes ogsaa „de villende og tænkende Væsners“ Liv styres af evige Fornuftlove. Bogen er saa rig paa Tanker, og disse saa ophøiede og store, at hver gjentagen Læsning af den giver rigt Stof til Eftertanke, og nyt Lys bryder frem for Læseren. Den er egentlig en Samling af Taler og Afhandlinger, holdte og skrevne ved forskjellige Leiligheder igjennem et Tidsrum af meer end 20 Aar, ja en af Talerne er endog fra 1814, som udstrækker Tidsrummet til næsten 40 Aar, i hvilket Forfatterens Aand stadigen har beskæftiget sig med den samme Tanke, klarere og fuldstændigere at danne sig den Verdensopfattelse, som han her fremlægger for det store Publicum. Til en Sammenarbejdelse af de enkeltviis og tildeels fragmentarisk forfattede Stykker, levedes der ikke den alderstegne Forfatter Tid; maaskee følte han Kræfterne dertil aftagne mod Livets Aften, og han valgte da at beholde Formen som den var, og ifkun at ordne Stykkerne saaledes, at de med et indbyrdes Sammenhæng kom til at danne en fortløbende Tankerække. Den anden Deel af Bogen, nærmest fremkaldt ved Wynnsters „Bemærkninger“, indeholder et uvurdeerligt Supplement til den første Deel og

kan egentlig kaldes en nødvendig Fuldendelse, en Afslutning af Verdensanskuelsen til et Heelt.

Jeg har i min Indledning sagt, at Læsningen af Orstedes Bog efterlod et vist Indtryk hos mig, som jeg stræbte at befrie mig fra. Med det Tilføiende, at dette Indtryk maaskee tildeels kan tilskrives Manglerne ved Skriftets Form, der hidrøre fra de nys omtalte Omstændigheder, skal jeg nu, i den samme Korthed og ubundne Orden, som jeg har fulgt i det Foregaaende, belyse de Punkter hos Orsted, som jeg troer have bibragt mig hiint Indtryk.

Ved allevegne at bruge Udtryk som „Fornuftlove“ — „Naturtanke“ — „Fornufttrige“ — „den evige levende Fornuft, hvilken vi, naar vi betragte den i dens Selvbevidsthed, i dens Personlighed, kalde Gud“ vækker Forfatteren hos mangen Læser den Tanke, at disse Udtryk forudsætte Opgivelsen af vor Forestilling om Guds Personlighed. Ved steds at fæste Tanken paa Lovene alene, eller fortrinsviis paa dem, som de evigt bestaaende, uroffelige og uforanderlige, kunne Mænge komme til at tænke sig disse som staaende over Gud selv, som om de havde været til før ham, at de ialtfald ikke vare udgaaede fra ham, ja, at Gud kun er til i den menneskelige Forestilling, er det af Mennesket personificerede Begreb af „den evige Fornuft.“ Jeg skal ikke gaae ind paa en Drøftelse af den philosophiske Berettigelse, disse Udtryk kunne have, men hellere her strax gjøre den Bemærkning, at den Forestilling, vi have fra den hellige Skrift om Guds Væsen, passer saa ganske for vor Menneskenatur, at vi aldrig kunne opgive den; og vort Begreb, paa menneskelig Viis, om evige, uroffelige Love, modsiges af Christi egne Ord paa flere Steder, hvoraf jeg blot skal anføre det ene: Marc. 10-27, Matth. 19-26 „hos Gud ere alle Ting mulige.“ Hertil kan der svares, at Gud ikke kan handle imod Fornuften, deels som Følge af hans Alviisdom, og deels fordi Gud selv er Indbegrebet af Fornuften og kan saaledes ikke fornegte sig selv. Men Ordet Fornuft (affæet fra dets ubestemte og vaklende Betydning i vort Sprog, selv ved Anvendelsen paa jordiske Væsen og Forhold) er Ud-

trykket for et menneskeligt Begreb, og hvilket Menneske kan tolke hvad der er Fornuft hos Gud? I Christi Ord ligger maaskee denne Tanke, naar man seer hen til Anledningen til hans Uttring, nemlig de foregaaende Ord af ham, at det er ligesaa vanskeligt for en rig Mand at blive salig, som for en Kameel at gaae igjennem et Naaleoie, og Disciplenes Bemærkning hertil: „hvo kan da blive salig?“

Vore Begreber om det høieste Væsen ville stedsse være fængslede af vor sandfelige Natur. Vi kunne vel tænke os og tale om Sjæl, Aand, Evigheden, det Uendelige; men en Form kunne disse Tanker aldrig tage for vor Bevidsthed; fatte og begribe det Uendelige kunne vi ikke. Derimod, i vore Tanker og Forestillinger om Gud vil der stedsse indblande sig noget Begemligt: vi tænke os Gud som en Person, vor Fader, ja som et Menneske, skjøndt i en uendelig Fuldkommenhed — og have vi ikke her Skriftens Ord for os, naar det hedder, at vi ere skabte i Guds Billede, at vi ere hans Børn? Saaledes, under en personlig Form, er det kun at vi formaae at fastholde Begrebet om det høieste Væsen; paa anden Maade forsløgtiger Tanken sig. Vi kunne tillægge Gud Egenstaber, tage fra os selv, vort Væsen og vort Liv: Visdom, Magt, Godhed, Kjærlighed o. s. v., men Alt i en uendelig forhøiet og ubegrændset Grad. Sætte vi nu i Stedet for den personlige Gud en „evig Fornuft“ — „evige Fornuftlove“, da faae vi noget Utydeligt, noget Svævende og Ubestemt, istedetfor det klare og faste Begreb om et eneste Høiestevæsen, Verdens Skaber, Styrer og Opholder, hvis Væsens egenhed er denne „evige Fornuft“, og fra hvem hine „Naturtanker“, hine „evige Fornuftlove“ udstrømme; de ere hans Villiesuttringer, som vi kunne lære at kjende. Vor Kundskab om Gud, affeet fra Aabenbaringen ved Christus, er vunden og vindes ved den vor Sjæl iboende Trang til at tænke over hvad der omgiver os. Sproget, dette hos Mennesket fremfor alle andre Skabninger saa perfectible og udviklingsdygtige Middel, ei blot til Meddelelse, men til at understøtte Tænkningen og fastholde Tanken, gav os i dets Udvikling Evne til, meer og meer at klare vore Forestillinger; Mennesket lærte at

abstrahere fra de sandfelige Indtryk af Yderverdenen, og derfra udvikle sig alle Begreber om Egenstaber, først hos vore Medskabninger og os selv, siden hos Skaberen. Det er netop vor aabenbarede Religions uendelig store Fortrin for alle tidligere Religioner, at vi ere henviste til et eneste Høieste væsen, som aabenbarer sig for os i Alnaturen, i hans Værker, og kun i disse kunne vi skue ham, i dem lære vi at beundre hans Visdom, den „eviglevende Fornuft“, som gaaer igjennem dem; men det er til Ham, til Væsenet selv, at vor Aand hæver sig i Beundring og Tilbedelse. Alle hine Benævnelser, som Udtryk for Guds begrebet, høre vel hjemme i Philosophien og skrive sig fra Grækenlands Philosopher; men de ere i ethvert Tilfælde menneskelige Udtryk, og ufuldkomne som vi selv. Ligesaa lidt som vi kunne sige eller tænke os, hvad der er Fornuft hos Gud, ligesaa lidt kunne vi vide om alle Guds Love ere evige og uforanderlige.

Med Fornuft forstaae vi i Almindelighed en Evne eller Egenstaber hos et Væsen, ikke Væsenet selv. Over Fornuften staaer i saa Henseende Bevidstheden, Villien, Kraften, kort, Personligheden; denne — Væsenet — er Receptaclet for Fornuften. Fornuften er ikke den eneste Egenstaber, vi paa menneskelig Vis tillægge Gud, eller som fortrinsviis maa vælges til Udtryk for Begrebet om det høieste Væsen. Vi tillægge ogsaa Gud foruden Alvisdom (Fornuften) tillige Kjærlighed (Algodhed), Almagten, Retfærdigheden, kort, Gud er for os Indbegrebet af alle de ypperste Egenstaber, vi som Mennesker kunne kjende og tænke os. Det er Gud, det høieste Væsen selv, vi tilbede, ikke denne eller hiin af de enkelte Egenstaber, vi tillægge ham. Det er ikke Fornuften, der har skabt Verden, ikke den der opholder og styrer den; men det Væsen, i hvem „den evige levende Fornuft“ har sin Kilde, hvorfra den udstømmer og giver sig tilkjende for os i dets Værker og i dets Styrelse. Naar Mennesket i Bøn og Tilbedelse hæver sin Tanke til den Allerhøieste, maa det fæste den til en Personlighed, ikke til et abstract Begreb. Ligesom vor Sjæl selv føler sig som et Væsen og ikke en svævende Abstraction, saaledes siger den sig ogsaa, at den har sit

Udspring af et Væsen. Sige vi: Verden er Productet af „den evige Fornuft“ og ikke af et Høiestevæsen, kommer man ind paa Materialismens Gebeet, hvor Alt er blevet til af sig selv, bestaaer ved sig selv, og hvor Sjælens Udødelighed forklares som Draabens Tilbagestrømmen i det store Hav. Oldtidens Philosopher have opfundet og den nyere Tids efter dem optaget disse Udtryk: den evige Fornuft — de evige Fornuftlove o. s. v. til Benyttelse i deres forskjellige Systemer; de vidne kun om Menneskets Afmagt, naar det vil begribe og skildre os Gud. De Gamles Benævnelse Logos (Ordet) er vel eensbetydende med „den evige Fornuft“. Evangelisten Johannes bruger den græske Philosophies Udtryk i sin Indledning, idet han siger: „I Begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. Det var i Begyndelsen „hos Gud“; men det forekommer mig, at her er Begrebet om Gud, som Væsenhed, fastholdt og bestemt udtrykt; den evige Fornuft eller „Ordet“ derimod fremstillet som Guddomsattribut, som en fra det høieste Væsen evig uadskillelig Egenskab.

Om Guds Indgriben i Menneskets og Menneskeslægts Liv og Skæbne, det Englænderne, hos hvem Troen derpaa er mere almindelig udbredt end hos noget andet Folk, kalde a special providence, har Drsted yttret sig paa en fra hans Standpunkt berettiget, eller snarere maaskee forklarlig, for Mange uidentvivel ogsaa tilfredsstillende Maade. Han finder, de evige Fornuftlove at gjøre en saadan Forestilling unødvendig eller overflødig — ikke at tale om at den staaer i Strid med Begrebet om disse — og henviser til, hvorledes endog menneskelige Værker kunne hos sig selv bære Compensationen for alle mødende Uordener og Hindringer, og jeg selv har i det Foregaaende anført Babbages Regnemaskine som et Exempel herpaa, hvilket, udvidet til Uendelighedens Grad, vil gjøre enhver Indgriben af Skabningens Herre ufornøden.

Jeg troer ikke, at Fleerheden af Menneskene vil føle sig tilfredsstillet ved den Tanke, at Livet her paa Jorden retter sig efter uforanderlige, saa at sige med mathematisk Nøiagtighed og Nødvendighed bestemte eller mekaniske Love, at det enkelte

Menneskes Skjæbne er urokkelig bestemt fra Evigheden af o. s. v. Mennesket i Almindelighed kan ikke og vil ikke give Slip paa det trøsterige Haab, at Forsynets Dje vaager over Enhver af os, at Styrelsen af vor Skjæbne skeer med Kjærlighed, med Hensyn til vor Individualitet, om endog Hensynet til Bevarelsen af Harmonien i det store Hele maa være det Overveiende. Dette Haab har gennemtrængt Mennesket og Menneskeheden ligesaa fra Verdens Begyndelse. Fra det laveste Trin af Civilisation og Cultur, op til dennes hidtil opnaaede høieste Spidse findes det indpræget i vor Natur, og Bønnen har været fjendt iblandt Menneskene til alle Tider. Tanken er tagen ud af vort eget Liv: hvilken Fader giver ikke efter for sit Barns Bønner eller kommer det til Hjælp paa dets Nødtraab, naar Opfyldelsen kan tilstaaes uden Skade eller Hjælpen ydes uden Tilfidesættelse af høiere Bud eller Formaal. Christi Ord herom ere omtrent de samme. Og ere vi ikke berettigede til i vor egen Natur at søge de om end kun uendelig svage Grundtræk til vore Forestillinger om det høieste Væsen? Alt hvad man end kan indvende eller fremføre om Guds Alvidenhed, der gjør Bønnen overflødig — at hans Alviisdom og Retfærdighed ikke tilsteder Afvigelse fra det engang Bestemte — at han jo har forudseet Alt o. s. v., saa ligger det dog i vor Natur at haabe paa hans Bistand, naar vi paakalde den, at han vil afvende Ulykken, formilde vor Skjæbne, naar vi føle oprigtig Anger. Og hvilket Menneske er der, som ikke i sit eget Liv har fundet eller har kunnet finde Exempler paa, hvad vi kalde en mærkværdig Styrelse af Forsynet, ofte en vidunderlig Førelse af vor Skjæbne, en pludselig Vending i den; ja, jeg frygter ikke for at sige det, endog Bink og Advarsler ligesom komne fra en usynlig høiere Magt. Vi see ofte Hjælpen komme saa uendelig beleilig og fra en saa uformodet Kant, eller Middelene at være saa særegent i dets Natur, at man, saa at sige, kunde have tænkt sig hundrede Andre som mere sandsynlige. Selv vore Fienders Forsølgelse bliver Middel til vor Lykke: hvor mange Mennesker have ikke af deres eget Livs Erfaring fundet Anledning til at gjentage Josephs Ord til hans Brødre: „I have tænkt Ondt imod mig i eders Hjer-

ter, men Gud har vendt det til det Gode". Overhovedet vil det enkelte Menneske, naar han kaster Blikket tilbage paa sit Liv, om det har været af nogen Vængde, skjøndt saa kort i Forhold til Menneskeslægten, komme til den Erkjendelse, at hvad han engang betragtede som en Ulykke viser sig nu for ham som det Modsatte, og bliver ham forstaaeligt som en Nødvendighed i Harmonie med det Liv og Skjæbne, den Mission, der var ham bestemt her paa Jorden. I Menneskeslægten's Historie træde disse Exempler frem i et klarere Lys.

At forklare sig dette, saavel i det enkelte Menneskes Skjæbne som i hele Menneskeslægten's Historie saa ofte forekommende, af Nogle kaldet en mærkværdig Tilfældighed, et forunderligt Sammentræf, af Andre en Guds Styrelse, i Verdenshistorien derimod nu almindelig som planmæssig Styrelse opfattet og bragt i Sammenhæng med tidligere og paafølgende Begivenheder — at forklare sig det som en „evig Fornuftlovs“ Følge, som en fra Evigheden af beregnet Combination, det kan maaskee den store Mathematiker finde sig foranlediget til, for hvem i Uendeligheden gaaende Combinationer, med en Uendelighed af Uniteter af Væsner, af Aarsager og Virkninger, er en Tanke, der kan opstaae hos ham som en dunkel Anelse, men Mennesket i Almindelighed svimler ved en saadan Tanke og finder større Trøst og Beroligelse i at holde sig til Troen paa en levende og styrende Gud, paa hans Alvidenhed og Allestedsnærværenhed, hans Almagt, Alviisdom og Alkjarlighed. Christi Ord: „der falder ikke en Spurv til Jorden uden eders himmelske Faders Villie“ opveie Alt hvad der kan siges om „evige Fornuftlove“; heri er Begrebet om Guds Forsyn, Guds Styrelse, selv i det Allermindste, paa det Tyndeligste og Stærkeste udtrykt. Christendommen har veiet Oldtidens Lærdomme, og istedetfor taagede og vaklende Forestillinger om „evige Fornuftlove“ — „Logos“, „evig Fornuft“, givet vort Begreb om Gud en Bestemthed, som Oldtiden savnede. De nævnte Attributer: Alvidenhed, Allestedsnærværenhed o. s. v., give os et langt klarere og fyldigere Begreb om Verdens Herre og Styrrer.

Troen paa et guddommeligt Forsyns Styrelse, paa en levende og stedse virkende Gud, gaaer, mere eller mindre reen og tydelig, igjennem Menneskeslægten fra den allerældste Tid og under de forstjellige Religioner, der have været herskende. I Hjobs Bog, som man jo tillægger en meget høi Værdi, er denne Tro og Tillid til Guds vise og kjærlige Styrelse paa den skjønneste Maade udtrykt, og det er mærkeligt nok, hvorledes man her finder Betragtninger over Naturen fremstillede, som den Vej, paa hvilken Mennesket skal søge sin Kundskab om Gud. Men Hvo kan i vore Dage betragte Begivenhederne rundt om sig, som de komme i hans Levetid, og endnu tvivle om en Forsynets Styrelse? For at tage et eneste af vor nyste Tids Exempler, Californiens Fremdragelse og Staden San Franciscos vidunderlige Opkomst og Forberedelse til at indtage en Stilling og spille en Rolle i Universalculturens Historie af den allerhøieste Vigtighed. Guldet var Løkkemaden for Mennesket; dets pludselige Opdagelse i en hidtil uhørt Mængde drog øieblikkelig mange Tusinde Mennesker dertil fra alle Verdenskanter, og en Stad reistes og hævede sig i et Par Aar til en betydelig Rang, paa et Sted affides paa Kloden, hvor der før kun fandtes en ussel By med knap 3 à 400 Indvaanere. Man fik snart Vinen op for den nye Stads vigtige Belliggenhed for Communicationen med China, Indien, Australien og Indhavsøerne, kort, for dens Vigtighed som et Hovedled i Kjæden rundt om Jorden. Mange, ja Hundreder af Aar kunde gaae hen før dette Led blev fundet og benyttet, før Tanken faldt derpaa, i Tingenes almindelige Gang, dersom ikke Forsynet var traadt til, paa menneskelig Viis udtrykt, med det valgte og overordentlige Middel. Det Samme kan siges om de senere opdagede Guldminer ved Fraser-Floden paa Bancouver's Den. Ogsaa i Nyholland var Guldet Løkkemiddelet for at fremstynde denne Verdensdeels Befolkning og Udvikling. Og alle disse Opdagelser indtraf paa et Tidspunkt, da store Gjæringer vare udbrudte iblandt Europas Nationer og truede med at sætte hele den civiliserede Verden i Brand. Kan Noget finde Andet heri, end en Forsynets Indgriben og Styrelse? Er det visere, er det

fatteliggere for den menneskelige Forstand at forklare sig det som en maskinmæssig Indtræffen efter Beregning af Kræfternes Spil? Mennesket bliver ligesom ledet ind paa Sporet af den Dei, Forsynet har bestemt for det, i Overensstemmelse med Planen for det hele Universalliv. Af det stærkere Opsving, de større Fremskridt i Culturen i den nyeste Tid, kunde man drage den Slutning, at store Forandringer i Europas og den saakaldte gamle Verdens Tilstand ere nærforestaaende, og at det derfor hafter med Forberedelserne dertil — Alt udtrykt paa menneskelig Viis.

Forsynets Styrelse giver sig ingensinde klarere tilkjende for os, end naar vi i et samlet Overblik betragte Menneskeslægten's Historie, Culturens Udvikling og successive Udbredelse eller Vandring over Jorden. Her see vi saamange Begivenheder indtræffe netop til Tider og i et Sammenhæng, hvor Hensigten med dem klart aabenbarer sig i de følgende Begivenheder og den Forbindelse disse staae i med de forudgangne. Lige vi blot nogle af de store, indflydelsesrige Opfindelser og Opdagelser: Compasset, Krudtet og Nordamerikas Opdagelse, Bogtrykkerkunsten og Reformationen, Dampkraften og dens Anvendelse, Mechanikens mange Opfindelser, Electriciteten og dens nyeste Anvendelse, Guldminerne paa Nordamerikas Vestkyst og i Australien — i Følgerne af alle disse Opfindelser og Opdagelser see vi klart Planen med dem og deres Forbindelse med Menneskeslægten's Udvikling, eller rettere Jordelivets. Best iblandt Menneskene saavel som blandt Dyr og Planter have den samme Bestemmelse. De rentebærende Papiroers Opfindelse hører med til disse Midler. Hvilken uhyre Indflydelse har ikke den, allerede i den korte Tid den har været kjendt, øvet paa Menneskets Tilstand. Capitalerne ere forøgede i en uhyre Grad og med dem Menneskets Virksomhed, Staterne have vundet et Mittel til med Lethed at tilveiebringe Penge til store almeennyttige, i Tiden frugtbringende og Culturens Udvikling fremstjndende Foretagender; vidt forgrenet i Culturlivet er denne Opfindelses Indflydelse bleven. En Engländer sagde for 30—40 Aar siden, i Anledning af denne Opfindelse: „Tiden er det, der bringer

dem i sit Skjød; de komme til os naar de skulle komme; Opdageren eller Opfinderen være Peer eller Poul, han har Intet videre med dem at gjøre, ingen større Fortjeneste af sin Opdagelse end den har, der, ved at gaae op paa et Bjerg eller bestige et Taarn, seer den opgaaende Sol nogle Dieblikke tidligere, end Mængden, der staaer nedenfor.“ Heraf kommer det, at Flere paa een og samme Tid troe sig Opdager eller Opfinder af den samme Ting.

At forlange at vi skulle begribe Forsynet, denne høiere Styrelse, denne Indgriben saavel i det enkelte Menneskes Skjæbne, som i det hele Jordelivs almindelige Gang, eller, saaledes som Christus antyder, i de allermindste Væsners Liv — er at forlange, at vi skulle begribe det høieste Væsen, Gud selv; og Umuligheden heraf for det endelige Væsen er den Overbeviisning, hvormed al menneskelig Wiisdom ender. At have Troen paa Forsynets Styrelse, en fast Tillid og Fortrøstning paa den, er Mennesket nok, og til at styrke og befæste ham i denne Tro gives der, næstefter Aabenbaringen ved Christus, intet virksommere Middel, ingen sikkrere Wei, end Videnskabens og Historiens Studium.

Søvrigt finde vi baade i Staten og i Familien den samme Styrelse, det samme vaagende og indgribende Forsyn hos de Styrende, som vi, men i en uendelig potentseret Grad tillægge Gud i vort Begreb om det guddommelige Forsyn; og hverken i det ene eller i det andet af de nævnte jordiske Forhold er Tilintetgjørelsen af den Enkeltes Handlefrihed og Selvvirksomhed — de nødvendige Betingelser for dets individuelle Udvikling — en nødvendig Følge af Styrelsen og Forsynet, som ofte og i mange Tilfælde den Styrede — Statsborgeren eller Barnet — ikke har Bevidsthed om eller tænker paa.

„Troes=Spiren“, „Troes=Anlægget“, som Drsted udtrykker sig, findes upaatvivlelig, tagen i almindelig Forstand, hos alle Mennesker, ja hos Dyrene, kan man sige. I denne almindelige Forstand forklarer jeg mig den som Sjælens Tagenforgod af, dens Fastholden ved en Forestilling, hvad enten denne Forestilling er meddeelt Sjælen igjennem Sandserne, eller den er

Resultatet af Tænkning. Alligevel er Begrebet „Tro“ indskrænket til Forestillingen om de Ting, der ikke kunne fattes af de legemlige Sandser, altsaa til vore Forestillinger om det Aandelige. Alle vore Opdagelser i Videnskabene: i Mathematiken, Astronomien, Chemien o. s. v. høre til Sandseverdenen; de fremstille sig for os i Tid og i Rum; derfor bliver vor Tro om dem til Bidden, til Overbeviisning. Alle hine Videnskabers Sætninger, Beviser, udregnede Resultater, ja endog de derpaa grundede eller fra dem udledede Slutninger erholde derfor Gyldighed for vor Forstand. Paa det Aandeliges Gebeet kan Mennesket ikke anvende Construction og Beregning, ikke have Veiledning af Sandserne; men alligevel formaaer Sjælen, ved en vis indre Sands og drevet af en vis indre Magt eller Trang — Fornuften — samt ved at slutte fra det os omgivende Sandfælige, at danne sig Forestillinger om det Aandelige, og jo mere tilfredsstillende Forestillingen bliver Forstanden (Følelsen, en uegentlig og fra det Regemlige laant Benævnelse, antages almindelig som den virksommere af de to), desto fastere bliver den i os og er det vi kalde „Tro“.

At der for Himmellegemernes Bevægelse gives faste Love saavel som for Stoffernes Dannelse og Forening m. m., er fatteligt: Materien, hvortil Alt dette hører, har ingen Bevægelse i og af sig selv. Den vundne Kundskab om disse Love har Mennesket igjen benyttet, ved at anvende dem paa utallige Maader i Jordelivets Tjeneste. Men i Menneskelivet, Slægtens Liv, i det enkelte Menneskes Liv og enhver af dets Handlinger, ja, i selv de ringeste levende Skabningers Liv og Rørelse er der Frihed, Selvbevidsthed; der er med eet Ord Liv; Materien er frigjort. At ogsaa Bevægelserne i dette Liv ere undergivne visse Love kan forstaaes, og Nødvendigheden deraf indsees; en Styrelse maa finde Sted. Men her finde vi det, efter vore menneskelige Begrebsevner, naturligere at sætte en levende Virksomhed, en Styrelse, istedetfor en Fængsel til faste Love; vi tænke os det høieste Væsen som en levende og styrende Gud, vi antage et guddommeligt Forsyn. Hvorledes det enkelte Menneskes Skæbne og af denne hver mindste Deel, hvert Tidsmoment,

bringes i Sammenhæng med og indordnes i det store Heles Gang, maa jo overstige den menneskelige Forstands Evner at begribe, og Troen paa Guds Almagt træder istedetfor vor Begriben.

Og nu, fremfor Alt, hvilken Betydning faaer Bønnen til Gud for os, naar vi antage hiin Lære, der jo heri ligner den om Prædestinationen, dette uklare Forsøg paa at omgaae Striden imellem Forsnyets Styrelse og Menneskets frie Villie? Bønnen er uadskillelig fra Gudsfrøgt og Gudsdyrkelse; den skjenker Mennesket Trøst og Styrke i Sorg og Modgang; den leder os til Selvprøvelse, til Anger og Omvendelse. Hengav man sig ganske til den Tanke: din Skjæbne i Livet er urokkelig bestemt i Universets store Plan, hvoraf den danner et Led; den kan ikke forandres uden at bringe Forstyrrelse i det Hele — saa maatte jo enhver Grund til Bønnen bortfalde, den kunde jo ingen Forandring bevirke; den nyttede ikke til Noget. Sætter man Abstractionen, den „evige levende Fornuft“ som det Altbestemmende, istedetfor den personlige Gud, der styrer og regjerer Alt, da skifter vor Endighed Natur: Guds Bud lyde vi af Uresfrøgt, af Kjærlighed og Taknemmelighed; Fornuftens Lov derimod lyde vi af Egenkjærlighed. Opgive vi Bønnen som unyttig, da opgive vi det Samfund med Gud, som vor Sjæl af Naturen higer efter og hvori den søger sin Uuttring. En engelsk Forfatter, jeg læste for nogle Aar siden, gjør en smuk Sammenligning imellem den electricke Telegraph og Bønnen til Gud: Denne menneskelige Opfindelse, siger han, er et Billede paa den stille og snare Meddelelse, der i Bønnen finder Sted fra Mennesket til dets Skaber; vor Tanke gjennemfarer Rum og Tid med endnu langt større Hastighed“.

Hvor forskjellig er ikke, under Sorg og Modgang, Virkningen paa Mennesket af Troen paa en Forudbestemmelse, og af Haabet paa en kjærlig Faders Styrelse og hans Bønhørelse? I begge Tilfælde kan man bære sin Skjæbne med Resignation, med Underkastelse; men i det første bliver det en uwirksom, følelsesløs Hengivelse, i det andet lever Haabet, dette yttres sig i Bønnen, der leder til Selvprøvelse, til Skjærpelse af Aandens

Evner og til nye Anstrængelser. Selv Tilregnelighedens og Frihedens Begreber kunne ikke bestaae med den Første. Mahomets Lære om Prædestinationen, som man maaskee ikke ganske uden Grund tillægger Skylden for dens Befjenderes Stillestaaen under Culturens Fremskridt (Araberepisoden synes at modsige denne Mening), staaer i en forunderlig Strid med Bønnen, som den til samme Tid paabynder i en langt større Udstrækning end Christendommen.

Jeg nævnte nys Tilregnelighed og Frihed. Om denne Sidste, hvis rette Begreb og Udspring af eller maaskee kun Forbindelse med en anden almindelig Naturlov jeg i et følgende Capitel vil komme til at undersøge, yttres Orsted sig kort, og indskrænker sig til at vise, hvorledes den lader sig forene med Begrebet om almindelige evige Love, idet „den tilintetgjør sig selv, naar den sætter sig i Strid med disse, saa at den frie Villies Beslutninger med en vis Almindelighed indflettes i det Heles Fornufttharmonie, uagtet den ikke er selvstændig god.“ Jeg skal hertil paa dette Sted kun gjøre et Par Tilføielser.

Friheden, i en vis, maaskee almindelig Forstand, er en Lov, som Gud har skrevet paa mange Steder og mange Maader i Naturen. Dens Stemme lyder i hvert Menneskes Bryst; den bevæger som Drift hvert levende Væsen, ja — lader jeg mig ikke formeget henrive, kunde jeg sige, den spores i den livløse Natur. For denne sidste Tanke vilde jeg, blandt Andet, henwise til Tonerne, hvis Dissonancer kunne opløses i Harmonie; saaledes ogsaa i Naturens store Concerter: Elementernes buldrende Rasen, Vandfaldets Pladsken, Rildens Rislen, Bindens Susen i Trærnes Blade, Fuglenes Qviddren og Sang, Insecternes Summen, Dyrenes i tusinde Afvevlinger lydende Stemmer, og endelig Lyden fra en folkerig Stad, hørt i en Afstand en stille Aftenstund under en sydlig Himmel: hvor blande sig ikke de tusindfoldige Toner til Harmonie: Latteren og Glædesudraabet med Jammeren og Klagesuffet, højrøstet Strid og Skænden med Elskovens kjæle Sange og Guitarrens Alimpren — Alt smelter sammen til et behageligt Tonebillede af Menneskelivet i det Hele, i et tropisk Land, ligesom sat i Ramme af Muriader

Insecters, Frøers og Fjirbeens Summen, Dvæffen og Hvislen, der ved Mattens Indbrud opfylder Luften — Alt smelter sammen i Harmonie, idet hver enkelt Lyd og Tone følger Frihedens Bud. Og lad os tage Drsted's egen Skildring af Springvandet: er ikke Friheden her tilstede? veylende hvert Dieblif i Straalens tilfældige Deling, i Draabernes boltrende Spring, i Lysets Spil — intet Dieblif det Samme; og dog lyder det Hele Naturens faste Love, der holde Friheden begrændset uden at tilintetgjøre den, holde den begrændset i et bestemt Diemeed for at danne et bestemt Hele.

Den hele levende Skabning viser os Billedet af en gradviis Stigen, fra de uorganiske Regemers bundne Tilstand til en stedse voxende Bevægelse, større Frihed. Planteriget viser de første, skjøndt svage Tegn til eller Bestræbelse efter Friheden: Slynge- og Klyveplanterne f. Ex., ved Grenenes vilkaarlige Væxt og Dreining efter Lyset, ved Røddernes Søgen efter Næring, omgaaende de mødende Hindringer; ved Frøets Udbredelse, hele Species eller Familiers Vandringer og Kampe med Andre om Terrainet o. s. v. Det Tvivlsomme i denne Frihed gjør mig allerede opmærksom paa Frihedens blandede Natur overhovedet, idet den her viser sig mere som blot Naturdrift. I Dyreriget, hvor ogsaa Individualiteten træder bestemtere frem, er Friheden større og større, men størst hos Mennesket, der alene af alle Skabninger — dog kun i Almindelighed talt — kan vandre over den hele Jordklode, trodse alle Climater, tvinge den øvrige Skabning i sin Tjeneste, hæve sig op i Luften endog, og fremfor Alt, ved sin Tanke, sin Aands Flugt hæve sig ud over Jorden, ja drives endog dertil ved en indre Kængsel, en dunkel Higen efter et Hiinsides, efter en fortsat Tilværelse, et Liv efter Døden, løsgjort fra alle jordiske Baand. At Mennesket er skabt for, efter at have opfyldt sin Bestemmelse her paa Jorden, at træde over i et høiere Liv, naar Jordens Støv er afryistet, derom kan der hos os ikke være nogen Tvivl længer. Havde Mennesket ikke dette Haab nedlagt i sig af Naturen, vilde det være den ulykkeligste Skabning af alle Jordens Skabninger.

Renest som Begreb staaer Friheden i den menneskelige

Willie. Frihed i abstract Begreb, absolut Frihed, har ikke Tilværelse i Naturen, hvor Alt er under Loven, som gennemtrænger og binder Alt. At den er underordnet Verdensaltets Love tilintetgør den ikke, hverken som Begreb eller i dens Virkelighed og Nydelse: den bærer i sig selv, i sin egen Natur, Compensationen for alle Aberrationer og Udskeielser, idet den maa tilintetgjøre sig selv hvergang den griber forstyrrende ind i det Heles Harmonie. Men — vor Willies, Sjælens Frihed, denne Philosophiens uløste Gaade, maaskee kun en Følge af Systemers Baand, om den i mit Capitel om Sjælen.

Jeg kommer nu til en Anskuelse, som vel gaaer igjennem hele Drstedes Bog, men dog klarest og fuldstændigst er fremsat i Afhandlingen „Hele Tilværelsen eet Fornustrige“, dens fjerde og sidste Afsnit med Overskriften „Kundskabssamfund mellem Verdenskloderne“. Slutningen af dette Afsnit vil jeg optage her i afbrudt og noget forkortet Afskrift.

„Ja, det turde vel være tilladt, som en usigelig fjern Udsigt at tænke sig, at vi kunne komme til en saadan Kundskab om Organismens Love her paa Jorden, at deraf kunde gøres nogen Anvendelse paa fremmede Kloder. Jeg seer vel, at Springet er uhyre; imidlertid maae vi betænke, hvilke overordentlig store Fremskridt vore Kundskaber om den dyriske Naturs Love have gjort i de sidste halvhundrede Aar. Den Sammenhæng, hvori vi nu kunne bringe den i gamle Aartusinders Række undergangne Dyreverden med den nærværende, den Eenhed i Love, hvorunder man kan sammensatte dem, giver Haab om, at vi engang skulle angive Betingelserne for hvert Udviklingsstrin i Dyr- og Planteriget, ja Betingelserne for Former, der aldrig her ere komne til Virkelighed ogsaa Chemien vil i sin Tid finde almindelige Love for Stofdannelsen, ved hvis Hjælp vi kunne gjøre Slutninger til det som skeer paa fremmede Kloder.“

„Vi haabe da, at vi her paa Jorden stedse mere og mere ville komme til Indsigter, der lade vor Aand usigelig mere end nu gennemskue hvad der skeer i fjerne Verdenskloder, og i samme Maade udvide vor aandelige Tilværelse til en Deeltagelse

i Verdensaltet. Tænke vi os nu, at dette atter skeer med Hensyn paa os fra andre Verdenskloder, saa seer man, at der i den endelige Tilværelse er et Anlæg til at det ene Verdensled skal ved aandelige Kræfter opfatte det andet, at altsaa ethvert Verdensled skal komme til Bevidsthed om det Hele, at der endog i det Ene skal være en Biden om den Biden, om den Tro, om den Gudsbevidsthed, som findes hos det andet, kort, at hele Tilværelsen, ikke blot ved sit Udspring og Styrelse af den evige, almægtige Fornuft, er et sandt Fornufstrige, men at der er et Anlæg til en Fornuftssammenhæng mellem de endelige tænkende Væsner selv, et Anlæg, som fra vor, Jordbeboernes, Side endnu kun har naaet en ringe Grad af den Udvikling, der kan haabes, hvorimod det sandsynligviis paa nogle Punkter af hele Tilværelsen allerede har naaet en langt høiere Fuldkommenhed.“

Uden at være blind for Høiheden i Drstedes Tanke om Muligheden af Tilstedeværelsen af et Anlæg til en aandelig Sammenknytning eller Sammensmeltning imellem Verdenskloderne, en Mening, som forekommer mig at staae i Forbindelse med og være en Udvidelse af en uidentvivel gammel Hypothese om Individualiseringsbestræbelsernes Overgang til Gjenforenings-Sammensmeltningsbestræbelser — uden at være blind for eller mistkjende Storheden i Tanken, kan jeg dog ikke dele denne Mening med ham, saameget mere som det synes mig klart, at han i denne sin Hypothese har taget for lidt Hensyn til Jordbeboerens, Menneskets Natur, som den er og hidtil har været. Jeg vil ikke forsøge paa at bestride den punktviiis, men kun fremsætte de Grunde, der nærmest tilbyde sig og synes mig stærkest at modsige den. Jeg har i min Indledning ytret, at „Jordklodens Function i Universets Organisme er og vil sandsynligviis stedse blive os Jordbeboere ufattelig“. Jeg støtter mig herved paa den Betragtning, at for at kjende vor Klodes Betydning for det hele Universum, den Function, den Bestemmelse, som den har som Deel af dette, maatte vi ogsaa kjende det Hele. Og kunne vi nogensinde her paa Jorden opnaae denne Kundskab? vi, som kun ufuldkomment kjende de faa Kloder, der tilhøre det samme Solsystem som vi, medens vi

vide at dette System igjen er kun en ringe Deel af Universet, at en Uendelighed af Solsystemer eksisterer, usynlig endog til evig Tid for os Jordbeboere. Opnaaede vi endog en usigelig større Indsigt, end vi have, i de vort Solsystem tilhørende Kloders indre Bestaffenhed, i Livet paa dem, saa vilde alligevel dette endnu være uendelig Tidet, vi vidste om det hele Universum, uendelig Tidet til derfra blot at slutte os til det Dvrigt af den hele uendelige Organisme, der kan indeslutte en for os utænkelig Afvexling af Tilværelses-Former og Love. Men, hvorledes forbinde vort Begreb om Uendelighed med de Udtryk, jeg selv her i min Argumentering har maattet bruge, og som Drsted ogsaa har anvendt, nemlig: „det hele Universum“ — — „ethvert Verdensled skal komme til Bevidsthed om det Hele“? Universet, Verdensaltet, maatte efter disse Udtryk have en Begrænsning; det var ikke længer uendeligt og maatte saaledes dele Endelighedens Skjæbne. Kan nu end dette være Tilfældet med de enkelte Kloder, saa troer jeg dog ikke, at man har tænkt eller tænker sig Muligheden af Verdensaltets, det hele Universums fuldstændige Undergang. Jeg troer man tænker sig evindelige nye Skabelser, og i Forbindelse hermed Tilintetgjørelsen af ældre udlevede Kloder, en evig Af- og Tilgang i Verdensaltet.

I Almindelighed antager jeg, at den Udvikling i Kundskab, Mennesket baade som Individ og som Slægt kan opnaae her paa Jorden, har en Grænse, udover hvilken det ei kan komme. Det overmaade betydningsfulde Skjelnemærke imellem Mennesket og alle andre Skabninger, Slægtens Perfectibilitet, sætter vel Individet istand til at opnaae en høi Grad af aandelig Udvikling, idet den Kundskab, som foregaaende Slægter have erhvervet sig, gaaer i Arv til de efterfølgende og tjener dem til Grundlag og Udgangspunkt i deres fortsatte Stræben; og idet den hele Slægts forenede Viden og vundne Fremskridt komme Individet tilgode, ligesom Individets Opdagelser blive Slægtens Eiendom, vil en Accumulation af Kundskab i Tidernes Løb finde Sted, som man kunde troe maatte være i det Uendelige. Men ogsaa heri viser Mennesket sig som det endelige Væsen. Ikke at tale om, hvad jeg paa et andet Sted fuldstændigere og i et

andet Sammenhæng skal omhandle, at Historien giver os Beviser for, at der i Verdensstyrrelsens Plan er nedlagt en Compensation til Forebyggelse af denne Tilvæxts Overskriden af den fastsatte Grænse, idet vi fra de forudgangne Culturperioder kun have reddet Brudstykker, intet Heelt, saa at det synes at være bestemt, at de tidligere Perioders vundne Kundskab og Erfaringer kun i enkelte Frøforn, som til Udsæd, gaae i Arv til den følgende, i hvis nye og friske Jordbund Udsæden spirer, voxer op og udvikler sig under forandrede Forhold i en eiendommelig Retning — at Culturperioderne i Menneskeslægtenes Liv ere Organismer for sig bestaaende, afsluttede Livshistorier, som deri ligne det enkelte Menneskeliv, at den ene ikke bliver en blot eller nøiagtig Copie af den anden, dens Forgjænger, ei heller nødvendigviis maa overgaae den, maa bringe det videre i Fremskridt end den, ligesaa lidt som vi see at Sønnen, der har Faderens Erfaringer, Værdomme og Exempel til Veileder, kommer til at ligne Faderen i Gæt og Alt, at hans Liv bliver dennes ligt, eller at han nødvendigviis maa komme videre og staae høiere i nogenomhelst reel og positiv Egenkab — ikke at tale herom, ligger der i Menneskets baade den legemlige og aandelige Organisation, begge saa inderligt sammenvævede at de indvirke paa og ere afhængige af hinanden, og i saavel Menneskets som Menneskeslægtenes Vilkaar her i Jordelivet, Hindringer, der gjøre det utænkligt at der ikke skulde gives en Grænse, hvortil vi kunne komme. Maa skee tilhører denne Grænse, foruden den enkelte Culturperiode, en vis Cyclus af Perioder, der atter kunne have sin Cyclus rundt om Jorden, stedse gjentagende sig i alt Væsentligt, men idelig vekslede med Banernes forskjellige Forhold. Er det saa, at den ældste Cultur har haft sit Sæde i China, saa kunde de nu i dette Land — Verdensdeel kunde man næsten kalde det — stedfindende Bevægelser udtydes som Forløber til Atteroptagelsen af en nyere Cultur, som efter at have gjort Touren rundt om Kloden nu kommer til det, maa skee egentligt over Nordamerika, hvor den til sin Tid kan have modtaget endnu uanede Forøgelses og Modificationer. Giver ikke en saadan Rundgangs Gjentakelse, hver Gang under ganste

forandrede og forstjellige Forhold, Udsigt til Muligheden af Variationer i det Uendelige, uden at nødvendiggjøre Menneskenaturens Forandring i noget Væsentligt?

Den menneskelige Aand er bunden til Sandseverdenen; det er igjennem Sandserne alene at Sjælen vækkes til Liv og Virksomhed; berøvet alle Sandserne fra Fødselen af (Hørelsen og Synet f. Ex. indtil Følelsen er traadt i Virksomhed for den, jeg veed ikke om Livet kan bestaae med Savnet af alle Sandser, det vilde være en complet Paralysering af alle Hudnerver), forbliver Sjælen som død i sin Bolig; igjennem dem staaer den i Forbindelse med Inderverdenen og henter fra denne sine Forestillinger, hvoraf den saa at sige drager sin Næring og derved Stoffet til sin Udvikling. Selv i vore meest abstracte Begreber ere vi bundne til Sandseverdenen. I vor Tænkning støtte vi os til noget Regemligt. Hvad vilde vi uden Sproget og Tallene have kunnet udrette; ved deres Hjælp forene, fastholde og forbinde vi Begreberne; men selv de deeltage af Regemligheden. Tid og Rum ere Begreber der tilhøre Materien. Hvor end Mennesket vender sig, støder han paa Begrænsning.

Seg vil gjerne troe, at Menneskeslægten hverken i nogen foregaaende eller i den nærværende Culturperiode har naaet Høiden af den Udvikling den kan opnaae her paa Jorden. Seg vil ikke negte Muligheden af, at den kan modtage mange flere Kundskaber om, og en langt større Indsigt i Jordklodens Natur og Skabelse, Himmellegemernes Antal og Bevægelse, ja selv deres Natur, i en vis Grad; men jeg troer, at der er en Grænsse for dens Videnskab, udover hvilken hverken den eller det enkelte Menneske kan komme, end ikke ved Phantasieens Hjælp. Et praktisk vægtigt Argument har ofte været fremført imod denne vor Kundskabs ubegrænsede Tilvært: hvad nyttede det Mennesket at kjende Tilstanden paa andre Kloder, eller det Liv der venter os efter Døden? Vilde en saadan Kundskab være en Binding for Mennesket, eller vilde den ikke meget mere gjøre os utilfredse med Livet her paa Jorden, utaalmodig higende efter den bedre Tilstand, vi fik Vished om, og derfor uskikkede til at opfylde vor Bestemmelse som Beboere af Jordkloden og Deeltagere i

Fordelirets Virksomhed, dets Kamp og Møje? Og nu Menneskelivets, Individets saavel som Slægtens Vilkaar: saalænge Mennesket har Videnskaber, jordiske Fornødenheder, ville de i det Væsentlige forblive uforandrede som de ere og have været. Kamp og Strid vil stedse finde Sted; Krigene kunne maaskee for en Tid blive sjeldnere, til sine Tider standses for et vist Tidsrum, eller blive indskrænkede i Udbredelse; saaledes som under det romerske Universalmonarchie i Antoninernes Tid fandt Sted; men List og Svig, Løgn og Bedrageri ville da træde i de voldsomme Videnskabers Sted, og Menneskene udarte da i en anden Retning, den netop, der snarest fører Culturen sin Opløsning imøde. Vi see alt Endeligt fødes, udvikle sig til Modenhed, forplante sig og døe. Menneskeslægten deler heri Skjæbne med Individet, hvad Culturlivet angaaer. Den Deel af Verdenshistorien, vi kjende, lærer os dette, forsaavidt som de faa os tilstrækkelig bekjendte Culturliv eller Perioder bekræfte hvad iøvrigt Fornuftslutninger maatte føre os til. Smidlertid er der vistnok Grund til at antage, at Culturen i vor Tid staaer høiere end nogen af de os bekjendte forudgangne Perioders, i Videnskaben, og især maa den aabenbarede Religion ansees for et i sine Følger uoverseeligt stort Fremskridt. Men denne Religion skulde tillige føre os bort fra de Afveje, som altfor store Tanker om vore Kræfter kunne lede til, fra saadanne forvovne Forsøg som Mythen om Titanerne skildrer os, idet den, Religionen, lærer os Ydmyghed og Hengivelse i Forsynets Styrelse.

I Religionen og dens Indflydelse paa Culturlivet ligger den største og maaskee eneste sande Forskjel imellem Culturerperioderne; de andre Afvigelser eller Eiendommeligheder ere neppe af saa stor og væsentlig Betydning, som man vil tillægge dem, og som de ved første Biekast kunne synes at have. Hinduernes og Ægypternes Byggekunst og Sculptur, deres store Fremskridt i Agerdyrkning og Industrie; ogsaa Grækerne, men især Romernes colossale Værker, deres Veie, deres Coloniseringer, Krigstoge og meget Andet staaer ikke saa langt tilbage for vor Tids Anvendelse af Dampkraften til Maskiners Drift, til

Baneveie og Skibe, vor Tids Krigsvæsen, electricke Telegrapher m. m. Desuden opstaaer der af og til nogen Tvivl om Originaliteten af flere af vor Tids Opfindelser: saaledes vare vore Jernbaners Spor- eller Skinneveie Egyptianerne vel bekjendte, og benyttedes af dem til Rettelse for Transporten af Vegemer, hvis Vægt var meget større end hvad vi have forsøgt paa at flytte; og selv den electricke Telegraph kan der reises Tvivl om, at Grecn for dens Opfindelse tilhører os. Jeg læste fornylig i Spectator Nr. 241, der er dateret 6te Dec. 1711 en Beskrivelse, tagen af Stradas „Prolusiones“ Liber 2, prol. 6, der i Tanken er den samme som vor electromagnetiske Telegraph: en Skive med en bevægelig Naal i Centrum og Alphabetets Bogstaver anbragte i dens Rand, ligesom Biserne og Timetallene paa en Uhrskive. Den bevægende Kraft nævnes som en „vis Magnet“, ved Hjælp af hvilken og de to Skiver to Benner corresponderede med hinanden i et Nu, skjøndt „Stæder, Bjerger, Søer eller Orkener adskilte dem.“ Der tilføies endog, at en lille Pause gjordes ved Enden af hvert Ord, for at forebygge Forvirring. Tanken om Muligheden af en electromagnetisk Telegraph er her idetmindste. Jeg har læst dette Nr. af Spectator for mere end 50 Aar siden, men har dengang betragtet Tingen som et Digt, hvilket ogsaa Addison selv gjør. Hvem Strada er, og naar han har levet, veed jeg ikke, maaskee levede han i den tidligere Middelalder, og det er ikke umuligt at han har taget Ideen fra en eller anden maaskee ufuldstændig, maaskee misforstaaet Beretning om noget virkeligt Existerende fra den fjerneste Oldtid.

I Alt, hvad der forskjønner Livet og forhoier dets Nydelse, staae vi udentvivel endnu tilbage for de tidligere Culturperioder, og der var Tider, da de i Sædernes Reenhed, i Charakterens Ophøiethed, langt overgik vor nærværende Tid. Den ene Culturperiode ligner ikke den anden i Alt, og heri ogsaa ligger Skjønheden og Storheden af Skabnings- og Verdensplanen for Dagen: stedse følgende de samme Grundlove, er der stedse Nyhed og Afvevling — man kunde sige: det samme Thema varieret i det Uendelige. Skulde man ikke kunne finde ligesaa meget Skjønt og Beundringsværdigt i en saadan Plan for

Jordelivet, skulde ikke denne Verdensanskuelse være os ligesaa nær og nærmere, end den Forestilling om en ubegrændset Fremstriden, som dog Betragtningen af vor Naturs Endelighed modsiges, eller om en Fremstriden til et vist Maal, man har tænkt sig som Enden paa Menneskeslægten's Rolle her paa Jorden, da nye Omvæltninger skulde berede Jordfloden til Bolig for nye Væsner, eller maaskee endog da Jordfloden selv har udspillet sin Rolle i Universtet. At Jorden har haft en Begyndelse anføres jo, og med Føie efter vore Begreber, som Beviis for, at den maa have en Ende. Og saa denne Lære have vi fra Ur-culturens Tid. Culturens Betydning for Menneskeslægten, for det enkelte Menneske og for Jordelivet i det Hele kan her endnu ikke fattes af mig; Veien dertil gaaer igjennem Menneskeslægten's Historie, ved nemlig at betragte Culturohistorien samlet, hver Periodes særegne Udbytte for Menneskeheden, Periodernes Sammenhæng, kort, hele Jordelivets-Udvikling som et forbundet Hele. Det er det jeg vil forsøge mine svage Kræfter paa i de følgende Capitler.

Skabningens Mangfoldighed er saa stor, Forbindelserne imellem de enkelte Grene, og Forgreningerne selv ere saa uendelige, Aarsager og Virkninger blande sig paa saa uendelig mange Maader med hverandre, at det overgaaer det endelige Væsens Evne at rumme, overskue og forbinde Alt, og vi maa sände Apostelen Pauli Ord, at „al vor Videns er kun Stykkeværk“, og at vi her paa Jorden kun skue som igjennem „et Glas.“ Hvor rig paa Viisdom er ikke den hellige Skrift! Jeg kan, som ovenfor sagt, ikke dele Zrstedes Haab, at „det ene Verdensled skal ved aandelige Kræfter opfatte det andet, og altsaa ethvert Verdensled skal komme til en Bevidsthed om det Hele, at der endog i det Ene skal være en Videns om den Videns, om den Gudsbevidsthed, som findes hos det andet.“ Derimod er det min Mening, at Mennesket efter sin Natur, sit Væsen og Vilkaar som Jordbeboer, ikke har denne Bestemmelse. Og hvor uendelig langt fra dette Maal ere vi ikke endnu, vi som endnu ere saa uendelig langt tilbage i, endfjg have udtømt Kundskaben om den jordiske Natur, den materielle Deel af den, at utallige, tilsyneladende

de ubetydeligste Ting ere endnu Hemmeligheder for os, at — for at føie eet Exempel endnu til de flere jeg har givet i det Foregaaende, selv den største Læge ikke veed det Ringeste om en Hudplet, en Fregnes, en Bortes Dannelsse i det menneskelige Legeme, Aarsagen til den, til Hudens abnorme Tilstand paa netop det ene bestemte, indskrænkede Sted, Stofferne der frembringe den o. s. v.

For Dvrigt maa Rigtigheden af det Princip vistnok anerkjendes, at Naturforskeren gaaer den Vej, som hans Videnskab betegner ham, og fremstiller de Sandheder, denne fører ham til, uden at lade sig det være hans Sag at bringe den ind under den aabenbarede eller den herskende Religions Lærdomme; dette maa være Theologens Sag. Dennes Sag er det at forene Differentpunkterne imellem Religionen og Videnskaben, Noget, jeg troer i de fleste Tilfælde vil findes muligt, naar Villien dertil er fri og Forstanden klar og uhildet af Fordom eller Videnskab. Begge, saavel Aabenbaringen som Naturbestuelsen, ere Kilderne til Kundskab om Gud. Forkjættelse og Forsølgelse indtil Døden vare desværre ofte de Argumenter, Religionens Tjenere brugte imod Naturforskeren og Philosophen, hvortil disse Sidste, ved Hovmod og Brouten af deres, ikke sjeldent i Overfladiskhed og Selvbedrag sig opløsende Skarpsindighed og Visdom, ofte gave Udfordringen.

Menneskets Viden deler sig, kan man sige, i to Classer. Den ene er den Kundskab om Tingene og Forholdene paa Jorden, som er Mennesket nødvendig som Jordbeboer, for at han skal kunne tage Deel i Jordelivet, udfylde sin Plads i det og opfylde sin Bestemmelse som Medlem af det. Hertil høre Skolekundskaberne, Moral og Religion, Haandværk og Kunst, de saakaldte Brødstudier o. s. v. Formaålet er her det jordiske Liv. Den anden Klasse: Videnskaben i egentlig Forstand, er den høiere Viden, som mere umiddelbart hæver den menneskelige Aand ud over det Jordiske. Dens Formaal er Kundskab om Gud igjennem Kundskab om hans Værker, Kundskab om den hele Natur. Ogsaa Videnskaben dyrkes ofte med jordiske Formaal nærmest for Die; men Resultatet bliver for Menneske-

slægten det samme. Jordelivets Tilfnytning til Aandelivet viser sig ogsaa her: Videnskaben opdager hidtil ukjendte Naturlove og Naturkræfter, som, ved at anvendes i Jordelivet, fremme dets Udvikling, forhøje og forskjønne det; og idet Videnskaben saaledes gennemtrænger dette Liv, fører Aanden, hos Individet som hos Slægten, stedse videre frem til en klarere Gudsbevidsthed.

Kundskabens Kilde udtømmes aldrig. Jo videre Fremskridt vi gjøre, jo dybere vi trænge ind i Naturens Hemmeligheder, desto større bliver Brimmelen af, ikke Elementer, men hele Organismer, vi opdage. Det gaaer os ligesom det har viist sig i Chemien, hvor Elementernes, de enkelte Stoffers Mængde tiltager og med dem Forbindelserne. Saaledes t. Ex. indeslutter det menneskelige Regemes Organisme en Mængde andre Organismer; Sprogene ere levende Organismer, knyttede til de Samfundsorganismer, vi kalde Nationer; Staterne ere Organismer, som i deres Bestanddele indeslutte en Mængde Organismer, og de selv ere atter indordnede med bestemte Functioner i det store almindelige Folkelivs, Menneskeslægten's Organisme, som dette igjen i det hele Jordelivs. Samfundslivet, Grundbetingelsen for den Udvikling, der hæver Mennesket over Dyret, for et Moralliv, et Liv der rækker udover Jordelivet — Samfundslivet er en levende Organisme, et Livsløb, en Livshistorie, der begynder med det første Familieliv, udvikler sig videre igjennem Staten, naaer i denne et Høidepunkt, hvorfra det daler og tilsidst ender med Opløsning og Død. Kun om eet, til det Jordiske, til disse Organismer knyttet og med dem i en inderlig Forbindelse staaende Væsen troe vi, og have de vægtigste Grunde for denne Tro, at det er undtaget fra denne almindelige Oplosningslov, det er den menneskelige Sjæl, Aanden i os, Guds Aand der lever i os.

Spørgsmaalet om Sjælens Udødelighed, har noget Menneske kunnet besvare det, demonstrere det med mathematisk Visshed? Vi slutte os dertil af mange Ting og mange Grunde: af den vor Sjæl iboende Gruen for Tanken om en evig Nat, en Tilintetgjørelse; vi sige os selv: den algode Skaber kan ikke have sat Mennesket paa Jorden for at være et Bytte for en saa

stadig nagende Følelse, der vilde gjøre det til den ulukkeligste af alle Skabninger paa Jorden. Dyret og det dumme, det mest tankeløse Menneſke vare lykkeligere; var ei Tanken om Døden og Frygten for Dommen efter den, da gaves der intet Baand paa Synden; han kan ikke have nedlagt Haabet om et Liv efter Døden i os, et Haab, der allerede i den laveste Bildhedsstand ikke blot rører sig, men staaer som den fasteste Naturtro, for at det blot skulde tjene til en skuffende Modvægt af hiin Gruen; han kan ikke ville skuffe den Sørgendes Haab om Gjenforening med de tabte Kjære, hvis aandelige Væsen allerede her paa Jorden var ligesom sammensmeltet med hans, skuffe den Ulykkeliges Trøst i Forventningen om et bedre Liv hiiset. Videnskaben har ikke formaet at skaffe os større Visshed herom; den har ikke ført til Noget, der kun i fjerneste Maade kan kaldes positivt Beviis imod vort Haab, hvorimod dens Opdagelser, rigtigt forstaaede, give os nye Bink i rigelig Mængde til Bestyrkelse af det. Vi have ingen anden Visshed, end den Troen kan give os, Troen, der snart vakler i en ængstende Tvivl og Frygt, snart hæver sig igjen i Haabet. Men tænke vi alvorligt overveiende over Spørgsmaalet, da ville vi finde, at Løsningen ikke kan være os given paa anden Maade, end igjennem Troen, det kan ikke være anderledes. Havde Menneſket Visshed om Udødeligheden, om et Liv efter dette, hvoraf jo næsten afgjort maatte følge, at vi kjendte dette Livs Bestaaffenhed, saa vilde vi ikke længer være de samme Væsner, vi ere, for hvem netop Uvissheden, den Svæven imellem Tro, Tvivl og Haab skal være det mægtige Middel til at holde den menneskelige Sjæl i stadig Spænding, stadig Virksomhed til sit aandelige Livs Udvikling. Enhver indrømmer vist det Ulykkelige for os deri, at vi ikke vide med Sikkerhed naar Døden kommer; vidste Noget længe forud Dagen og Timen, paa hvilken han skal døe, maastee i den blomstrende Alder, hvor forstyrrende vilde ikke Tanken herom indvirke paa hans Liv og hans Dyræt. Bort hele timelige Liv er jo skjult for os. Saaledes ogsaa med Udødeligheds-spørgsmaalet: havde vi Visshed, sandseliggjort Visshed, mathematisk Demonstration for Udødeligheden, da vilde denne uden Møie vundne

Sikkerhed berøve vort aandelige Væsen det stærkeste Incitament det har til sin Udvikling i Harmonie med Jordelivets Blygter. Med denne praktiske almenefattelige Beviisføren kan Mennesket lade sig nøie, og det maa lade sig nøie dermed; thi intet Menneske; ikke den største Philosoph, der nogensinde har levet paa Jorden, har kunnet give nogen Bedre, eller har udgrundet Sjælens, Aandens Væsen, hvad den er, hvorfra den kommer og hvorhen den gaaer. Mange have troet ad forskjellige Veie at have fundet Sjælen, have holdt den fast og skildret den, idet Nogle sige: den er Livet selv, den er Eet med Livet; udsprungen, under Avlingen, af begge Forældres Sjæle og dannet ved de forenede Bidrag, bygger den selv i Egget sit Regeme ved Assimilation; den bærer i sig selv og medbringer „Tanke“ eller „Ideen“ for sit Regeme, o. s. v. Andre sige — men hvorfor gjentage det forhen Berørte eller sige mere herom. I deres Begeistring over den nye opfundne eller varierede og forbedrede Theorie, blænde de deres Syn saaledes, at de ikke see hvad der strax maa falde Andre i Sinene, at den Skildring de give tilhører heelt og alene Materiens Rige.

Til Slutning vil jeg endnu her berøre en Tanke, der ofte har paastrængt sig mig. Endskjøndt man jo maa erkjende det for ganske umuligt for Mennesket at udgrunde det Aandelige, at begribe det høieste Væsen, Gud selv, vedblive dog Philosopher med deres forfængelige Bestræbelser at opstille mystiske, af dem selv uforstaaede og derfor for Andre uforstaaelige Systemer. Uforklarligt som dette kunde synes, bliver det dog ved nærmere Betragtning ganske naturligt. Netop derved, at Gud har givet os Driften og Trangen til at grauske over Aandelivet og det Tilkommende, har han forhindret al Stillestaaen; det er netop denne stedsevarende, aldrig tilfredsstillede Trang, denne uimodstaaelige Drift, der gjør Mennesket til den høiere Skabning det er. Fra Verdens første Tider ere de Viseste blandt Menneskene komne til denne Erkjendelse og have idelig udtalt den, have beviist Umuligheden for det endelige Væsen at opnaae den efterstræbte Kundskab, og angivet Grunden, hvorfor Driften til at søge den er nedlagt hos Mennesket; og desuagtet vedblive Men-

nessene og ville vedblive til Verdens sidste Dage at granske og gruble over Tingenes Ophav og første Årsag, Menneskets Bestemmelse, det tilkommende Livs Natur o. s. v. Systemer have fulgt paa Systemer. Men er ikke dette beundringsværdigt som det er? En aldrig svækket Kraft er nedlagt i den menneskelige Aand for at holde den i Virksomhed uden Ophør og uden nogensinde at lade den naae Maalet. Var ikke denne Kraft, hvad vilde Mennesket da være? Og naaede den sit Maal, hvor vilde ikke da Livet her paa Jorden forandres. Kan man end finde denne vor Tids og alle Tiders Philosophers og Metaphysikers Stræben forfængelig og et forgjæves Arbeide, hvis Udbytte er et i mystiske Phraser og et kunstigt forskruet Sprog — allerede betydningsfuldt, thi Sandheden og den klare Tanke finder altid sit Udtryk i et klart og simpelt Sprog — indklædt System, der atter maa vige Pladsen for et andet, som en Modesag — kunne mange end finde dette, saa er det dog i sin Orden. Disse Phantasier høre med til Livet og ere uadskillelige fra det, de skjærpe Forstanden, anspore Tænkningen, holde Aanden i Virksomhed og bidrage til at hæve Menneskets Tanke udover det Jordiske. Philosophien som Videnskab er fra de allerældste Tider gaaet i Arv til os; vi laane endnu fra Oldtiden Systemer, Phraser og Udtryk som undertiden ere uoversættelige i vore nyere Sprog, hvorved den oprindelige Dunkelhed end mere forøges.

Ikke uden Forbindelse med det Nysforegaaende er den Tanke, der til alle Tider synes at have bestjæftiget den menneskelige Aand, den nemlig om et perpetuum mobile. Uagtet Videnskaben beviser Umuligheden af, at Materien kan i sig selv være en Kraft i egentlig Forstand, eller indeslutte i sin Natur et evigt Virksomhedsprincip, vedbliver dog Tanken at bestjæftige Mange, som ved enhver anden Anvendelse erkjende Sandheden af de Sætninger: kun i Aanden er Kraft, Aanden er Kraften og Kraften er Aand; evige ere kun Guds Tanker, Naturens Love o. s. v. I Menneskets Aand er nedlagt den — hvad skal jeg kalde det? — Kraft, der drager eller rettere driver den til Gud, ligesom Centripetalkraften for Materien. Vi kalde den religiøs Drift. Ved den drives vor Aand til at stræbe

efter at nærme sig Gud igjennem Kundskaben om hans Værker og Naturens Love. Vi komme igjennem Slægternes Liv nærmere og nærmere, troe vi; men i Jordelivet er denne Tilnærmelse at ligne med Asymptoterne i Hyperblen (Addison); den er evig umulig. Asymptoterne nærme sig vel stedse mere og mere, men de kunne, forlængede i Evigheden, aldrig støde sammen. Et andet Billede paa Uendeligheden giver Mathematiken os i de „uendelige Rækker.“ I denne Trang, Kraft eller Drift har Gud lagt et perpetuum mobile i den menneskelige Aand.

Saa meget i Almindelighed om en Verdensanskuelse maa være nok paa dette Sted. Hvorvidt den her Antydede lader sig fastholde, skal først vise sig for mig efter den nærmere og dyberegaaende Betragtning af Menneskeslægten's Historie, jeg nu i det Følgende skal gaae ind paa.

Tredie Capitel.

Menneskeslægten i dens Urtid og Udbredelse.

Den Egenstabs hos Mennesket, der maaskee er den meest karakteristiske ved det, den der hæver det høit over alle Skabninger paa Jorden, er dets Perfectibilitet, baade som Individ og, fornemmelig, som Slægt. Alle de lavere Dyr følge den dem af Naturen bestemte Levemaade, som for Arten er bestandig den samme og eens for alle Individer af den; de formaae ikke at hæve sig til et høiere Trin af Virksomhed og Bevære. Endskjøndt de ikke ere uden Evne til at rette sig efter forandrede Omstændigheder, og kunne finde paa Hjælpemidler i ualmindelige Tilfælde, hvorved de ofte lægge en beundringsværdig Klogt og Opfindsomhed for Dagen, saa komme de dog aldrig ud over den snevre Kreds, der er foreskreven dem og deres Art i Naturens Huusholdning. Mennesket derimod har en, idetmindste i Forhold til dem, uendelig større Kreds at bevæge sig i. Slægten er skreden langsomt frem, først paa et indskrænket Sted af Kloden, fra Generation til Generation, indtil et Høidepunkt var naaet, da en Dalen og endelig er Tilintetgjørelse eller Oplosning indtraadt, hvorefter det Samme gjentog sig paa et andet Sted af Kloden. Disse Livsløb falde vi Perioder og af saadanne Culturperioder har Menneskeslægten gennemvandret flere os meer eller mindre bekjendte, der vel staae i en Forbindelse, et Sammenhæng med hinanden, den Eine udsprungen af den anden, men alligevel ere karakteristisk forskjellige, og om hvilke jeg ikke, uden en nøiere Undersøgelse, jeg i det Følgende skal

prøve paa, tør sige, at de danne Trinene i en stadig Fremgang imod et for den hele Menneskehed bestemt Maal. Under disse Perioder flttede Culturen Sæde, vandrende fra Ost til Vest, og fæstende Rod i en vis Folkestamme eller Race, hvis særegne Natur og Egenskaber gav Perioden dens Eiendommelighed og dens Navn. Under disse Perioder, denne Slægtens Udvikling, hvis Styrelse synes at ligge ganske udenfor Menneskets Omraade, forbliver Mennesket som Individ overladt til sig selv, hvad dets egen Udvikling angaaer, dog under Paavirkning af de Omstændigheder, hvori det lever, af dets Omgivelser, kort, af Periodens Culturstand. Det tager Deel i denne, paavirket af den og kan igjen virke paa den, idet dens Fremskridt befordres ved det forenede Bidrag og den gjensidige Indvirkning af alle Individens aandelige Udvikling. I sit Væsens Grundtræk er Mennesket under alle Tilstande og paa alle Culturtrin det samme; men en Uendelighed af Nuancer fremkommer ved Blandingerne af de forskjellige Retninger og Grader i Udviklingen, hos de forskjellige Individer, af de aandelige Kræfter, der slumre hos hver Enkelt af dem. Sproget og Samfundslivet ere de mægtigste og virksomste Midler hertil.

Fra to Sider kan nu denne Menneskeslægtens Perfectibilitet, denne Eiendommelighed hos Mennesket, der i dets Culturliv lægger sig for Dagen, tages i Betragtning; to Spørgsmaal opstaae herved: hvorvidt tilkjendegiver Menneskets Bestemmelse sig herved som den, at give Naturen en endnu større Afveksling og Nuancering, Livet en forøget Bevægelse og en Tankeudvikling, hvorved det hele Jordeliv først erholder sin Fuldeudthed, først aabenbarer sig som en afsluttet Totalitet? eller — er Individets Udvikling igjennem eller ved Slægten Formaålet? I det første Tilfælde er Mennesket et Mittel, i det andet Hensigten. Begge Siemeed kunne være forenede; Mennesket kan have en dobbelt Mission: som Individ og som Unitet i Slægtens forenede Liv.

Efter Alt, hvad vi kjende til Menneskeslægtens Historie, er Mennesket, fra Natur- eller Bildhedsstandens laveste Standpunkt, et Liv der er det almindelige Dyreliv ganske ligt, skredet

frem igjennem alle Civilisationens og Culturens Grader, indtil et høieste Punkt var naaet, hvorfra en Dalen begyndte, som endte med Fald og Opløsning; Culturperioden, som man udtrykker sig, var til Ende. Udviklingen foregik paa et begrændset Rum af Jorden, igjennem et Antal Nationer, der idelig laae i Krig med hverandre, indtil de lidt efter lidt sammensmeltedes til en eller flere store Stater, af hvilke altid een i større eller mindre Grad vandt Overmagten over de Andre og blev nu Culturens Bærer og Repræsentant, blev et Universalmonarchie. Trykket udenfra, som under Universalmonarchiets Dannelse havde bevirket en Anspændelse af Kræfterne, ophørte; Livet i Staten slappedes; Bevægelsen, der er Betingelsen for alt Liv, ophørte; Svækkelse og Døden paafulgte. Med Bæreren, Staten, sank Culturen i Gruset, dog ikke uden først at have nedlagt en Udsæd paa andre Steder af Jorden, hvor den spirede frem, voxte op og gjentog det samme Livsløb, skjøndt i varierede, snarere end forandrede Former. Ogsaa af Gruset, hvori den laae begravet, opstjød, ligesom fra den udgaaede Træstamme, mangan sildig Spire, der, omplantet i den nye Culturs Jordbund, tjente til at bevare et Sammenhæng imellem dem. Hvor Culturen havde udblomstret, sank Mennesket ned i Mørke og Udartelse, skjøndt saavidt vides aldrig ganske tilbage i den blotte Naturstand.

Charakteristiskt var det, at Civilisationen igjennem den stigende Cultur stedse førte til Demoralisation; den — Culturen — var Årsag til Demoralisation, denne atter Årsag — skjøndt i Grunden kun Veien — til Opløsning; Civilisationen fortærede, den tilintetgjorde saaledes, sig selv. Havde Civilisationen den Bestemmelse at være en varig Forædlingstilstand, hvortil Menneskeslægten føres igjennem den gradvise Udvikling af sine Evner, hvorfor har den da ikke holdt sig der, hvor den engang har slaaet Rod, og derfra udbredt sig efterhaanden over den hele Klode, og vil engang i Tiden dette maaskee finde Sted? Var dens Bestemmelse den, at skabe Mennesket det høieste Maal af jordisk Lykke og Gode, at gjøre det til det fuldkomne Væsen, vi have sat os som Ideal, hvorfor da dette dens Livsløb, der

ender med Opløsning? Saaledes kan man spørge. „Civilisation er Demoralisation“, have Mange sagt, og der har været ført Strid om, i hvilken Stand Mennesket var lykkeligst, meest ufordærvet, Naturstanden eller Civilisationsstanden.

Moralen betragte vi som det der, efter vore Religionsbegreber, bestemmer Individets Værd i Guds Dine; den maatte altsaa, skulde man troe, være noget Fast, noget Positivt, en uroffelig Naturlov. Men det er den ikke, i absolut Forstand; den skifter med Tiderne; den er knyttet til Staten; den er i vor Tid ikke den samme som f. Ex. i Vikingetiden her i Norden, i Middelalderens Riddertid, da Manddrab, Røven og Blindren vare Dyrer. Tidsalderen giver Maalestoffet, Samfundslivet til en given Tid. I Almindelighed kan man sige, at kun den Mand, det Individ, der svarer til sin Tid, den Tid han lever i, kan vinde Anerkjendelse: er han formeget forud for sin Tid, bliver han ligesaa lidt anseet, som den der er for langt tilbage for den, med den Forskjel, at den Sidste ynker man og seer ned paa ham, medens den Første bliver hadet og forfulgt. Samfundslivet er saaledes det der har den overveiende Betydning; Menneskeslægtenes Udvikling staaer som Formaal over Individets.

Men er Civilisationen Statens Barn, eller, omvendt, er Staten et Barn af Civilisationen? Det Første maa uidentivt antages. Samfundslivet er Naturlov, er Grundlov for Mennesket; af det udvikler sig Staten, og det første Trin til denne Udvikling er Civilisationen, hvis videre Følge eller Udvikling er Culturen. Det beskrevne Livsløb er altsaa snarere at kalde Statens. Vil man derimod indvende, at mangan en Stat er gaaet tilgrunde, uden at drage Culturen hos Folket med sig: saa kan dertil svares, at det er da kun i uegentlig Forstand at man siger, den er gaaet tilgrunde; den er nemlig optaget i en anden, smeltet sammen med den. Det er først naar den Stat, der har dannet sig til Universalmonarchie, ved Optageisen i sig af alle eller de fleste andre Stater, enten ved umiddelbar Indlemmelse eller ved sin afgjorte Villiesovervægt, og saaledes er den ene og rette Repræsentant af Begrebet Staten paa sit høieste Udviklingsstrin

— det er først naar den gaaer tilgrunde, at man kan sige at Statslivet, som Organisme, har gjennemgaaet og endt sin Bane. Alligevel har man betragtet Culturlivet som noget for sig Bestaaende, og det er saaledes jeg her skal følge det igjennem de Livsløb eller Perioder vi kjende.

Samfundslivet er Menneskets rette og egentlige Bestemmelse. Børnenes langsommere Væxt og den længere Tid, de fremfor Dyrenes Afkom trænge til Forældrenes Hjælp og Beskyttelse; den Nytte, de efterhaanden blive disse til, og det Selskab de ere dem, knytte Forældre og Børn sammen til en Familie. Af Familielivet udvoxer efterhaanden et større Samfundsliv i Stamme, Nation, Folk og endelig, ved Civilisationen, Staten. Sproget uddanner sig og med dette Tænkningen; Begreberne udvikles og Forholdene mangfoldiggjøres. At antage nogen særegen Selskabelighedsdrift hos Mennesket fremfor den der yttres sig hos Dyrene, ja selv hos Planterne, synes der mig ingen Grund til; den er en almindelig Naturlov for den levende Skabning, en Naturdrift. Blandt Dyrene finde vi Selskabelighedsdriftens Udvidelse til et ordnet Samfundsliv fuldstændigt hos Myrerne, Bierne og Bæveren — ikke at tale om de mange andre Dyr, der enten leve i et stadigt Samfund, eller kun temporairt forene sig til et saadant for visse Foretagender; men stedsse er dette kun med Hensyn til Artens Vedligeholdelse og til dens indskrænkede Function eller Mission i Naturlivet, og vi opdage liden eller ingen Forandring heri, ingen Afvexling, medens Samfundslivet hos Mennesket har den stedsse væxlende og fremskridende Charakter, der er beregnet paa Aandelivets Udvikling.

Det er kun i Omgang med Andre at den menneskelige Aand formaaer at udvikle sig og hæve sig i nogen betydelig Grad. Ved Udveksling af Tanker befrugtes og anspores Tænkningen gjensidig. Den Enkeltes Tanker blive fælles Eiendom og komme ved Meddelelsen til at gjennemtrænge det hele Samfund. Børnene modtage Frugten af Forældrenes Liv, deres Erfaringer, deres Tanker og Forestillinger; de forøge dette Fond i deres Levetid og forplante det paa den følgende Slægt; og saaledes

vorer Kundskaben og Aandens Udvikling med hver Generation. Samsfundslivet og dets høieste Orden, Staten, bringer en Mangfoldighed af Forhold ind i Livet, som mere og mere befordre Aandelivets Udvikling: den Enkeltes Villie underordnes Samsfundets Love; Pligter og Tænder opstaae; et moralsk eller Fornuft=Liv fremkommer, og nu først er den menneskelige Aand i fuld Gang til Udvikling af sine Kræfter, ved hvilke den skal beherske det Vægemlige, Materien.

Historien og Traditioner, saa langt tilbage i Tiden de række, giver os Grund til at antage, at et Sted i Asien har været Sædet for Menneskeslægten's første Cultur, maaskee ogsaa det Sted, hvor Mennesket ved Skabelsen først har været hensat eller er fremkommet paa Jorden. Holde vi os nu til Skriftens Ord, saa har Menneskeslægten, udsprungen af et eneste Par første Forældre, herfra udbredt sig over hele Jordkloden, idet den under de forskjellige Himmelegne, paavirket af de climatiske, telluriske og andre os ubekjendte Aarsager, antog de Forandringer i Vægemets Ordre, som adskille Menneskene i Racer. Andre have imidlertid antaget en anden Forklaring, den nemlig, at denne Raceforskjel er oprindelig, idet et Par af hver Race er fremkommet — om samtidigt eller ikke, lader man uomtalt — i den Zone eller det Jordstrøg, hvor den nu findes at høre hjemme, og efter eller for hvis eiendommelige Naturforhold den er dannet. Iblandt de Grunde denne Hypothese støtter sig paa, ere: den uhyre lange Tid, der vilde behøves for at Afkommet af et eneste Par skulde, efter at have forladt, sandsynligviis være fortrængt fra Asiens for enhver Udvikling saa gunstige Egne, trænge frem og udbrede sig over Jordklodens hele Overflade, i de umildeste Climater, overvinde de utallige Hindringer, der maatte møde dem paa disse lange Vandringer, i Terrain- og Climaforhold, rivende Dyr, Forandring af Fødemidler o. s. v., tage fast Ophold paa de forskjellige Steder — Udgangspunkterne for nye Vandringer — igjennem et saa langt Tidsrum, som der behøvedes for at give Vægemet den særegne Form og Besskaffenhed, som Localforholdene udfravede — alt dette til en Tid da Menneskets Evner endnu vare saa lidt udviklede, og at

i denne lange Tid ingen større Fremstridt til en begyndende Culturstand skulde finde Sted, og ingen Grindring om Menneskets og de sig paa denne Maade dannende Folkestammers første Udspring skulde have bevaret sig iblandt dem. Disse vare Støttegrundene for Hypotesen om Menneskeslægten's Udspring af flere Par første Forældre, eller rettere Indvendingerne imod den mosaiske Lære om et eneste Par.

At Racedannelsen blandt Menneskene kan være gaaet for sig paa en naturlig Maade, ved en Udartelse, om man vil kalde det saaledes, og det troer jeg man kan med Rette, dertil har man sluttet sig, blandt Andet fra lignende Udarter blandt Huusdyrene, saasom Hunden, Oxen, Hesten, Faaret o. f. a. Enhver af disse Arter er deelt i mange Racer, der ere hinanden lige saa meget, om ikke mere, ulige end som Racerne blandt Menneskene; og dog anseer man det for afgjort, at alle Racer af en Art ere udsprungne af en og den samme Urstamme. Bindspilleren, Nyfundlandshunden, Pudelen, Mopsen, Bologneserhunden o. f. v. ere ikke mindre forskjellige indbyrdes, end det hvide Menneske er fra Negeren, Eskimoen o. f. v. Tingen er, at Arten er i Alle den samme: i den indre Legemsbygning og i alt Væsentligt ere disse Racer fuldkommen lige; Parring og Forplantning imellem Racerne kan derfor finde Sted i det Uendelige. Raceforskjellen fremkommer, foruden af de nævnte Indflydelser, ved individuelle Egenstavers Forplantelse igjennem Parringen, og hvad Udartelsen, jeg for Menneskets Bedkommende berørte, angaaer, da troer jeg, at en Tilbagevenden til Urformen, der i Planteriget antages som en almindelig Lov, ogsaa vil findes gjældende for Dyreriget: i Menneskeslægten gaae Blandingerne op i den ædleste Race, den hvide, og selv i denne synes der at finde en Tilbagevenden Sted til Urformen, den asiatiske.

Meest paafaldende viser Forskjellen imellem Racerne sig i Hovedets Bygning og i Hudfarven. At der gives Naturkræfter, som vi ikke kjende, der virke omdannende paa Legemet af de Menneskers Afkom, der nedsatte sig i de forskjellige Egne af Jordkloden, derom har man kunnet forvisse sig. Saaledes ere

de i Australien fødte Børn af Europæere udmærkede med mange Eiendommeligheder i Væxt, Legemsbygning, Træk og Hudfarve; det Samme er Tilfældet paa de vestindiske Der, hvor alle de Europæerne der fødte Børn udmærke sig kjendelig fra de Børn af samme Forældre, der ere fødte før disses Medsættelse der, fornemmelig ved Ansigtets Form, idet de have mere fremstaaende Kindbeen og deraf fremkommende Fordybninger i Tindingerne; Dinene have et noget forandret Snit; lidt inclinerende til den skraae Stilling, man finder ved Chinesernes Dine. Disse Eiendommeligheder ere saa paafaldende, at Enhver bemærker dem, og Europæerne finde altid en vis Familielighed imellem Creolerne (de i Colonierne indfødte Blanke). Ogsaa Nordamerikanerne begynde at faae et nationalt Physiognomie, foruden det Charakteristiske i Legemsbygningen, man vil have opdaget hos dem, og det uagtet de idelige Indstrømninger af Europæere af alle Nationer, hvorved Dannelsen af en Nationaltypus er forsinket. Bekjendt er det, at ethvert Folk har et eiendommeligt Præg, et Nationalphysiognomie, som gjør det muligt for den, der har færdes med forskjellige Nationer, at angive med temmelig Sikkerhed, hvilken Nation en Mand er af. Saaledes kan jeg godt skjelne Portugiseren fra Spanieren, begge fra Italieneren, og atter alle Tre fra Franskmænden, skjøndt disse Nationer, alle af samme Stamme, den romanste, have stor Lighed med hinanden. Det samme er Tilfældet med Folkene af den gothiske Stamme: Svenskeren, Normanden, Tydsker, Hollænderen og Engländeren kan jeg i Almindelighed paa Physiognomiet kjende fra hinanden indbyrdes og fra os Danske. Chinesere og Jøder ere maaskee de meest slaaende Exempler paa et Nationalphysiognomies Bedligholdelse.

At der med Racernes ydre Afvigelser og legemlige Eiendommeligheder ogsaa er forenet Forskjelligheder i Temperamentsbestaffenhed, kan ligesaa lidt negtes. Deels beroer jo Temperamentet paa Legemsbestaffenheder og varierer med disse i uendelige Nuancer; deels indflyde ogsaa ad mangfoldige Veie de locale Forhold derpaa, saasom: Climatet (Varme, Kulde, Tørhed, Fugtighed, Stadighed eller Ustadighed), Beliggenheden eller Egnen

(Bjerger, Dale, store Sletter, Skove, ved Havet, ved Floder, høitliggende eller lave Egne, tørre eller sumpige), Naturens Bessaffenhed i Almindelighed, i Henseende til dens Charakter (majestætisk og opløstende, eller mørk og trist, eller mildtsmilende; yppig eller fattig og streng), dernæst Fødemidlerne og overhovedet den Dyr- og Planteverden, Mennesket lever omgivet af, ei blot med Hensyn til dem som Fødemidler, men som Selskab, som Gjenstande for Betragtning, som Fjender eller som Venner. Temperamentet maa, i en større Almindelighed hos Nationer, Folkeslag og Folkestammer, end hos Individet, afhænge af locale Forhold, hvilke ligeledes, ad mange, deels kjendte eller forklarlige, deels ubekjendte eller uforklarlige Veie, yttre deres Indflydelse paa andre Dele af den menneskelige Organisme; dette endstjøndt ogsaa hos Nationerne som hos Individet de udviklede aandelige Kræfter kunne modificere Indvirkningen, saasom Religion, Stats- og Regjeringsform m. m.

Stedforholdene have altsaa en betydelig Indflydelse paa Mennesket og kunne saaledes forklare Menneskeracernes Oprindelse, deres Dannelse af ydre Forholds Indvirkning, især i Slægtens tidlige Ungdomsliv, da den, ligesom Individet, var mere høielig og mere modtagelig for Indtryk. Jo mere udbredt over en større Mængde Indtrykket bliver, desto større Varighed erholder det efterhaanden og bliver omsider et faststaaende Præg, en Typus. At de ved Racedannelsen opstaaede Afvigelser fra den oprindelige Stamme maatte blive en Udartelse, en Dalen, en Tilbagegang imod det Dyriske, er klart, som en Følge af de for al Udvikling ugunstigere Vilkaar, de løsrivne Grene befandt sig i, jo længere de fjernede sig fra Stammen, der var forbleven tilbage paa det, for saavel legemlig som aandelig Udvikling meest gunstige Sted paa Jorden. De Besvarligheder, Udvandrerne havde at kæmpe med, satte alle voldsomme Videnskaber i Bevægelse, og disse afprægede sig i Physiognomiet, hvis dyriske Udtryk først med Tiden, altsom Culturen trænger ind, taber sig og forsvinder. Civilisation og Cultur udletter, saavel for det enkelte Menneske som for hele Nationer det raue dyriske Udtryk i Physiognomiet; hos de Sidste forandrer den endog Ansigtets Form og Træk:

den fladtrykte Næse, den brede Mund, den lave Pande o. s. v., ja endog Lemmerne, som Hænder og Fødder, blive mindre og veldannede: Mennesket føres tilbage til sin normale Skjønhed. Endelig kan jeg ogsaa berøre den Indflydelse, som Fødemidlerne have paa Mennesket; deres Indflydelse paa dets legemlige Udvikling og paa Temperamentet; skjøndt der herom hersker Tvivl, idetmindste hviler der endnu megen Dunkelhed over dette Spørgsmaal. Man har troet, at kjødspisende Folkeslag vare kraftigere og mere krigeriske end dem, hvis Fødemidler for største Delen vare af Planteriget, deres Muskler stærkere udviklede, Temperamentet mere choleric. Englænderne, der, som Nation taget, skal have den stærkeste Muskeludvikling af alle europæiske Nationer, er ogsaa den meest kjødspisende; Hinduerne, i Modsetning hertil, leve næsten alene af Vegetabilier, de have ogsaa en spinkel og svag Legemsbygning og ere af et blødt og melancholisk Temperament. De gamle Hunner og overhovedet alle mongolske og tartariske Folkeslag ere kjødspisende og besidde et vildt krigerisk Temperament. Men paa den anden Side kan man i vor Tid paavise mange Exempler paa Undtagelser herfra; Bjergfolk i Almindelighed have paa tarvelig Kost, hvoraf Kjødspise udgjør den ringere, ofte en meget ringe, Deel, overordentlig udviklede Muskler: de svenske Dalekarle, den norske Fjeldbonde, Tyroler, Schweitzere o. s. a. til Exempel; og jeg har i Lissabon seet en Gallego (Sjouere, Arbeidsfolk, der for detmeste ere fra Galicien), en 20 Aars Knøs med en herculisk Legemsbygning, forrette det sværeste og meest anstrængende Arbeide, en heel Dag igjennem, paa den knappe Kost af et Par Løg, en Skive Melon, lidt Gjedest og Brød. Dette kan imidlertid være Undtagelser, der følge med det civiliserede Liv, medens Naturloven viser sig almindeligere og klarere, jo lavere Culturtrin Mennesket staaer paa. Overhovedet troer jeg, at vor Kundskab er langt fra at være fuldstændig, baade om det der af Fødemidlerne ved Assimilation gaaer over til at blive Bestanddele af vort Legeme, og om Assimilationen selv; vi vide af Erfaring, at der i Føden findes Stoffer som i en særdeles Grad og paa særegen Maade afficere forskjellige Organer i Legemet, nogle Galden, andre

Nyrerne, Hjertet, Blodet, Huden o. s. v., hvorledes en hyppig og stadig Nydelse af Fødemidler, der, om kun i Atomdele, indeholde dette eller hint af saadanne Stoffer, kan indvirke blivende paa den hele Legemsorganisme, er os ubekjendt, men at den kan det er tænkeligt, og det jo mere eensformig og simpel Føden er.

Læren om Menneskeslægten's Udspring af et eneste Par omstødes altsaa ikke af den Omstændighed, at vi finde Slægten deelt i de mange og vidt forskellige Racer. Selv den Indvending imod den, den anførte lange Tid, som der maatte medgaae før Mennesket var trængt frem og havde befolket Jordens fjerneste Egne, taber ved nærmere Prøve sin Betydning, og Læren om et eneste Stammepar, om Slægten's Tilvæxt og Udbredelse stemmer godt med den naturhistoriske Forklaring af Jordelivets Udvikling.

Menneskets Bestemmelse var, at hæve sig ud af det blotte dyriske Liv og høiere op til Culturlivet, ved egen Anstrængelse af de Evner, der ere nedlagte i dets aandelige Varsen. Der var mange Stadier for det at gjenneengaae, og det falder let i Sinene, at dette ikke kunde skee allevegne med lige Hurtighed. Mennesket, betragtet som det raue Stof, som Behiklet for Jordelivets høieste Udvikling, maatte først udbrede sig over den hele Klode for at acclimatifere sig allevegne, under den store Afverling af Naturforhold, der finder Sted paa Jordens Overflade, og som er det, hvori vi beundrende erkjende, ikke alene Skønheden og Afverlingernes Rigdom i Skaberens Værk, men ogsaa Nødvendigheden af, for at fremkalde og bevare idel Liv og Bevægelse i det store Naturliv, for stedse at byde den menneskelige Aand nyt Stof til dens videre og videre Udvikling. Mennesket maatte have udbredt sig, slaaet Rod, hver Gruppe i sin Egn, hvor det da i Tidens Løb, under Indflydelsen af Naturforholdene, antog et almindeligt for Gruppen bestemt Præg, det der udgjør Raceforskjellen, og samtidigt hermed havde det sig langsomt ud af den laveste Dyrestand og udviklede sig, hver Race i sin eiendommelige Retning, der beroede paa Himmels-egnens og Naturforholdenes Eiendommeligheder, indtil Tider kom, da en høiere Cultur udenfra bragte Sæden til den ædlere

Væxt, der skulde afløse den tidligere, den udartede Race optages eller gaae op i den ædlere, og Mennesket saaledes føres tilbage til sit normale, til den første Stammes, Typus.

Kun paa et enkelt, særdeles begunstiget Sted, der, hvor det første Menneskepar var hensat, et Sted i Asien nemlig, skred Mennesket hurtigt frem til Civilisation, men denne holdtes i Udbredelsen indskrænket til et mindre Rum, en mindre Kreds, netop af dens egen Natur, idet den bandt Mennesket til Hjemstavn, til faste Boliger, Agerdyrking, Stæders Anlæggelse og endelig den første Dannelselse af Staten. Har Mennesket formaet, uden overnaturlig eller overordentlig Bistand at hæve sig ud af den laveste Dyr- eller Naturstand, og derfra videre til Civilisation og en høiere Cultur, saa maa det være tilgaaet paa netop denne Maaade.

Vor Culturperiode blev fremfor nogen af de tidligere sat i Stand til at danne sig rigtige Forestillinger om Menneskeslægten tidligste Udviklingshistorie, ved Opdagelsen af nye Verdensdele, hvor vi fandt Mennesket paa de laveste Udviklingstrin, lige fra det allerlaveste, det reent dyriske Liv, eller, som en af Opdagerne har udtrykt sig, „lige udgaaet fra Skaberens Haand,“ og op efter, igjennem mange, af Naturforholdene aldeles forklarlige Nuancer, indtil en ikke ringe Grad af Civilisation og Cultur, skjøndt denne havde sine, for os høist paafaldende Eiendommeligheder, som i Mexiko og Peru f. Ex. Det er især paa Nyholland eller Australien at vi have fundet det vilde Menneske, Mennesket paa et Standpunkt som Dyrets. Jeg har ikke nogensteds læst om, at Græker og Romere ere komne i Berøring med reent vilde Mennesker; Grækernes egen Vilhedsstand er dog fortelig berørt, eller omtalt som et dunkelt Sagn, omtalt af dem selv, vel at mærke, men ikke skildret af det høit cultiverede Folk, der indbragte Civilisationens første Spire iblandt dem. Phoenicierne maae useilbarlig have truffet paa Wilde og have bragt Spiren til Cultur derhen hvor de kom; men vi have ikke Phoeniciernes Historie, dette Folk der har spillet en Rolle, har havt en Mission, i Jordelivets Udvikling som intet andet Folk, end ikke Englænderne og tidligere maafee

ogsaa Portugisere og Hollændere, skjøndt i Meget kommende dem nær, har havt. De barbariske Folkeslag, Græker og Romere, vor Culturs og Videnskabs Fædre, stødte sammen med, vare kun Halvvilde, der levede i Samfund, byggede sig Boliger, havde tæmnet Dyr, forfærdiget sig Vaaben, kjendte endog til Agerdyrkning, kort, havde hævet sig op over det laveste, dyriske Standpunkt. Paa Nyholland, derimod, fandt man, og finder endnu Billedet af hvad Mennesket var ved dets første Optræden paa Jorden, og seer tydeligt Trinene, ad hvilke det har hævet sig.

Gaae vi tilbage til Menneskets første Fremtræden paa Jorden. Det første Par formerede sig; instinktmaessig som Dyrene søgte det sin Føde, snart af Plante= snart af Dyreriget, dragende om fra Sted til Sted efter Føden. Kjønsdriften gav, ligesom iblandt de Dyr, der leve i Flokke eller Hjorder, Anledning til Kampe imellem Hankjønnene; fra Flokken udsøndrede enkelte Par sig, der droge hver sine Veie, formerede sig atter til større Flokke, hvorfra igjen lignende Udsøndringer fandt Sted, og saaledes fremdeles under Menneskenes videre og videre Udbredelse over Kloden. Efterhaanden udviklede Jægerlivet sig, simple Vaaben og Jagtredskaber opfandt. Saavel paa Oprindelsesstedet som paa enkelte for et varigere Ophold gunstige Steder, eller hvor Omstændighederne forbød Adiplittelsen, sluttede de mindre Flokke eller Familierne sig sammen, og Nødvendigheden lærte nu at underkaste sig fælles Love til Fredens og Enighedens Bevarelse. Sammenstød med andre omstreifende Troppe — Fremmed og Fiende er Gæt og det Samme blandt vilde Mennesker — og de deraf opstaaende Kampe lærte ogsaa Mennesket at underkaste sig en Enkelts, den Kløges eller den Stærkes Styrelse. Saaledes uddannede Samfundslivet sig tidligt iblandt Menneskene, ganske som en Naturnødvendighed og paa samme Maade som iblandt Dyrene. Exempler paa alle de forskjellige Trin i Dannelsen og Udviklingen heraf har man fundet paa Nyholland, fra den enkeltomstreifende Familie til større, af flere sammentraadte Familier dannede Folkestammer; traditionelle Love til Beskyttelse for Eindomsretten ikke alene

over løse Gjenstande, men over Landet selv, Sagtdistricter, hvortil endog Arveretten var bestemt; selv til Agerdyrkning og den første Begyndelse til faste Opholdssteder eller Boliger har man fundet Spor hos enkelte Stammer, og endelig den første Spire til religiøse Forestillinger, mindre udviklede dog, end hos Nordamerikas vilde Stammer, og ligesom hos disse uden at der har dannet sig en Gudsdyrkelse eller nogen Slags Religion.

At Mennesket, i disse fra den første høiere Culturudviklings Sæde saa fjerntliggende Steder paa Jorden er blevet staaende paa dette lave Trin, beviser Intet for den Hypothese, at overnaturlige eller overordentlige Midler have været nødvendige for at rive Mennesket ud af Vilhedsstanden, ligesaa lidt som at den Erfaring, at Spiren, Sæden, Gnisten til den høiere Cultur stedse er kommen udenfra, hvorom der findes Sagn hos næsten alle Nationer og Folkeslag, gjør denne Indbringelse til en almindelig Nødvendighed. Alle vegne i den nye Verdensdeel fandtes Udviklingen at være i Gang i meget forskjellige Grader og tildeels i ikke mindre forskellige Retninger — en Følge af de forskellige Natur- og Localforhold. Tvertimod synes disse Omstændigheder at tale for, at Jordklodens Befolkning er gaaet for sig paa den beskrevne Maade. Hiin Verdensdeel er den der sidst er tagen i Besiddelse af Mennesket, maaskee 2—3 Tusinde Aar efter Menneskets Etabelse, Nyholland og Zerne endnu sildigere. Ankomne dertil, selv fra flere Punkter, maatte der hengaae et langt Tidsrum for de unge Beboere til at formere og udbrede sig, under Kampen med den lavere Natur, som hidtil var eneherkende og netop der var i sin største Kraft og Yppighed, saasom i Mellem- og Sydamerika, tildeels ogsaa i Nordamerika; for Eskimoerne og Fuegianerne frembød der sig store Hindringer af en anden Art. Der, hvor Naturforholdene viste sig i en høiere Grad gunstige, havde ogsaa en ikke ringe Udvikling fundet Sted, og disse Forholds Indflydelse viste sig alle vegne, saasom paa Zerne i den mexicanske Havbugt, idet nemlig Indbyggerne paa de større og indre Zere vare milde, blødagtige og ikke uden Fremskridt til Cultur, medens

der paa de yderst mod Havet liggende Der boede vilde, frigerste og menneskeædende Caraber, og paa Fastlandet mødte Opdagerne en baade i Grad og Art forbausende udviklet Cultur. Dunkle Sagn om denne Culturs Indførelse udenfra forvirre os imidlertid her, ligesom ogsaa de mærkværdige Bygninger og Skulpturer, der ere fundne ved Copan, Cholula og Palenque, minde os om Egyptens og overhovedet Bestasiens høie Cultur, saa at Tanken føres hen paa Phoenicierne, som dem, der muligt kunne være førte til denne Verdensdeel ved Storm og Skibbrud. Et dunkelt Sagn, om et hinsides det store Ocean liggende Land, Atlantis, gaves der blandt Grækerne. Ogsaa paa Nyholland har man, dybt inde i Landet fundet Spor til at denne Verdensdeel i en meget fjern Fortid maa have været besøgt af Mennesker, der besad en ikke ringe Cultur. Capitain Grey fandt saaledes et Hoved udhugget i en haard Sandstensklippe; det var 2 Fod høit og 16 Tommer bredt, fordybende sig gradeviis fra Profilens Yderkant til ind imod Midten, hvor Dybden var halvanden Tomme. Udførelsen, som nødvendigviis maa have udkravet Metalinstrumenter, var fuldkommen kunstmæssig. Randene af Profilen vare saa rene og bløde, at kun det gunstige Clima kunde forklare Billedets gode Conservation. Han fandt ligeledes paa flere Steder i samme Egn Huler, paa hvis Klippevægge der var anbragt Billeder af Mennesker og Dyr, disse Sidste allevegne Rængærner, medens Menneskene vare afbildede med Klæder, Mændene som iførte en Præstekjole, fra Halsen ned til Fødderne, Ærmerne vide og rækkende lige til Haanden, Truentimmerne, hvoraf der var fire, vare ligeledes afbildede med lange Klæder, et af dem havde desuden et Bælte og et andet et Halsbaand. De fire Truentimmer, der vare anbragte paa en Væg for sig ligeoverfor den mandlige Figur, der var af colossal Størrelse, vare malede i en Stilling som om de saae op til den Sidstnævnte. Alle havde en Hovedpint antydet ved Buer af forskjellige Farver, der omgave Hovedet. Den mandlige Figur, som paa flere Steder var den samme i de fleste Ting, var colossal, mellem 5 og 6 Alen høi, og var anbragt paa Væggen lige overfor Indgangen til Hulen; for at

forhøie Effecten, maaskee indjage Skræk, var Billedet, der var malet med lyse Farver — Ansigtet skinnende hvidt, Klædningen med flere Nuancer af Rødt, Gult og Blaat —, omgivet af en dyb fortmalet Grund. Paa et Sted fandtes denne Figur med et Pandebaand, hvorpaa der var tegnet nogle Streger, der vare saa regelmæssige og bestemte i Figur og Stilling, at Capitain Gren ikke kunde antage dem for andet end Skrifte tegn. Farverne vare velconserverede, som Følge af, efter Beretterens Mening, at de vare blandede med en harpixagtig Gummi, hvoraf der findes mange Slags i Omegnen. Af denne Opdagelse kunde man med megen Grund slutte, at for flere Tusinde Aar siden Chinesere, Hinduer, Ægypter eller Phoenicier ere strandede et Sted paa Kysten af Nyholland, fordrevne derhen af vedholdende Storm eller stærke Strømme, at de saa Overlevende have trængt dybere ind i Landet og endelig taget Opholdssted i disse Huler, hvor de have malet disse Billeder for at skrænke de paa hiin Tid ikke talrige Bilde. De frelste Skibbrudnes Tal har været ringe, maaskee indskrænket til den ene Mand — en Præst, en Høvding maaskee — og de 4 afbildede Fruentimmer. De have ikke efterladt sig noget Minde i Sagn blandt de vilde Indbyggere. De have været for svage i Antal til at danne en varig Colonie i Landet, der maaskee har været meget tyndt befolket som det endnu er.

At Menneskeslægten's Formerelse og Udbredelse, og det i en forholdsvis ikke meget lang Tid, kan forklares paa ovenberørte Maade, bekræftes af Exempler paa Dyrenes hurtige Formerelse og Udbredelse, som vi have i Amerika. Columbus bragte de første europæiske Huusdyr over til den nye Verden: Heste, Æsler, Hornkvæg o. s. v. Formerelsen af Hornkvæget var saa stærk, at paa St. Domingo allerede nogle og tyve Aar efter dets første Ankomst dertil, Hjorder paa 4000 Hoveder ikke var noget Sjeldent, ja der gaves endog dem, der vare paa 8000, og det uagtet de talrige Udførsler der havde fundet Sted til Fastlandet, hvor de atter formerede sig i en utrolig Grad.

Om Maaden, hvorpaa selv de fjerneste Dele af Jordfloden

kunne være blevne befolkede, alle Derne i Sydhavet og det stille Hav f. Ex., giver Lyell i hans Principles of geology en meget tilfredsstillende Forklaring. Forslagne af Storm, forsatte af Strøm har man endnu i den nyeste Tid truffet Bilde i deres Canoer mange hundrede Mile fra deres Hjemsted. Paa samme Maade kan en høiere Civilisation være henbragt til de Steder, hvor vi finde dunkle Sagn iblandt de Bilde om Solens Børn, om enkelte høiere begavede menneskelige Væsners Ankomst til dem fra Havet. I en islandsk Saga, Girbyggia troer jeg det var, har jeg læst om nogle islandske Skibe, der bleve fordrevne til et dem ubekjendt Sted paa Nordamerikas Kyst, Vinland, hvor Islænderne allerede havde fæstet Fod længer imod Nord. De havde Strid med de vilde Indbyggere, indtil en Høvding kom ned til Kysten og tog dem i Beskyttelse. Han raadede dem til snart at forlade Landet, da hans Magt over de Bilde ikke altid var at stole paa. Det var en Islænder; han gjorde dem Spørgsmaal om Tilstanden paa Island, erkjendte sig om navngivne Personer og især om en vis Thora — troer jeg Navnet var —, en gift Kone, til hvem han ved dem sendte en Guldring og sin Hilsen, dog uden at navngive sig. Denne Høvding skildres som en smuk Mand, stor og anseelig af Person, men alvorlig og mørk af Sindsstemning. Han sagde sine Landsmænd, at Indbyggerne vare et vildt og troløst Folkeslag, og at han selv, skjøndt deres Konge, ikke var sikker paa sit Liv iblandt dem. Ved Hjemkomsten til Island berettedes Mødet og det Passerede, og Alle vare der enige om, at hiin Høvding eller Konge ikke kunde have været nogen Anden end en vis — Navnet har jeg glemt —, som ved Dom paa Althinget var bleven forviist Landet paa Grund af en Kjærlighedsforstaaelse med en anden mægtig Islænder's Kone. Skade kun, at Fortællingen ikke indeholder Noget om de nærmere Omstændigheder ved Manden, hans Klæder og Vaaben, hvorledes han var kommen til Landet, og om de Bilde, deres Udseende, deres Vaaben, Skikke, Sprog o. s. v. Herom berettes Intet, saavidt jeg erindrer. Island var dengang, skjøndt endnu hedensk, Sædet for en ikke ringe sædelig Cultur. Hiin Landflygtige, der uden tvivl hørte til en af Islands

mægtigste Slægter, kan saaledes have bragt en, om end kun ringe Spire til Civilisation ind blandt Nordamerikas vilde Beboere.

Jeg afbrøder nu Betragtningen over Menneskets Udbredelse paa Jorden, jeg forbigaaer de interessante Emner: Amerikas Befolkning og Hypoteserne om en tidligere Cultur, saavel i Nordamerika, som i Mellem- og Sydamerika, hvortil man troer at have fundet mange Spor i det Indre af Landet; Europas Befolkning af Celterstammen og den ikke mindre udbredte Dværne- eller Finnestamme; Formodningen om denne Sidstes Cultur, grundet paa Sagnene om dens Degeneration i Legemsstørrelse og Styrke, medens den var i Besiddelse af flere Kunster, hvilket i Forening med dens Snildhed forskaffede den Ry for Trolddom iblandt den drabelige, men raae Ræmpeslægt, der trængte ind, hvorved ogsaa Finnekvindens legemlige Skjønhed og dennes asiatiske eller indlandske Charakter, som skildret os i Sagnene, er at lægge Mærke til — jeg forbigaaer alt dette, deels som for vidtløftigt for et almindeligt Overblik, og deels fordi jeg mangler den fornødne historiske Kundskab.

Antage vi nu, at det første Menneskepar har været hensat i en eller anden Egn i Asien, hvor alle Naturforhold vare forud ordnede saaledes, at de i høieste Grad begunstigede og fremmede, saavel Menneskeslægten Formerelse, som Udviklingen af dens aandelige Evner, nemlig i Henseende til Climaten, Naturproducter, Frugtbarhed, Overflødighed af Næringsmidler, ingen store Hindringer for den tiltagende Folkemængdes Udbredelse, saasom høie Bjerge, tykke Skove o. s. v., ingen af de større Rovdyr i Nærheden, de Menneskene til Huusdyr bestemte Dyrearter derimod omgivende dem — saa vilde vi let kunne tænke os Muligheden af, at Mennesket her kan have i forholdsvis kort Tid udviklet de Evner, der vare nedlagte i dets aandelige Bæsen, og hævet sig op til den Grad af Cultur, hvorunder Slægten fremtræder i den tidligste Sagnhistorie. Gangen heri — Formerelsen og Udbredelsen ere i deres Marsager og Maade beskrevne i det Foregaaende — kunne vi da tænke os at have været: Smaatroppe løsreve sig og søgte andre Opholdssteder,

medens Stammen forblev paa Stedet. De Bortdragne bleve snart fremmede for Stamfædrene; nye Naturforhold og Scener, der aabnede sig for dem, altsom de trangte videre frem, udslettede Mindet om deres første Udspring og Herkomst. Den paa Stedet forblevne Stammes Fremskridt til Cultur lader sig saaledes forklare: de første Fødemidler søgte Mennesket sig efter det samme Instinct, der styrer ethvert Dyr heri, tidligst af Planteriget; men længe kan det ikke have været før det ogsaa lærte at benytte Føde af Dyreriget, og Jægerlivet synes at have været fremfaldt tidligere end Nomadelivet og Agerdyrkning, upaatvivlelig maa dette have været Tilfældet hos de omstreifende Stammer. Alligevel kan det ikke heller have været længe, før Mennesket i hine for Vegetationen saa gunstige Egne er blevet opmærksom paa Planter og Frugter Væxt og gradvise Udvikling fra Frøet indtil Modenheden, hvorfra Tanken maatte ledes hen paa at komme Naturen til Hjælp eller lede dens Virksomhed ved Plantning og Saaning, Alt i Begyndelsen kun i det Smaa, og herved førtes Mennesket atter til at vælge sig faste Opholdssteder og bygge sig Boliger.

Iindholland have vi Billedet af netop denne Menneskets første Udvikling igjennem alle de forskjellige Trin, fra den enkelte Familie, der drager om fra Sted til Sted, søgende sin Føde hvorsomhelst den findes, uden at kjende anden Bestyttelse imod Veiret, end den de kunne finde i Huler og under Træer, eller ved de første Forsøg paa at bygge sig Hytter ved at stifte Grene og Qviste i Jorden, bag hvilke de søge Læ som bag et Riisgjærde — lige fra dette laveste Trin og op til talrige Stammer af mange Familier, der have forenet sig under en eller flere Høvdingers Anførsel, have taget visse Strækninger af Landet i Besiddelse og deelt det i Districter mellem Stammerne eller Familierne, hvis Eiendomsret strengt overholdes og æres, opført Hytter af en varigere og fuldkommere Art til Boliger paa visse Aarstider, naar de vende tilbage fra Jagten og deres Omstreifninger, og i hvis Nærhed man har fundet Plantninger af visse simple Rodfrugter anlagte og fredede. Mange traditionelle Love vare indførte iblandt dem, sigtende til at be-

vare og frede om Samfundslivet. Ægteskabet var beskyttet ved de strengeste Love; Slægtskabet var bestemt, som hos alle vilde Folk, efter Moderen, der stedse paa et lavt Culturtrin, saavel som hvor Fleerkoneriet hersker, maa forekomme det naturligste Udspring, og det er først med en høiere Civilisation at det udvidede Sædelighedsbegreb saavel som de mere uddannede Eiendomsforhold overføre det paa Faderen tillige, og gjøre ham til Slægtens Repræsentant. Alderdommen var holdt i Ære, deels af Vanen fra Barndommen, deels fordi den var Traditionernes, Lovens, Bærer og Fortolker; Visdom og Klogskab stod i ikke ringe Anseelse; ikke saa og det tildeels meget sjædne Vaaben og Sagtredskaber vare opfundne; Ilden var kjendt og benyttet; giftige Urter og Rødder gjort spiselige ved veludtænkte Behandlingsmaader, kort, alle de første Skridt til Culturen vare gjorte, uden at her kan være Tale om nogen overordentlig Foranstaltning eller høiere overnaturlig Hjælp. Mennesket maa i sin laveste Naturstand være i Besiddelse af idetmindste alle og de samme Instincter som Dyrene, og disse ere allerede tilstrækkelige til at lede det frem til det Mæste af det her Antydende. Føier man nu hertil Menneskets høiere og fuldkomnere Organisation, at det har alle Dyr og Skabninger om sig til Læremestere og Exempel, at dets Hjerne uden tvivl er langt fuldkomnere organiseret, baade med Hensyn til Opbevarelsen af en langt større Mængde Billeder og Ideer i Hukommelsen og til dens Evne at forbinde Ideerne og overhovedet at tænke, og endelig at det har Sprogets Uddannelse i sin Magt og besidder den Slægtens eiendommelige Perfectibilitet — saa kan man med Føie antage det for afgjort, at det er istand til og skabt for at uddanne sit aandelige Væsen selv og ved egne Kræfter. Vi have fundet den største Lighed i denne Udviklings Gang og Maade hos alle de forskjellige Wilde, Halvilde og barbariske Folkelag paa Jorden, saa at der er god Grund til at antage, at den første Deel af Menneskeslægten's Liv, dens Barndom, styres efter de samme Love og er sig selv lig allevegne paa Jorden, følgelig ogsaa hos det første Par Mennesker og deres nærmeste Afkom. Vi see saaledes de første Vaaben: Stene, Stofte, Koller, Spyd,

Bue og Pil, Flintøxer o. s. v. at være de samme blandt Menneskene overalt paa Jorden, indtil Metallerne bleve kjendte og benyttede. Iøvrigt ere alle de første Opfindelser af Vaaben, Klæder, Redskaber, Seiladsen o. s. v. saa ofte omtalte og forklarede paa naturhistorisk Maade, at jeg her kan forbigaae dem.

Imod denne Forestilling om Menneskeslægten's Udvikling til Civilisation fra det laveste, reent dyriske Standpunkt, ved egne Kræfter alene og uden overnaturlig Tilkomst eller Hjælp, har der været reist Tvivl. Man har fundet den stridende imod den hellige Skrifts Forklaring og imod Menneskets oprindelige Adel og Reenhed før Syndefaldet m. m. Hertil skal jeg kortelig bemærke, at den af Moses skildrede første Udvikling af Menneskeslægten falder i alle væsentlige Træk sammen med den naturhistoriske Forklaring. Af Familier blive Stammer, af Stammerne Folkeslag; Overgangene fra at leve af Frugter og Rødder til Jægerlivet, Nomadelivet og til Agerdyrking og at leve i Forening i Byer og befæstede Steder, Opfindelsen af de vigtigste Kunster, saasom Metaller's Brug, Musikken o. s. v., Alt nævnes i naturlig Følge. Men den hele Cosmogenie er sammendragen og affattet i største Korthed; den er en populair Fremstilling, der maatte være fattelig for Alle, som et Udgangspunkt for Opfattelsen af Menneskets og Menneskelivets Bestemmelse. Ingen kan skjule for sig, at den har store Huller, idet man hurtig føres til Jødefolkets første Udspring og Historie, uden at der gjøres Rede for den vidtfremskredne Cultur hos de andre Folkeslag rundt om det. Men der er en anden Grund, Indvendingen støtter sig paa, og det er den Erfaring, man i hele den historiske Tid har gjort om Menneskets Overgang fra Natur- eller Wildhedsstanden til Civilisation. Man vil nemlig have fundet, at saa langt Historien rækker, gives der intet Folk, som har formaaet, ved egen Kraft at hæve sig til nogen høiere Cultur, men denne er stedse bleven indbragt udenfra og ved Berøring med et andet allerede høitcultiveret Folk. Saaledes fik Egypterne deres Culturindpodning fra Asien, (Assyrien, Phoenicien) og fra Indien; Grækerne fik deres fra Egypten; Romerne deres fra Grækerne, og atter udbredtes eller indpodedes

den ved Rømerne over det øvrige Europa, hvorfra den ved Colonisation og Handel er forplantet og udbredt over den største Deel af Kloden, men uden at man egentlig endnu kan sige, at den er indpodet noget Folk, nogen større Samling af eensartede eller beslægtede uciviliserede Nationer, hos hvilke den, ligesom skeet er i Fortiden, kunde selvstændig udvikle sig og antage en eiendommelig Charakter, for at danne en ny Periode, der engang skulde afløse den nærværende. Denne Kjendsgjerning og en anden, der staaer i Forbindelse med den, at nemlig Culturens Fremvæxt afhænger af den meer eller mindre hyppige og stadige Berøring eller Gnidning med andre og navnlig civiliserede Nationer, hvorved ligesom en Berørvirkning fremkaldes, uden hvilken Stillestaaen eller vel endog en fuldkommen Tilbagegaaen bliver Følgen — disse Kjendsgjerninger lade sig ikke benegte. Selv hos Moses forekommer der en Hentydning til et ædlere Folke-Elements Indblandelse i den antediluvianiske Tids Folkeslag, hvor han taler om „Guds Sønner, der toge sig Hustruer blandt Menneskenes Døttre“, og at „Kæmper vare paa Jorden i de Dage og ligeledes siden, efter at Guds Sønner vare gangne ind til Menneskenes Døttre og havde forplantet sig.“

Hvorledes man skal fortolke sig disse Mose Ord veed jeg ikke, om maaskee ved Guds Sønner skal forstaaes Adams Efterkommere i lige Linie og den Stamme der har gjort de første Fremskridt i Cultur, hvoraf Enos nævnes som den, i hvis Tid „man begyndte at paakalde Jehovas Navn“, tør jeg ikke sige. Bemærkningsværd er det der siges om Menneskeslægten's store Fordærvelse før Syndfloden, en Tilstand, der ligner den Sædernes Fordærvelse, der har været Enden paa enhver af de Culturperioder, vi have Kundskab om. Vist er det imidlertid, at det samme Sagn om Civilisationens Indbringelse ved Mennesker af en ædlere Race møder os paa mange Steder: blandt Nordamerikanerne, hos Astekerne eller Mexikanerne og hos Peruanerne var det Solens Børn, blandt Grækerne var det Pelasger, i Norden Aserne. I Sagen selv finder jeg kun den almindelige Naturlov, at det ædlere Element gjør sin Overlegenhed gjældende, vækkende og befrugtende, altsaa ikke nogen

bestemt Modsigelse af den Hypothese, at netop dette ædlere Element har kunnet udvikle sig selv, under visse særdeles gunstige Forhold, og siden, efter at have opnaaet en vis Grad af intensiv Styrke, har kunnet udbrede sig befrugtende rundt om i større og større Udstrækning, hvorved de heraf opstaaende Sammenstød og Gnidninger have bevirket dets egen nderligere Udvikling.

Et Spørgsmaal bliver der herved endnu tilbage: Hvorfor er en saa stor Deel af Menneskeslægten igjennem os ubekjendte lange Tidsrum forbleven staaende paa et lavt, over Dyrelivet kun lidet ophøiet Culturtrin, uagtet en ikke ringe Berøring med høit cultiverede Nationer, saasom Negerfolket og den større Deel af Afrikas Befolkning, mange vilde Stammer i Syd- og Nordamerika, Malaierne o. a.? Mange af disse Folkeslag synes ikke engang at være modtagelige for Civilisationen; i Almindelighed sngne de hen i Berøringen med den, svinde lidt efter lidt ind og gaae endelig ganske tilgrunde, forsvinde fra Jorden. Det gaaer her som ved Kampene i Planteriget, hvor den ene Vegetation maa vige Pladsen for den anden. I Neger-Racen er Mennesket, som Følge af Naturforholdene, blevet uskiftet til at modtage Civilisation. Temperamentet, der skyldes de samme Naturforhold, som virkede paa Legemet i det Hele og frembragte Raceforskjellen, gjør Negeren i høi Grad sandselig, sngtig, sorgløs, barnlig godmodig, men tillige lidenstabelig heftig. Som Masse vil denne Race aldrig kunne tilegne sig Europas eller nogen anden høiere Cultur. Alligevel giver Livingstone i hans nylig udfomne Reisebeskrivelse os et ganske andet og meget fordeeltigt Begreb om Negerracen, hvilket Begreb dog kun forsaavidt vinder Betydning, som de Folk han skildrer os, virkelig høre til den, hvorom jeg har Tvivl. De Folkeslag, Livingstone skildrer, Kafferne indbefattede, have vel Negerracens karakteristiske Uldhaar og den samme, ofte i andre Farver spillende, sorte Hudfarve (jeg har seet Neger-slaver, hvis brunsorte Hud og Haar spillede stærkt i Rødsandsfarven, saa at man kunde fristes til at falde dem rødhaarede Negre); men Hovedet havde en langt ædlere Bygning end Kystnegerens; den brede Mund, de tykke Læber, den fladtrykte Næse, som dog var langt fra saa almindelig

som hos Negeren, findes hos de fleste vilde Mennesker. Jeg vil alligevel gjerne troe, at hele Afrikas Urbefolkning er af een og den samme Race, som Mange antage; den for os egentlige Negerrace, den vi kjende længst, bliver da at betragte som den laveststaaende, den mindst begavede Deel af den; det er den, min Skildring passer til, og da Livingstone siger om flere Folkestammer, at han føler sig overbevist om, at de ere uforgængelige og at Civilisationen ikke vil kunne udrødde dem, saa er der Intet i Veien for at tænke sig europæisk Cultur indpodet paa Afrikas Befolkning, hos hvem den da vil gjennevandre det samme Livsløb som hos de tidligere Culturfolk i de andre Verdensdele, og den nu saa ringeagtede Race vil da, ved Culturens Indflydelse, blive ogsaa legemlig ført tilbage til den oprindelige Mennesketypus. Nordamerikas Urbeboeres Temperament er melancholisk, mørkt og haardt indtil Blodtørsthed og Grumhed, skjøndt de ere mere begavede, mere tænkende og overhovedet i ethiske Anlæg staae meget høiere end Negrene. Det mere hærde og vrelende Clima, den strengere Natur, den Aandens Evner mere vækkende Sagt paa Skovens og Slettens Dyr, deres Fødemidler — Alt bidrog til at danne Temperamentet hos det røde Menneske og give det denne almindelige Charakter. Eskimoerne, levende under Polaregneheds endnu haardere Clima, nærende sig meest af Fiskeriget, tilbringende den lange Vintertid i Hytter af Sne og Is — ere legemlig af lavere Væxt, end Mennesket findes almindelig paa andre Steder af Jorden, smaa men brede af Natur, og de sættes ved deres Fedme istand til bedre at udholde den strenge Kulde; af Temperament ere de livfulde og godmodige; de ere snue, listige og begavede med megen Kløgtighed. Da de antages at udspringe fra den store mongolske Race, kunde man slutte at Afvigelserne fra denne, saavel i Regemsbygning som i Temperament, hidrøre fra de locale Naturforhold, de befinde sig i og det Liv de føre. Sydamerikas mange, endnu saa godt som vilde Stammer, Botecudoerne f. Ex. ere saa dyriske og dorste, at der er liden Grund til at antage dem for skikkede til at modtage Cultur, dog gives der ogsaa Stammer af en ædlere Natur. Aldlandets Beboere eller Fuegi-

anerne, som man er begyndt at kalde dem istedetfor det dem først tillagte Navn, Petcheræer, leve under endnu mere ugunstige Forhold end Eskimoerne, og dog skildres de af nyere Rejsende i Modsatning til disse som et ulige stærkere og bravere Folkeslag. Årsagen hertil ligger maaskee i, at de nedstamme sandsynligviis fra en ganske anden Race, den malaiiske nemlig, der er udbredt over hele det indiske Archipel og derfra igjen over alle Derne i Sindhavet. Denne saa vidt udbredte Race staaer paa meget forskjellige Trin af Cultur, alt efter Stedet, hvor den findes nedsat, men ingensteds, selv i Bagindien og de store Der, hvor den har været omgiven af og i Berøring med cultiverede Folkeslag, har den kunnet faae Bugt med sit vilde Naturel eller har formaaet at hæve sig til en stort høiere Culturstand, end den man kan benævne med Halvildes. Dens karakteristiske Egenskaber ere: Kjobbegjærighed, Hang til Søroverlivet, vildt Mod indtil Raseri, dertil dyb Ristighed, Troløshed og et blodtørstigt Gemnt, der synes utilgjængeligt for blide Følelser. I mange Træk, jeg har læst om dem, mindedes jeg om Nordens Vifingeflægt.

Have nu alle disse Racer, hver med sine Nationer og Folkestammer, hverken kunnet udvikle en egen Cultur af nogen Betydning, eller været modtagelige for Meddelelsen af en saadan fra Andre, medens den kaukasiske Race alene har været Bæreren af Menneskeslægten's Cultur igjennem dennes forskjellige Perioder lige fra Skabelsens Tid — have disse Racer viist deres Uformuenhed til selv at hæve sig til dette høiere Liv, denne aandelige Udvikling, ja endog til at befrugtes af den ene Races Cultur, med saa Undtagelser i den mongolske Race og i de Andre enkelte fra Massen uddragne Individier, viist denne Uformuenhed i den Grad, at de sygne hen og gaae under i Berøringen med Civilisationen: saa maa man vel deraf kunne slutte, at deres Bestemmelse i Jordelivet har været og er en anden, end den hvide Races, den nemlig, at skulle ligesom forberede Jordbunden for denne, tjene den ved dens første Ankomst til deres Egn og være den behjælpelig indtil den har acclimatiseret sig der, være den et Gnidningsstof til Bækkelse af dens Anstrængelser, og endelig,

ved en sparsom Blanding at gyde nye Elementer, friske Naturfræster i den.

Jeg har endnu tilbage at berøre nogle flere af de Træk i det vilde Menneskes Liv, der synes at være fælles for alle vilde Mennesker og derfor maae antages at tilhøre Menneskenaturen ligesom Instinctet hos Dyrene. Af alle Beretninger saavel fra ældre som fra nyere Tider lære vi, at Mennesket paa det laveste Trin af Naturstanden allevegne er eens i det Bæsentlige, de gradvise Fremstrid, de første Opfindelser ere allevegne de samme. Den lille, nu usle Rest af Carraiber, de fordums Beboere af de nederste Der i det vestindiske Archipel, som endnu findes paa Den Trinidad, bygge deres Hytter, om man kan kalde dem saaledes, endnu ganske paa samme Maade, som de vilde Indbyggere omkring Cap, Hottentotterne, byggede deres, ved nemlig at stifte nogle Grene eller Qviste i Jorden som et Riisgjerde, bag hvilket de søge Ly imod Veiret. Skindlapperne til Bedækkelse af Kjønsdelene; Tatovering og Bemaling af Kroppen, som den første Begyndelse til Legemets Beklædning, fandtes og findes allevegne; Pyntelysten; Trang til Fornøielser som Dands, Musik og Gæstebud ligeledes. Udslagningen af to Fortænder i Overmundens hos Mandkjønnet ved Indtrædelsen i Manddomsalderen, hvormed er forbundet en Slags Fasten til Forberedelse og visse Ceremonier findes i Brug blandt Afrikas vilde Folkeslag og Beboerne af Nindholland (Romernes Anlæggelse af Toga virilis, ja Confirmationen hos os synes at staae i en Tankeforbindelse hermed); denne uforklarlige Overeensstemmelse imellem saa fjernt fra hinanden levende Folk kunde vække Tanken om at Nindholland har modtaget Beboere fra Afrika. Allevegne have den nyere Tids Opdagere og Rejsende fundet, at de Bilde, selv hvor de stode allerlavest, lagde en Opfattelsesevne for Dagen, som ofte var forbausende. Baade Major Mitchell og Capitain Gren i Beretningerne om deres Reiser i Nindholland, samt Capitain Fikron i hans Skildringer af Fuegianerne, anføre mange Exempler herpaa, af hvilke jeg skal optage et Par.

„Den hurtige Fatteevne — siger Mitchell —, de Indfødte,

i det Indre af Landet viste, var meget mærkværdig. Ingen af alle de mange for dem fremmede og kunstige Sager, vi førte med os, forbausede dem, og med en mageløs Kethed fattede de Bruget af dem. De viste sig aldrig feitede eller bly af Væsen, men deres Anstand og Opførsel var i denne Henseende langt over hvad jeg har seet af blanke eller europæiske Bønder i hvilket som helst Land. De besidde et overordentligt Talent for Mimik, og deres Kløgt og Snildhed skinner igjennem selv deres ufuldkomne og simple Sprog. En Morgen blev jeg meget forundret ved at høre en Skotlænderindes Stemme i Leiren. Den eiendommelige Accent og hurtige Udtale kunde jeg umulig tage fejl af, og jeg raabte ud af Teltet for at faae at vide hvem den Fremmede var, da man til min Forundring svarede mig, at det var ingen Anden, end „Thomas Komfidst“ (en vild Dreng, der i nogen Tid havde fulgt med Major Mitchells Troop som Reiviser og havde faaet det Navn han gif under, fordi der var en Thomas før ham) — det var ham, der efterabede en skotsk Kone, som havde været blandt Colonisterne i Portlandban, da vi vare der, og havde været meget god imod Thomas. Efterabelsen var i den høieste Grad skuffende, igjennem alle Modulationer af denne eiendommelige Accent, og det uden at udtale et eneste forstaaeligt Ord. Jeg fik ved samme Leilighed at vide, at Enken (et indfødt Fruentimmer, der fra en omstreifende Troop Bilde ligeledes underveis, med sit Barn, en lille Pige paa omtrent 4 Aar, var stødt til dem) ogsaa kunde more mine Folk, ved at agere min Person, som naar jeg maalte Binkler, tegnede efter Naturen o. s. v.

Om denne fortæller Major Mitchell et andet Sted: „Dette Fruentimmer besad megen Forstand og blev os til stor Nytte ved vor Sammentræffen med fremmede Stammer. Et Exempel herpaa indtraf allerede faa Dage efter at hun var kommen til os. Her lærte jeg først hvilken Skat vi havde faaet i dette Fruentimmer. Det er nemlig Skif iblandt de Indfødte, naar Fremmede mødes, at Mændene, enten af Mistroiskhed eller af Ceremonie længe staae med nedslagne Dine, uden at tale til hinanden (ganske det Samme finde vi hos en Mængde af de

ædlere Tyr. e. p. Anm.), men Fruentimmerne ere ikke denne Tvang underkastede; de aabne en Samtale strax og faae Svar igjen. Paa denne Maade begyndte vi Samtalen tværs over Floden med de Fremmede. Enken, som hidtil neppe havde tordet slaae Zinene iveiret, traadte nu dristigt frem og tiltalede den fremmede Stamme i et meget animeret Sprog, og som hun stod der, med opklaret Ansigt og med en høi Grad af Værdighed og Liv i Anstand og Gebærder, kunde jeg ikke andet end beundre den Mand hun besad, og prise os lykkelige ved at have truffet paa en saadan Veiviser."

Ikke længe efter indtraf den ulukkelige Hændelse, at Enkens lille Datter, hvis Navn var Ballandella, faldt ned fra en Karre, hun førte paa, og et af Hjulene gif over hende og brækkede Vaarbenet paa hende. Da Major Mitchell kom ridende, fandt han Moderen i den største Fortvivlelse liggende nedkastet i Støvet med Hovedet under Barnets sige Lem. Lagen kom strax til og forbandt Bruddet, som var høit oppe, meget nær ved Veddet. Barnet viste en beundringsværdig Taalmodighed, skjøndt hun neppe var 4 Aar gammel, og et sjeldent Exempel paa Forstand i saa ung en Alder var det, at hun strax, da Ulykken skeete, raabte at man skulde falde paa Majoren. Dette interessante Barn blev siden optaget i Major Mitchells Familie for at opdrages med hans Børn, og hun blev snart en Favorit i Huset, ved hendes gode Gemt og hendes Opvaktthed til at lære.

Ogsaa Capitain Fikron anfører i sin interessante Reisebeskrivelse Voyages of the Adventure and Beagle mange Træk af Fuegianernes Charakter, som vidne om dette for saa ringeagtede Folks gode Naturanlæg. Aldlandets Beboere eller Petcheræerne, som man engang har faldt dem, ere ingenlunde de usle dyriske Væsner, man hidtil har antaget dem for; tværtimod besidde de en Kløgt og naturlige Anlæg til Cultur, som man maae beundre, naar man seer hen til den kummerlige Eksistens, de føre under et saa haardt og nedtrykkende Clima. Capitain Fikron falder dem „en brav og haardfør Race“, og de Forsøg, han gjorde med at civilisere fire Individier af dem,

som han i Sammenstød med de Wilde havde gjort til Fanger, lykkedes meget langt over Forventningen. Disse Individer vare: et ungt Menneske paa en Snees Aar, to ikke ganske udvorne Dreng og en lille Pige paa omtrent 8 à 9 Aar. Allerede ved Ankomsten til Montevideo, paa Skibenes Hjemreise, viste de sig saa maneerlige, at Capitainen ofte tog dem med sig i Land, uden at man i Gaderne lagde videre Mærke til dem, da de i deres Udportes ikke vare de omkring Staden boende Indianere meget ulige. Den Forundring og Nysgjerrighed, de her lagde for Dagen over alt det Nye, de her saae, var ikke nær saa stor som man skulde have formodet; deres Opførsel var imidlertid meget interessant at lægge Mærke til, og de bleve med hver Dag mere meddeelsomme. Her var det, at Capitainen for første Gang fik at vide, at de Indfødte paa Ildlandet ere Cannibaler og æde deres Krigsfanger. Paa Hjemreisen, altsom han lærte sine Fuegianere nærmere at kjende, steg Capitainens Interesse for dem i den Grad, at han i sin Beretning siger: „langtfra, ja meget langtfra sandelig! fortjente 3 af dem at kaldes Wilde, selv i denne tidlige Periode af deres Liv imellem civiliserede Mennesker.“

I de Havne, Skibet anløb paa Hjemreisen, syntes Dyr, Skibe og Baade at tiltrække sig de unge Fuegianeres Opmærksomhed langt mere end menneskelige Skabninger og Huse. Naar Noget i en ret høi Grad opvakte deres Forundring og Interesse, skulde man fra deres Miner slutte, at de enten vare ganske ufølsomme og dumme, eller ogsaa slet ikke lagde Mærke til Tingene; men at det ikke forholdt sig saaledes, opdagedes snart af deres ivrige Samtaler indbyrdes bagefter og af de meget træffende Bemærkninger, de ofte længe efter kunde gjøre derom, naar man troede de for længe siden havde glemt det Passerede. En stor Dyr med ualmindelig lange Horn vakte især deres Forundring i en mærkelig Grad; men i intet Tilfælde var deres Sindsbevægelse kjendelig udvortes i nogen høi Grad, undtagen da de første Gang saae et Dampskib passere forbi. Hvad det var for et Uhyre, kunde de ikke forestille sig; om det var en Fisk, et Landdyr eller Djævelen, som de i deres Land

have en Forestilling om, der prustende og larmende foer Skibet forbi i en mørk Nat, kunde de ikke afgjøre. Kjøretouren fra Plymouth op til London i en Postdiligence, der var leiet for dem alene og to af Skibets Officierer som ledsagede dem, morede dem meget; især forundrede den hyppige Omstiften af Heste dem. I Londons Gader syntes de at være reent fortumlede over den Mængde nye Gjenstande de her saae. Idet de kom til Charingcross var der en almindelig Studsen af dem, og den ældste iblandt dem udstødte et „See!“ idet han fæstede Øinene paa Steenløven over Northumberlandhouse = Paladset, den han sikkert troede var levende. Det var første Gang at nogen af dem havde udtret en saa pludselig Bevægelse. Ret mærkelig finder jeg Overeensstemmelsen imellem dette „See!“ og den Maade, alle Negre have at hendrage Opmærksomheden paa en Ting. Negeren peger aldrig med Haanden, han stirrer stift paa Gjenstanden og udstøder et „See!“; og naar man f. Ex. i et Værelse søger efter en Ting eller spørger en Neger, om hvor den ligger — om han har seet den? staaer han ubevægelig idet han lader Øinene løbe rundt om, og svarer kun, naar han finder den: look then Massa! idet han stirrer paa den. Man maa da følge hans Blik. Opdager han pludselig Noget der forbauser ham i en ualmindelig Grad og som han hurtigt vil hendrage Opmærksomheden paa, skeer dette kun ved det Udtryk han lægger i Tonen af hans look Massa! eller look they Massa! men det er kun hans Die man maa følge for at finde Gjenstanden.

De kom alle Tre (den ene Dreng var i Plymouth død af Børnekopper) i Huset hos en Skolelærer paa Landet, hvor de forbleve i henved et Aar. Læreren Bestræbelse gif fornemmelig ud paa at lære dem Engelsk og bibringe dem Christendommens Hovedlærdomme, hvortil han føiede Underviisning i Bruget af de almindeligste Redskaber og Værktøier, henhørende til Agerbrug, Hagedyrkning og de simplere Haandværker. Drengen og Pigen gjorde betydelige Fremskridt og viste ualmindelig Fatte=Evne og Lærlyst, men den voksne unge Mand faldt det svært for. Han fandt Behag i Smede= og Tømmermands=

arbejder, og lagde godt Mærke til hvad han saa og hørte om Dyr; men til Haugearbejde var han ikke meget villig, ligeledes viste han stor Ulyst til at lære at læse. De faldt Ingen til Besvær, vare stedse ved fortræffeligt Helbred, godlidende, stille, anstændige og reenlige i deres Opførsel. De bleve forestillede Kongen og Dronningen, som gjorde dem mange Spørgsmaal om deres Fødeland, hvilke de besvarede uden ringeste Forlegenhed og med den bedste Anstand.

Da Tilbagereisen, efter omtrent et Aars Ophold i England, skulde gaae for sig, blev der af godhjertede Mennesker skjænket dem en saadan Mængde af Klæder, Redskaber og Værktøi, Bøger, Steentøi eller Fajance o. s. v., at det neppe kunde finde Plads i det lille Skib, en Brig paa 12 Kanoner. Paa Reisen forefaldt der intet Mærkværdigt med Fuegianerne, undtagen at Drengen, som havde megen Tro paa Drømme og Forvarsler, en Morgen fortalte Doctoren, at der om Natten var kommen en Mand til hans Kæbe og havde hvidsket ham i Dret, at hans Fader var død. Doctoren loe ad ham og vilde faae ham til at slaae det hen i Spøg; men han vedblev fuldt og fast at troe derpaa lige til deres Ankomst til Aldlandet, hvor de kom sammen med hans Slægtninge, der berettede ham Faderens Død, nogle Maaneder før. Han glemte ikke at erindre Doctoren, hans fortroligste Ven, om deres tidligere Samtale. Det erfarede siden at denne Drengs ældste Broder var „en Doctor“ og derfor i stor Anseelse hos hans egen Stamme. En saadan Doctor eller Viismand giver sig af med at øve Besværgelser og curere Sygdomme.

For at ende, vil jeg i Korthed berette, at de tre Fuegianere bleve etablerede paa et dertil udsøgt Sted i det Landstrøg, der beboedes af deres Stamme. Hytter opførtes til dem, en Hauge blev anlagt og besaaet med alle Slags europæiske Kiøkkenurter, og Kartofler bleve lagte. Deres Landsmænd var i Førstningen forundrede og skye; men efterhaanden som de tre Tilbagevendte vandt den tabte Færdighed i deres Modersmaal tilbage igjen — i Førstningen var det som om de aldeles havde glemmt det —, blev Meddelelsen ivrigere og venligere. Capitain

Fikron forlod dem nu, og vendte ikke før efter et heelt Aars Forløb tilbage til Stedet igjen. Men hvor skuffet blev han ikke i sine Forhaabninger, da han fandt det lille Etablissement øde og forladt, Haugeanlægget nedtrampet, og kun de tomme Hytter stode urørte tilbage. Omfider kom de Wilde tilroende fra alle Kanter i stor Mængde, og i en af Kanoerne en af hans Myndlinge, Drengen, om hvem han havde gjort sig det bedste Haab fremfor de to Andre. Han var nu bleven til Mand og medbragte sin Kone, Begge nøgne, paa de sædvanlige Skinnapper nær, for og bag. I Intet adskilte han sig nu fra sine Landsmænd, undtagen i Udseelsen, han viste. Kun med Møie kunde han udtrykke sig paa Engelsk; dog vandt han efter nogen Samtale sin forrige Færdighed heri igjen saa temmelig, og man bemærkede med Forundring at alle hans Kammerater, hans Kone, hans Brødre og deres Koner blandede en Mængde engelske Ord i deres Samtale med ham. Endskjøndt Capitainen og Alle paa Skibet røstes over hans forandrede, usle og elendige Udseende — hans Haar var langt og fultret, han var mager som Skind og Been, og hans Dine vare røde og angrebne af Røgen i deres Hytter —, saa forsikrede han dog at han var frisk og rask, han var lykkelig og fornøiet, og havde aldeles ikke noget Ønske om at forandre sin nuværende Leve-maade. Det voxne unge Menneske (Yorkminster havde man kaldt ham) var løbet bort ikke længe efter Medsættelsen, og havde taget Pigen, Fuegia, med sig som sin Kone, efter at de havde udplyndret deres sovende Kammerat for Alt hvad de kunde føre med sig. Hvor de havde nedsat sig paany, vidste Ingen.

Af dette Exempel finde vi da paany bekræftet hvad tidligere Exempler have viist, at det vilde Menneske, udrevet, især i en ung Alder, af Bildhedsstanden og det Samfundsliv, han i denne befinder sig i, som Individ med Lethed føier sig i det nye Liv, han optages i, og meget snart tilegner sig dets Civilisation for en Deel, med Tiden maaskee endog ganske kan gjennebrænges af den; og vi see tillige hvor hurtigt og complet Tilbagefaldet bliver, naar den iblandt vilde Stammer indbragte

Civilisations Spire savner baade intensiv og extensiv Styrke til at modstaae Dmgivelsesernes Tryk. Det gaaer her som med det afrettede Dyr og Huusdyret, hvilke, som i det Foregaaende berørt, vende tilbage til Bildhedsstanden, naar de løsriveres fra al Dmgang med Mennesket. Om det civiliserede Menneske kan synke tilbage i Bildhedsstanden? er et Spørgsmaal, Erfaringen ikke giver os noget afgjørende Svar paa. Man har Exempler paa, at det har været Tilfældet med en Enkelt, der i en ung Alder har forvildet sig i utilgjængelige Skove eller Bjergegne, hvor han efter mange Aars Forløb er gjenfundet i en Tilstand som et vildt Dyr, thi Sproget var endog tabt. — Men dette beviser Intet, thi deels har Udrivelsen af Civilisationen fundet Sted i en ung Alder, hvor Indtrykkene af den lettere kunne udslettes, og deels manglede her Samfundslivet, der er Betingelsen for og Middelet til Civilisationens Udvikling hos vilde Mennesker. Kun et eneste Exempel er mig bekjendt paa et samlet Antal Menneskers Tilbagesynken i Bildhed fra det civiliserede Liv: i Skotland, paa en af de hebridiske Øer troer jeg, fandt man, for maaskee hundrede Aar siden, en talrig Flok Mennesker af begge Køn, der i mange Aar havde tilbragt Livet i en Klippehule paa et øde og affidesliggende Sted. Stamme- forældrene, fattige Fiskerfolk uden tvivl, vare tnyede til denne Hule af Fattigdom eller anden Aarsag. Familien havde formeret sig i flere Led, og det Liv, disse Mennesker førte, skildres som i høieste Grad dyrisk, lavere endog end det vildeste Folks Liv man hidtil har truffet paa; ethvert Spor af Civilisation, Religion og Moral var forsvundet. Saaledes lød, saavidt jeg erindrer, den Skildring jeg for mange Aar siden læste. Men dette Exempel beviser endnu ikke Noget. Forældrene have uden tvivl været yderst raue og simple Mennesker, som i det eensomme Liv og i den stadige Kamp for at opholde Livet have tabt alle Erindringer fra deres tidligere Liv. Historien viser os vel Culturfolkernes dybe Tilbagesynken med den uddøende Cultur, men hidtil giver den os intet Exempel paa en saa dyb Tilbagesynken, som til Bildhedsstanden. De bleve optagne i en fremmed, ny opløstrende Cultur, i andre Nationer, gaae maaskee tabt i

disse, idet Sammenholdskraften er gaaet til Grunde med Staten, men Civilisationen og en Rest af Cultur blev endnu tilbage, Religion og Sprog bestode som uforgængeligt Binde-middel, selv under den fuldkomneste Opløsning og Adspaltelse, hvorpaa vi have det meest flaaende Exempel i Tøderne, der, skjøndt adspaltede over hele Jorden og deeltagende ganske i den dem omgivende Cultur, dog have bevaret Nationalitetsfølelsen. De os bekjendte undergangne Culturfolk ere efter Opøsningen blevne adspaltede og lidt efter lidt sammensmeltede med det Folk, der blev den nye Culturs Bærer; Phoenicierne og de gamle Egyptere ere ganske forsvundne, deres Sprog uddøde. Dette, skulde man troe, maatte være alle undergangne Culturfolks Skjæbne. Culturen lever op igjen i et andet eller andre Folk, men Behøvet for den, Nationen, Folket, gaaer til Grunde, bortkastes, naar det ikke længer er brugbart, naar det er opslidt.

Man har, af enkelte fundne Spor af en fordums Civilisation og Cultur i nyopdagede Verdensdele, troet Muligheden af, at en Saadan kan engang i en meget fjern Oldtid have havt Sæde der, og at Menneskene efter dens Undergang ere sunkne tilbage i den Vilhedsstand, hvori de ved Opdagelsen fandtes. Dette maatte da forudsætte en fuldkommen Isolering fra al Civilisation andensteds paa Jorden; en saadan Isolering kan idetmindste nu ikke længer tænkes mulig. Men var end et undergaaet Culturfolk ganske overladt til sig selv, skulde man dog troe, at det ikke som Folk kunde synke tilbage i Vilhed, Civilisationen ganske gaae tabt hos det, og det af den Grund, at saalænge Samfundslivet, der er Betingelsen for og Aarsagen til den første Civilisation paa Jorden, ikke er ganske og aldeles opløst og Mennesket ført tilbage til den Tilstand, vi tænke os og kjende som den primitive, saa vil dets Virkning gjøre sig gjældende, vække til ny Bevægelse, nyt Liv og Udvikling; og selv der, hvor en overvældende Strøm af Bilde var brudt ind over den hendøende Cultur, vilde denne have efterladt Frøet til sin Fornælse i den nye Jordbund, ganske som Historien lærer os, det er gaaet til allevegne i Fortiden.

Der var en Tid, da man med spændt Interesse imødesaae

Gjenopdagelsen af det tabte Grønland. Her var, nemlig, en i Verdenshistorien, os bekjendt, hidtil aldrig forekommen Leilighed til at faae det for Anthropologen interessante Spørgsmaal besvaret, som ovenfor er berørt. En Colonie af betydelig Udstrækning og, saavidt vi kunne slutte, med en ikke ringe Befolkning, der stod paa et temmelig høit Trin af Cultur, er for 400 Aar siden bleven affskaaret fra den øvrige civiliserede Verden. Den havde bestaaet i mere end 400 Aar; dens Befolkning var af en intelligent, haardfør, stærk og modig Race, vant til Climaten og de locale Forhold; den var i Besiddelse af mange Resourcer til Livets Ophold: Fiske, Jagt, Qvægavl, Hauger; der var henved 20 Kirkesogne, som dannede et eget Bispedømme; Kirker, Kloster og Baaningshuse vare store og anseelige Steenbygninger. At Colonien kunde bestaae ved sig selv havde man Grund til at troe, da man veed at Forbindelsen oftere var afbrudt med Nderverdenen, endog i flere Aar. Fra de Indfødtes Side, Eskimoerne, Skrællingerne, kunde der neppe være nogen alvorlig Fare at befrygte for en Colonie, der allerede var over 400 Aar gammel i Landet. Man gjorde sig de Spørgsmaal: ere Colonisterne endnu ilive, eller ere de uddøde, som Nogle meente, af Pesten, den sorte Død? — ere de ilive, hvordan er Tilstanden nu iblandt dem? Ere de forblevne staaende paa det samme Trin af Cultur, ere de gaaede frem eller ere de gaaede tilbage, maaskee ganske hensunkne i Vildhedsstanden? Men, for at faae disse Spørgsmaal besvarede, maatte Colonien findes. Efter mange, igjennem flere Aarhundreder forgjæves gjorte Forsøg paa at lande paa Østkysten af Grønland, hvor man, forledt af Benævnelserne „Østerbygden“, antog at Colonien havde ligget, bragte endelig Capitain Graahs Reise i 1829 og 30 os Vished om, at Østkysten aldrig har været beboet af Islænderne, at derimod den gamle Colonie egentlig har ligget paa Landets Vestside, og at Benævnelserne Østerbygd er givet den relativ til en anden mindre Colonie, der laae vestenfor den paa samme Kyst, hvoraf Navnene Østerbygd og Vesterbygd ere opstaaede. Da der nu i Omegnen af den nyere Tids Colonie Julianehaab findes en stor Mængde

Ruiner af Steenhuse, Kirker o. s. v., saa grændser det til Visshed, at her var i fordums Dage Østerbygden, maaskee selv Bispesædet Gardar. Hvad Colonisternes Skjæbne angaaer, da kan der vel neppe være nogen Tvivl om at de ere døde, forsvundne til sidste Mand af Landet; men hvorledes, derom kan Intet med Visshed siges. Et Sagn iblandt Eskimoerne kunde vække Formodning om, at de, ved Pesten, Mangel, endog Søroveroverfald iforveien formindskede og svækkede Indbyggere ere blevne overfaldne af Eskimoerne, Bye, Kirker og Huse brændte, Menneskene alle dræbte, maaskee med Undtagelse af Enkelte, der bortførtes i Slaverie, hvilket er saameget mindre usandsynligt, som den nyere Tids Skydevaaben vare neppe endnu bekjendte blandt Colonisterne. Spørgsmaalet, om Civilisationen hos et Folk, der i lang Tid er afskaaret fra al Forbindelse med andre, kan holde sig eller maa gaae til Grunde? fandt altsaa her ikke Besvarelse.

Jeg har endnu at berøre et Træk hos alle eller de fleste Bilde, som de første Opdagere have fundet mærkværdigt, det er den forholdsviis betydelige Udvikling i Tænkning, som de lagde for Dagen, selv med det simple og saalidt udviklede Sprog, de paa saa lavt et Trin besidde, idet de formaae at holde lange og vel sammenhængende Taler, i hvilke de ofte udtrykke ophøiede Tanker og Følelser. Denne Veltalenhed hos saa lavt staaende Folk stemmer med den Erfaring, vi have fra Fortiden, at Poesiens Blomstringstid falder sammen med Ungdomsalderen, baade hos Nationerne og for Individet. Phantasien og Følelsen ere paa den Tid meest livlige og friske. Poesien er ældre end Prosaen. Historien indklædte sig tidligst i Digtetekunstens Form, Verset og Billedsproget. Barnet benytter somoftest Billeder, idet det vil udtrykke sig; Tænkningen udvikler sig hos det igjennem Indsamling af en Mængde Forestillinger eller Billeder af Tingene og deres Sammenligning, derfra komme Lignelserne og de billedlige Udtryk, der behage os fordi de paa eengang fremstille, hvad der kræves en længere Række af Tanker og en Række af Slutninger at naae til.

For atter at optage den længe slupne Traad, vender jeg

tilbage til Buggen for Menneskeslægten og dens Cultur. Paa et eller maaskee samtidigt paa flere Steder i Asien — med Henblik paa China og Indien — have de første Familier sluttet sig sammen til en Stamme og taget fast Opholdssted. De roligere og mere bøielige Gemytter ere forblevne samlede under en eller flere Familiehøvdingers Styrelse, medens de urolige og gjenstridige have skilt sig fra dem og søgt sig nye og stedse fjernere Opholdssteder. Naturen indbød de Første til Dvægavl, Agerdyrkning og Opførelsen af faste Boliger. Under disse fredelige Sysler udviklede Tænkningen sig hurtigt, Begrebet om Eiendomsretten uddannede sig og med det faste Bestemmelser eller Love for at sikre den. Et ordnet Samfundsliv maa have dannet sig i en forholdsvis kort Tid. Manden var vaft hos Mennesket, og den skred nu ved sine egne Kræfter videre og videre frem i Kundskab og Cultur, idet den tog Stoffet til Tænkning af Naturen, som laae aaben for den.

Fjerde Capitel.

Den asiatiske Culturperiode.

At China og Indien tidligst have udviklet en eiendommelig Cultur, der naaede en betydelig Høide, er almindelig antaget, ligesom at Ægypten har modtaget sin fra Indien; men hvilken af de To var den tidligste, lader sig ikke afgjøre. De forskjellige Retninger, den hos Begge har taget, kunne forklares af de samme Aarsager, som allevegne bevirkede Forandringer under Omplantelsen til nye Egne og blandt nye Folkelag.

Den caucasiske Menneſkerace, Beboerne af Vestasien, er baade i legemlig og aandelig Henseende den fuldkomneste, fra hvilken de andre antages at nedstamme og at være udartede som Følge af de forandrede Naturforhold. Der kan altsaa være Grund til at antage, at den ogsaa har været den, fra hvilken Culturen oprindelig er udgaaet, om end paa en Tid, da denne endnu ikke havde naaet nogen stor Høide hos den selv. Denne Race var det, som, uden at tabe sin eiendommelige Charakter, tvertimod meer og meer udviklende og befastigende den til en fast Typus, som den endnu den Dag idag findes hos Jødefolket og alle orientalske eller vestasiatiske Folkelag, udbredte sig over hele Asien, medens den i sit Hjemsted daannede det chaldæiske og assyriske og andre Monarchier, der bleve Sæder for en Cultur, om hvis Høide Traditioner, Historien og de nylig af Ninivehs Ruiner udgravne Kunstskatte bære Vidnesbyrd. Af denne Race udsprang Nomadestammer, der siden, som Efter-

kommere af Abraham, blev til et Folk, Søderne — Israeliter, Hebræer.

For at jevne Modsigelserne i de forskjellige Meninger om Chinesernes og Hinduernes Cultur, med Hensyn til Olden, kunde man fremsætte den Hypothese, at disse to, for Culturudviklingen saa fortrinlig begunstigede Dele af Asien, ere begge tidligt i den forhistoriske Tid blevne indpodede Cultur fra den caucasiske Races Hjemsted, og siden have udviklet den hver i sin eiendommelige Retning. Udgaade oprindeligt fra det samme fælles Centrum, have de første Beboere, saavel af Indien som af China, fundet alle Naturforhold gunstige for en hurtig Formerelse og en tidlig Culturudvikling, medens de climatiske, telluriske og andre os ubekjendte, paa Racedannelsen indvirkende Forhold formede og paatrykkede dem det adskillende Præg, som hos Hinduerne mere indskrænkede sig til Hudfarven og Temperamentet, idet Hovedets Form og Ansigtets Træk endnu minde om Slægtskabet og Udspringet. Da nu saavel Indien som Ægypten synes at have naaet en betydelig Høide i Culturudvikling tidligere end Vestasien, hvorfra dog udentvivl Phoenicierne maae undtages, saa kunde man ialtfald forklare dette deraf, at Colonier — om de havde deres Cultur ved Colonisering fra Vestasien — ikke sjeldent have skredet hurtigere frem end Moderstaten og ere gaaede den forbi (Grækenlands Colonier og i vore Dage Nordamerika), og saaledes kunne baade Indien og Ægypten gjerne have faaet deres første Cultur fra Vestasien.

I China, hvis traditionelle Historie begynder 3000 Aar før Christus om ikke langt tidligere, har Culturen i sin Udvikling taget en i mange Ting eiendommelig Retning, sandsynligviis formedelst dets affides og ved høie Bjergkjæder imod Vesten affondrede Beliggenhed og den deraf følgende Mangel paa Berøring med andre Culturfolk og Culturer. Følgen er heraf bleven en Gensidighed i denne og tilsidst en Stillestaaen paa det samme Punkt igjennem Martusinder. Fra China, som Centrum for videre Udbredelser, ere udentvivl de Folkeslag udsprungne, som beboe det østlige og nordlige Asien og alle regnes til den store og udbredte mongolske Race. Alle Berøringer og

Sammenstød synes at have været indskrænkede til disse, dets egne Afføddninger. Bøvelvirkningen har saaledes ikke kunnet frembringe det samme Resultat som der, hvor forskjellige Racer og forskjellige Culturer stode sammen, gjennemtrænge, gjensidig vække og befrugte hverandre. Hinduerne have i visse Henseender været stedte paa samme Maade, idet de have dannet sig deres egen Cultur i en vis Grad adskilte fra Vestasien, det Sted, hvor man, paa Grund af Menneskeracens større Fuldkommenhed saavel som dets Beliggenhed ved Middelhavet og i landfast Forbindelse med Afrika, maa antage, at en større Bevægelse, et friskere Liv tidligst har rørt sig. Alle de nævnte Lande eller Dele af den da bekjendte Verden vare iøvrigt ligemeget og i høi Grad skikkede til at fremme Folkeformerelsen saavel som Culturudviklingen paa egen Haand.

Idet jeg nu gaaer over til at betragte Hovedtrækkene i enhver af de forskjellige Culturer og Culturperioder, for ved Sammenligning, om muligt, at opdage Forbindelsen og Sammenhængen imellem dem og den Indflydelse, de hver for sig have havt paa den hele Menneskeslægts Fremskriden til en Universalcultur, om en saadan tør antages, denne betragtet som et Hele i Verdensplanen: den eneste rette Vej, jeg troer man maa gaae for at komme til en raisonneret Opfattelse af Menneskets Bestemmelse som Led af Skabningen — idet jeg gaaer over hertil, maa jeg gjøre den Bekjendelse, at jeg savner næsten alle de Kundskaber, der udfordres til et saa omfattende Arbeide. Men jeg drives dertil af den Overbevisning, at denne er den eneste, der kan føre mig til Maalet. Hvad jeg her skriver er kun Studier, Naturbetragtninger til min egen Tilfredsstillelse; jeg optræder ikke som Lærer, venter ikke at finde noget Nyt at sige, Noget der ikke allerede for længst har været Andre bekjendt; jeg øiner selv endnu langt fra ikke det Maal jeg vil komme til, Planen er end ikke mig selv klar, den skal udvikle sig dertil under Arbeidet. Lede mine Undersøgelser mig ikke til større Klarhed, da vil jeg ydmygt tilskrive det min Lands ringe Kræfter, trøste mig med den Bises Ord, at al menneskelig Wiisdom ender med Erkjendelsen af, hvor lidt det er vi vide.

Det gaaer med Menneskets Stigen i Kundskab som ved Bestigelsen af et høit Bjerg: jo høiere man stiger, desto mere udvider Horizonten sig, Kredsen bliver videre og videre, Gjenstandene forøges, men ogsaa Afstanden tillige, saa at vort Syn ikke længer kan skjelne dem, og Alt taber sig i Uendelighedens Taage.

Chinesernes Cultur har jeg, efter den ringe Kundskab jeg har om Alt hvad der vedrører dette Folk, opfattet saaledes som følger. Culturen har udviklet sig eensidigt, meest i een Retning, nemlig Livets sandfælsige Nydelse og Forstjønneelse; den er gaaet ud paa Tilveiebringelsen af alle de materielle Betingelser herfor. Saaledes opnaaede Agerdyrkingen og hvad dermed staaer i Forbindelse en høi Grad af Udvikling; ligeledes Kunstfærdighed og Industrie, meest dog holdende sig i en lav Sphære, uden skabende Indbildningskraft eller høiere Skjønhedsfands. I alle deres Kunstproducter ligger denne Mangel for Dagen. Billedhuggerkunsten i egentlig Forstand troer jeg er fremmed for dem, og i Maler- og Bygningskunst viser der sig Mangel paa Begreber om Forhold, Perspektiv, Skygge og Lys, Mangel paa Aand og Liv, paa Storartethed og Kraft. Bygningsværker og Skulpturer, der i fjerneste Maade kunde sammenlignes med Ægypternes, Persernes, ja Assyrernes findes der, saavidt jeg veed, ikke det ringeste Spor af. Sproget og Skriftegn ere ubehjælpelige, sammendnygede, istedetfor byggede i et sammenhængende og fra faa og simple Grundregler udspringende System. Om Samfunds- og Statslivet hos dem, hvorledes det har dannet sig, har været og er, derom veed jeg saagodtsom Intet; noget særdeles Mærkeligt herved kjender jeg ikke udenfor hvad der paa en naturlig Maade er i Charakter med dette Folks hele Cultur, hvori Alt viser sig ligesom en overlæstet Sammen-dnygelse, uden organisk Forbindelse og Udvikling. Den despotiske Regjeringsform, almindelig for alle Asiens Folkelag, siger man, skjøndt neppe med fuld Ret, har udentviol fra umindelige Tider hersket iblandt dem. Samfundsforholdene maae allerede meget langt tilbage i Tiden have været ordnede, ved Bestyrelsesmagtens gradvise Fordeling; Love, Religion og en ordnet Gudsdyrkelse været indførte, kun lidet forskellige fra det de nu ere. Hvor-

ledes Udviklingen heri har gaaet for sig, derom savnes nok al historisk Kundskab; i Administration og meget Andet synes Alt at vidne om en Overcultur — Overforsinelse. Skibsfart og Søhandel er bleven dem fremmed; den kan idethøieste kun have strakt sig til deres egne Kyster og de nærliggende Der, som ved dem ere befolkede. Deels Folkets mindre dristige Charakter, deels dets Sky for al Berøring med den ydre Verden kan have været Grunden dertil, og deres Skibe minde endnu ved Formen af Skroget, Seil, Takling og øvrige Bestanddele om Barndomsalderen i det menneskelige Liv og bevise at Folket aldrig har været stemt for lange forvovne Sotog og Opdagelsesreiser. I Krigskunsten er dette ufrigeriske Folk ligeledes endnu i Barndomsalderen, skjøndt alle Europæernes Opfindelser heri ere dem bekjendte. Afgudsdyrkere af Religion, med en Gudsdyrkelse der bestaaer i barnagtige Ceremonier, har Philosophien og Videnskaben i en høiere Forstand neppe nogensinde kunnet gjøre store Fremskridt og vinde Udbredelse hos dette Folk, skjøndt der nævnes en Prophet eller Viismand iblandt dem, Con-fu-tseh eller Confucius, hvis Lære skal indeholde megen Viisdom, og af hvem 36, imellem Aarene 722- og 480 før Chr. indtrufne og observerede, Solformørkelses anføres, af hvilke de 31 ved nyere Tidens Efterberegning ere bekræftede. Heraf maatte man slutte, at Chineseerne havde gjort store Fremskridt i Videnskaberne og navnlig i Astronomien, men om saa er, have de ikke haft nogen directe Indflydelse paa Menneskeslægten's Udvikling i det Hele, eller ere komne den til Gode. Chineseernes Charakter troer jeg man kan skildre som følger: de ere vindskibelige og slittige i høi Grad, fløgtige i en lavere Sphære til alle Slags Haandværker, Handel, Agerdyrkning og Haugecultur; de ere snue, listige, trædske og troløse, feige og ufrigeriske, men dog fivagtige, halstarrige og grusomme indtil Blodtørstighed, dertil blødagtige og lavt sandfelige. Deres Bidrag til Menneskeslægten's Cultur er imidlertid ikke ringe; det bestaaer i Plante-culturen, mange Stoffers og Naturproducters Anvendelse og Forædling, mange nyttige Kunster og Opfindelser i Industrien; to Opdagelser eller Opfindelser af den største Vigtighed for

Menneskeheden skyldes dem: Magnetnaalen og Arudtet; de gjøre Fordring paa Verden for mange flere. Det er troligt, at den Afsluttethed, hvori dette Folk hidtil har levet, nu nærmer sig sin Ende og vil blive fuldstændig ophævet. Den friere Adgang til Kundskab om dets Fortid, dets Nutid og alle dets indre Forhold, som da vil blive aabnet for Europæerne, vil sætte os istand til at fælde en bedre begrundet Dom om dette Folk, som ved sin uhyre Størrelse og sine mange prisværdige Egenskaber, hvoriblandt upaatvivlelig er en i flere Retninger høit udviklet Cultur, synes bestemt til at overtage en virksom og maaskee fremragende Rolle i Menneskeslægten's Udvikling og dens fremtidige Historie. Maaskee vil et nøiere og fuldstændigere Kjendskab til Sproget og Litteraturen bringe Lys i Asiens Urtidshistorie, og ialtfald give vigtige Bidrag til vor Kundskab om Menneskenaturen, Menneskelivet. Saa mange hidtil uforklarlige Phænomener klæbe ved dette Folk og dets Historie, hvor man finder det sublimeste Edle og den høieste Visdom forenet med den modsatte Yderlighed, den alleryderste Lavhed.

Ogsaa Indien har længe før den historiske Tid været i Besiddelse af en selvstændig Cultur, hvis Oprindelse taber sig i Urtidens Mørke, og som der er Grund til at antage har naaet en høi Grad af Udvikling i visse Retninger. Da Indien først træder frem i Historien ved Alexander den Stores Tog 327 Aar før Christus, var det paa sin Culturs høieste Trin, maaskee allerede paa Tilbagegangen. Det gaaer med Nationerne som med det enkelte Menneske: de have deres Barndoms-, deres Unglings- og Manddomsalder; i de to sidste ere de productive; de forplante sig i Colonier; saa kommer lidt efter lidt Alderdommen, den ene Colonie efter den anden bliver myndig og river sig løs; Moderstaten staaer ene, trækker sig tilbage i sig selv, indre Uordener forkynde den sig nærmende Opløsning. Da Alexander kom til Indien fandt han Landet deelt imellem mange uafhængige Fyrster; allevegne blomstrede Culturen; der fandtes en Mængde store og folkerige Stæder, af hvilke de fleste vare stærkt befæstede; veludrustede Hære forsvarede Landet med Tapperhed. De undertvungne Kongers ædle Holdning vakte Alexan-

ders Agtelse og Beundring; ikke mindre var dette Tilfældet med Præsterne (Brahminer eller Bruhmaner), af hvilke en ved Navn Kalanus lod sig overtale til at følge med Alexander, men døde i Persien paa Tilbagetoget, idet han, kjed af Livet, besteg frivillig Baalet, uagtet Alexanders Bønner og Overtalelser. Saaledes som Macedonierne dengang fandt Indien at være, saaledes findes det endnu i vore Tider at være i alt Væsentligt.

Dette var, som sagt, 327 Aar før Kristus; men er det utvivlsomt, som de fleste mene, at Ægypten er bleven coloniseret og har modtaget sin første Cultur fra Indien over det indiske og det arabiske Hav, saa maa Indiens Cultur have allerede paa Alexanders Tid haft en Ælde, der gaaer tilbage i Tiden langt over 3000 Aar før Kristus; thi Ægypternes Cultur maa man, efter Herodots Beretning, der stemmer godt med de Oplysninger, den nyeste Tids Opdagelser have givet os, tillægge næsten den samme Alder. Et Land, der affætter Colonier i fjerntliggende Lande og indfører Cultur i dem, maa selv besidde Cultur i en ikke ringe Grad. Om denne Indiens Cultur ganske af sig selv har udviklet sig hos Hinduerne kan neppe afgjøres; men det skal være bemærket, at der iblandt de høiere Caster og navnlig blandt Brahminerne findes Spor til at de ere af en anden Race end Hindufoeket, idet de nemlig ere af en lysere Farve og udmærke sig ved en fuldkomnere Regensbygning og Ansigtssdannelse. Heraf kunde man da slutte, at Culturen er kommen til Hinduerne fra Vestasien, Sædet for den caucasiske Race, Menneskeslægtenes Urstamme.

Over hele Indien var Landet, ligesom China, i høi Grad indbydende til og begunstigende for Agerdyrkningen; mindre skikket derimod for Dværgavlens, hvilket, saavel som fordi Climetet maaskee gjorde Fødemidler af Planteriget mere tjenlige for Mennesket end dem af Dyreriget, kan have haft Indflydelse paa Folketemperamentet, der er mildt og blødt, alvorligt og hengivet til Tungsinde og sværmerisk Synken tilbage i sig selv til indre Betragtninger.

Et af Vidnesbyrdene om dette Folks høie Dannelse er Sanscrit-Sproget, der i Uddannelse, Belyd og Rigdom skal

overgaae alle andre Sprog og maaskee være Stammoder til det persiske, græske, germaniske og flere andre Sprog. Allerede denne høie Uddannelse af Sproget (sandsynligviis ene de Værdes og Dannedes Sprog) er et vægtigt Beviis paa Tankevingens og Aandens høie Udvikling. I Forbindelse hermed staaer den speculative Philosophie og Theologien, i hvilke man ogsaa hos dette Folk finder en ældgammel, mod det meest Ophøiede stræbende Cultur; men Forestillingerne om Guddommen, om Skabelsen, om Menneskets Væsen og Bestemmelse vare, som i alle tidligere Naturreligioner, blandede med de meest phantastiske og barnagtige Begreber; dette gjælder maaskee blot Folketroen, Religionen, som hos alle Oldtidens Folk var lempet efter den store Mæsjes Forstandsevner, Charakter og Temperament; medens „de Vise“ havde deres høiere Være, deres „Mysterier“. Mærkeligt er det, at de ved Siden af Væren om en almægtig Gud have antaget en Personification af tre Hovedyttringer af dette høieste Væsens Virksomhed (Trimurti) lig Christendommens Tre=Enighed; ogsaa finde vi en Lighed hos dem med Christendommen i den Selvfornægtelse, den Aand, der foragter det nærværende Liv for det tilkommende.

Deres borgerlige Samfundslivs Ordning bærer ligeledes Præget af Barndomsalderen. Folket var nemlig deelt i Caster: Præsternes, Krigernes — til hvilken Kongerne hørte, Haandværkernes og de Tjenendes Kaster, foruden Underafdelinger af disse. Mennesket var herved fra Fødselen af bestemt til samme Levevei og Haandtering, samme Virksomhed og Levemaade for hele Livet, som Faderen, uanset de særegne Naturgaver og Anlæg det maatte besidde. Denne Bestemmelse var, i en saa tidlig Periode af Menneskeslægtens Liv paa Jorden, hverken unaturlig eller uforklarlig; tvertimod stemmer den med og bekræfter vor Forestilling om Slægtens gradvise Udvikling ved sin egen i den nedlagte Kraft, som en naturhistorisk Nødvendighed; den gik ud paa at holde fast ved og bevare hvad der var vundet, medens der paa andre Steder af Jordkloden, hos den ædlere Race, herskede en større Frihed, der førte til større Bevægelse og rasere Fremskridt; Grundtanken i den var den

igjennem Generationsrækken fortsatte Arv af Faderens Egenskaber alene, uden Hensyn til nogen Indflydelse herpaa af de saavel aandelige som legemlige Elementer, Qvinden indbringer i denne Arv. Under simple og lidet udviklede Samfundsforhold falder det naturligt, at Sønnerne gribe til den samme Haandtering som Faderen, følge den samme Levevei som han. Han benytter deres Haandsrækning og Hjælp ved sit Arbeide fra deres tidlige Barndom og oplærer dem videre efterhaanden som de voxer til. Det Samme finder endnu Sted i en vis Grad blandt alle eller de fleste Folk. Men den evigvarende Casteadskillelse, som den lige til den nærværende Tider blev herskende hos Hinduerne, maatte blive en uoverstigelig Skranke for større Fremskridt og hæmme Landens frie Udvikling, hvilket ogsaa dette Folks Exempel lærer os. Mennekeslægten's Udvikling skulde imidlertid gaae langsomt for sig; den hele Jordklode befolkes og paa en Maade opdrædes, mangfoldige Elementer til Culturen forberedes, hvorved Alsidighed i den alene kunde opnaaes. Derfor bar den indiske Cultur Spiren i sig til dens egen Standning og Forstenelse.

Agerdyrkning og Kunstflid maae hos dette stille og vindskibelige Folk tidligt have udviklet sig i en høi Grad; Landet var rigt paa ædle Metaller, Perler og Edelstene, aromatiske Røgelseurter m. m.; de store og seilbare Floder, der gjennemstrømme Landet, fremmede Omsætning og Handel; Seiladsen over de store Havbugter førte til Kundskab om Landene mod Vest, og saaledes aabnedes Handelen med Ægypten, hvor der plantedes Colonier, som indbragte Spiren til den Cultur, der siden udviklede sig her i en af de locale Forhold og de paafølgende historiske Begivenheder noget forandret Retning. Om Hinduernes Fremskridt i Kunstudvikling give endnu tilværende Mindesmærker os nogen Oplysning: de uforgjængelige Templer, nemlig, der findes udhuggede i selve Klipperne paa Zerne Elephanta og Salfette, ved Ellorah og mange andre Steder. Kunstfandens Forbindelse med og Udspring af den religiøse Sands viser sig her tydelig, idet Kunsten, saavidt vi kunne vide det, ganske og alene er tagen i Religionens Tjeneste. Deres Frembringelser ere imponerende ved det Store og Dristige i Planen, det Vel-

beregne for at gjøre Indtryk paa Sindet. Paa en uforgængelig Maade ere herved Sindbillederne paa Guddommen fremstillede; igjennem Diets Sands meddeles Religionens Lærdomme. Lige saa phantastiske som disse ere, er ogsaa Kunstens Fremstilling. Nogen Fuldkommenhed som Kunstværk kan man ikke tilkjende disse Mindesmærker. Malerie og Musik have neppe udviklet sig hos dette Folk til den Grad, at de kunne fortjene Navn af Kunst; derimod var Digtetkunsten i en ikke ringe Grad uddannet, i Harmonie med Folkets følsomme og svarmeriske Charakter, og understøttet af et rigt og høit udviklet Sprog. Mindesmærker om nogen Udvikling af Bygningskunsten i egentlig Forstand findes ikke fra hin tidlige Periode.

For at gjentage samlet: Den Culturperiode, som blandt Urculturerne bærer det ældgamle Indiens Navn, havde egentlig sit Sæde i en indskrænket Deel, den vestlige, af det vi nu med et almindeligt Navn kalde Indien, hvilket synes bekræftet deraf, at det her er de ovenomtalte Templer næsten udelukkende findes. Folkets Temperament var i Almindelighed blidt, stille og vindskibeligt, i høieste Grad resigneret, indtil Apathie; indesluttet; dertil, naar Anledning gives dem, fulde af krybende Falskhed, Løgn, List og Svig — Charaktertræk, der alle staae i Harmonie med Svagheden af deres Legemsbygning, der i Almindelighed er spinkel, fin og høielig. Mange Særheder er der ved dette Folk og dets Cultur. I mange Ting have de endnu i vor Tid bevaret Barndomsalderens Præg: de bære store Ringe i Næsen, belæsse Arme, Been og Halsen med Kjæder, Ringe og Perlesnøre; deres Castes Tegn bære de med stærkt iøinefaldende Farver indgnedet i Panden; deres Klædedragt er høist simpel baade i Form, Smag og Afvexling, ganske som de Folk der ikke have hævet sig meget over Wildhedsstanden; de indhulle eller indvikle sig i lange utilfskaarne og ushede Stoffer. De brænde sigene af de Døde, give sig selv hen til Døden paa Baalet, offre endog Mennesker, selv i vore Dage, paa mange Steder og forskjellige Maader. Deres religiøse Ceremonier og Feste ere i samme Smag. Overhovedet finder jeg megen Lighed hos dem med Mexicanerne, som disse skildres os af Cortes og hans

Ledfagere. Denne Lighed kunde man næsten finde betydningsfuld. Begge Steder ligge i samme Bredeparallel og ere hinandens Antipoder; de climatiske og andre Natur- og Localforhold have, om end ikke en fuldkommen, dog en vis Grad af Lighed; paa begge Stæder havde der dannet sig en Urcultur, som, hvad Asteferne eller Mexikanerne angaaer, ikke var ringe, i Meget endog beundringsværdig; den havde naaet sit Culminationspunkt, da Spanierne kom til Landet og fremstjyndede dens Deling og Opløsning. Alexander den Store var Indiens Cortes. Ligheden saavel i Culturen som i Folket, dets Charakteer og de locale Forhold synes at tyde paa et Sammenhæng, som jeg ikke kan forklare mig, Uttringen af en fælles Naturlov for Culturlevets Udvikling paa hele Jorden — tilfældigt er Intet. Men, for at ende min Resume: Ogsaa Indien savnede ikke i sin isolerede Beliggenhed det Tryk udenfra, den Rivning med andre Folk, som var nødvendig for at vække Liv og Rørelse og derved fremme Udviklingen. Der gaves krigeriske Stammer, Høilandets og Bjergenes Beboere, som, lokkede af Sletternes Frugtbarhed og deres Beboeres Rigdomme, fra Tid til anden brøde ind og forstyrrede Roligheden. Al høiere Værdom og Kundskab var udelukkende Præstestændens eller Brahminernes Eiendom; disses philosophiske Systemer, ophøiede i flere Retninger og vidnende om dyb Tænkning, vare imidlertid byggede paa falske Begreber, som Følge af deres Mangel paa Kundskab om Jordkloden, om Universet o. s. v. Derfor bleve deres Forestillinger om Guddommen, om Skabelsen, om Menneskets Bestemmelse og Alt hvad der hører til Theologien barnagtigt og Indbildningskraftens Værk alene. Alligevel er der Grund til at troe, at netop Philosophien er den Gave, Universalculturen skylder Indien Takken for; fra Indien bragtes den til Egypten og derfra til Grækenland. Indiens Gudelære og Mytther have efterladt sig Spor igjennem alle efterfølgende Culturer, deres Religioner og philosophiske Systemer, lige til vor Tid. Af andre umiddelbare Bidrag til Universalculturens Fremme er mig Ingen bekjendt, og Indiens Cultur er langt tidligere og fuldstændigere standset og forstenet end nogen anden Urcultur.

Jeg vender mig nu til Ægyptens Cultur. Var den indbragt fra Indien, har den vel i mange Træk bevaret Mindet om sit Udspring, men tillige taget en selvstændig Retning og et høiere Sving. Den Kundskab vi have om dens tidligste Historie er dunkel og forvirret. Der har været forskjellige Meninger om Veien, ad hvilken den er indført og om det Folk, ved hvilket Landet først er blevet coloniseret. Nogle have antaget, at dette er skeet ved Hinduerne, som ovenfor nævnt, Andre ved Phoenicierne, hvis mærkværdig høie Cultur og eiendommelige Handels- og Coloniseringsvirksomhed synes at række op i en endnu fjernere Oldtid, saa at selv Indien har beholdt Spiren til sin Cultur fra dem. Almindeligst antages det nu, at Ægypten er coloniseret fra Snden, altsaa fra Indien. En ældgammel af Præster (Brahminer) anlagt Stad Meroë, der har ligget i Æthiopien, det nuværende Sennaar, antages for at være det ægyptiske Riges og Culturs Bugge. Af denne Stad blev, deels ved flere Coloniers Anlæggelse i det Indre, deels ved Erobringer og Undertvingelse af enkelte Smaariger, en Stat af betydelig Magt og Anseelse. Senerehen vare Theben i Over- og Memphis i Mellem-Ægypten to mægtige Stater. Nomadiske Folkestammer (Hyksos) overvældede dem en Tid — hvorfra disse ere komne vides ikke; omsider fordreves de efter flere Aarhundreders Forløb og hele Landet blev forenet til een Stat, hvis Hovedstad blev det saa berømte og rige Theben, — „Staden med de hundrede Porte“ — hvis Ruiner endnu den Dag idag forbauser os ved en Storartethed, der uendelig langt overgaaer Alt, hvad sildigere Tider have frembragt i Bygningskunsten. Disse, igjennem et Tidsrum af maastee henved 4000 Aar vidunderligen vel conserverede Mindesmærker — en Omstændighed der maa skyldes saavel Climaforholdene som Jordbundens uvulkaniske Bestaaffenhed — vidne om den Høide, Culturen i denne Retning havde naaet. Det er ikke blot Storheden, det Gigantiske i Bygningernes Omfang og Dimensioner, der forbauser os, men tillige det Dphøiede og Tænkte i Plan og Anlag, den store Kunstfærdighed i at behandle saavel Masser som Materialet; den sorte Basalt f. Ex., hvis Haardhed og glasagtige

Sprødhed ingen Nutidens Kunstner vilde forsøge paa at beseire, findes anvendt i Mængde til Statuer, der ere behandlede med en Fuldendthed og Finhed som neppe i Marmoret kan opnaaes. Naar undtages den eiendommelige Stil i Sculpturen, som man falder den strenge, var denne Kunst ikke mindre udviklet end Bygningskunsten. Reliefer og Frescomalerier i Mængde zire Bygningerne, og idet de fremstille hele Krigs- og Triumphtog, Land- og Søslag; allehaande Scener af det daglige Liv, Huuslivet, Landlivets Synsler, Jagt, Skibsfart, Fester m. m., give de Efterverdenen en levende Forestilling om en Culturtilstand hos dette Folk, som i Meget ligner den, hvori Jordens meest cultiverede Folk i vor Tid befinde sig. Ideernes Rigdom og harmoniske Forbindelse i Compositionen, den rigtige Beregning af Forhold og Indtryk, de mathematiske Kundskaber, som Planen til og Opførelsen af de mange og saa storartede Bygninger, ja selv den blotte Anvendelse og Styrelse af den uhyre Mængde Mennesker, der brugtes herved, forudsætte — Alt vidner om, at der blandt dette Folk har været Mennesker, der vare i Besiddelse af forbausende Kundskaber. Agerdyrkning, al Slags Kunstflid, Handel o. s. v. stode paa et høit Trin af Udvikling hos dem. Af musikalske Instrumenter alene har man fundet Afbildinger af, troer jeg, over 50 forskjellige Slags.

I Videnskaberne, hvis Dykkelse synes udelukkende at have været forbeholdt Præstestanden, havde Ægypterne gjort store Fremstridt, navnlig i Astronomie og Geometrie. Herom, alligevel, saavel som om Philosophien, Sprogets Uddannelse, Poesien m. m. savnes al sikker Kundskab, da ingen Skrifter findes efterladte, og det Skriftsprog, man alene kjender fra dem, er høist ufuldkomment, Hieroglypherne nemlig, skjøndt det er udenfor al Tvivl at andre Skriftegn have været kjendte og brugte af dem; thi Grækerne fik Bogstavskriften fra Phoenicierne, og disse maae enten have faaet den fra eller givet den til Ægypterne, som de vare i Forbindelse med langt tidligere end med Grækerne.

Saa høit dette Folk havde hævet sig i de antydede Retninger, saa lavt stod det igjen i andre; og navnlig i Religionen

og i Statsindretninger samt hvad der hører til Samfundsforsholdenes Ordning, der minde om Menneskeslægtenes Barndomsalder; dog maa man hvad de to Sidste angaaer tilføie et „maaskee“, thi at Folket under dem har udviklet en overordenlig Dngtighed og været i Besiddelse af alle et høitciviliseret Livs Goder, er dog et Beviis for Institutionernes Hensigtsmæssighed og Harmonie med alle indre og ydre Forhold, navnlig Tilstanden hos den øvrige dem bekjendte Deel af Menneskeslægten og de dem omgivende Nationer. Herodot kalder Ægypterne det meest oplyste og det bedste Folk paa Jorden. Folket var, som hos Hinduerne, deelte i Kaster, der hver havde sit Kald og sine Sysler. Præstestanden var den styrende Stand; fra den udgik i Religionens Navn Forskrifter for Alt lige til det huuslige Livs Skikke. Gudsdyrkelsen var polytheistisk og symbolisk, som hos alle Folk i Menneskeslægtenes Barndomsalder. Dyr adspurgtes; mange Dyr, som Tyren, Ratten, Hunden, Krokodilen og flere vare hellige og vistes Dyrkelse, hos Hinduerne fandt noget lignende Sted, og den samme Tanke, at frede om nyttige Dyr og Planter ved Helliggjørelsen, gjenfinde vi hos Sydhavsbørnes Beboere i deres „Tabu“. Troen paa et Liv efter Døden var fremherskende; men om denne Troes videre Udstrækning, om Troen paa et eneste Høiestevesen, som Verdens Skaber og Opholder, fort, om den høiere Gudskundskab hos de Bise eller Præsterne — hvad den har været, derom have vi nu ingen sikker Kundskab. Rimeligt er det, at der har hersket en Folketro, en Religion for Folkets store Masse, afpasset efter deres almindelige Aandssevner og lempet efter deres Forestillinger, med Hensigt at berolige den og tillige være et Mittel til at holde den i Tømme — at der har hersket en saadan og tillige en høiere Lære, som var de Bise eller Præsterne alene bekjendt. Berøringen med Asiens Folkeslag, blandt hvilke Troen paa en eneste Gud allevegne skinner igjennem det brogede Virvar af Forestillinger om Verden, dens Ophav og dens Styrelse, maa have bragt denne Tro til Ægypten, dersom den ikke allerede, som den naturligste for Mennesket, oprindelig fandtes der.

Udenfor al Tvivl tør man antage, at en anden Urcultur end Indiens er stødt sammen med denne i Ægypten, og Blandingen af disse to har, i Forening med Landets og Beboernes Eiendommeligheder, fremkaldt den særegne ægyptiske Cultur, der siden blev forplantet til Grækenland. Denne anden Urcultur skulde da være den, der udviklede sig hos Menneskeslægtenes Urstamme, i Landene ved Euphrat og Tigris. Dersom man kan antage, at det var her, et Sted i disse af Naturen saa begunstigede Egne, at Mennesket først hensattes af Skaberens, saa er det ogsaa rimeligt at slutte, at ligesom den hele Menneskeslægt er udgaaet fra dette Punkt, saaledes har ogsaa den første Cultur udviklet sig her. Efterhaanden udbredte Menneskene sig over det vestlige og sydvestlige Asien, hvor den rigeste Jordbund, den skønneste Himmel, Alt forenede sig for at fremme Folkeformerelsen og Culturudviklingen. Af alle de Lande han kjendte, siger Herodot, var Babylonien meest skicket til Agerdyrking. Under disse gunstige Forhold bevarede Menneskeslægtenes Urstamme den legemlige Skjønhed, der udmærker den fremfor alle Racen. Temperamentet var livfuldt, Phantasien og Følelsen varm. Kampen med Naturen var opmuntrende og ansporende, ikke kuende og trættende for Aand og Legeme. Her kan Agerdyrkerens, Nomadens og Jægerlivet samtidigt have dannet sig og ved gjensidig Indvirkning have vækket Aandens Evner i alle Retninger og befordret dens hurtige Udvikling; ja Sølivet og Skibsfarten maatte formedelst Middelhavets Nærhed snart blive Mennesket bekjendt og føie sit Element til de øvrige i Udviklingen.

Saa langt tilbage i Urtiden som Traditionerne gaae, finde vi hele denne Deel af Asien befolket lige til Søfjsten. Menneskene havde samlet sig i Stæder, givet sig under en Enkelts Styrelse og underkastet sig et ordnet Samfundslivs Love. Ved Krige dannedes større Stater. Patriarchens Myndighed afløstes af Høvdingens eller Kongemagten, meer eller mindre indskrænket af et Senat, Folkesamling eller deslige, og med Rigets Udvildelse ved Erobringer fulgte tilsidst Magtens Overgang til Despotiet, hvilken Statsform er bleven som en vedvarende

Eiendommelighed for den største Deel af Asien. Den her i korte Træf skildrede Gang i Udviklingen er den naturlige for Mennesket allevegne paa Jorden, og der er ingen Grund til at antage at Uddannelsen til Nation og Stat ikke skulde have taget denne naturlige Gang i Asien.

Hvor lang Tid Menneskeslægten har behøvet, for, under de gunstige Forhold, hvori den befandt sig, at have sig op til den første Culturtilstand, lader sig ikke angive, end ikke fra de Exempler paa den gradvise Stigen fra det laveste Trin vi have lært at kjende fra Amerikas, Nyhollands, Tahaitis o. s. Opdagelse. Om Tiden, paa hvilken disse Verdensdele ere blevne befolkede, vide vi nemlig Intet, og Forholdene, under hvilke Mennesket der har levet, kunne om end tilsyneladende de samme som eller meget lignende dem i Asien, dog i visse for Udviklingen væsentlige Dele være forskellige; en væsentlig Forskjel er saaledes Savnet af Huusdyr: Hesten, Oxen, Faaret, Æslet, Kamelen o. s. v. Dværgavlens, Nomadelivet, dette vigtige Led i Udviklingen til Cultur, savnede Mennesket i den nye Verdensdeel saagodtsom ganske.

Holde vi os til, hvad der er almindelig antaget, at der er forløbet et Tidsrum af omtrent 6000 Aar siden Verdens Skabelse, det vil sige, siden Mennesket fremkom paa Jorden, og antage vi, at de ældste Traditioner gaae saa langt tilbage i Tiden som imellem 2 og 3 Tusind Aar før Christus, saa faae vi henved 2000 Aar imellem Skabelsen og det Tidspunkt, da den Culturtilstand havde dannet sig, som Traditionerne skildre — et Tidsrum, der synes stort nok til at Menneskeslægten har kunnet formere sig tilstrækkeligt til at udbrede sig over en stor Deel af Jordkloden og Raceforskjellen havt Tid til at danne sig og vinde Fasthed. Det samme lange Tidsrum har været tilstrækkeligt til at Mennesket, paa de til Culturudviklingen af Skaberen bestemte gunstige Steder, de omnævnte Dele af Asien nemlig, har kunnet gjennevandre de første Stadier og have sig op til det Trin, hvorpaa vi finde det i de tidligste Traditioner. Den mosaiske Historie for dette Tidsrum indtil Abrahams Tider kan ikke tilfredsstille Naturphilosophen, hverken i

dens Heelhed, hvori store Huller forekomme, eller i dens Enkelt- heder, hvor der tillægges Mennesket en Revealder, der strider imod Fornuften og al Erfaring, og hvor Skaberen, den alvise og almægtige Gud fremstilles med menneskelige Svagheder, som famlende i sit Arbeide, stuffet i sine Planer og Forventninger, som „angrende“ og „fortørnet i sit Hjerte“. Den naturhistoriske Forsker, Naturphilosophen, behøver ikke at tvivle om eller negte Guds umiddelbare Indgriben, hans Styrelse, fordi han, ved Betragtningen af Altings Sammenhæng i den hele Natur, opdager Love, der forklare ham Udviklingen paa en følgeret og naturlig Maade.

Fra den nævnte Egn i Asien, som Centrum, er da baade Menneskeslægten's Udbredelse og dens første Cultur udgaaet i Radier til alle Sider, afbrudte paa deres Veie af naturlige Hindringer, eller tabende i Intensitet, jo videre de spredte sig. Hvilke Steder, Nationer og Riger, der i denne Egn havde dannet sig, naar og hvorledes, er det ikke muligt at angive med nogen Sikkerhed. Mange Stæder og Nationer nævnes; det ene store Monarchie afløser det andet; Assyrien, Babylon, Medien og Ægypten kæmpe med hinanden, ja endog Krigstogte til Indien omtales i hine mørke Tider; men Tidsfølgen i disse Kampe og Begivenheder er i høj Grad forvirret og modsigende, alle Forsøg paa at bringe Orden og Klarhed heri ere mislykkede hidtil og store Huller af Mørke blive tilbage. Man har i den nyeste Tid opdaget en Klippe i Nærheden af Beirut med en Indskrift, der beretter Kong Rameses' Seier m. m.; man har i Babylons og Ninivehs Ruiner fundet Murstene med de Kongers Navne, under hvem Bygningerne opførtes: de have ikke oplyst stort andet, end at disse Konger engang have levet. Jeg maa derfor i den følgende korte Oversigt indskrænke mig til, blot at nævne de fremragende Folk og Stater, der ere meest bekjendte som Culturens Bærere og Udbredere i hine mørke Tider, nævne dem i den Orden, jeg med Hensyn baade til deres Indflydelse paa Culturen, og til den Ælde jeg troer man kan tillægge dem, finder den rette.

Phoenicierne fremtræde meget tidligt som et ved sin

udbredte Handel og Søfart navntundigt og magtigt Folk. Ved deres Caravanhandel til Lands og ved Seiladsen fra det røde Hav og den persiske Havbugt til Indien og Ceilon holdt de en stadig Forbindelse vedlige imellem alle den cultiverede Verdens Lande, Indien, Babylon og Ægypten. De omseilede Middelhavet uidentviol først af Alle, anlagde Colonier allevegne, som de kom frem: paa Cypren, Creta, Sicilien, Sardinien, Corsika, Marseille i Frankrig, flere andre Steder paa Italiens Kyster, paa Spaniens Kyster, seilede igjennem Strædet, nord-
 efter langs med Kysterne til Scillys Ær, hvorfra de hentede Tinnet, trængte maaskee endnu videre frem og ind i Østersøen, hvis Hav var dem et kostbart Handelsprodukt. Irælænderne paastræbe at nedstamme fra Phoenicierne. Allevegne, hvor de kom hen, og især hvor de plantede Colonier, maae de have nedlagt de første Spirer til Cultur, og heraf forklæres det, at alle de Steder, hvor Grækerne og Romerne siden kom hen, fandtes der Folk, som allerede havde gjort de første Skridt ud af Vildhedsstanden og tilegnet sig nogen Cultur, om end kun i en ringe Grad. Hvor vidt Phoenicierne selv vare fremskredne i Culturen, derom vidne deres rige og magtige Stæder: Sidon, Sarepta og Tyrus, deres vidtudbredte Handel og Skibsfart, de dem tilskrevne Opfindelser, hvoraf Regnekunsten, Bogstavskriften og møntede Penge især bør nævnes. Om dette Folks Historie vides iøvrigt kun meget lidt.

Af store og magtige Nationer i denne Deel af Asien nævnes Assyrer, Baktrier, Meder og Babylonier. Paa Abrahams Tider var Landet om Euphrat stærkt befolket, og mange Stæder nævnes, som hver havde sin egen Konge, en Tilstand, der ganske ligner Negerfolkene i Afrika endnu i vore Dage. De samme Krigs- og Røvertog herskede blandt disse Smaa-
 konger, som endnu imellem Negerstammerne. Maaskee var det omtrent 500 Aar før Abraham at det store assyriske Rige stiftedes og Staden Niniveh blev anlagt. Høist usikker er imidlertid Tidbestemmelsen herom saavel som om Rigets Undergang og Stadens Udslæggelse. Gibbon omtaler en af Belleius Pater-
 culus anført gammel Tidsregning, efter hvilken Assyrer, Meder,

Berfer og Macedonier regjerede over Asien i 1995 Aar fra Stiftelsen af det assyriske Rige ved Ninus og til Antiochus blev undertvungen af Rømerne. Da dette Sidste tildrog sig Aar 189 før Christus, maa det Første henføres til Aaret 2184 før Christus. De astronomiske Observationer, som Alexander fandt i Babylon, gif endnu 50 Aar længer tilbage i Tiden. En Forfatter i vore Dage, den nyeste maaskee, Oberst Rawlinson ansætter Tiden til imellem det 22de og 23de Aarhundrede f. Chr.

Et andet mægtigt Rige i denne forhistoriske Periode, var det babyloniske efter dets Hovedstad Babylon, hvilket Moses gjør til det ældre af de to, skjøndt Ninivehs Dronning Semiramis nævnes som den der byggede Babylon — Andre mene gjenopbyggede det — med en overordentlig Pragt. Men det var især efter det assyriske Riges Undergang, da Babylon var bleven Hovedstaden for det herskende Rige i denne Deel af Asien; at Staden hævede sig til en Størrelse og Pragt, som efter Beskrivelserne, man har derom, aldrig har havt sin Lige. London med sine halvtredie Million Indvaanere kommer den ikke nær i Størrelse; Babylon var bygget i en Kvadrat, der havde en Omfreds af 55 engelske Mile, den havde altsaa et Gjennemsnit af næsten $3\frac{1}{2}$ danske Mile, Muren, der omgav Staden, siges at have havt en Tykkelse af 90 Fod og en Høide af 370 Fod.

Paa Ruinerne af det babyloniske Rige hævede sig atter et tredie, Berfer=Riget, som efterhaanden underlagde sig den hele civiliserede Deel af Verden og blev det første Universalmonarchie i Historien, indtil det i Kampen med den i Grækenland opblomstrende Cultur, under hvilken det opfyldte Befrugtingens og Forplantningens store Naturlov, sank i Gruset, efterladende sig, ligesom Ægypten, Ruiner, der endnu den Dag idag vække vor Forbauselse og Beundring. En kort men glimrende Gjenfødelsesperiode endte atter med et Fald, og derpaa reiste sig igjen en Stngge af det mægtige Berferrige, som endnu frister en usikker Tilværelse som en selvstændig Stat.

Med Berfer=Riget havde den asiatiske Cultur culmineret,

med det gif det under og gav Plads for den europæiske. En Forstening indtraadte i Folkenes Sæder og Skikke, saa at vi endnu hos alle Asiens Folkeslag, som Traditioner og Historien nævne og skildre os, gjentjende ikke blot Charakterens Grundtræk, men ganske det samme Liv, de samme Sæder og Skikke bevarede fra hine tidligste Tider. Selv Religionen har hos Hinduerne, Jøderne, for en Deel ogsaa hos Perserne og flere østlige Folkeslag vedligeholdt sig paa indre Schismer nær; andre fremmede Religioner have ikke formaaet at fortrænge den, skjøndt Islamismen ved Sværdets Hjælp har vundet stor Udbredelse iblandt dem.

Jødefolket har jeg i denne Skizze ikke omtalt, fordi det i Culturhistorien ikke spiller nogen Rolle i egentlig Forstand, skjøndt Mose Lære og det jødiske Folks Historie, som Grundlag for Christendommen, danner et Træk i Menneskeslægten's Udvikling, der vistnok er af den høieste Betydning. Længer hen vil jeg imidlertid finde Anledning til at give et Omrids af dette mærkværdige Folks Historie.

Ogsaa Schytherne — maaskee et, alle vildere Folkeslag betegnende, almindeligt Navn ligesom Grækeres og Romeres „Barbarer“ — optræde i den tidligste Historie og Tradition. Deres Rolle i Culturhistorien var imidlertid kun den, at tjene Culturen som Incitament, som en Hvæssesteen; de afgave det Træk udenfra, der tjener til at spænde Kraften. I deres Sæder, saaledes som Herodot har skildret dem, gjentjender man vore nordiske Forfædre ganske, de gjorde sig Drickekar af deres dræbte Fjenders Hovedskaller; ved Afslæggelsen af et Løfte om Bistand i Krig, ridsede de sig i Huden og lode nogle Draaber Blod dryppe i en Skaal fyldt med Drik, og drak derefter Alle af den blodblandede Drik; deres Konger og Helte begrove de ganske paa samme Maade som her i Norden i den fjerne Oldtid. Blandt Schytherne vare ogsaa Menneskeædere, siger Herodot. Overhovedet passer Skildringen paa de fleste vilde og krigeriske Folkeslag, man siden har lært at kjende.

Ville vi nu i saa og korte Træk skildre den Cultur, Menneskeslægten i denne lange Periode, der indeslutter de skildrede-

forskjellige Urculturer, havde hævet sig til, da finde vi, at den i mange Retninger har naaet en meget høi, maaskee den høieste Grad af Udvikling. Saaledes var Agerdyrking og Alt, hvad dermed staaer i Forbindelse, bragt til den høieste Fuldkommenhed; Gartnerkunsten ikke mindre, og Sandsen for Naturens Skjønhed var saa uddannet som nogensinde siden. Om Babylonierne og Perserne vide vi, at saavel Kongen som Rigets Store havde Lustskove eller det vi nu kalde engelske Parkanlæg af saa stor Udstrækning, at en Deel af en saadan Park tjente til Dyrehauge, hvori Bildtet jagedes til Hest, medens en anden Deel var indhegnet til Blomster- og Frugthauge, hvor de skjønneste Blomster og de fineste Frugter dyrkedes med den meest fuldendte Kunst. Prægtige Træer af alle Slags prydede disse Parke, som man kaldte „Paradiser“, og vare ordnede i Skovpartier og Trægrupper med den høieste Smag; en meget yndet Gruppe var den som kaldtes quicunx eller quincunx. Allerede Semiramis' hængende Hauger ere omtalte i Historien med Beundring.

Ikke mindre uddannet vare Bygnings- og Billedhuggerkunsterne. Stæderne Babylon, Ecbatana, Susa og mange andre indesluttede de skjønneste og prægtigste Paladser, hvis Storartethed i Plan og Dimensioner, hvis ædle Stil, hvis kostbare Materiale, den Rigdom af Sculptur og pragtfuld Udziring af enhver Slags, der var ødslet paa dem, overgaaer Alt, hvad Mennesket i tidligere Tider har frembragt. Om Ægypternes Theben har jeg allerede talt. De Sculpturer, der ved Udgravningen af Minivehs Ruiner i den allernyeste Tid ere komne for Dagen, have megen Lighed med Ægypternes. De forestille Krigs- og Triumphtog m. m. Sphinx-Figuren, eller en Forening af et Menneskes Overkrop med et Dyrs Underkrop, forekommer ogsaa her meget hyppigt, med den Forskjel, at den her er en Tyr istedetfor Løven hist, og Menneskefiguren er en aldrende Mand med langt Skjæg og en Konge- eller Præstehue paa Hovedet. Maaskee er det her Symbol paa Visdom og Styrke, som Menneskets høieste Egenstaber. Marmoret er behandlet med stor Kunstfærdighed; men Bygninger ere ikke fundne som kunne

maale sig med Ægypternes i Storhed og Pragt. Af Persernes Stæder nævnes fremfor alle Persopolis. Kongens Palads her, opført af Darius Hystaspes ved ægyptiske Bygmestere, var omgivet af tredobbelte Mure, hvoraf en var omtrent 90 Fod høj; Portene vare af Metal; utallige Colonner, nogle af 70 Fods Høide, og saa tykke at tre Mand knap kunde omspænde dem, altsaa omtrent 3 Alens Gjennemsnit; uhyre Marmorblokke, zirede med Basreliefer, der indeholdt en uendelig Mængde Figurer; underjordiske Gange, hvori der var Gjæmmesteder for umaadelige Skatte af Guld og Sølv. Her var ogsaa Begravelsesstedet for den kongelige Familie, hvis Lig bleve hensatte, hvert i sit Gravsted, udhugget i et Marmorbjerg, i Rader, den ene over den anden, i en forbausende Høide. Iøvrigt stod i Persien Kunsten ikke i Religionens Tjeneste, saaledes som i Ægypten, da Perserne efter deres Religion ikke benyttede Templer, Altære og Statuer eller Gudebilleder.

At Kunstfliden ligeledes har staaet paa et høit Trin, derom vidner den Pragt og Luxus, der herskede i Kongernes og de Stores Levemaade, foruden at saa prægtige Bygningers Opførelse og Udziring allerede forudsætter en stor Fuldkommenhed i mange Arbeider og Haandværker. Saaledes beretter Herodot, at Mændene klædte sig i prægtige Stoffer, bare Signetringe med udstaarne Stene og gif med zirlige Spadsferestokke, hvis Knap var en udstaaren Fugl, en Frugt, en Blomst eller Sligt; de duftede af vellugtende Salver (Pomade). Kostbare vævede Tæpper bedækkede Gulvene i deres Værelser. Perler og Edelstene vare almindelige Smykker for de Rige og Store. Guld og Sølv vare i største Overflodighed, ikke alene møntet i Penge, men forarbejdet til alle Slags Huusgeraad. Naar Kongen var paa Reiser, førtes Drikkevandet til ham med i Toget, paa store Sølvkar. Overhovedet herskede der i Kongens Levemaade og Hofholdning en overordentlig Luxus. Han drak intet andet Vand end fra et vist Sted, Choaspes; hans Vin maatte vare fra Chalybon i Syrien, Hveden til hans Brød fra Colien, Saltet til hans Bord fra Ammons Tempel i den afrikanske Ørk. Paa de fremmede Navne nær, giver vor Tid ogsaa Ex-

empler paa en lignende Luxus. Satraperne eller Statholderne i Provindserne efterlignede heri Kongen. Ved Kongens Hof bespistes daglig over 15 Tusind Mennesker. Statholderen af Babylon, rigtignok den rigeste Provinds, havde i Indkomster daglig en Skjæppe (Gibbon siger en „bushel“, det er to Skjæpper) Sølv, foruden Naturalproducter for hans Hofholdning. I hans Stutteri var der 800 Hingster og 16000 Hopper. Han holdt saa mange Jagthunde, at 4 Landsbyer maatte, istedetfor Skatter, levere Føde til dem. Til denne Grad var Luxusen stegen hos Perserne, gik fra dem, især efter Alexanders Tog, over til Grækerne og fra dem til Romerne; den tog sit Navn fra Asien og er vedbleven som et eiendommeligt Træk i Asiaternes Charakter. Den fulgte med Despotiet, som tilegnede sig Frugten af den store Masses, Folkets, Flid, for, ved at indhylle sig i Glandsen af en umaadelig Pragt, at indgynde Undersaatterne en til guddommelig Dyrkelse sig nærmende Uefrøgt.

Handelens og Skibsfartens Blomstring er allerede omtalt, da jeg berørte Phoeniciernes Historie. Dette Folk satte alle Vestasiens Nationer i Forbindelse med Ægypten og Indien. Dets Skibe seilede endog fra det røde Hav rundt om Afrika og kom efter henved 3 Aars Fraværelse tilbage til Ægypten igjennem Gibraltarstrædet. Det var paa den ægyptiske Konge Necho's Befaling, at Phoenicieren Hanno foretog denne Reise, bekjendt under Navnet Hannos Periplus. Jeg har for nogle og fyrgetyve Aar siden læst den paa Spansk: el periplo de Hannon, af Campomanes, fra det kongelige Bibliothek; om den var et blot og directe Uddrag af Herodot, eller om den tillige indeholdt Forfatterens egne Bemærkninger, kan jeg nu ikke sige. Phoeniciernes egne Skibe vare saa vel indrettede, at Xenophon anfører et phoenicisk Skib som Exempel paa, hvorledes et indskrænket Rum, ved en klog Fordeling, kan paa bedste Maade benyttes. Der ligger meget heri til at berigtige vore Forestillinger om hin Oldtids Skibe, thi selv vor nærværende Tids Handelskibe af de lavere Classer vilde ikke kunne frem-

kalde en Uttring, som den anførte, af en saa dannet og erfaren Mand som Xenophon.

Malerkunsten og Musikken kunne neppe være blevne tilbage for de andre Kunster i Udvikling. Det mere forgjængelige i deres Natur har ikke tilladt Opbevarelsen af Mindesmærker om dem, som om Bygnings- og Billedhuggerkunsten. Og dog have vi nogle Saadanne: Ægypternes Frescomalerier og Etruskerne's Vasen, give os paa eengang Beviset for at baade Malerkunsten og Musikken have været bekjendte og naaet en betydelig Grad af Udvikling hos Arculturens Folk, idet de give os Afbildninger af mange Slags forskjellige musikalske Instrumenter; ved Basreliefernes Krigs- og Triumphtog savnes aldrig Musikanter med deres Instrumenter. Hos Sæderne var ogsaa Musikken kjendt, flere Instrumenter nævnes i deres Historie, og Kong David ordnede Kirkemusikken og Chorene (Musikken ved Gudstjenesten i Templet); han var selv en øvet Musiker. I de os fra den indiske Culturperiode efterladte Digte saavel som de jødiske religiøse Digte i det gamle Testament, have vi Prøver af Arculturens Digtetekunst. Metriken, Versbygningen, hvordan denne er og hvorledes den har udviklet sig, kjende maaskee de lærde Orientalister; af Oversættelserne kan man ikke dømme herom; men Digtetekunst og Musik have jo stedse fra Begyndelsen af staaet i nøie Forbindelse med hinanden.

I Alt, hvad der hører til sandelig Nydelse og Forstjønelse af Livet, hvortil selv Religionen, ved de indstiftede Forsinstelsesfester, bidrog, var saaledes Menneskeslægten vidt fremskreden; og neppe tilbage heri for de sildigere Tider. Hvad derimod Videnskaberne angaaer, da stemme Fremskridtene heri, forsaavidt som vi, med vor ringe og usikre historiske Kundskab kunne dømme, ganske med Menneskeslægten's fortere Levetid paa Jorden. Videnskab er Indsigt i Naturens og Universets Love. Astronomie, Mathematik, Physik, Lægevidenskab, Chemie, Geognosie, Botanik o. s. v. ere Alle kun Afdelinger eller Grene af den samme ene Videnskab, hvis Maal er den menneskelige Aands Opfatten af Naturens evige Love, for igjennem den at nærme sig sit Ophav, sin Skaber, hvortil den drives af en den iboende

uimodstaaelig Trang eller Kraft. Det er saaledes at Religion og Videnskab staae i Forbindelse med hinanden og smelte sammen til Eet. Universets reneeste og fuldkomneeste Afspeiling i den menneskelige Aand er den reneeste Tilbedelse, er Oploftelse til Skaberen. Her skulde vi da allerede skimte den Traad, der fører os til Forestillingen om en Jordelivets Universalcultur. Videnskaben overlever Alt og voxer fort igjennem Slægterne; alt Andet, hvad vi kalde Cultur, er forgjængeligt og verxlende, en Kamme alene for den sande Landskultur.

Det falder let i Sinene, at saalænge Mennesket end ikke kjendte Jordklodens rette Figur, saalænge kun en ringe Deel af dens Overflade og dens Producter var det bekjendt, maatte Indsigtten i Naturens Huusholdning og Lovene for den være indskrænket og ringe. Til denne Indsigt nærmer Menneskeslægten sig kun igjennem lang Erfaring, lang Betragtning af Naturen i dens enkelte Dele og disses Sammenhæng. En umaadelig Mængde af Materiale eller Stof til Tænkning skulde samles, undersøges, prøves og ordnes, mange Hjælpe midler opfindes til at forøge saavel Sandsernes som Tænkningens Kræfter, Rikferten f. Ex. og den høiere Regnekunst. Den ene Slægts vundne Kundskab gik i Arv til den Anden, som byggede videre paa den, rettede Bildfarelser i den og atter efterlod det forøgede Fond til en Tredie, og saaledes fort fra Slægt til Slægt igjennem Aartusinder, lige fra hvad vi kalde Verdens Begyndelse. Naar vi sammenholde dette med Menneskeslægts Udspring fra et eneste første Par, dens gradvise Udbredelse over Jorden, Culturens Udvikling og langsomme Udbredelse: saa-maa det blive os klart, at alt dette er skeet efter den beundringsværdigste Plan, i den naturligste Orden og Sammenhæng, og at Skaberens Plan med Mennesket gaaer ud paa noget langt Høiere end det enkelte Menneskes Liv og Skjæbne alene. Dog, dette er her en Digression.

Geometrien var Ægypterne tidlig bekjendt; Tallene og Regnekunsten, dette Aandens mægtige Redskab, havde Phoenicierne længe været i Besiddelse af; Begge maatte snart finde Anvendelse i Astronomien, hvori fornemmelig Chaldaerne eller

Babylonierne skulle have gjort ikke ubetydelige Fremstridt. Saaledes skal der paa Belus-Templets Taarn have været et astronomisk Observatorium; man beregnede Solformørkelser, grupperede Stjernerne og gav dem Navn. m. m. Men i alle Videnskabens Grene var Mennesket endnu ikke kommet videre, end til hvad vi nu vilde kalde de første Begyndelsesgrunde. Derom troe vi at have forsaavidt Vished som vi af Historien kjende Videnskabens Udvikling hos Grækerne, der hentede deres første Kundskab hos Egypter og Perser; og dog — giver dette ikke fuldkommen Vished, hvorom Mere siden.

Præstestanden var allevegne udelukkende Besidder af disse høiere Kundskaber. Det stille, affondrede Liv, den førte; dens stadige Bestjæftigelse med Tænkning over høiere Gjenstande — dette gjorde den ogsaa fremfor Andre skiftet til Sagttagelser og Betragtninger over Naturen. Resultaterne heraf holdt den hemmelig for den store Masse, for Folket, hvis store Fleertal dog ikke vilde kunne fatte dem. Mennesket kom tidligt til Erkjendelse af Nødvendigheden af at have en fast Tro at støtte sig til, saavel for sin egen Sindro, som for at have en høiere Bestyttelse for Samfundslivet, end den som Love af blot menneskelig Oprindelse kunne give. Mange af de første Lovgivere tillagde ogsaa deres Love en umiddelbar guddommelig Oprindelse, som Moses, Numa o. A. Allerede i den laveste Tilstand, den vi kalde endnu Wildhedsstanden, har man overalt fundet enkelte Mænd, endog Qvinder, der stode i Anseelse som Viismand, Besværgere, Spaamænd, Regnfremkaldere, Troldmænd, Rager o. s. v. Heraf uddannede sig efterhaanden en Præstestand: Brahminer, Bonzer, Mager, Propheter, Druider o. s. v.; den bragte System i de Folket givne Forskrifter, dannede en Religion, en ordnet Gudsdyrkelse, afpasset efter Folkets Eiendommeligheder, Gudelæren svarende til dets barnlige og sandfelige Forestillinger, Gudsdyrkelsen bestaaende i tomme eller ogsaa symbolske strengt paabudne Ceremonier; Bønner og Offeringer; Templer, efterhaanden prægtigere og prægtigere opførtes til Guderne Forherligelse; Offerfeste indstiftedes og benyttedes tillige klogeligen til Folkets Udspredelse og Forlystelse. Meget heraf

har bevaret sig lige til vor Tid, især i den catholiske Kirke: de samme Folkeforlystelser i Religionsfester og Valfarter, Helgenmirakler, Pragten i Gudsdyrkelsen; lige til Røgelsekarret og Bievandet minde os om Oldtidens Hedenskab. Saa dybt rod-fæste de religiøse Begreber og Skikke sig i Menneskets Aand. Fra min Barndom mindes jeg endnu, at det, meest blandt Almuen, var Skik at forse sig for Bryst og Bænde ved Indtrædelsen i Kirken saavel som ved flere andre Leiligheder; Barne-pigen slog Kors over mig, naar hun bragte mig til Sengs og tildækkede mig. Den catholiske Skik var ikke fortrængt af Reformationen efter 300 Aars Forløb. Der skal lang Tid og mange Kampe til at fortrænge en herskende Religion og om-danne gamle Skikke og Sædvaner.

Begrebet om et Høiestevæsen, om dets Eenhed, dets Personlighed, om Gud som Verdens Skaber og Opholder er ligesaa gammelt paa Jorden som Mennesket — Polytheismen kom senere, den er en Forvildelse heraf. Det er den naturligeste og simpleste Forestilling, og vi spore den igjennem Hinduernes, Ægypternes, Persernes og senere Grækernes og Romernes Religioner. Hos Nomaden Abraham var denne Tro endnu levende i sin oprindelige Reenhed, og gif fra ham i Arv til hans Efterkommere, Jødefolket, hos hvilket den ved Moses blev fornyet og befastet ved Love. Menneskeslægten formaede ikke, med sin endnu saa ringe Kundskab om Jordkloden, om Universet og om Naturen i det Hele, at danne sig en Verdensanskuelse, hvorved det enkelte Menneskes Skjæbne var indordnet under den hele Menneskeslægts og denne atter som Led i Universet, hvorved den Gaade, som det vi kalde „det Onde“ stedse var Mennesket, alene kan løses. Man forklarede sig denne Gaade paa forskjellige Maader: Perserne f. Ex. ved at antage to Væsner som de Styrende, det ene, det gode Væsen, Ormuzd, det onde Væsen Ahriman; Ægypterne og efter dem Græker og Romere ved at antage mange Guder, som hver havde sin Virkefreds og ofte laae i Uenighed og Strid med hinanden. Ad Tænkningens naturlige Veie kunde Mennesket, paa det Kundskabstrin, det da stod paa, ikke

komme videre, ligesaa lidt som det senere lykkedes for Grækenlands Philosopher, skjøndt Lyset begyndte at oprinde for dem.

Troen paa et Liv efter Døden synes at være Mennesket lige saa eiendommeligt og at være ligesaa tidlig vakt i dets vaagende Aand som Troen paa Gud. Det første Dødsfald iblandt Menneskene, har man meent, var nok til at henlede Tanken derpaa. Men dette er ikke nok. Kan man troe, hvad nogle Opdagere have berettet fra deres Reiser, at Mennesket kan staae Dyret saa nær, at end ikke det ringeste Spor til Gudsbevidsthed findes hos det, saa vil Synet af det døde Menneske ikke opvække andre Forestillinger hos det end hos Dyret. Aanden maa være vakt, før noget oversandseligt Begreb kan danne sig, og denne Vækkelse, skjøndt den ifølge Menneskets Natur useilbarlig maa komme, kan efter de locale Forhold kræve meer eller mindre Tid. Hvor Vækkelsen har fundet Sted, der vil upaatvivlelig baade Gudsbevidstheden og Tanken om en fortsat Tilværelse efter Døden opstaae samtidig med hinanden. Forestillingerne om dette Liv hiinsides Graven have naturligviis været forskjellige, dog gives der to Træk, de Alle have tilfælles, det ene, at Livet efter Døden var et bedre, et fuldkomnere, frit for dette Livs Trængsler og rigere paa de Nødder, som Enhver efter sin Smag og sine Forhold satte Priis paa; det andet var Forbindelsen imellem dette og det tilkommende Liv, saaledes at Menneskets Skjæbne hisjet var afhængig af dets Vandeler paa Jorden.

Moralphilosophien, Læren om Pligterne imod sine Medmennesker, var i denne Periode fuldt uddannet, og bærer Præget af, saavel det meest omfattende praktiske Studium af Mennesket og de menneskelige Forhold, som den dybeste Tænkning og en ædel, ophøiet Aand. Hvor megen Visdom indeholder ikke Mose Lære og Lovgivning; ogsaa skulde Confucius og Zoroaster have en beundringsværdig Morallære. Sæderne, skjøndt Traditionen og Historien give os mange Exempler paa stor Forvildelse, der dog synes tagne hos de i Culturen mindre fremskredne Folk, kunne vi derfor neppe have Grund til at forestille os mindre rene og milde end selv i vore Dage, med saadanne Undtagelser,

som Religionen, Climatet eller Folketemperamentet og de store krigeriske Bevægelser, der, som en Naturnødvendighed for Culturens Udvikling og Udbredelse, betegne Perioden, paa en naturlig Maade maatte foranledige. Borgerlige Love vare givne, Dyrigheder og Domstole til at vaage over deres Opretholdelse vare indstiftede.

Det var fra Præstestanden at saavel Religionens Lærdomme og Forrifter som Moralens Bud og de borgerlige Love udgik; ogsaa var Folkeopdragelsen i dennes Hænder. Den besad derved stor Magt og Anseelse, som den benyttede til at gribe styrende ind i saavel Stats- som Folkelivet, og Religionen var saaledes fornemmelig et Middel til Samfundslivets Beskyttelse. At denne Stand med Skinsyge vaagede over sin Magts Bevarelse, var naturligt. Selv Kongerne, der ofte skyldte den deres Opføielse, maatte bøie sig for den; men Strid imellem disse to Magter i Staten kunde ikke udeblive, og Kongemagten blev tilsidst den seirende, og det var da ikke sjeldent at dette blev Forbudet paa Statens Opøsning. Zoroaster, Persernes store Prophet, som af Nogle antages at have levet over 1500 Aar før Christus, altsaa paa Mose Tider, om ikke før denne, indstiftede hos dem Magerne, som Præstestanden der kaldtes, hvis Antal voksede saa stærkt, at de paa et Synode, sammenkaldt af Artaxerxes, mødte 80,000 Mand stærke. Et ordnet Hierarchie var udbredt over hele Riget, og en Archimagus, som residerede i Balch, var Geistlighedens Overhoved. Zoroaster indstiftede Tiendeafgiften til Geistligheden, og en aarlig Foraarsfest, lig Paaskefesten hos Jøderne, ved hvilken Kongen og hans Satraper, til Symbol paa Menneskenes Lighed for Gud, blandede sig med Folket og samtalede med selv den Ringeste som med en Ligeemand. Ogsaa heraf have vi en Efterligning tilbage i Jodvasfningen i den romersk-catholske Kirke. Var Zoroaster yngre end Moses, kunde man troe, at han har taget sine Ideer hos denne — muligt er det at Begge have dem fra Ægypten, hvor (1. Mosebog 47—24) Tiendeafgift saavel som Ufrihed til Jordbesiddelse blev indført af Joseph under hans Bestyrelse af Landet i Hungersnøden.

Af Statsforfatninger kjendtes egentlig kun Despotiet, hvilken Regjeringsform man har antaget at være eiendommelig for Asiens Folkeslag, som den, der passede bedst for deres Temperament og Charakter, en Mening, der synes bekræftet af Historien lige til vore Dage. Denne Mening er først udtret af Grækerne, men den kan være ugrundet; en saadan er ganske almindelig for Republikker, naar de sammenligne deres frie Forfatning med det absolute Monarchie; Nordamerikanerne dømmes i vore Dage uden tvivl det samme om Europæerne, hvem man jo ofte har hørt tillægge den Egenkab, som eiendommelig for dem, at de have en naturlig Forkjærlighed for Monarchiet og ere uskikkede for Republikken. Tendentsen til at samle flere Smaa-stater i et stort Monarchie, som viser sig lige saa tidligt som Traditionen og Historien rækker tilbage i Tiden, er i sig selv en Naturlov, den samme der driver det ene Menneske til at stræbe efter at hæve sig over det andet; Foreningen af mange adspaltede Dele til et stort Hele bliver altid engang en Nødvendighed for Culturens Udvikling. Andre Regjeringsformer kunne i Asien have bestaaet og bestode ogsaa tidligere, eller i Skyggen af den Periodens Interesse opslugende Despotisme. Phoenicierne dannede saaledes en Slags Republik, en Foederativstat, eller en Confoederation af Stater, der hver havde sin blandede Forfatning, og fra hvem Grækerne sikkert have taget Forbilledet til deres Republikker; hos Tøderne og Ægypterne var Monarchiet stærkt indskrænket af den geistlige Stand, hvilket meer eller mindre ogsaa var Tilfældet hos Hinduer og Perser. Kongemagten var i Almindelighed arvelig, dog kjendte man ogsaa Valgriger. Overhovedet forekommer det mig rimeligt, at alle eller de fleste Stats- og Regjeringsformer maae have været udfundne og forsøgte paa denne Tid. Af alt hvad vi vide fra de allerældste saavel som fra sildigere Tider, var Republikken og det indskrænkede Monarchie en lige saa tidlig og naturlig Statsform som Enevælden: Phoeniciernes og Grækernes Colonier bevise det for den ældre Tid, og i den nye Verden var Tlascalca en mægtig Republik ved Siden af det mexicanske Monarchie.

Om Adelen, som en politisk Stand efter vore Begreber, har existeret i hine tidlige Tider, troer jeg ikke Historien giver sikker Oplysning. Ætstorhed betragtedes hos de fleste Folk allerede paa et tidlig Trin af Dannelse som et Gode, der gav Anseelse og Fortrin. Begrebet ligger i den menneskelige Natur: Faderens Anseelse og Berømmelse kommer Børnene tilgode og gaaer som en anden Eiendom i Arv til dem. Formodningen, at Faderens Egenskaber i en vis Grad arves af Børnene, og at Exemplet og Mindet ville være dem en Spore til at efterligne ham, er ogsaa for dem. Banen giver Fordringer. Et Folks Selvfølelse og Egenfjærlighed bringer det til at gjenkalde sig og gjøre sig stolt af sin Fortids, sin Histories berømte Mænd og Begivenheder; det hædrer i Børnene de Navne, hvis Berømmethed kaster en Glans paa det selv. Et Aristokratie vil saaledes i Tiden danne sig og blive til en Magt i Samfundet og Staten, den første efter Kongemagten, idet den betragtes som begrundet paa Noget, der er af en højere idealst, en aandelig Natur, Noget, som Ingen kan erhverve sig selv, og der ikke, som Eiendom af jordisk Gods, er forgjængelig og kan berøves Eieren, hvilket selv Intelligentsen, Talentet, den overlegne Forstand (en anden ogsaa, i Modsætning til Rigdom, Penge, aandelig Magt i Samfundslivet) altid i en vis Grad eller Maade er udsat for. Aristokratiet, saaledes forstaaet, fandtes, saavidt jeg veed, og findes ikke hos de asiatiske Folkelag, skjøndt Casteinddelingen som Tanke ikke er ubeslægtet med det, og Tødernes nøiagtige Slægtregister ogsaa kunne tages som Beviis for at man tillagde Afstemningen Bærd og Betydning.

Hvad Ordningen af Regjeringsvæsenet angaaer, da finder man i Persien allerede dette fuldkomment udviklet med en beundringsværdig Hensigtsmæssighed. Riget var deelt i Provindser, over hvilke Satraper eller Statholdere vare satte. Den civile Bestyrelse var adskilt fra den militaire Commando; et fast Skattesystem var indført; i hver Provinds var lagt et Armeecorps til Oprettelse af Lydighed og Orden. Satraperne førte et glimrende Hof, i Afglands af Kongens, der i Pragt og Herlighed og Ceremoniellets Strenghed overgik maaskee alle

sildigere Tiders og tjente siden de romerske Keisere til Forbillede. Folkeretten og det vi kalde Politik var vel kjendt; Gesandter sendtes, Traktater sluttedes, Underhandlinger om Krig og Fred, om Afstaaelse af Land, Gjennemmarsch for Armeer, Krigsomskostningers Godtgjorelse o. s. v. fortes, ligesom i vor Tid. Ogsaa var Skolevaesenet, under Geistlighedens Bestyrelse, ingenlunde tilbage; det hos Hinduerne endnu i Brug vaerende aeldgamle Skolevaesen roses meget af Englænderne.

Om Krigsvaesenet og Krigskunsten kan man, allerede af de store Krigstog med Armeer paa mange hundrede tusinde Mand af alle Vaabenarter, slutte sig til, at ogsaa heri var Udviklingen skreden vidt frem. Staaende Armeer holdtes, som ovenberørt, de bestode deels af Persere, deels af Leietropper, men naar større udvortes Krige skulde føres, maatte ogsaa de undertvungne Folkeslag stille Tropper; Sømagten stilledes af Phoenicierne og andre statskyldige Kunstfolk. At lægge Planen til Felttog i saa fjerntliggende Lande som ind i det nuvaerende Moldau, Grækenland, Ægypten og Indien, med Hære paa 7 til 800,000 Mand, at føre og forsyne saadanne Armeer, at opstille dem og lede deres Bevægelser i Slaget, at holde Disciplin og Orden imellem dem — Alt dette kræver, foruden speciel geografisk Kundskab, en Dygtighed i mange Retninger, der kun kan være Frugten af en almindelig høiere Cultur. Almindelig Bærnepligt bestod i Persien, idet hver Mand skulde fra sit 20de Aar være indskreven i Militisen, og han ophørte at være tjenstpligtig med det 50de Aar. De som ikke mødte ved Indkaldelsen til Tjenesten bleve haardt straffede, hvilket er forstaaeligt uden at man behøver at troe Herodots Fortælling, at Kongen paa Fædres Bøn om Fritagelse for deres Sønner, svarede med de Ord: „Jeg fritager dem for at ledsage mig“ og paa samme Tid gav Befaling til at lade dem dræbe. Men den for sin Paalidelighed med Rette beundrede Herodot skal, som flere Forfattere mene, i sine Beretninger om Persien være mindre troværdig end i dem om Ægypten, fordi han under sit Ophold i Persien maatte tage til Takke med mange mundtlige upaalidelige Meddelelser, ogsaa var han ikke Sproget mægtig. Aarlig

en Gang holdt Kongen en Generalrevue over Tropperne. Kongens Livvagt var en heel Armee, af hvilken et eget Corps paa 10,000 Mand, som kaldtes „de Udødelige“ udgjorde den egentlige eller personlige Garde. Det var Kong Cyrus, som organiserede Hæren og indførte den strenge Disciplin i den. Ere vi i alt dette et Skridt videre i vore Dage, end Perserne vare 5 à 600 Aar før Christus, det er, for omtrent 2400 Aar siden? Ere vi ikke netop for ganske nylig først komne til at efterligne dem heri.

Endnu et Par Smaatræk: Kongens Fødselsdag var en almindelig Festsdag i Landet; ved hans Død fandt en almindelig Landesorg Sted; Retter og andre offentlige Tribunaler og Contoirer vare da for en kort Tid lukkede og Forretningerne standsede. Hvert Menneske betragtede sin Fødselsdag som en Festsdag og helligholdt den. For Kongehuset saavel som for Nationen opsendtes Bønner, baade ved den offentlige og den private Gudsdyrkelse. Alt dette have jo ogsaa vi.

En Bemærkning maa jeg endnu tilføie. Man har skildret Cyrus's Søn Cambyses som et frygteligt Uhyre, hvis Historie vist har bragt mange andre Drengene foruden mig i min Drengalder til at gysse. Han lod en uretfærdig Dommer flaae levende og den garvede Hud udspile paa Dommersædet — Stolen betræffe dermed formodentlig, hans Efterfølgere i Embedet til Advarsel. Historien klinger barbarisk, det er vist, men den vidner om en levende og streng Retfærdighedsfølelse. Han tog to af sine Søstre til Kone, hedder det, ja i den Verdenshistorie jeg i min Barndom læste, betegnes Handlingen endnu mere oprørende: han voldtog dem, „han begik Blodskam med dem“, medens en nyere Historie udtrykker sig saaledes: han optog dem i sit Harem. Historieskriveren burde have vidst, at Ægteskab imellem Sødsfænde ikke var forbudt hos Grækerne, at Fleerkoneriet var og er tilladt blandt Asiaterne i Almindelighed, og at Tøderne først efter Mose Lov betragtede Ægteskab i visse Led som en Forbrudelse, Blodskam; Abraham havde sin Faders Datter — Halvsøster altsaa — til Kone, og hos Ægypterne selv, hedder det, var Ægteskab imellem Sødsfænde aldeles frit. Hvad der

fortælles om hans Forhaanelser af den ægyptiske Gudsdyrkelse, at han med egen Haand dræbte den hellige Tyr, Apis, og omstyrtede Altene og Billedstøtter, er ikke andet end hvad der saa ofte er skeet og omtales med Roes i Christendommens Historie. Men herfra skriver sig høist sandsynligt ogsaa det flette Eftermæle, Cambyses har faaet i Historien. De ægyptiske Præsters Had til ham indgave dem disse Skildringer, som de have meddeelt Herodot. Imidlertid berettes der mange Træk om ham som vidne om, at han ikke var blottet for ædle Følelser eller fremmed for en ophøiet Tankemaade, skjøndt selv Skildringen af disse er given en Colorit af vild Grumhed, der er for afstikkende til at findes naturlig. Ogsaa Beretningen om Cyrus's Dødsmaade finder Modsigelse, idet Xenophon lader ham døe en naturlig Død, og Alexander den Store med sit Følge besøgte hans Grav i Pasargada. Cyrus var upaatvivlig en af de største Konger, der nogensinde har levet; hans Søn Cambyses kan ikke have givet ham meget efter, i nogle Egenskaber idetmindste, og Darius Hystaspes var ikke meget ringere end de to. Sa selv Xerxes, som Grækerne have gjort latterlig, turde fortjene at stilles i et bedre Lys; Grækerne vare, da de kæmpede ved Marathon, Plataea og Salamis, endnu ikke ude af den poetiske Alder, deres Skildringer og Beretninger fra de Tider lide derfor sikkert af Poesiens Overdrivelses.

Til at indlade mig paa Undersøgelser om Sprogens Dannelselse og Udvikling, de for Asien eiendommelige Skrifttegn, Qvindeskjønnet's Stilling, som ved Fleerkoneriets Almindelighed i denne Verdensdeel danner et betydningsfuldt kontrasterende Træk i Sammenligningen mellem denne og de efterfølgende Culturperioder — til at indlade mig herpaa mangler jeg de fornødne Kundskaber, ikke heller har jeg kunnet tænke paa at ville skrive en fuldstændig Culturhistorie, men blot i Grundtrækkene at skildre Culturudviklingen i Almindelighed og dens Gang, Stoffet dertil taget af den almindelige Verdenshistorie.

Det Tidsrum jeg hidtil har skildret rækker til omtrent 500 før Christus; det indbefatter altsaa omtrent 3500 Aar fra

Menneskets Skabelse. I denne Tid har Menneskeslægten fra et eneste Par formeret og udbredt sig over hele Jorden. Hele Europa var befolket, om end kun tyndt, hvor Climatets Haardhed, tætte Skove og andre Localforhold i Forening med Bildhedsstandens omflakkende Liv, hammede Folkeformerelsen. Afrika var efter Hannos Beretning stærkt befolket med Negre paa dets vestlige Kyster, medens det i Norden og Osten, ligesom hele Asien, vrimlede af høitciviliserede Mennesker. Til denne Culturstand havde Mennesket hævet sig fra dets første Naturstand som Dyr, hensat paa det Sted af Jordkloden, der baade for dets Formerelse og dets aandelige Udvikling samt for Slægtens Udbredelse over hele Jorden var det hensigtsmæssigste der kunde findes, eller rettere paa det af Skaberen dertil bestemte og forudberedte Sted, hvor Climaten, Frembringelserne af Dyr- og Planteriget, Terrainforholdene, Alt var umiskjendelig ordnet dertil i Skabelsesplanen, og dets centrale Beliggenhed lettede Udbredelsen til alle Sider, Middelhavets Nærhed, de Kysten nærliggende Der og atter saavel den persiske som den arabiske Havbugt loffede Mennesket til Søfart. Indien, China og Ægypten, i lige Grad bequemme for Agerdyrkning og hvad dermed staaer i Forbindelse og begunstiger Folkeformerelsen, kom snart, ved deres naturlige Forhold, til at danne ligesom Afsnit eller særegne Stationer, hvor en for hver eiendommelig Cultur kunde uddanne sig, idet den ene skred frem i een Retning, de andre hver i sin anden og tredie, for siden ved gjensidig Paavirkning at smelte i en vis Grad sammen og bevirke et større Resultat til Universalculturens Fremme. Samtidig med Culturens Udvikling paa disse Steder, hvor Menneskene havde taget sig faste Opholdsteder, en nødvendig Betingelse for Udviklingen, gif Menneskeslægten Udbredelse og den hele Jordklodes Befolkning for sig i Stilhed og ubemærket, ved den Deel af Menneskeslægten, der vedblev at føre et omflakkende Liv og af denne Aarsag holdtes i den Bildhedsstand, som igjen var en nødvendig Betingelse for det omstreifende Liv. Ved at betragte dette og Jordoverfladens geographiske Deelning i Fastlande, Der, Have,

Bugter, Bjerger, Dale, Floder o. s. v. samt de Forberedelser til Menneskets Ophold paa Jorden, vi umiskjendelig see i Kulagene, Metallerne, de efter de forskjellige Climat- og Terrainforhold aflagte Dyre- og Plantearter, Mennesket skulde finde til sit Brug paa hvert Sted — Alt dette maa give det tænkende Menneske den faste Overbeviisning, at Skabelsen og Menneskeslægtenes Liv paa Jorden er — menneskeligvis udtrykt — Resultatet af en sammenhængende Plan, udsprungen og i dens Virkeliggjørelse styret af et albiist og almægtigt Væsen.

Naar vi betænke, hvor uendelig mange Skridt der var at gjennevandre for Mennesket, før det kunde arbeide sig op til den Cultur, jeg har skildret, de utallige Opdagelser og Opfindelser, der skulde gøres, saa ville de halvfjerdetusinde Aar, der ere medgaaede hertil, ikke findes for langt et Tidsrum.

Jeg har i denne naturhistoriske Oversigt ikke taget Hensyn til Syndfloden, en Mythe, som maaskee tilhører Asien alene, skjøndt jo Nogle ville have fundet Sagnet hos Nordamerikas vilde Indbyggere. Fra hvilket Sted i Asien Mythen skrives sig, veed jeg ikke: Hinduerne skulle have den. Nogle forklare den som en stor Localoversvømmelse, der er overgaaet en Deel af det vestlige Asien, og bringe den i Forbindelse med Sagnet om Deucaleons Vandflod. Af saadanne store Localoversvømmelser har man Spor og tildeels ogsaa dunkle Sagn om paa forskjellige Steder af Kloden, som: Gjennembruddet ved Bosphorus, ved Hercules's Støtter, her i Norden Østersøens og de store Oversvømmelser paa Danmarks Vestkyst samt ved Mundingen af den engelske Canal, hvilke kunne have været samtidige eller til forskjellige Tider. Sagnet om det gamle Atlantis har man sat i Forbindelse med den nyere Lære om Jordstorpens Indsynkning og Hævning, hvorved de mange spredte Der i Sydhavet ere opstaaede som fremragende Levninger af et eller flere store Continenter. En fransk Forfatter, jeg ikke har læst, skal have fremsat den Mening, at „der engang paa hiin

undergaaede Deel af Jorden maa have levet Mennesker, der vare i Besiddelse af den samme og maaskee endnu høiere Cultur end den som Mennesket siden har bragt det til. Alt hvad Mennesket senere har opdaget og opfundet i Videnskab og Kunst er kun en Gjentagelse: Culturens Plan i Udviklingens Gang, dens Art og Maal tilhører Jordens Liv. En Række af mindre Perioder, hvilke vi tildeels kunne overskue og kjende, ender med en slig Catastrophe, der betegner Aabningen af en nye Række." I denne Lære, som jo ligner meget de græske Philosophers, kan man finde Oprindelsen til Mythen om Syndfloden saavel som om Dommедagen. Mig forekommer den ikke at harmonere med vor nærværende Kundskab om Naturen og dens Love, ligesaalidt som den kan harmonere med vore mere luttrede Begreber om Gud, som den alvise, almægtige og algode Skaber og Opholder. Alle ere nu enige om, troer jeg, at de store almindelige Omvæltninger, som vor Klode har undergaaet, have fundet Sted før Mennesket fremkom og netop som Forberedelser for dets Komme. At Jordfloden har været befolket med levende Skabninger, da disse Omvæltninger fandt Sted, det vide vi af de mange Levninger og Spor af disse, der ere fundne i de forskjellige Jordlag, medens ikke alene intet Spor og ingen Levning af Mennesket er fundet, men ogsaa Alt tyder paa en Tilstand paa Jorden i hine præadamitiske Tider, der ikke passede for Mennesket. Denne Mythe tilligemed den, vistnok i poetisk Skjønhed og i sin Hensigtsmæssighed alle hedske Myther langt overtræffende, men ikkun for den tidligste Barnealders Begreb passende, om Syndefaldet, troer jeg man nu, uden Skade for vor christne Tro kunde opgive og ombytte med en Cosmogenie, der svarede til Videnskabens nærværende Standpunkt, dette ligesaagodt som vi have forladt Grækeres og Romeres samt andre hedske Myther. Den Tid vil useilbarligen komme, og den er maaskee nærmere end vi formode. Religionen er en Naturnødvendighed saavel for det enkelte Menneske som for Samfundslivet og Staten. Troen maa have en Form, og denne maa stedse være bygget paa en Mythe, have en my-

thist Grundvold, der er forskjellig for hver Religion. Ligesom den ene Religion har maattet vige for den anden, der mere tilfredsstillende Begrebet og svarede til Menneskeslægtenes Fremskridt, saaledes ogsaa den mythiske Grundvold, hvoraf dog altid enkelte Dele bleve tilbage og gik over i den nye Værebbygning, som Tilfældet er ved enhver anden naturlig Udvikling fra det Lavere til det Høiere. Men netop den christne Religions Fuldkommenhed er det, at den bærer i sig Spiren til en fortsat Udvikling, hvorved den efterhaanden skiller sig ved og kaster fra sig Resterne af de ældre Religioner, der ere forblevne klæbende ved den. Jo mere Kundskaben om Naturen og dens Love voxer og vinder Udbredelse blandt Menneskene, jo mere Videnskaben voxer, desto sikkrere kan man forudsige vor Religions Renselse fra de Myther, Dogmer og symboliske Ceremonier, den har arvet fra Hedenskabet. Allerede i Christendommens første Tider optraadte jo Gnostikerne imod Fastholdelsen af den mosaiske Skabelseslære, Syndefaldet, Treenigheden m. m. Et karakteristisk Træk for vor Culturperiode — Grækeres og Romeres mediberegne — er det, at Videnskaben gradviis og saa at sige uformærkt er gaaet ud af Præstestændens Hænder; den er ikke længer som tidligere denne Stands udelukkende Eiendom; den gennemtrænger nu alle Folkeclasser, og Kundskaben om Naturen udbreder sig mere og mere iblandt Menneskene.

Hvad Læren om Syndfloden angaaer, skal jeg endnu bemærke, at det er muligt, at Ægypterne paa Mose Tider kunne have haft Kundskab om fundne Spor af de tidligere Omvæltninger paa Jordens Overflade, maaskee Levninger af en antediluvianisk Dyreverden, og derfra have sluttet, at ogsaa Mennesket har deelt samme Skæbne, hvoraf da hiin Mythe og Forflaring om Guds Brede over Menneskets Forvildelse er udsprungen. Denne Formodning kan alligevel svækkes af den Omstændighed, at ingen af de græske Philosopher og især Aristoteles, saavidt jeg veed, kjendte Noget til hine Jordrevolutioner og en undergaaet Dyre- og Planteverden. Smidlertid omtaler

Plato et Sted, at Solon „havde det Forsæt, som Døden forhindrede ham i at udføre, nemlig at skildre i et Digt de Revolutioner Jordfloden havde undergaaet og Atheniensernes (Phoeniciernes?) Krige med Indbyggerne paa Den Atlantis hiinsides Hercules' Støtter, hvilken D siden er opslugt af Havet“ — Alt efter Ægypternes Traditioner, som han havde faaet nøiagtig Kundskab om under sit Ophold iblandt dem.

Femte Capitel.

Den græske Cultur.

Jeg kommer nu til den nye Periode, som begynder med Culturens Forplantelse til Europa og navnlig til Grækenland. Med det græske Folks ældste og mørke Tid har jeg Intet at gjøre; for mit Diemeed har den ingen Bigtighed. Om Urindbyggerne (aborigines) vare Pelasger eller Hellener, er mig ligegyldigt, idet jeg ikke kan antage Andet, end at de nedstammede fra Asien, Menneskeslægtsens Bugge, hvorfra de, ved Udvandring, ere komne dertil, enten over Land eller i Kanoer, maaskee forslagne fra Kysten ved Uveir, dette Alt til en tidlig Tid i Menneskeslægtsens Liv. Ganste vilde vare, idetmindste en Deel af disse Urindbyggere ikke, paa den Tid da Culturen blev indbragt til dem fra Ægypten og Phoenicien ved Cecrops, Radmus og Danaus, hvilket antages at vare skeet til forskjellige Tider imellem 1700 og 1500 Aar f. Chr. Sagnene omtale nemlig Inachus, der 300 Aar tidligere skal have nedsat sig i Arcadien; et endnu ældre Orakel i Dodona nævnes ligeledes, og skal være stiftet af Præstinder fra Memphis i Ægypten.

Den til Grækenland forplantede Cultur tog i sin Udvikling snart en eiendommelig Retning. Den Folkestamme, hvori den blev indpodet, var af et haardere og kraftigere Stof end Asiaterne, som Følge af Landets strængere Natur, dets afsluttede og mindre udstrakte Terrain og de stærkt afvejlende Naturforhold paa dette dannede ved Havets Indstjæringer, ved Bjergkjæder, ved Øgrupper o. s. v. naturlige Affnit, som maatte dele

det lille Lands Beboere i ligesaa mange Nationer med forskjellige Temperamenter, Naturanlæg og Interesser, medens det fælles Udspring, et fælles Sprog og fælles Religion dog bandt dem sammen til eet Folk. Her fandtes altsaa samlet paa et indskrænket Terrain, en Mængde forskjellige Elementer, som ved den uundgaaelige Berøring maatte gennemtrænge hinanden og samlede virke til en fælles Cultur, hvis Resultat maatte blive et andet end det var blevet i Asien med dettes mere eensartede Beboere. Grækenland skulde blive ligesom en Planteskole for Culturen, som herfra igjen skulde udbrede sig over hele Europa og den øvrige Deel af Jorden. Her skulde i det Smaa uddanne sig de Statsforfatninger og de Samfundstilstande, der siden skulde i det Store vinde Indførelse over en større Deel af Jorden; Culturen, Videnskaben m. m. forberedes til det europæiske Clima, ligesom man gradviis vænner den kjælne Plante til en anden Jordbund og et andet Clima. Fra Grækenland udbredtes siden Culturen til det nærmeste Land imod Westen, Italien og Sicilien, hvorfra den atter ved det mægtige romerske Universalmonarchie bragtes videre til hele det vestlige Europa og høit op imod Norden. Maa ikke den Vej, Culturen har taget, vise sig for os som bestemt fra Verdens Skabelse af, som den eneste der kunde bestemmes og hvortil alle Hensyn vare tagne ved Landenes geographiske Fordeling saavel som deres øvrige Naturforhold? Gradviis skulde Menneskeslægten føres frem i Cultur, ligesom ved dens egne Bestræbelser, og dog i Alt styret og ledet ved Forsynets Haand.

De første Tusinde Aar efter hiin omnævnte Indbringelse af Culturen hengik under idelig Kamp imellem de mange Smaastater, der havde dannet sig, dels om Overmagten imellem Staterne, dels om Herredømmet i den enkelte Stat. Efterhaanden indtraadte der større Fasthed, men Landet vedblev at være deelt i mange uafhængige Smaastater, der hver havde sin forskjellige Forfatning eller Regjeringsform og sine egne Love. Alligevel bandtes de sammen til eet Folk, som oven berørt, ved det fælles Sprog og en i Hovedtrækkene fælles Religion, i hvilken Oraclerne spillede en Hovedrolle, for hvilke den Tanke lig-

ger til Grund, at Jordelivet og Menneskets Skjæbne styres af usynlige høiere Magter. Ligeledes vare de indstiftede periodiske Nationalfester, saasom de olympiske Lege, de pythiske, de nemæiske o. f. a., fælles for alle Grækere: til dem flokkedes de fra alle Stater; her samledes Digtere og Kunstnere, oplæste deres Digte og udstillede deres Kunstværker. Ogsaa en Slags Forbundsfor­samling til Raadslaaen om fælles Anliggender fandt Sted ved disse Fester.

Den tiltagende Folkemængde, indvortes Krige og politiske Bevægelser, i Forening med den Virksomhedsaa­nd, der karakteriserede dette Folk, bragte Grækerne til Udvandringer og Coloniers Anlæggelse paa alle Der mod Osten og Syden, paa Lilleasiens Kyst og rundt om det sorte Hav, paa Italien og fremfor Alt paa Sicilien, hvor de udbredte sig over hele Den. Alle vegne voxede disse Colonier op til store og rige Stæder, der dannede uafhængige Stater, som dog vedbleve at staae i en vis Forbindelse med Moderlandet, hvis Sprog og Sæder de bevarede, og hvis kunstneriske og videnskabelige Dannelse de sluttede sig til og deltog i.

Da Sammenstødet med det mægtige Perserrige indtraf, omtrent 500 Aar f. Chr., var det lille Grækenland allerede stærkt nok til at modtage og udholde det. Ypperlige Lovgivere, som Lycurg, Solon o. f. a. havde ved vise Love, hver i sin Aand, befæstet den Beboerne af snevert indsluttede Lande eie­dommelige Fædrelandskjærlighed, og gjort den til den høieste Dyd for Mennesket. Statens Vel var Alt, Individets Intet imod den; Opdragelsen, det huslige og det borgerlige Liv var ordnet efter denne Grundfætning. Den demokratiske Aand, som i forskjellige Grader var den fremherskende i alle græske Stater og deres Regjeringsformer, selv hvor Kongemagten endnu bestod, havde udviklet Handlekraften hos Folket og givet Charakteren et Sving, som var ukjendt hos de asiatiske Folkeslag, Phoenicierne ene undtagne.

Efter Slagene ved Marathon, Salamis og Plataea var Persernes Overmagt stækket, og Grækerne skrede nu uforstyrrede rask frem i Udviklingen af deres Cultur og Magt; og i Løbet

af de paafølgende 150 Aar, indtil Alexander den Stores Tog til Indien, havde den naaet sit høieste Standpunkt. Denne Udvikling var imidlertid langt fra at gaae for sig i Fred og Ro; tværtimod herskede der uophørlig indbyrdes Krige og indre Kampe og Omvæltninger i de enkelte Stater.

Grækerfolkets frigerste Aand fandt imidlertid ikke Tilfredsstillelse i de indre Krige alene; drevne af denne Aand og af Bindsngne droge de allerede tidligt i Skarer til Persien og Ægypten for at tjene som Reietropper i Despoternes Hære. Partikampen i alle græske Stater tvang ogsaa Mange til at søge et Tilflugtssted i Persien. Hvor store de Troppemasser af Grækere, der stode i persisk Sold, vare, see vi af de Titusinde Grækere berømte Tilbagetog, som Xenophon, deres Anfører, har beskrevet; ja 50 Tusind Grækere, der havde staaet i persisk Tjeneste, bleve paa eengang hjemsendte under Leosthenes's Commando, og Alexander hjemsendte 20 Tusinde, der, som Landflygtige, havde opholdt sig i Persien. Herved bleve Grækerne saa at sige meer og meer hjemme i Persien, vandt et nøiere Kjendskab til de indre Tilstande saavel som de geographiske og andre Forhold i dette Monarchie, Ægypten med indbefattet, hvorved ubevidst Forberedelsen var gjort til det Udfald i Persien, hvormed Grækerne skulde gjengjælde Xerxes' Udfald i Grækenland halvandet Aarhundrede tidligere. Det gif her ligesom længerhen i Tiden med Gøtherne i Rom: de indkaldte Gæster gjorde sig til Herrer i Landet.

Universalmonarchiet kom det ikke til i Grækenland som Culminationspunkt for Perioden, det vil sige: blandt de græske Stater selv og i absolut Forstand; betragtede som et forenet Folk stode Grækerne i Spidsen for Perioden, hvis Skaber og Bærer de vare. I Gjærningen var det dog bragt saavidt under Alexander den Store, men det forsvandt som et Meteor, ligesaa hurtigt som det var opstaaet. Philip af Macedonien, Konge over et med Grækerne nærbeslægtet, men raat og haardt Folk, havde ved sin fine Statsklogskab og sit overordentlige Feltherretalent vidst at trænge sig ind i det græske Statsforbund og tilvende sig Hegemoniet i det. Hans Søn Alexander, der til-

traadte Regjeringen i en Alder af 21 Aar, fulgte i Faderens Fodspor. Efter at have sikket sig Roligheden i Grækenland, tiltraadte han sit Tog imod Persien med den, ogsaa i vore Dage ubetydelige, Hærmagt af omtrent 35,000 Mand. Sejrende i Slag paa Slag, ved Granicus, Issus og Arbela, over Armeer, der vare mere end tyve Gange saa talrige som hans, erobrede han hele Lilleasien, Ægypten og Persien, trængte dybt ind i Indien og underlagde sig efter utallige Slag alle de Lande, som han drog igjennem. Han anlagde Stæder, plantede græske Colonier og udbredte græsk Cultur hvor han drog frem, og endnu finder man dybt inde i Asien, efter nyere Reises, især Lieutenant Burnes, Beretninger, Spor af hans Tog i gammelgræske Mønter, som i stor Mængde opgraves. Ti Aar varede dette Tog, og paa Tilbageveien overraskede Døden Alexander i hans 32te Aar, efter at han i sin kun tolv Aar lange Regjering havde samlet den hele civiliserede Deel af Verden under sit Scepter. Det store Monarchie faldt efter Alexanders Død fra hinanden og deelte sig i flere nye Riger, mellem hvilke idelige Krige rasede, og en Tilstand indtraadte, der forkyndte at en almindelig Opløsning nærmede sig. En ny Periode var for Haanden. Barbariske Folkeslag fra Norden begyndte at sætte sig i Bevægelse for at drage til de sydlige Lande; men fremfor Alt, Rom beredte sig til at indtage Grækenlands Plads i Culturlivets Udvikling.

Seg vil nu forsøge paa, i Korthed at skildre den græske Cultur og fremdrage Eiendommelighederne ved den i Sammenligning med de asiatiske, dens Stammemødre. Historien har bragt Efterverdenen en fuldstændig Kundskab herom, og allerede dette danner et overmaade betydningsfuldt Træk i Menneskeflægtens Udvikling. Før Grækerne gives der ingen Historie i egentlig Forstand, kun dunkle og usammenhængende Sagn, det vil sige: egentlig Historie have vi kun fra og ved Grækerne; men ganske uden historiske Optegnelser vare de tidligere Culturfolk ikke; de ægyptiske Præster gave jo Herodot Navne og Tidsfølgen af en lang Række Konger. Med Grækerne indtræder

Menneskeflægten først i den modnere Alders mere selbevidste Liv.

Religion, Videnskab og Statslivet, maaskee ogsaa Folkelivet, ere Sider af Culturen, hvori Periodens Eiendommeligheder og Fremskridt fornemmelig aabenbare sig. Altsaa: Religionen var oprindelig indført fra Ægypten. Efter Herodot vare Ægypternes tolv fornemste Guder optagne; siden kom dertil flere, fra Lilleasien og andre Steder. Dyrkelse af Dyr eller nogen Hellighed tillagt dem, som hos Ægypter og Hinduer, synes aldrig at have fundet Sted hos Grækerne, hvorimod berømte Konger eller andre fortjente Mænd, Heroer, bleve optagne blandt Gudernes Tal; Templer og Altare opførtes dem til Ære, Runder helligedes dem og en Dyrkelse vistes dem, som dog var ringere end de egentlige Gunders. Som alle Naturreligioner var Grækernes Gudelære forvirret, barnagtig og grundet paa sandfælsige Forestillinger, men den synes ikke nogensinde at have været saa lavt sandfælsig som Ægypternes, hvorimod den tidligt gjennemtrængtes af en vis høiere Poesie, der bragte et Sammenhæng i den, hvoraf der fremgik en Religion og en Gudsdyrkelse, der passede for Folkelivet, saaledes som det havde dannet sig i denne nye Egn af Jordkloden. Ikke alene Naturelementerne, men hver Flod, hver Kilde, Skov, Lund o. s. v. havde sin Gud, saa at Mennesket maatte føle sig ligesom omgivet af usynlige høiere Væsner, hvori man kan finde den samme eller en lignende Tanke som den, vor christne Religion fremstiller os i en langt skjønnere og mere ophøiet Form, i Læren om en eneste allestedsnærværende Gud. Visse Dyrkelses, som de eleusinske Mysterier, Bacchus' og Ileres, havde deres hemmelige Doctriner; men den almindelige herskende Religion var aldeles udvortes; der blev ikke givet nogen offentlig Underviisning i den; der var ingen ugentlig Dag helliget til Gudsdyrkelse og Hvile, som hos Jøderne Sabbathen og hos de Christne Søndagen. Den eneste Tro, der fordredes, var den paa Gudernes Tilværelse, paa Sjælens Udødelighed og et Liv efter Døden, Ælysium for de Gode og Tartarus for de Onde og Dydens Belønning i dette eller det tilkommende Liv; den eneste Gudsdyrkelse der kræ-

vedes, var, at vise sig i Templet ved de store Fester og at offre paa de offentlige Altare. Det simple Folks Gudsdyrkelse bestod i Bønner, Dffringer og Kenseiser.

En Præstestand var indstiftet til at forestaae den offentlige Gudsdyrkelse, men dog uden at danne en særskilt og sluttet Corporation eller et Hierarchie. Præsterne kunde, naar de vilde, som enhver anden Borger paatage sig et Embede, tjene i Armeen, ved Ambassader o. s. v. Videnskabernes Dyrkelse var ikke Standens Sag, idetmindste ikke fortrinsviis eller udelukkende som i Egypten, og politisk Indflydelse som Stand besad den ikke.

Gudstjenesten var ordnet med megen Pomp og Pragt, og med en Smag, der svarede til Folkets høit udviklede Skjønhedsfand. Præsterne, som maatte have et ædelt imponerende Ydre og en melodisk og klangfuld Stemme, vare iført prægtige Raaber. Templerne vare opførte i Kunstens ædleste Stiil og udsmykkede med Kunstværker og de kostbareste Kar og Redskaber til Dffertjenesten; Gaver fra Konger, Hærførere og fromme Private. Dffringer paa Alteret, under en Mængde Ceremonier, saa mange og saa minutieuse, at kun Præsterne kjendte dem alle; Musik, Røgelse og Bievand — deri, tilligemed høitidelige Paafaldelser og Bønner, Sang af Hymner o. s. v. bestod den græske Gudsdyrkelse, igjennem hvilken der gaaer en høiere Aand allerede, end den, man finder Spor til hos noget af de tidligere Culturfolk, hos hvem saa meget Barnagtigt og Dbscønt var indblandet i den offentlige Gudsdyrkelse.

Moralen stod ikke i Forbindelse med Religionslæren; den hørte ind under Philosophien og de borgerlige Love, medens den hos Jøderne og de Christne er saa at sige indvævet i Religionen; den christne Religion sætter endog Moralens over al andre Gudsdyrkelse. Som henhørende under Philosophien blev den videnskabelig behandlet af Pythagoras og andre Philosopher, især af Socrates og Aristoteles, af hvilke To den første nedlagde den sublime Læresætning: „det er Eder ikke tilladt at gjengjælde Ondt med Ondt“, hvilken Christus har givet os i endnu større Udvidelse, i stærkere og mere bestemte Udtryk.

Draklerne spillede en stor Rolle i Grækerne's Religion og offentlige Gudsdyrkelse. De stode aabne for Enhver til Adspørgelse om sin Skjæbne: Stater og Stæder, Konger og Hærførere, Private af enhver Klasse raadspurgte Draklet ved enhver vigtig Anledning. Det meest berømte var Draklet i Delphi, helliget Apollo. Sit Ky skyldte det de fløgtigt indflødte Svar, som altid lode sig udlægge overeensstemmende med Udfaldet, ihvordan dette end blev. Umaaadelige Rigdomme strømmede ind i Gaver og Takoffere; de kostbareste nævnes at være dem fra Indiens rige Konger, Gyges og Croesus. En utrolig Mængde af Statuer og andre Kunstværker prydede Hovedtemplet, Apollos, og flere ham her associerede Guder's Templer og deres Omgivelser — Kunstværker, ligemeget kostbare og beundringsværdige ved Materialet, hvoraf de vare forfærdigede og ved den fuldendte Kunst, hvormed de vare udførte. Det var denne, blandt Grækerne almindelige Forherligelse af deres Guder og deres rige Mythologie som især fremkaldte Kunstens store Udvikling hos dem. Periodiske Fester samlede her i Delphi en uhyre Mængde Mennesker fra alle Grækenlands Egne og Stæder; store Folkeforlystelser fandt Sted, som ved den religiøse Aand der gik igjennem dem og de fleste andre offentlige Forlystelser, beholdt et Anstrøg af Poesie og en forædlet Smag, hvori Grækerne have udmærket sig fremfor alle andre Nationer.

Foruden Draklerne gaves der en Mængde privat praktiserende Spaamænd og Spaaqvinder, som fra mange forskellige Tegn: Offerdyrenes Indvolde, Fugles Flugt, Naturphænomener, Drømme o. s. v. forudsagde hvad der vilde ske: et Feltflags eller en Sygdoms Udfald, et Stats- eller et Familieanliggende. De fulgte med Harene, de gik om fra Huus til Huus, ja de trængte sig endog ind i rige Familier som et Slags Skriftefædre og udøvede stor Indflydelse baade hos Høie og Lave. En Ringen for Dreene, en frampeagtig Dirren af Dielaaget, en Nysen, det pludselige Syn af visse Dyr og mange andre lignende Ting vare for dem vigtige Tegn, og denne Dvertro er gaaet i Arv til os, ligesom saa meget Andet fra den hedenske

Cultur endnu er at finde i den katholske Kirke især, saasom St. Januarii Festen i Neapel, Helgenmirakler, Balfarter o. s. v. Selv Templernes og andre hellige Steders, endog det enkelte Alters, Asylret hos Grækerne bestaaer i den katholske Kirke.

Hvad den private Gudsdyrkelse angaaer, da havde hvert Huus sit Alter, og Familien sine daglige Andagtsøvelser. Paa Alteret for Huusdøren eller i et eget Capel offrede Huusfaderen, omgiven af sin Familie, opsendte Bønner og Lovter til Guderne, under Hymners Sang istemt af Familien. Ved mange Leiligheder, offentlige saavel som private, som ved Gæstebud, ved Skuespillenes Aabning og Slutning undlodes aldrig Libationer eller Drikoffer til Guderne. Herved var Religionen kommen til at gennemtrænge og saa at sige blive indvævet i det hele Folkeliv.

Et Særsyn kan det forekomme os, at en saa ufuldkommen Religion som Grækernes har kunnet tilfredsstille dette i andre Retninger saa oplyste Folk, at den har kunnet bestaae ved Siden af den høie Cultur, det havde hævet sig til. Gudsbevidstheden var saa lidt udviklet, at man endnu antog Naturens Kræfter, som de for Menneskets Sandser fremstille sig, for at være ligesaa mange selvstændige Væsner, eller at der over enhver af dem raadede et særskilt høiere Væsen; man var endnu ikke naaet til den Forestilling, at alle disse Kræfter vare forenede i og udgik fra et eneste Høieste væsen, Verdens Skaber og Opholder. Polytheismen havde qualet den for Mennesket naturlige første Tanke om en eneste Gud, som allerede Cecrops, ved en af de tidligste Coloniseringer havde stræbt at gjenoplive; den rørte sig vel stedse hos Mange i Anelsen om en „ukjendt Gud“, høiere end alle Olympens Guder; men trangt igjennem var den ikke. Grækerne vare i dette ene Punkt, denne ene Retning, blevne staaende paa Barndommens laveste Trin. Kun enkelte Philosopher havde ad Tænkningens Vej forsøgt paa at frigjøre sig fra det Slør, som Polytheismen havde draget for deres Dine; de anede det Høiere, de skimtede det Sande, men hverken den Klarhed eller det Sammenhæng og den Fuldstændighed havde de opnaaet, som udkrævedes for at fremsætte en

nn Være, der kunde fortrænge den anden; og dog havde de baade Persernes og Indernes Religioner til Veiledere. Men saa indvævet i det hele Folkeliv var Religionen hos Grækerne, den hele Gudelære, deres Mythologie, som tillige indbefattede en Deel af deres Historie, Nationens Stolthed — saa fast indvævet var den, at dens Fortrængelse vilde have medført de største Omvæltninger i alle Stats- og Samfundslivets Forhold, og derfor vogtede Staten med den største Strengthed om den. Digterne kunde gjøre sig lystige over Guderne og de Handlinger man tillagde dem; men den der i Skrift eller Tale negtede deres Tilværelse, den der sønderflog eller vanhelligede deres Statuer o. s. v., røbede eller bespottede Mynterierne, eller bestred de Principer, hvis Kuldkastelse vilde medføre Religionens Fald — alle Saadanne bleve straffede med Døden. Man grundede deene Strengthed derpaa, at, da den offentlige Gudsdyrkelse er bestemt og foreskrevet ved en af Statens Grundlove og saaledes er nøie forbunden med Constitutionen, saa er det umuligt at angribe den uden at sætte Constitutionen i Fare; det er derfor Statens Pligt, til eget Selvforsvar at holde den i Agtelse og at modsætte sig alle Forandringer og Alt hvad der maa eller med Rimelighed synes at kunne føre til dens Undergang. I mange Tilfælde viste en Strengthed, der ingen Barmhjertighed kjendte. Digteren Aeschylus, Philosopherne Diagoras af Melos, Protagoras, Prodicus af Ceos, Anaxagoras, Socrates og Aristoteles bleve Offere for denne Intolerance. Prodicus og Socrates maatte tomme Giftbageret, de Andre frelste Livet kun ved Flugten. Den samme Intolerance har i den christne Kirke kostet maaskee Millioner Menneskers Liv; det var her ikke Statens, men Kirkens Sikkerhed der krævede det udgyndte Blod.

Stor Fortjeneste af Menneskeslægten har det græske Folk i Videnskaben. Det frigjorde dens Dyrkelse, dersom det virkelig forholdt sig saaledes, at Ægyptens og Indiens Geistlighed monopoliserede den; thi til dem reiste dog Grækerne for at lære, og det var hos dem at deres Philosopher og Lovgivere hentede de Forkundskaber, der dannede Grundlaget for deres egne Stu-

dier. Dette veed man var Tilfældet med Thales, Pythagoras, Solon, Plato, Euclid o. f. a. Matematikken var det især, der øvede en tiltrækkende Kraft paa den menneskelige Aand og satte den i Virksomhed. Geometrien og Regnekunsten havde allerede i de tidligere Culturperioder naaet en vis Grad af Udvikling, som tjente Grækerne til Udgangspunkt for videre Fremfærd. Thales, Pythagoras, Hippocrates af Chios, Plato, Euclides, Archimedes og Apollonius den Geometer ere os bekendte som dem der især bragte Videnskaben til en Høide i Udvikling, som ikke staaer meget under den, en sildigere Tid har formaaet at hæve den til, endstjøndt vi kun ufuldkomment kunne dømme herom, da flere Stykker (Bøger) af deres Skrifter ere gaaede tabt for os. I Astronomien gjordes vel nogle Fremfærd i denne Periode, som Følge af fortsatte Dagttagelser og Matematikens større Udvikling, men hiin Tidsalders ufuldkomne Begreber om Verdensbygningen og selv om Jordklodens Skikkelse holdt denne Videnskabsgren endnu paa et lavt Standpunkt, som det var forbeholdt en langt sildigere Tid i Menneskeslægtenes Liv at komme udover, da Rikferten, Uhret og saa mange Observationsinstrumenter vare opfundne, og de i Tidens Løb samlede Dagttagelser havde naaet det behørig Maal. I Historien og Jordbeskrivelsen have Grækerne givet os de ældste Bærker, vi kjende, og i hvilke der viser sig et Sammenhæng og en Fuldstændighed, en Klarhed og en videnskabelig Aand i det Hele, som de fragmentariske Efterretninger, vi have fra de tidligere Perioder, ganske mangle. I Philosophiens forskjellige Grene staae de som Efterverdenens Mønstre og Lærere. Psykologie, Logik og Metaphysik bleve opførte i Lærebogning og erholdt en Uddannelse, der har gjort og vil stedse gjøre dem til uovertræffelige Veiledere paa Philosophiens Mark for de efterfølgende Slægter. Den menneskelige Sjæls Væsen, Forestillingernes Natur, Begrebernes Dannelse og Sammenhæng, Tænkningens Phænomener, Alt blev udgrundstet med den Skarpfindighed og Dybde, som Matematikens Studium havde indgndt Aanden. Med Tænkningens Præcision fulgte Sprogets Uddannelse til en Fuldkommenhed, som lige til vore Dage har

hævedet det Forrangen blandt alle dannede Sprog. I Poesien og Talerkunsten ere Grækerne, ligesom i Bygnings-, Billedhugger- og maaskee ogsaa Malerkunsten uovertrufne af os, og i de tre førstnævnte endnu vore Mønstre. Musikken nød en næsten hellig Beundring og havde ved dens Anvendelse i Religionens og overhovedet det hele offentlige Livs Tjeneste en langt større Betydning for Grækerne end for noget andet Folk. Fra en raa Kunst blev den uddannet til en Videnskab, og skjøndt den i vore Dage, baade som Kunst og som Videnskab har modtaget Udvidelser, vare dog Grækernes ældste Hymner og Sange efter Kjenderes Dom (den berømte Tartini) „saa fulde af Majestæt og Ynde (dolcezza) forenet med den høieste musikalske Reenhed (somma simplicita musicale), at de nyere Tider ville have den største Vanskelighed ved at frembringe noget Lignende.“

Moralphilosophien var ikke mindre uddannet, og Socrates navnlig er bleven udødelig ved hans sublime Læresætninger, der tilligemed hans Levnet og Skjæbne bringe os uvilkaarlig til at see i ham en Forgænger af Christus. Ligesom Christus efterlod han sig ingen Skrifter; Christus fremsatte sin Lære i Tegnelse, Socrates i Dialoger. Socrates lignede Christus i Sindets Mildhed og Ro, forenet med Alvor, som hos Kristus gif over til en større Strenghed og Myndighed, naar han ivrede imod Synden og Syndere. Socrates troede paa en eneste Gud, Verdens Skaber og Styrer; han troede paa Sjælens Udødelighed; men han udbredte ikke denne Lære med den samme Myndighed og faste Overbeviisning som Christus, hvorom de bekjendte Ord af ham vidne: „Jeg gaaer nu bort for at døe, I for at leve. Hvo af os der gaaer til det Bedste, det er skjult for Alle undtagen Gud.“ Denne Lære om en eneste Gud og om Sjælens Udødelighed var iøvrigt paa denne Tid fælles for adskillige græske Philosopher, og den antages for at stamme fra Ægypten og være et af de Mynterier, som man af Klogskab troede at maatte holde skjult for den store Masse af Folket, der nu engang var vant til Polytheismen og fandt Behag i den. En anden sublim Læresætning af Socrates tilfælles med Christus har jeg berørt i det Foregaaende, den, „det er Eder ikke tilladt at gjen-

gjælde Ondt med Ondt." Betragtet blot som Resultat af menneskelig Tænkning, ligger der den høieste Wiisdom i den, naar man betænkter, hvor dybt indgroet Hævnbegjærlighed er i Mennesket, hvor nær den ligger Begrebet om Retfærdighed, hvor stærke Drivfjedre den har udvendig fra, i andre Menneskers Tilskyndelse, Bebreidelser for Feighed, for Tilfidesættelse af hellige Pligter o. s. v., saa at selv Christendommen efter 2000 Aars Forløb ikke har kunnet undertrykke Uttringen af den i dens voldsomste Form, Blodhævnen — vendetta —, der endnu til Trods for guddommelige saavel som borgerlige Love bestaaer i mange christne Lande: Dalmatien, Corsika, Montenegro f. E. — naar man paa den ene Side betænkter dette og paa den anden de vidt om sig gribende Følger for Stats- og Samfundslivet, som Hævnbegjærlighedens Tilfredsstillelse afstedkommer — uden at tale om den stille, skjulte, ofte, skjøndt langsomt, sigtende eller førende til det samme Maal, Snigmordet, — for sin Feighed endnu mere foragtelige og for dømmelige Hævn, som daglig øves blandt Christne og ligger udenfor de borgerlige Loves Omraade. Den høieste Wiisdom ligger der i Socrates' Læresætning, men guddommelig bliver den hos Christus i de Ord: „Elsker Eders Fjender, gjører dem Godt som Eder hade, velsigner dem som Eder forbande, beder for dem som gjøre Eder Skade." Christus vil Mere, end forbyde Hævnfølelsens Uttring i Handlingen, han vil have Følelsen selv qvalt og udøddet af Menneskets Hjerte.

Et Træk af Socrates, der er vel bekjendt og forskjelligt bedømt, er hans Tro paa en Genius, der advarede ham fra urigtige Handlinger, men aldrig tilskyndte eller drev ham til nogen Handling. Man har forklaret dette paa flere Maader, blandt andet som en naturlig Følge af hans Klogskab og Tvivlen i hans samvittighedsfulde Overveielse og Søgen efter det Rette og Sande. Nogle ville i denne foregivne Forbindelse med et høiere Væsen endog finde Meer end et Selvbedrag, skjøndt Høiheden og Reenheden af Socrates' Charakter forbynder en saadan Tanke. Maafee kom den Aabenhed, hvormed Socrates talte om sin Genius, og den Interesse, hvormed han erkyn-

digede sig hos Andre om de havde sporet en lignende indre Stemme hos dem, fra den Tvivl der endnu herskede hos Philosopherne om Forsnnet's Styrrelse. Aristoteles og Plato udtrykte sig herom med stor Tilbageholdenhed: „Maaskee værdiges Gud at bekymre sig undertiden om Menneskets Handlinger.“ Hvad mig angaaer, om jeg tør tale om mig selv ved denne Veilighed, da er dette ikke een, men flere Gange hændet mig, at jeg efter lang Overveielse og Vaklen pludselig, ligesom ved Indskydelse, har taget en uventet Beslutning, som de senere paafulgte Tildragelser og Omstændigheder betegnede som en af disse hemmelige Styrrelser, ethvert Mennesket sikkert vilde kunne finde Exempler paa i hans eget Liv, om han var opmærksom derpaa. Er det maaskee at forklare som en høiere, ubevidst Sjælevirksomhed, der kan undvære Tænkningens mere mekaniske og langsommere Gang. Man sætter ofte et Spørgsmaal til Side, efter at man længe forgæves har bestræbt sig for at besvare eller løse det; man har slaaet det af Tankerne, har ganske opgivet og forglemt det: og efter nogen, ofte en lang Tids Forløb kommer pludselig, uventet, undertiden endog under Søvn, Løsningen frem. Vi vide med fuldkommen Visshed, at vi i lang Tid ikke have tænkt paa Spørgsmaalet, vi have glemt det; under Søvn kan ikke nogen ydre Paavirkning have vaakt Tanken om det paany; Løsningen maa altsaa skyldes en vedvarende, stille, os ubevidst Virksomhed i Sjælen.

I Physik og Naturlære vare Democritus og Aristoteles de Ypperste, den Sidste især betragtes som en af Videnskabens største Mænd. Omfattende alle dens Grene og gennemtrængende dem med sit skarpe Blik, var han den Første, der skabte en ny Videnskabsgreen af Naturens Studium, og Efterverdenen erkjender med Beundring hans Fortjenester af Naturvidensskaberne, naar man seer hen til Ringheden af de Forarbejder og selv af det Materiale, der har staaet til hans Raadighed under Savnet af de mange Hjælpeidler og Instrumenter, som Nutiden er kommen i Besiddelse af.

Philosopherne lærte offentlig og traadte saaledes i Stedet for vore nyere Tidens Universiteter og Academier. Vidensskaben

havde, saavidt jeg veed, endnu ikke deelt sig i forskellige Grene, der hver for sig dannede et udelukkende Fag, og var dette Tilfældet med en enkelt Gren, f. Ex. Lægekunsten, saa vare dens Dyrkere henviste til den heri meest berømte Philosophs Foredrag eller Skrifter; men en organiseret Samling af Lærere i alle Grene, som vore Universiteter er, saavidt jeg veed, Middelalderens Opfindelse; Navnene for vore lærde Underviisningsanstalter af en ringere Art, saasom Academie, Gymnasium, Lyceum o. s. v. have vi fra Grækerne, skjøndt Indretningen af dem ikke er den samme. Iøvrigt var det offentlige Skole- og Underviisningsvæsen fuldkomment ordnet, udentvivl ikke i nogen Henseende mindre fuldkomment end det er i vore Dage hos de meest oplyste Nationer. At den samme Adgang til Erhvervelse af høiere Dannelse har været aaben for Qvindeskjønnet, bevises af de mange Navne der kjendes af berømte Skribentinder, saavel i Poesien som i de høiere Videnskaber. Af Digterinden Sappho, som levede i det 7de Aarhundrede før Chr. haves endnu nogle henrivende skjøne Vers, og hun var Opfinder af en Verseart, der bærer hendes Navn; en anden, Perictione, skrev et metaphysisk Værk om „Wiisdommen“, som blev skattet høit af Aristoteles. Opdragelsen og Opdragelsesvæsenet i det Hele, deri indbefattet de offentlige Skoler og Underviisningsanstalter, stode under Regjeringens Control. Folkeopdragelsen var af de forskjellige Lovgivere indlemmet i Statsforfatningen og gjort ligesom til et Grundlag for denne; de største Philosopher, som Plato og Aristoteles have i deres Skrifter med Dybsindighed og stor Udførlighed omhandlet den, skjøndt der i deres Anskuelser er Meget, der i vore Tider ikke vilde passe eller lade sig udføre. Selv for hine Tider fandtes Platons og Aristoteles's Mønsterstater upraktiske Idealer, hvorfra vor Periode udentvivl har taget Ideerne til vore Dages Communisme og Socialisme.

Statslivet, Statsforfatning, var af Grækerne gennemtænkt med en overordentlig Skarpsindighed og i et Omfang, der har ladet de nyere Tider lidet Terrain tilbage at opdyrke. Alle de Forhold, der opstaae af det menneskelige Samfundsliv,

i det Smaa saavel som i det Store, grunde sig paa uforanderlige Naturlove, der ligge Menneskets Fornuft saa nær, at de fremstille sig ligesom af sig selv under den fremskridende Cultur. Det lille Grækenland indefluttede, jeg troer man kan sige alle tænkelige Statsforfatninger og Regjeringsformer. Staternes indskrænkede Størrelse gav Anledning til en Mængde Nuanceringer, der kunne synes at have haft den Bestemmelse at skulle tjene Efterverdenen til Mønsterbog, Prøver af alle de Modificationer af Principerne for en Statsforfatning som kunne tænkes. Den lovgivende og den executive Magts Fordeling, Lovene og deres Haandhævelse, Tribunaler, Dyrighed og Administration — Alt var fuldt udviklet og i det Væsentlige lidet forskjelligt fra hvad det er i vore Dage.

Aristokratie og Demokratie optræde først i Grækenland som bevægende og stridige Elementer eller Kræfter i Statslivet. Aristokratiet, som det over hele Grækenland var kjendt i den tidligste Tid allerede, var vel i Begyndelsen et Fødselsaristokratie (Eupatrider); senere opstod ogsaa et Pengearistokratie, som Pentakosiomedimnoi, Hippeis og Zeugetai, tre Classer, deelte efter Størrelsen af den aarlige Indtægt af faste Eiendomme. Imellem Aristokratiet, hvem den største Andeel i Regjeringen og Magten tilfaldt, og den øvrige Deel af Folket, Demokratiet, herskede der en stadig Kamp, som førtes med veksellende Lykke, og fremkaldte et stærkt bevæget Liv saavel i den enkelte Stat som imellem Staterne indbyrdes. Athenen, hvor Demokratismen, grundfæstet ved Solons vise Love, stærkest udviklede sig og hyppigst vandt Overhaand, som Følge af Handelens og Industriens store Fremskridt, var Repræsentanten og Forsagterne for Demokratismen, Sparta for Aristokratismen. Athenen stod i Spidsen for Fremskridtspartiet — Fremskridt i Alt —, Sparta var, ved Lykurgs Love, bundet til Stabilitetsprincipet, og stod i Spidsen for det conservative Parti. Det græske Folks livfulde Charakter, dets urolige, efter Virksomhed higende Aand gjorde det i Almindelighed tilbøieligt til Demokratismen, som i dens Udskæielser ofte førte de enkelte Stater i Armene paa Tyranniet eller Absolutismen og under det grusomste Despoties

Mag. Saa uddannet, saa fast og skarpt ordnet, saa udbredt, stærkt og varigt var Aristokratiet aldrig i Grækenland, hverken med Hensyn til politisk eller til social Stilling, som det siden blev hos Romerne og de sildigere optrædende europæiske Folkeslag.

Ogsaa i de internationale Forhold, det vi kalde Politiken, stode Grækerne ikke tilbage i Udvikling, og dertil gav ogsaa Mængden af de bestaaende Stater rigelig Leilighed. Der stiftedes Forbund, sluttedes Tractater; sendtes Gesandter, holdtes Congresser, en almindelig Folkeret var vedtagen; Asylret for politiske Flyngetinge erkjendt — at der undertiden skete Brud paa den, er ikke Meer end hvad der er skeet i vore Dage, med Napper Landy og Napoleon f. Ex. Philip af Macedonien var saa fiin en Statsmand og Politiker, som Nogen, den nyere Tid har at opvise; hans Søn Alexander neppe en ringere. Vor Tids saa megen Bigtighed tillagte og saa tidt paaberaabte Princip „den europæiske Ligevægt“, var ogsaa tilfulde begrebet af Grækerne i deres Statsforbund, og Demosthenes's Advarslar til Grækerne imod Philip, høre vi i vore Dage gjentagne i det engelske Parlament imod Napoleon den 3die, der virkelig synes at have valgt sig Philip af Macedonien til Mønster (jeg skriver dette saa Dage efter Slaget ved Solferino). Hele Grækenlands Historie er en Skole for vor Tids Politikere og Diplomater. Imellem de efter Alexander den Stores Død opstaaede nye Riger og Dynastier antog Politiken den samme underfundige og troløse Charakteer, benyttende de samme forbryderiske Midler, som vor Periode ikke har manglet Exempler paa, hverken i dens ældre eller dens nyere Tid, og som, endskjøndt for Diebliffet afviist med Afsty, maaskee engang atter kan forfalde til.

Handel og Skibsfart saavel som enhver anden Industrie stod paa et høit Trin i Grækenland og dets mange Colonier. De havde en Sø- og Handelsret, Love for Skibsafgifter, Ind- og Udførselstold, Forbud mod visse Varers Udførsel. De Handlende holdt Correspondenter og Factorer paa de forskjellige Handelspladser, ligesom Fremmede igjen holdt Handelsagenter

i de græske Søhavne. Udsalg fra Skibene var i Athen kun tilladt i Piræus; paa Torvet i Athen kunde enhver Fremmed, som var bosat der og betalte Fremmedskat, udsælge sine Varer. Optagelse af Penge paa „Bodmerie“ var i Brug. Der var Privatbanke, ligesom nu, i hvilke Enhver kunde deponere Penge imod eller uden Renter; de saaledes deponerede Penge gjorde Banken frugtbringende ved Udlaan mod Hypothek i Eiendomme eller anden Sikkerhed, og tjente i Almindelighed meget betydeligt herved; i alle Transactioner med Banke behøvedes hverken Vidner eller skriftligt Beviis, Indførslen i deres Bøger var tilstrækkelig. Ved Pengelaan imellem Mand og Mand brugtes skriftlig Contract, hvori Alt, Sikkerhed, Rente, Tilbagebetaling o. s. v. var nøie stipuleret. Nagerlove gaves der ikke i Athen, Rentefoden varlede efter Omstændighederne; Laan til Banke gav 12 pCt. aarlig, Udlaan igjen indbragte almindeligviis 30 pCt. Ved andre Pengelaan imellem Mand og Mand kunde Renten stige til 16 pCt. maanedlig og derover. Banquiererne vare tillige Vexellerere. Guldets Priisforhold mod Sølvets varierede imellem 13 : 1 og 12 : 1; ved enkelte store Tilstrømninger af Guld sank dette endog ned til 10 : 1. Statsindtægterne bestode i: Indtægten af Domainer (Land, Skov og Huse, tilhørende Staten og som forpagtedes eller leiedes ud), Afgiften af Sølvminedriften, der var $4\frac{1}{2}$ pCt., Fremmedskat, (Udlændinge, der havde bosat sig og drev Næring i Athen) Emancipationskat (Frigivne), Bøder og Confiskationer, Indførsels- og Udførselstold, samt en Mængde andre Skatte, hvoriblandt undertiden var paalagt Formue og Indkomstkate. Skatteoppebørslen blev som oftest forpagtet bort ved offentlig Auction i Overværelse af 10 Magistratspersoner, som havde at paasee at Alt gik lovformeligt til, antage eller forkaste den Sikkerhed, som den Høistbydende kunde stille, o. s. v. Møntvæsenet var velordnet og overgik i kunstnerisk Henseende, hvad Præget angaaer, den nærværende Perodes indtil den næste Tid. Assuranceforeninger vare ikke ukjendte blandt Grækerne. I Agerdyrkning og hvad dertil hører havde Grækerne bragt det til den høieste Fuldkommenhed, jeg tvivler paa, at vi ved Che-

miens Hjælp have bragt eller ville bringe det videre, end dette livlige og skarpsindige Folk, ved stadig Opmærksomhed paa Naturen, ved idelige Forsøg og rigtige Slutninger, havde bragt det ad Erfaringens Vej. De havde mange Love til Agerdyrkingens Fremme og Beskyttelse, blandt andet om Hegn, om Afledning af Vand fra Jorderne m. m. Adskillige Forfattere hos dem have skrevet om Agerdyrking, Haugecultur o. s. v. Den store Udvikling, alle Slags Haandværker og andre Industrie-grene havde naaet hos Grækerne, er saa vel bekjendt, at jeg kan forbigaae at tale videre om dem.

Det borgerlige og huuslige Liv i Athenen — der udentvivl kan betragtes som Repræsentant for Perioden, som det, der almindeligt herskede i de fleste græske Steder, med Undtagelse af Sparta, hvor Lykurgs Love holdt det fængslet i en primitiv Simpeltid — skildres os saa ganske ligt det der føres i Europas meest civiliserede Nationers store Stæder i vore Dage, at en Englænder i vor Tid ikke vilde finde sig mere fremmed i et Liv som det i Athen paa hine Tider, end i det han nutildags finder i Paris, Wien, Italiens eller Spaniens Stæder; han vilde neppe finde nogen væsentlig Forskjel, kun den som Climetet, Religionen o. s. v. allevegne og altid medfører. Jeg troer, man er i Almindelighed for tilbøielig til at betragte det Liv, som Grækerne, Romerne og overhovedet alle den gamle Histories Folk førte, i et falskt Lys, som om det havde meget lidt tilfælles med det vi føre. Det er idetmindste gaaet mig saaledes. Da jeg i min Ungdom lærte Historien, modtog jeg det samme Indtryk om hine Tiders Liv, som jeg senere — maaskee herfra — havde, naar jeg vandrede igjennem Capitoliets og Vaticanets med Marmorbuster og Statuer opfyldte Haller, eller naar jeg paa Theatret soer Roms Helte spanke med majestætiske afmaalte Skridt, klædte i phantastisk antike Dragter og talende i forskruede og svulstige Sententser. Det døde Sprog, vi med saa megen Møie lære i Skolerne, syntes mig umulig at kunne have været brugt i daglig Samtale. Selv Skriftegnene kunde jeg ikke tænke mig anvendelige til cursiv Skrift, og jeg erindrer hvor forundret jeg for endeel Aar siden

blev, ved at see Afbildninger af Skrift, fundet i Pompeii paa Bæggene i Vagstuer og Forværelser til Retsale — Smørerier, som hos os med Kul, Kridt eller Blyant til Tidsfordriv. Skriften havde megen Lighed med den græske og var ligesaa flydende som nogen i vore Dage brugelig. Ogsaa Navnene paa Personer og Ting, Udtryksmaaden m. m. bidrager til at give Ungdommen dette Indtryk. Rimeligviis er Læremethoden nu ikke længer den samme, og af de nyere Historieskrivere har jeg fundet Mommsen — efter nogle Brudstykker af ham jeg har læst — at have truffet en Fremstillingsmaade, der bringer os hine Tider meget nærmere end hidtil var Tilfældet.

Det daglige og huuslige Liv hos Grækerne var, som sagt, ikke væsentlig forskjelligt fra Livet i vore store Stæder. Begge Kjøen klædte sig elegant, efter vorlænde Moder; besøgte de offentlige Spadseregange, dreve om i Boutikerne, især Parfumeur-, Barber- og Guldsmedboutiker, der vare Forsamlingssteder for Herrerne af den fine Verden, for der at høre Nyheder og føre Sladder, ligesom nu er Skik i Spanien, Portugal og andre sydlige Lande. De brugte hyppigt Bade, hvoraf der gaves mange offentlige for den Uformuende, men enhver Velhavende havde Badeværelser i sit Huus, og saa almindelig var Badet blevet en Nødvendighed, at de endog paa deres Skibe havde indrettet Badekamre. Herrerne gik med Stof og Damerne bare Parasoler. Ganske almindeligt var det for den rige Athener at vare ledsaget af 3, 4 Tjenere (Slaver), og der gaves Damer som aldrig viste sig blandt Publikum uden i en prægtig Vogn, trukken af 4 hvide Heste af en berømt ædel Race, fra Sicilien nemlig. Husene vare efterhaanden blevne store og prægtige; Fordelingen af den store Mængde Værelser i en rig Mand's Huus var hensigtsmæssig, beqvem og passende efter Climaten som vi see i de italienske Villaer. Værelserne selv vare decorerede med den høieste Pragt og Smag. Loft- og Bæggemalerier, ofte de største Mesteres Arbeide. Dørforhæng eller Portierer og Gulvtæpper fra Persien, Møblernes Smagfuldhed og Kostbarhed forhøiet ved Anvendelse af Guld og Elphenbeen. I en Dames Toiletværelse fandtes Badstefander

og Fade af Sølv, flere Slags Speile; Krøllejern, Kamme, Pomader, guult Budder og andre Requisiteer til Haaret, den samme Mængde Redskaber til Tændernes Pudning; Æsker eller Daaser til Sminke, rød og hvid til Huden og fort til Dienbrunnene; Ørenringe, Braceletter, Fingerringe og Halsbaand i Mængde og af mange Slags. Ved de hyppige Gæstebudde (Dineer i Nutidens Talemaade; Spisetiden var sildig paa Dagen, ligesom i vore Dage i den store Verden) herskede der en Luxus, som ikke stod tilbage for Nutidens, hverken i Retternes Mængde, den store Afvevling i dem, Fødemidlernes ud søgte Qualitet og den fuldendte Kogekunst, eller i den rigt besatte Buffet, som var bedækket med Sølvkar og forgyldte Kander og Vaser, der ikke sjældent vare besatte med Edelstene og forarbejdede med den meest fuldendte Kunst og Smag.

Forlystelser gaves der i Mængde: foruden de hyppige religiøse og andre Folkefester gaves der Theatret, Skuespil af ringere Art, Tastenspillere og Gjøglerere med de samme evindelige Kunster som vi kjende i vore Dage; omvankende Musikanter og Dandsereinder, hvilke ofte benyttedes ved private Gæstebud for at underholde Selskabet til Afvevling med aandrigh Samtale, Recitation af Digte, Taler m. m.

Men det vilde her blive for vidtløftigt at skildre Grækerens Levemaade og Skikke videre; dog vil jeg endnu tilføie et Par Smaatræk, for at vise hvor stor Ligheden var med vor Tid. Paa Huse, der vare til Salg eller Leie, udhængte man et Brædt med Paaskrift: dette Huus er til Leie o. s. v. Gadepolitie og Ordens Overholdelse var der sørget for ved Indretninger, der havde megen Lighed med vor Tids. I Athen var det Schyther, man brugte som Natvægttere og ved Afskjnlningen af Gaderne. Private Associationer til fælles Understøttelse og Hjælp i Ulykkestilfælde bestode i Athenen, ogsaa andre, der lignede vore Klubber, thi de holdt selskabelige Sammenkomster og Gilder. Den selskabelige Tone var fin og dannet, kun bleve i Vinens Nydelse ved Gæstebuddene ofte Maadeholdenhedens Grændser overskredne, ligesom Sædeligheden i det Hele aftog med den stigende Cultur. Et Hovedtræk er der i den græske

Periodes sociale Forhold, der ogsaa gif over til den romerske, det er Slavestanden (Heloterne) dannet af Krigsfanger, undertvungne Folkeslag og Gjældbundne.

Qvindkjønnetts Stilling i Grækenland var ikke meget forskjellig fra hvad den er i de fleste europæiske Lande i vore Tider. Fleerkoneriet, karakteristisk for Asiens Folk, havde i Grækenland ikke Statens Anerkjendelse. Man har antaget, at Polygamiets Vedbliven i Asien har en Naturgrund i Qvindens tidlige Afblomstring samt i Climatets og andre Forholds Indflydelse paa Mandkjønnetts Temperament og Livskraft. Alligevel giver den hellige Skrift os Exempler paa at Monogamiet har været i Agtelse i Culturstandens tidligste Tider. Blandt Dyrene, Fugle og Fiske, ja endog lavere Dyr, findes saavel Monogamister ifølge Naturlov, som Polygamister. I Menneskets Bildhed eller Naturstand er det Polygamist, om ikke af anden Grund, saa af den, at jo flere Koner en Mand har, desto flere Trælle har han, og i Menneskeslægtenes Barndomsalder har desuden Sandseligheden frit Herredømme. Men længe kan ikke Sædelighedsfølelsen være vaft, før den ogsaa gjør sig gjældende i dette Punkt, ligesom det maaskee er netop Kjønndriften, der vækker Sædelighedsfølelsen. Med Monogamiet indtræder Qvinden i Ligeberettigelse med Manden. Hendes Indflydelse bliver større og af en ædlere, mindre egoistisk Natur; Virkningen heraf paa Samfundslivet og det hele Culturliv kan derfor ikke være ringe. Til Monogamiet maa saaledes Menneskeslægten stedse stræbe i sin Fremgang til en høiere Culturtilstand, som en aldeles nødvendig Betingelse for denne. Udskielserne, som aldrig kunne ganske forhindres, eller nogensinde ville forsvinde, blive derved at betragte som enhver anden moralsk Overtrædelse; Afholdenheden, Selvbeherfskelsen, som Monogamiet paalægger Mennesket bliver en af de moralske Kampe, det civiliserede Liv medfører.

Men, for at komme tilbage igjen, Qvindkjønnetts Stilling i Samfundet var hos Grækerne ikke meget forskjellig fra hvad den er nu i Almindelighed over hele Europa. Det herskede i Huset og i Familien; det øvede ogsaa Indflydelse udenfor paa

samme Maade og i samme Grad som i vore Dage. I det
 selskabelige Liv var Qvinden udelukket fra Deeltagelse i Mæn-
 denes Gjæstebud og selskabelige Sammenkomster; vor Tids
 blandede Selskaber og især Ballerne kjendte man Intet til, de
 vilde have stredet imod Sømmelighedsbegrebet; dog gaves der,
 ved de offentlige Feste, forskjellige nationale Dandse, hvori begge
 Kjøen deeltog, men disse Dandse vare af mystisk eller historisk
 Betydning og havde en religiøs Charakter. I en ældre Tid
 havde Qvindelkjønnet's Stilling hos Grækerne været mere ind-
 strænket ved mange Love og ved Sædvaner af asiatiske Op-
 rindelse, men i Tidens Løb svandt disse hen. At Qvinden ikke
 var ganske udelukket fra det offentlige Liv og fra at lægge sin
 Deeltagelse for det for Dagen, har man en Mængde Exempler
 paa, af hvilke kan anføres det følgende: da Pericles, ved Til-
 bagekomsten fra at have undervundet Samos, holdt en Tale
 til Ære for de Faldne i Krigen, blev han bekrandsset af Qvin-
 derne; kun Elpenice, en Søster af Cimon, tilraabte ham sin
 strenge Dadel fordi han ikke, som hendes Broder, havde kæmpet
 mod Phoenicier og Meder, men imod en beslægtet og allieret
 Stad. At Qvindelkjønnet ikke stod tilbage for Mandkjønnet i
 høiere aandelig Dannelse, beviser dets ikke ringe Bidrag til
 Poesien og Videnskaben, hvorom er talt i det Foregaaende.

Hvormeget Polytheismen, imidlertid, stod iveien for sand
 Oplysning's Udbredelse, derom vidner blandt andet en For-
 tælling, der haves om en ung Pige, som efter Skikken badede
 sig Dagen før Brylluppet i en Flod, idet hun paakaldte Flod-
 guden og tilbød ham sin første Omfavnelse. Flodguden viste
 sig i Skikkelsen af en ung Mand, nøgen og med en Krone af
 Siv paa Hovedet, og modtog den glad overraskede Piges Offer.
 Nogle Dage efter, da Bruden spadserede paa Gaden med sin
 Amme, kastede hun sig pludselig paa Knæ for en ung Mand,
 raabende: Amme! Amme! her er min første Mand, Guden
 Scamander! Manden undgik kun ved sine tilstedeværende Ven-
 ners Hjælp at blive dræbt paa Stedet af det forbittede Folk,
 og undslap ved øieblikkelig at flygte fra Staden. Men hvor
 maa det ikke forundre os, at der under en almindelig udbredt

og i andre Retninger høi Cultur kan herse en saa stor Simpelt-
hed i Troen, at et nøgent Menneske, blot ved at paasætte sig
en Krands eller Krone af Siv, og fremstille sig i det rette
Dieblif, kan blive antaget for en Gud. Og den unge Pige
vilde have været stolt af den Ære, der var vederfarede hende,
dersom Omfavnelssens Frugt var blevet en Søn, medens Andre
vilde misunde hende denne Ænfte, og Sønnen føle sig stolt af
sin Herkomst. Ganske usandsynligt er det alligevel ikke, at
Overtroen i den catholske Kirke kunde i vore Dage føre til ganske
det samme eller et lignende Exempel.

Kun nogle faa Træk endnu til Skildringen af Sæderne
hos det græske Folk; en Supplering med flere vil blive given i
Forening med Skildringen af den romerske Cultur. Det var
i Stæderne, at Oppigheden i Levemaaden greb meest om sig, og
iblandt disse især dem, der laae udenfor Grækenland, hvoraf
Sybaris i Stalien er bleven saa navnkundig, at Benævnelssen
Sybarit, sybaritisk Levemaade betegner et oppigt, forfinet, vel-
lystigt Levnet. Livet udenfor Stæderne, Landlivet, som Græ-
kerne havde megen Sands for, var naturligt og i en ædel og
dannet Smag og Stil. At den samme Luxus og Forfinelse
havde indsneget sig i Hæren, kan skjønnes deraf, at Alexanders
Generaler førte et uhyre Antal af Hunde og allehaande Jagt-
redskaber med sig paa Toget til Persien, hvori de i vor Tid
efterlignedes af Wellington og hans Armee i Spanien.

Om de umaadelige Rigdomme, der indstrømmede til
Grækenland fra Krigene i Asien, kan man gjøre sig en Fore-
stilling, naar man læser, at alene i Susa bemægtigede Alexander
sig af den kongelige Skat 40,000 Talenter i rede Penge, en
Sum, der, regnet efter atheniensiske Talenter, udgjør 9 Millio-
ner Pund Sterling, og i Persopolis var Byttet endnu større.
Efter Justinus skulde Alexanders aarlige Skatteindtægter af de
erobrede Lande have beløbet sig til 70 Millioner Pd. Sterl.
eller, rundttaget, 600 Millioner Rigsdaler.

Om Alexanders Begravelse hedder det, at Rigets Bi-
sættelse ikke fandt Sted før 2 Aar efter hans Død, fordi Kunst-
nerne ikke før kunde blive færdige med deres Arbeide hertil.

Af alle disse kostbare Kunstværker var maaskee Kisten selv det ringeste, skjøndt den var af massivt Guld og halvt fyldt med de sjældneste og kostbareste Specerier. Bognen til denne Ligkiste var et Kunstværk af overordentlig Skjønhed, den var ziret med Guld og Edelstene, Malerier og Tæpper, og blev trukken af 60 Mularer.

Da Ptolemæerne, efter Alexanders Død, kom paa Thronen i Ægypten, hævdedes dette gamle Rige atter for en Tid til sin fordums Glans. Grækere strømmede til i Mængde; Videnskab og Kunst blomstrede op igjen. Staden Alexandria vorte hurtigt op og blev en af Verdens meest berømte Stæder, deels ved sin Størrelse, sin Handel og Rigdom, og deels ved at være Hovedsædet for Videnskab og Kunst. Det ægyptiske Hof's Pragt og Yppighed overgik enhver Beskrivelse.

Af nogle Steder i Demosthenes's Taler kan man skjønne Nationalaandens og Sædelighedens lave Standpunkt i Athenen paa hans Tid. Det hedder: „Athenens Ynglinge tilbringe Dagen i Fløitespillerindernes og Skjøgernes Huse, de Ældre ved Tærningespillet og lignende uværdige Beskæftigelser.“ De Styrende smigrede blot Folkets Videnskaber; Ingen bekymrede sig om Statens Brøst; Enhver skjottede sig selv og lod Alt gaae som det kunde. Folket — den store Masse — var tilfreds, naar blot „Theorikon“ og Uddeling af Levnetsmidler iblandt dem vedbleve. Theorikon var en Pengeuddeling til de Fattige for at de kunde kjøbe sig Theaterbilletter. Ganske det samme ville vi see gjentage sig i Rom, da ogsaa dets Dalen og Fald nærmede sig, da „panis et circenses“ — Brød og Skuespil — som Folkets eneste Fornødenheder og Fordringer, blev til Ordsprog. Vor nærværende Culturperiode undgaaer ligesaa lidt den samme Skjæbne som de tidligere og ligesaa lidt dette Affældigheden forkyndende Symptom. Vi ere allerede komne ind paa den samme Vej, skjøndt uformærkt og endnu kun i den første Begyndelse. Forlystelsernes Mængde og Afveksling er tiltagen overordentlig i den nyeste Tid, og de nærme sig meer og meer til en Livsfornødenhed for Folkene. Paris har nylig havt Skuespilhusene aabnede gratis for Alle og

Enhver i flere Dage efter hinanden; Uddelinger af Vin og visse Levnetsmidler gratis blandt Folket har ogsaa, om end kun ved en enkelt Leilighed og med Indskrænkning fundet Sted.

Ved Alexander den Stores Død, Aar 323 før Christus, stod Grækenland paa sin Magts og Storheds høieste Top, dog mere i Henseende til den ydre Storhed end til den indre Kraft. Denne var allerede længe svækket ved idelige sønderlidende Krige imellem Staterne indbyrdes og fremfor Alt ved Sædernes Forfald. Rigdomme og Yppighed i Levemaaden indførtes fra det overcultiverede Asien og Ægypten, Tøilesløsheden af Sæderne greb mere og mere om sig; frygteligere end nogenfinde rasede Krigene efter Alexanders Død imellem hans Generaler, der deledede det store Monarchie, han havde skabt, imellem sig. Blodige Krige, voldsomme Mord og Forgiftelser rasede uden Ophør i lang Tid imellem de nye Fyrstehuse. Delingen og Opøsningen gik for sig med langt større Hurtighed end Tilfældet siden blev med det romerske Monarchie. Culturperioden var afsluttet, Grækenlands Rolle var udspillet, dets Mission i Verdenslivets Udvikling var endt. Snarere kunde man finde Culturperioden brat afbrudt, end fuldendt. Denne pludselige Ende kan tilskrives for en Deel det demokratiske Princip's Almindelighed og store Overvægt hos Grækerne: ligesom det fører til en hurtig Udvikling saaledes ogsaa til en brat Død; det opløser sig i Almindelighed i Anarchie, som der kræves en kraftig Haand til at standse ved at lægge alle de løsladte Lidenskaber i Rænke, en fælles Rænke, Despotiets: indføre Autoritet og Respect, kue den overdrevne Selvflogskab, tæmme den crasseste Egoisme, dæmpe den overdrevne Nydelseslyste og Pengeforgudelsen. Var Universalmonarchiet blevet af Varighed og havde det vundet Fasthed, da vilde Grækenlands Periode have haft en længere Culminations- og Blomstringstid ligesom Rom havde under Keiserne. Det er muligt at jeg paa et andet Trin i disse Betragtninger vil komme til at see den græske Culturs Forhold til og Forbindelse med de efterfølgende europæiske Perioder, som en blot Phase af en og samme Encylus og saaledes finde Forklaringen for dens eiendommelige Afbrudelse.

Til at møde Begivenhederne, der nu forestode, var Grækenland for lille og i sin Søndersplittelse for svagt. Jordklodens Befolkning af Mennesker var nu rykket frem til det Punkt, hvor store Bevægelser skulde indtræde. De mange raæ halvvilde Folkeslag, der bedækkede det øvrige Europa og de nordlige Dele af Asien, satte i Bevægelse ved dunkle Efterretninger om fjerne Lande mod Syden, hvor der herskede et skønnere Klima, Overflødighed af Levnetsmidler, de skønneste Frugter og Rigdomme af alle Slags fandtes — begyndte nu at vise sig for Grændserne af de civiliserede Lande. Gallierne vare de nærmeste og de første af disse ubudne Gæster, senere kom Cimbrer og Teutoner, derefter Gotherne, germaniske og tilsidst tartariske eller mongolske Folkeslag, navnlig af de Sidste Hunnerne. Ligesom i Dyreverdenen utallige Skarer af visse Dyr paa engang sætte sig i Bevægelse og drage ødelæggende frem over Landene, saaledes kom her hele Folkeslag med Qvinder og Børn, Bogne og Heste, med Alt hvad de eiede, for at søge nye Opholdssteder. Folkemængdens Tilvæxt, Hungersnød, Krige, m. m. antager man som Aarsager til dette Phænomen i Culturhistorien, som man har givet Navnet Folkevandringen; i vore Dage have vi haft det samme eller et lignende i Afrika med Kafferne. Gjennem Aarhundreder varede disse Bevægelser, der gennemtrængte den hele endnu uciviliserede Deel af Europa og holdt den i et stadigt Røre. Til at modstaae Trykket af saa uhyre Folkemasser, til at skjærme om den Culturudvikling, der allerede var opnaaet for Menneskeslægten, var Grækenland for lille og for svagt, saa meget mere som Stødet vilde træffe det i den Afkræftelsestilstand, som altid indtræder naar Culturen har naaet sit høieste Punkt og er i Daling. Til at bestaae i saadanne Kampe skulde der et større Folk, med en endnu fastere Charakter end Grækernes, med friskere Kræfter, seigere og mere udholdende, mere samlet og fastere forenet, end disse, selv i deres kraftigste Tid stedse ved Statsadskillelsen adspalttede Grækere. Kampen, som med dem vilde have været fort og vilde have endt med Culturens Tilintetgjørelse, uden at have efterladt nogen gennemtrængende Befrugtelse hos Barbarerne — Kampen skulde tjene

et dobbelt Niemeed, nemlig at styrke og fremme Culturudviklingen hos dem der vare Ihændehavere og Forsvarere af den; og tillige at indpode Angriberne Civilisation og Cultur paa en varig og gennemtrængende Maade. Til at udføre denne store Mission i Verdensudviklingen var det Folk, der havde dannet sig i og udbredt sig over en stor Deel af Italien, Romersfolket, udseet af Skaberen.

Grækenland havde dannet Overgangen for Culturen fra Asien til Europa. Her havde den sat sig fast, acclimatiseret sig, fundet den gunstigste Jordbund og udviklet sig kraftig i alle Retninger, hvortil, som ovenfor berørt, alle locale Forhold vare den beredte. Rnheden og Mangfoldigheden af de Elementer, der her vare komne ind i Culturlivet, bevirkede en Alsidighed i Udviklingen, som kunde bringe os til at sige, at Forsynet har benyttet Grækenland til en Planteskole for Menneskeslægten's Udvikling i det større Omfang, den igjennem Europas Nationer skulde erholde. Den græske Cultur var Forbindelsesleddet imellem Asiens Culturer og Europas, den fortsatte sig i Rom's, gik derfra over i den heeleuropæiske eller christne Cultur, og — saa langt ligge Rjædens Led aabenbare for os.

Før jeg gaaer over til den nye Periode vil jeg faste et Blik tilbage paa de asiatiske Culturer med Hensyn til Forbindelsen imellem dem og den græske.

Med Grækerne begynder først Historien. Hvad vi kjende og vide om de forudgangne Culturperioder er kommet til os igjennem Grækerne. Herodot, Diodorus Siculus og Strabo — hvilke jeg desværre kun kjender af Navn og fra Citater hos andre Forfattere, — have skildret os Perser og Ægypter; men i hvor store end disse Mænd vare, hvormeget de end fortjene vor Beundring for deres Skarpsindighed som Sagttagere, Dybsindigheden i deres Bemærkninger o. s. v. saa vare de dog Fremmede og Reifende i de Lande og blandt de Folkeslag, de skildrede; de stode selv paa et lavere Culturtrin, hvorfor Meget af det de saae, maatte stille sig i et forvansket Lys for dem; Udgangen til Alle og især de høieste Kundskabskilder var sandsynligviis ikke ganske aaben for dem som Fremmede; hvorvidt Sprogkundskaben var i den Grad i deres Besiddelse, at de

kunde gennemtrænge og forklare sig det Liv, de vare hensatte i og som var dem saa paafaldende og fremmed i mange Ting, kan der ogsaa være Tvivl om. Den nyeste Tid i vore Dage har imidlertid vundet en betydelig Forøgelse i Kundskaben om den fjerne Oldtid og dens Historie, deels ved Opdagelsen af hidtil ubekjendte Ruiner og Mindesmærker, Niniveh f. Ex., deels ved en nøiere Undersøgelse og et dybere Studium af dem, hvis Tilværelse var bekjendt, deels ogsaa ved en stedse vorende Kundskab om de forgangne Tiders Litteraturer, Skrift og Sprog, saa at man af de fundne Skrifter og af Indskrifter paa Bygninger, Sculpturer og Klipper er sat i Stand til at danne sig en fuldstændigere Tidsfølge i Kongerækker, Dynastier og Historiens Begivenheder i det Hele, hvoraf en anden og rigtigere Forestilling om de forhistoriske Tider er vunden, end den Grækerne have meddeelt Efterverdenen. Der er saaledes i vore Tider fastet et nyt Æns over Ægyptens Historie, ogsaa over Assyriens, samt over Grækenlands og hele Italiens Urperiode. Bygningskunstens Studium har ikke været uden Veiledning heri, dens Historie fremstiller sig for os paa en læselig Maade i de efterladte Ruiner. Saaledes lader det sig bevise, at den ioniske Bygningsstil stammer fra Assyrien, og at Ægypten var Stammoder til den doriske og den græske Bygningsstil i Almindelighed. Havde Ægypterne deres Architectur oprindeligt fra Assyrikerne, saa har en Tilbagevirkning sandsynligviis fundet Sted i den anden assyriske Periode, ved Ægypternes Indtrængen under det 18de Dynastie.

For mine Betragtninger og med min ringe historiske Kundskab, synes Ægypten uimodsigelig at være det der har naaet det høieste Punkt af Udvikling, ikke alene i Kunsten men i Videnskaben. Den Aand, der aabenbarer sig i dets Kunst, staaer nødvendigviis i Forbindelse med dets Indsigt i Videnskaben, dets filosofiske Dannelses og dets religiøse Begreber og Forestillinger. Sammenfatter man nu Alt, hvad derom kjendes fra Grækernes Beretninger og det vi ved de nyere Opdagelser af Ruiner, Skrifter, Afbildninger, Indskrifter, Mumier o. s. v. have fundet at tilføie disse til Supplering og Berigtigelse, saa

erholder man et Begreb om denne Cultur, der giver os Grund til at antage en langt større Udvikling hos den hele civiliserede Deel af Menneskeslægten paa den Tid, end man hidtil har været tilbøielig til at ville indrømme. I alt hvad der angaaer det jordiske Liv, dets Nødværelse og Forstjønning stod hin Tid, som jeg nu er tilbøielig til at kalde en sammenhængende Culturperiode, ikke tilbage for Nutiden. Det religiøse Begrebs ufuldkomne Udvikling, de Afveie denne havde forvildet sig paa — om man kan sige saaledes — ved Polytheismen, var uden tvivl alene det der gav Culturen det eiendommelige Præg, som adskiller den fra Nutiden. Men var end Polytheismen og Afguderiet, som vi kalde den, almindelig og herskende blandt Folket, kan der dog ei være Tvivl om, at et høiere Ans var opgaaet for den Klasse eller Stand iblandt Ægypterne, som vi kalde de Bise eller Præsterne. Gaae vi til Mose Skabelseslære, som vi vel kalde den aabenbarede, men dog, philosophisk betragtet, maae antage at være ham overantvordet af Ægyptens Bise, saa finde vi allerede i dens Lære unistkjendelige Spor til den samme Naturkundskab, den samme Indsigt i Naturkræfternes Art og Virken, som vi i vor Tid have vundet ved Geognosien, Chemien og Astronomien. Hvad er vel Laplaces Theorie andet end Læren om Chaos, om Skabelsen m. m. hos de Gamle — kun af ham mere udviklet. Mose Skildring af Chaos og hans Skabelseslære er langt smukkere end Platos, og Moses var maa-skee 1200 Aar ældre end den græske Philosoph. Skulde da Plato ikke have kjendt Tødernes Religion og Historie? Det hedder, at disse Mysterier kom fra Ægypten — den samme Kilde, hvorfra Moses havde sin Lære; men i ethvert Tilfælde ere de ikke blevne gjort klarere, de ere ikke blevne mere udviklede af de græske Philosopher, hvis Fortjeneste af Menneskeheden i denne Henseende eller i dette Punkt er snarere negativ end positiv, idet de ved deres Skrifter, al Værdoms Kilde for Efterverdenen, have ført Tænkningen paa Bildspor.

Medens, hos Ægypterne, de Bise, Præsterne, dannede en egen Stand, der arbejdede sammen, i Forening, i Videnskabens Tjeneste og holdt Resultatet af deres Studier hemmeligt for de andre Classer af Folket, var Forholdet et andet i Grækenland:

Videnskaben var fri; Philosopherne studerede og lærte hver paa egen Haand; dannede, om de vilde, hver sin egen Skole, sit eget System; frit udbredte de deres Lære; de havde ikke, som Ægypterne, deres Mysterier i Videnskaben imellem sig, og dog kunde det være forbundet med Livsfare for dem at udbrede Lærdomme, der stødte an imod den herskende Religion. Heraf kunne vi forklare os, at i Ægypten Videnskabens Studium, i Forening med og under den dybeste Hemmeligheds Beskyttelse, kan have naaet en saa meget større Høide end hos Grækerne. Derfor kunde det hedde, at de Vise havde en anden Religion end Folket, for hvem den raaeste Polytheisme var tilfredsstillende. Glimt af den høiere Tro hos Præsterne skinner alligevel frem igjennem mange af de indførte Folkestikke. Om Præstestandens indre Organisation er mig Intet bekjendt: hvorledes de forskjellige Arbejder, der tilfaldt den i Statens Tjeneste vare fordeelte imellem Standens Medlemmer; hvorledes Underviisningen, hvorledes dens egne Studier vare ordnede, m. m., derom vides nu Lidet eller Intet. Levi-Stammens udelukkende Bestemmelse for Præstestanden hos Søderne er aabenbart en Efterligning af Ægypterne.

Naar man nu tager i Betragtning, at Ægyptens Cultur allerede ved Mose Tider, 1500 Aar f. Chr., stod paa et høit Trin, hvorom dennes Love, samt de mange Kunster og Færdigheder, Israelliterne under deres Ophold i Landet, selv under ugunstige Vilkaar, have tilegnet sig, bære Vidnesbyrd; at denne Cultur flere Aarhundreder tidligere, paa Josephs ja selv paa Abrahams Tider, ikke kan have været meget ringere, da vi have mange Smaatræk i Josephs Historie, der bevise dette, saasom: en Stadsvogn af 2den Rang skjænkedes ham at kjøre i; han fik en Ring paa Fingeren, en Guldfjæde at bære om Halsen og prægtige Klæder af Kongen (det Samme uden tvivl som Ordener og Uniform i vore Dage og efter vor Udtryksmaade), en Præstedatter blev givet ham til Hustru; Tolke brugtes imellem Ægypter og Søder; Ægypterne afregede Skjægget, Joseph lod sig derfor rage før han førtes til Audients hos Kongen, hvis Hof maa have været ordnet med en vis Pragt og Glans, da der nævnes en

Over=Mundstjænk og en Hofbager, ligesom ogsaa Joseph som Minister levede paa en stor Fod, havde mange Tjenere o. s. v. at Inachus omtrent 2000 Aar (paa Abrahams Tid) Cecrops, Cadmus og Danaus omtrent 1700 og 1500 Aar før Chr. coloniserede Grækenland, indførte Gudsdyrkelse, Love, mange Kunster, kort, en høiere Culturs første Spirer til Grækenland — naar man betragter alt dette, saa kan man ikke andet end give Ægyptens Cultur en Ælde, der gaaer langt over 2000 Aar før Chr. tilbage i Tiden. Derfor kunde den ægyptiske Præst med Føie sige til Solon, der i det sjette Aarhundrede f. Chr. raadførte sig med ham om de Love, som han havde givet Athenienserne: „Solon, Solon! I Græker ere endnu et ungt Folk i Sammenligning med os.“

Vil man bedømme Ægyptens Cultur efter Grækernes Beretninger, og, hvad navnlig Videnskaben angaaer, efter den Høide den naaede hos disse, da er det jo vist nok, at Grækerne hentede deres første Kundskaber hos Ægypterne, men deels vare de paa den Tid neppe modne nok til at modtage og fatte Videnskabens høieste Rærdomme, deels vare Ægypterne maaskee ikke villige til at indvie de halvbarbariske Fremmede i saa dybe Mysterier. Endvidere var Ægyptens Storhed allerede da paa Tilbagegangen og sank hurtig hen under fremmede Despoters Tryk; dette gjælder dog kun for Herodot, ikke for Solon, der reiste i Ægypten, Indien &c. i de sidste Aar af det 6te Aarhundrede, og døde Aar 560, altsaa 40 Aar før Cambyses erobrede Landet.

See vi nu hen til Grækernes Skildringer af Sæder og Skikke hos Ægypterne, da besøgte Herodot Landet i det 5te Aarhundrede f. Chr., omtrent 70 Aar efter at Perserne havde undertvunget det allerede ved indre Splid svækkede Folk. Betragte vi dernæst mange af de Love og Skikke, Herodot omtaler som besynderlige, saa ville vi finde dem netop ligesaa mange Beviser paa en meget høi Culturtilstand. Mændene sadde ved Bæven, hedder det f. Ex., medens Qvinderne dyrke Jorden: det samme vil en simpel Reisende kunne finde forunderligt, naar han i vore Dage kommer til en eller anden Fabrikstad. Der fandtes ingen Præstinder, men kun Præster; ogsaa dette er Be-

viis paa en høiere Udvikling. De havde Læger for hver enkelt Sngdom, nævnes ogsaa som en Besynderlighed: i vor Tid have vi, som bekjendt, noget Lignende, nemlig Medicinere og Chirurger, Dienlæger, Tandlæger, Andre, der ere fortrinlig berømte som Operateurer i visse Sngdomstilfælde. Balsamering af Ligene var en meget gammel Skik; allerede Jakobs Lig blev balsameret, skjøndt det ikke var Brug iblandt Tøderne. Der kunde findes Grund til at troe, at denne Balsamering og Mumie-Udvikling er en Begravelsesmaade, der hidrører fra Befolkningens umaadelige Tilvæxt, især i de store Stæder, om hvis umaadelige Størrelse og uhyre Folkemængde vi kunne gjøre os Begreb fra Theben og Babylon; om denne Sidste vide vi, at den der boede midt i Staden havde omtrent 2 danske Mile ad nærmeste lige Vei, før han kom udenfor Stadens Mure. I London har man allerede for længere Tid siden begyndt at tale om Nødvendigheden af at indføre en anden Begravelsesmaade, for ikke at berøve de Levende for meget af Jorden; ogsaa den lange Vei man i mange Tilfælde har til Kirkegaarden udenfor Staden begynder man at beklage sig over. Blandt Ægypternes Ceremonier ved Begravelsen nævner Herodot Ligtaler, ja selv Ligvogne, ligesom i vore Dage. Mange Love, der af ham omtales som besynderlige, vidne om en fiin og høit forædlet Menneskelighedsfølelse. Men, hvor mangfoldige og udviklede sociale og industrielle Forhold medfører et høit cultiveret Samfundsliv ikke, som kunne og maae være forblevne den kun halvt civiliserede Reisende ubekjendte og uforstaaelige.

Har Pythagoras selv opdaget den bekjendte magister matheseos, saa er dette et Beviis paa, hvor Lidet Ægyptens Vise meddeelte Barbaren, der kom til dem for at søge Kundskab, thi for dem kunde denne Læresætning umulig være forbleven en Hemmelighed; de vare upaatvivlelig trængte langt dybere ind i Videnskaben. At Glasfets og dets Slibning har været dem bekjendt, er vist: man har fundet flebne og farvede Glasperler hos Mumierne. Edelstene eftergjordes. Skulde da ikke Glasfets Anvendelse til Speile have været kjendt, — ikke Glaslindsen, den concave og convex, samt Anvendelsen af den til Rifferter

og Brillen? For et saa opløst og tænkende Folk som Ægypterne maatte med Glassets Opfindelse Alt følge af sig selv. Naturen leder dertil i Vanddraaben, Vandfladen, det polerede Marmor og Basalt. Brændspeilet var jo ingen Hemmelighed og kunde umuligt være forblevet det for dem, da Naturen daglig vilde henlede Opmærksomheden paa Phænomenerne ved Lysets Brydning og Tilbagekastelse. Vi nægte frisk væk at Ægypterne og overhovedet Oldtidens Folk have kjendt dette og hint, og hvorfor? fordi vi Intet have fundet derom i Skrifter: og hvor saa af disse er det ikke som ere komne til os, og var ikke, som vi troe, Savnet af en Litteratur netop det Charakteristiske for Ægypten. Ingen Afbildninger heraf i Statuer, Basreliefer og Malerier findes; end ikke det os saa meget nærmere liggende græske eller det romerske Folk vides at have kjendt Brillerne blot — siger man. Og dog er jeg tilbøielig til at troe, at Ægypterne have ikke været fremmede for nogen af disse Opfindelser. Endnu mere bestyrkes jeg heri, efter at jeg har truffet paa nogle Linier i et Tidsskrift om Optikens Historie. Det hedder deri, at man har Skrifter saavel af Thales som Euclid om Optiken, af hvilke man lærer, at denne Videnskabsgreen ikke var fremmed for de Gamle, skjøndt deres Theorie om Lysen var en anden end vor. Ligeledes er det opløst, at Nero lod sig forfærdige Brillen af sleben Saphir, som han før sine svage Dines Skyld bar, naar han fremtraadte paa Circus.

Grækernes Culturperiode var kun kort, ikke meget over Tusind Aar, det vil sige, fra det 17de eller 15de Aarhundrede f. Chr. og til Alexanders Død Aar 323 f. Chr.; Romernes ikke længer; Begge egentlig kun en Fortsættelse af hinanden, ligesom vor nærværende Tids kan siges at være i Sammenhæng med og en Fortsættelse af de to foregaaende. Men hvad er hver Enkelt af dem imod Ægyptens? Læg vi imidlertid alle tre samlede; læg vi 1500 Aar før Chr. til 1900 Aar efter Chr. saa vi 3400 Aar ud for den samlede Culturperiode, den europæiske, fra Grækenland blev coloniseret, Civilisationen blev indført der fra Ægypten, og til nu. I dette Tidsrum vorte tre Culturer op af den samme oprindelige, fra Ægypten ind-

bragte Spire; de to første, den græske og den romerske, naaede deres høieste Udvikling i omtrent 1000 til 1200 Aar, da de, svækkede og opløste ved Sædernes Forfald, bukkede under for indtrængende barbariske men kraftige Folkeslag. Endnu længe efter bevarede et Gjenstik sig af dem, ligesom hos Perserne og Ægypterne, hvilke sidste, undertvungne først af Perserne, siden af Alexander den Store, efter hans Død atter gjenvindende en Deel af deres gamle Glands som et selvstændigt Rige under græske Konger, omsider ganske tabes i Historien som Provinds af Romerriget.

Hvor gammel Ægyptens Cultur var, da den i det 6te Aarhundrede før Chr. havde naaet sit høieste Punkt, er skjult i Fortidens Nat. Ikke langt fra 2000 Aar f. Chr., paa Josephs Tider nemlig, havde den, som oven antydet, allerede naaet en ikke ubetydelig Grad af Udvikling. Dette er kun en Gissning, kan man sige, men alle Forsøg paa en Historie af hine Tider ere kun Gissninger, Gjetteværk; og i Beretningerne, selv Herodots, f. Ex. om Kong Kampsinit's Skat og Tyven, om Cyrus' Ungdom og mange flere, skinner der imellem de æventyrligste og urimeligste Indvævninger en Mængde Træk af en høi Cultur, der umulig kan tænkes forenet med saa lav og raa Simpelhed, som hine forudsætte. Men dette ligger i Sagnhistoriens Natur; og jeg veed ikke, om man ikke gjorde ret i at holde denne borte fra den tidlige Underviisning i Historien; netop fordi den tiltaler Ungdommens Phantasie mest, er den skadelig; Indtrykket af den forsvinder aldrig eller vanskeligt, og det historiske Blik og Begreb er fordunklet og forvansket. Det hjælper ikke meget at Læreren udhæver det Uhistoriske ved Sagnet; dertil udkræves ofte en Vidtløftighed, der er trættende for ham og uvelkommen for Eleven fordi han udrides af en behagelig Illusion. Det forekommer mig overhovedet underligt at lade den Unge lære Meget, som man maa ledsage med Advarsl'en om, at det er Noget han ikke skal troe paa. Det Samme kan siges om Fabelen, Eventyret for Børn, men Nytt'en og Nødvendigheden af dem er mig ogsaa proklamativ. Hvorfor fylde Barnets Phantasie med noget Usandt, Unaturligt? da

Virkelighedens Verden er rig nok, har Stof i Mængde til Benyttelse i samme Diemeed. Den poetiske Sands udvikler sig i Ungdommen uden forceret Vækkelse, sundest idetmindste; og Critiken skal først danne sig i Tiden paa Grundlaget af det Sande, den skal ikke vækkes for tidligt. Men her er jeg kommen ud af mit Emne og over paa et andet Gebeet.

Man sætte Ægyptens Cultur i hvilkenfomhelst Forbindelse med de andre asiatiske Culturer, hvad enten den skylder denne eller hiin sin Oprindelse, eller den er selv Stammemoderen til dem, saa føres man ved den ovenanførte Beregning tilbage til det Tidspunkt, da Mennesket fremkom paa Jorden. Det vil sige: Var Ægypten allerede ved Abrahams Tid saavidt fremfæredet som jeg har antaget, saa kan denne Udvikling fra den første Civilisations Indførelse ved Colonisering fra Indien eller fra Phoenicien, Assyrien, kort, andensteds fra, at slutte fra de senere Culturers Historie, ikke være opnaaet i kortere Tid end 1000 Aar; dette gaaer da til 3000 Aar før Christus, og der bliver saaledes endnu kun 1000 Aar tilbage af den for Menneskeslægten antagne Alder af 6000 Aar. I dette ene Aartusinde kunde da, saavel Formerelsen og Udbredelsen af Menneskeslægten, som den oprindelig første Culturudvikling paa hine andre Steder have fundet Sted. For os staaer Ægyptens Cultur som Hødepunktet af den hele asiatiske Perodes Culturer. Men hvilke disse andre Culturer have været — Tidfølgen og Forbindelsen imellem dem — derom kan Intet med Sikkerhed siges. Hinduers, Chinesers, Assyriers, Phoeniciers — Alles Culturhistorie er lige dunkel. De Sidste, Phoenicierne, synes især at have indtaget en høi, maaskee den høieste Rang i Menneskeslægten's Udvikling til Cultur, saa at det maaskee er netop dem, Ægypterne skyldte det Meste af deres Fremskridt i Videnskab og Kunst, eller dog fra dem have hentet de første Vardomme, som de benyttede til deres videre Fremskridt og Udvikling, ligesom Tilfældet blev med Grækerne siden. Hvad Assyrier, Babylonier og Perser angaaer, da kunde man tænke sig dem at have staaet i et Forhold til hinanden og til Ægypten, som i vor Periode de forskjellige europæiske Nationer have staaet og staae i til hin-

anden: en Bøvelvirkning finder Sted, under hvilken snart denne snart hiin Nation staaer i Spidsen og for en Tid synes at være Culturens Bærer og Repræsentant.

Maae vi saaledes, efter det Foregaaende, være berettigede til at sætte Ægypten i Spidsen for Urculturen, hvis store Udvikling i de fleste Retninger endnu ikke er overtruffen af os, i flere ikke opnaaet engang, saa maa det forundre os at vi have saa faa og usikre Vidnesbyrd om dette Folks og den hele Periodes Fremskridt i den rene Videnskab. Dette lader sig imidlertid forklare for en Deel af hvad der allerede er berørt ovenfor. Grækerne Pythagoras og Solon kom til Ægypten, da det maaskee allerede var begyndt at dale, Herodot endnu sildigere. Culturen i Grækenland var da neppe meer end Tusind Aar gammel, og skjøndt den i dette Land udviklede sig med en ualmindelig Hurtighed, hvorfor ogsaa dens Blomstringstid var kort, saa kunne vi dog af senere Tidens Erfaring slutte, at Fremvæxten i de første Tusind Aar ikke har været stor i alle høiere Henseender, hvilket ogsaa Historien bekræfter. Lad os tage en Parallel af vor Periode: Harald Haardraade kom til Constantinopel omtrent Tusind Aar efter Culturens Indbringelse i Norden; han var vel ikke en Vismand eller Lærd, som de nævnte Grækere, men dog en begavet Mand, af høj Byrd og Stilling, og hvorledes vilde den Beskrivelse eller Beretning have seet ud, som han kunde have givet om Culturen i det rypige og overcultiverede, skjøndt sin Oplysning sig stærkt nærmende østromerske Keiserrige, om Livet der, om Sæder og Skikke, om Alt dette alene, endfige om det Standpunkt Videnssaben befandt sig paa? Saaledes, omtrent, maa det være gaaet hine Grækere hos Ægypterne. Saaledes siger Herodot i sin Skildring af Schyterne, at det er berettet ham, at der nederst mod Norden skal boe Mennesker, der sove de 6 Maanedere af Aaret — „hvilket jeg dog ingenlunde troer“ — tilføier han, skjøndt vi nu vide at Beretningen var sand (at den var naaet til Persien, allerede paa hine Tider, er Noget, der maa forbause os i den høieste Grad); at den var sand, vide vi, med den Forskjel blot, at det skulde hedde, at det er vedvarende Nat i 6 Maanedere, eller at

Solen ikke sees, ikke viser sig over Horizonten. Et lignende Exempel have vi i hans Uttring om Hannos Reise fra det røde Hav, omkring Afrikas Sidspidse og Nord efter til Gibraltarstrædet: „De fortalte ogsaa, hvad de maaskee kunne faae en Anden til at troe, men ikke mig, at de havde havt Solen paa den høire Side“ — en Beretning af de Reisende, som nu omstunder Ingen, der kjender lidt til Astronomien, tvivler om. Sandheden af Alt, hvad der laae paa Overfladen, kunde de see og opfatte, skjøndt ogsaa dette ikke sjældent kun i et falskt Ans. Kunsten formaaede de at tilegne sig; dens Frembringelser, igjennem mange spundne Tidsaldere laae for deres Blik, men Videnskabens i Artusinder møisommelig samlede Skatte bevaredes skjulte for profane Dine af den hertil indstiftede og indviiede Stand. At en ganske søregen Indvielse alene kunde aabne Adgangen til Videnskabens Helligdom, tør man slutte af den pythagoræiske Skoles strenge Disciplin hos Grækerne, hvortil Mønsteret sikkert er taget hos Ægypterne.

Igjennem disse Betragtninger kommer jeg da til den Anskuelse, at den asiatiske Culturperiodes Fremskridt paa Videnskabens Gebeet kan have været større end man i Almindelighed antager. Ja, jeg finder i det der fortælles i den græske Mythologie om Icharus, at han gjorde sig kunstige Vinger for at flyve op til Solen, en dunkel Betydning til at Luftballonen, Luftskibsfarten, har været prøvet blandt Ægypterne, fra hvem Mythen udentvivl stammer. I Astronomien var Kundskaben langt fra ringe; mange Opdagelser i de nyere og nyeste Tider have mere og mere bekræftet dette. Observationer, der gaae langt over tusind Aar tilbage før Christus, og hvis Efterberegning stadfæster deres Værd, kunne anføres som Beviis; Solbanen, Equinoctial- og Solstitialpunkterne vare kjendte, Jordens Størrelse maalt og angiven — Dyrekredsen i Denderah, som man i den nyeste Tid frakjender den, den engang tillagte, store Betydning, maa jeg i Forbigaaende ogsaa nævne: dette gjør det klart, at de Vise eller Præsterne have havt et rigtigt Begreb om Jordens Kugleform, og kun den store uoplyste Mængde kunde leve i den Tro, at den var „flad som en Pandekage“, en Tro, Holberg viser os

var ganske almindelig blandt den lavere Deel af Folket i vor christne Tidsalder indtil for knap et Par Aarhundreder siden. Exempler som Aristarch og Aristoteles hos Grækerne, Roger Bacon, Tycho Brahe og Galilei i den christne Tid vise os, at Urculturens Lærde eller Vise have haft gode Grunde for at holde Videnskabens Opdagelser hemmelige. Derfor vare Overleveringerne til Grækerne faa og ringe, og hos disse maatte Videnskaben saagodtsom selvstændig danne sig og voxe op fra et ringe Grundlag. Langsomt udviklede den sig derfor hos Grækerne, og det var først under Ptolemæerne, at den naaede sin største Høide, da det græske Dynastie kom paa Thronen i Ægypten og Grækerne nu fik fri Adgang til de Lærdomsskatte, der endnu kunde være tilbage fra den forlængst dalede ægyptiske Culturs høieste Blomstringstid.

Den Skildring af den ældre Cultur, vi finde i Bibelen, giver kun et ringe Udbytte for Historien. Der siges allevegne blot „Ægypten“ uden at nævne nogen Stad, hvor Kongen havde sin Residents, eller hvor Moses blev født. Om Mose Opdragelse og tidligere Liv fortælles Intet eller Lidet; man faaer ikke noget Nærmere at vide, hvorledes han er kommen til den høiere Dannelses, de mange Kundskaber, han aabenbart maa have været i Besiddelse af. Selv iblandt Søderne, Folket, fandtes der jo mange Kunstnere, til hvem han overdrog Tabernaklets og Arkens Forfærdigelse og Udziring. Folket maa have kunnet læse og skrive, det vise Steentavlerne med de ti Guds Bud; det var i Besiddelse af Baaben og forstod at bruge dem; ja man maa troe at Josvah har i Ægypten beklædt en Krigshøvdings Post, været Officier i Armeen, siden Moses overdrager ham at anføre Hæren. Under det lange Ophold i Ægypten — 2 à 3 hundrede Aar uden tvivl — have Søderne, i hvor haarde de Vilkaar, under hvilke de levede, end kunne have været, dog tilegnet sig mange af den dem omgivende høie Culturs Frugter. Hvor raat Folket i Almindelighed alligevel var endnu, derom vidner en Mængde af Mose Love og For skrifter, blandt Andet 5. Bog 23. Cap. 13—14 — hvortil man i Nordens Culturhistorie finder et Sidesykke i Islændernes

„Dretsfjær“. Overhovedet hviler der et Mørke over Sødefolkets tidligste Historie, dets Ophold i Ægypten og dets Udgang derfra. Landeplagerne, Udvandringen o. s. v. er en uforklarlig Mythe, der ikke tilhører Historien.

For at ende disse Betragtninger over Urculturen. At Astronomien ikke hos de Gamle kan have staaet paa det Trin, den har naaet i vor Tid, er en ligefrem Følge af, at en stor Deel af Jordkloden var de Gamle ubekjendt; deres Observationer kunde derfor ikke strække sig videre end til den for dem og fra deres Observationssteder synlige Himmel. Hvorvidt de have opfundet Instrumenter til Observationer vides ikke; men ganske uden disse nødvendige Hjælpemidler kunne de ikke have været: Høide og Vinkelmaalinger have de anstillet og Solskiven var kjendt over 2000 Aar før Chr. Hvad de øvrige Grene af Videnskaben angaaer, da forudsætte allerede de overordentlige Bygningsværker, hvis meer end 2000 Aar gamle Ruiner vi betragte med den høieste Grad af Beundring, stor Kundskab i Mathematikens forskjellige Grene: Arithmetik, Geometrie, Trigonometrie, Stereometrie, Mechanik og Hydraulik. Metallernes Uddragelse af Jordens Skjød og deres Behandling og Anvendelse maa have været kjendt langt over 2000 Aar tilbage før Christus. Hvilken Høide Kunstfærdigheden havde naaet hos Ægypterne paa Mose Tider (1500 Aar før Chr.) see vi i Beskrivelsen af Tabernaklet og Arken, hvor der ogsaa omtales ædle Stene af alle Slags og Gravering i dem; Udskjæring i Træ og Elfenben, støbt saavel som drevet Guld og Sølvarbeide, Bævning af Tøier i Længder af 100 Alen og derover; Broderier af alle Slags; selv med Guldtraad udfyede man eller vævede deraf Guldbrofades Tøier til Raaber for Ypperstepræsten. Af disse Skildringer kan man dog ikke andet end slutte sig til, at Bruget af disse og andre Luxusgjenstande har været almindeligt blandt de Mægtige og Rige hos Ægypterne og de andre asiatiske Culturfolk, langt mere almindeligt end det blev hos Grækerne, som jo ialtfald maae have lært Kunsten af dem. Agerdyrkning og Haugekunst stod i alle Asiens cultiverede Lande paa et meget høit Trin, maaskee høiere end nogensinde

siden hos noget andet Folk. Først i den nyeste Tid have vi tilegnet os den i Asien ældgamle Overrisling og Draining kunstig Udrugning af Kullinger, artesiske Brøndboringer m. m. Disse og mange andre Fremskridt eller Forbedringer i Plante-culturen og Dyreavlen (Heste og Kvægavlen, Raceforbedring ikke at forglemme), som lige til den nyere og nyeste Tid vare Hemmeligheder for os, i Praxis idetmindste ukjendte, skyldes vore hyppigere Reiser i den gamle Verdens Lande og overhovedet vor nærmere Forbindelse med dem; deels have vi dem ogsaa fra gamle Skrifter, der vare døde Skatte saalænge kunde lærd læste dem for Sprogets, Stilens, Historiens eller et andet lærd Diemeeds Skyld, uden at have Tanke om eller Interesse for den Nytte det praktiske Liv kunde have af Indholdet. Optagelsen har fundet Sted og vundet Udbredelse, og der gives utallige Mennesker, der tilskrive vor Tidsalder Æren og Prisen for Opdagelsen eller Opfindelsen.

Skulde ikke alle de Sagttagelser af Naturkræfterne; som dette Agerbrugets høie Standpunkt maa forudsætte, have ført disse til stille Betragtninger og dyb Tænkning saa oplagte Folk til at danne sig en Videnskab om Planteriget, Planternes Natur og Egenstaber — som de i Praxis allerede saa godt kjendte — det vi kalde Botanik? Skulde ikke det Samme have været Tilfældet med Dyreriget, Fiskeriget, Metaller og Mineralier? Deres store Fædrift, Huusdyrenes Røgt og Pleie, Biavl, Jagt og Fiskeri (Perle- og Coralfiskeri var drevet) maa have beriget dem med en Masse af Erfaringer om den hele dem omgivende Dyreverden, som gav dem Stof til videre Betragtninger og af de Bise, Præsterne, Magerne bragtes i Orden og Forbindelse til en Videnskab. I kunstmæssig Udragelse af Metallerne, den af os uovertrufne Behandling og Forarbeidelse af dem og alle Steenarterne, staae Oldtidens Culturfolk ikke det Ringeste tilbage for os den Dag idag. Perferne vare bekjendte for deres ypperlige Vaaben; de havde Brynier for Mand og Hest. For at naae en saadan Udvikling maae, alene fra Teknikens Side betragtet, mange spredte Erfaringer samles paa eet Sted, bringes i Orden og Forbindelse,

det er uddannes til en Videnskab. Skriftlig Overlevering heraf er det vi savne, medens vi, i de os levnedes Frembringelser, Frugten af Videnskaben, have de uomstødeligste Vidnesbyrd for denne. Tør vi derfor negte den, af den ene Grund, at de mere forgængelige Skrifter om den ikke ere komne til os? Saaledes vilde man kunne komme til den Slutning, at ogsaa i den Kreds af Videnskaben, vi mere egentlig betegne med det Navn Naturvidenskaben og som er den, hvori vi især troe at have gjort de største Fremskridt, har hiin fjerneste Culturperiode ikke staaet tilbage. Endnu kunde jeg til Beviis herfor anføre de magiske eller Trolddoms-Kunster, der saa ofte omtales i den hellige Skrift og som dog, skjøndt vi ikke kunne forklare os dem, maae have beroet paa Kundskab om kemiske og andre Naturkræfter. Endnu den Dag idag forbause Hinduer og Chinesere os ved mange lignende os uforklarlige Kunster. For endelig at tage endnu en Ting med: Skibsbyggeriet, Skibsbgningskunsten kan ikke have staaet paa det lave, primitive Trin, som vi ere tilbøielige til at antage, deels fra hvad denne Kunst var hos Grækere og Romere, hvilke tidste ikke egentlig havde naturlig Tilbøielighed for Sølivet og aldrig bleve til dristige Søfarere og Verdensomseilere som Phoenicierne vare — deels efter Kunstens langsomme Udvikling her i Norden —, deels fra Chinesernes og andre asiatiske Folks primitive og for indskrænkede Localforhold aflagte Skibe — og endelig efter de Fremstillinger vi have af Oldtidens Skibe i Skulpturer og Mønter, maaskee ogsaa i enkelte mindre Malerier. Hvad man strax støder paa, er den Omstændighed at selv den Kundskab vi have om Grækers og Romeres Skibsbgningskunst er meget ringe, saa ringe, at endnu ingen tilfredsstillende og langt mindre nogen sikker Forklaring findes, om Betydningen af de forskjellige Benaævnelser triremes, quadriremes o. s. v. Gibbon siger, at Skibe med 13 og 14 Rader Rorer (som man ialmindelighed oversætter det) havde Demetrius Poliorcetes i sin Flaade, ikke til Stads, men til virkelig Brug. Ptolemæus Philadelphus havde et Skib med 40 Rader Rorer, men dette var et flydende Pallads, hvis Drægtighed og Dimensioner en

Oldgrandster, Arbuthnot, har fundet at have været $4\frac{1}{2}$ Gang større end et Nutidens (forrige Aarhundrede) Linieskib paa 100 Kanoner; altsaa Mage til vor Tids Great Eastern, paa Dampmaskinerne nær. Jeg har læst en Mængde Forsøg paa at forklare disse Venevnelser, men alle ere Gissninger, og ikke en eneste kunde tilfredsstille en Sømand, eller af ham findes blot mulig engang i Praxis. Men om Phoenicierne vide vi, at de foretog sig lange Handelsreiser med svære og volumineuse Varer (Erts og Metaller), de vare eller maae have været stærkt bemandede, sandsynligviis ogsaa forsynede med Vaaben, for at kunne forsvare sig imod Overfald blandt de vilde Folkelag, de dreve Handel med; paa saa lange Reiser, som de gjorde, maae de have benyttet Seilene mere end Aarerne, om de overhovedet have kunnet benytte disse ret meget. Xenophon omtaler de phoeniciske Skibe som Mønstre paa Rummet's findrige Inddeling og Benyttelse, hvilken Koes hverken et Aabenrumsfartøi, eller vor Tids Jagter, Brigger og andre almindelige, ikke til den største Klasse hørende Handelskibe vilde fremfalde. Cleopatras Pragtskib — rigtignok fra en noget sildigere Tid, maa efter Beskrivelsen ikke have givet vor Tids prægtigst udstyrede Dampskib noget efter. Hvad de Kunstafbildninger angaaer, man har af Skibe i hin Oldtid, da kan man sikkert ikke tage dem for Portraiter, men kun for Antydninger af Skibe; mere behøvedes der ikke for Sculpturen i Marmoret og Præget i Mønten; Gjenstanden egner sig ikke for anden Behandling; og i Maleriet, forsaavidt der haves Afbildninger af Skibe, der da kun kan være Bæggemalerier eller paa en Leervase, gjælder det Samme. Marinemaleriet, af hvilket vi nu fordre Portraitets Lighed, er en Kunstgreen, som — idetmindste i denne Udviklingsgrad — var Oldtiden fremmed.

So mere jeg tænker over Menneskeslægten's tidligste Culturperiode, den Asiatiske, betragtet som en, igiennem de mange Nationers — Assyriens, Hinduers, Chineseres, Phoeniciers, Ægypters, Meders, Babyloniers og Persers Historie sig udviklende Eenhed, desto mere sandsynligt bliver det mig, at vi have dannet os en falsk, en ufuldstændig Forestilling om den.

Den Kundskab, vi have om den fra Grækerne er ufuldstændig og upaalidelig; det Samme gjælder ogsaa om de Efterretninger vi have fra de jødiske Skribenter. At vi savne Skrifter fra Perioden selv, er ikke at undres over, og dette alene berettiger os ikke til at sige, at der ingen Saadanne har været til; de savnede jo ikke Skrive-materialier, Palmblade, Papyrus, men de vare af en mere forgængelig Natur end vore, og Skrifter havde de Alle. Men selv fra Roms, os saa meget nærmere liggende Periode, savne vi jo saagodtsom ganske Statsarchiver, Registre af enhver Slags, Regnskaber, Correspondencer, kort, Alt hvad der angaaer den indre Administration; og ville vi deraf drage den Slutning, at denne ikke har været ordnet lige saa godt og fuldstændigt som hos os i vor Tid? Technische Skrifter, hvor ringe Deel af vor Literatur udgjøre ikke de, uagtet den store Betydning Techniken har vundet i vore Dage; og kan man undre sig over, at saagodtsom ingen af denne Klasse fra Romernes Tid ere komne til os, naar vi see hen til, hvor lidt det er, vi i det Hele have reddet, at selv deres største Historie-skriver, Livius, ikke heel er kommen til os. Det Samme kan anvendes paa Grækerne.

De umaadelige og altfortærende Krige, der gaae forud for og følge efter en heel Culturperiodes, et Universalmonarchies Fald og Udælgelse, forklare hvorledes saa let forgængelige Mindesmærker, som Bøger og Skrifter ere, kunne aldeles forsvinde.

Det almindelige første Indtryk om den asiatiske Culturperiodes Tilstand: Assyriens, Persers, Ægypters — faae vi fra den hellige Skrift, fra Tøderne. Jeg skal derfor her kaste et fløgtig Blik paa dette Folks Historie. Under Opholdet i Ægypten havde Abrahams Efterkommere fra en lille Nomadestamme formeret sig til et talrigt Folk, som, ved at bevare sine Fædres Tro og Skikke, og ved at leve samlede i en egen, dem skjænkter, Deel af Landet, uidentivl skarpt affondret fra Ægypterne, havde lært at føle sig som et eget Folk, en Nation, der følte Trang til at erhverve sig Selvstændighed. Traditionen om Canaan, som deres oprindelige Hjemsted, eller, som det hedder, det dem

forjættede Land, havde bevaret sig iblandt dem. Da traadte Moses op, Manden med den store Aand, dannet med en liberal Opdragelse og udrustet med ualmindelige Kundskaber. Han fattede Planen til Udvandringen, vandt sine Landsmænd for den, blev valgt til deres Anfører, og efter mange Hindringer fra Ægypternes Side tiltraadte Israelliterne Udvandringen, et Tog, der ganske ligner de sildigere Folkevandringer: Dorernes Vandring til Peloponnes, Cimbrers og Teutoners, Galliernes, Gothernes og Hunnernes m. fl. Toge. Folkets Uddannelse til et ordnet Samfundsliv, en høiere Sædelighed og til Krigerfskhed var det Maal, som Moses stadig havde for Sie, under den lange Vandrings- og Forberedelsestid. Han gjenoprettede og rensede den gamle Fædrenetro og indstiftede en dertil svarende Gudsdyrkelse. Da Landet var erobret, inddeeltet det i saamange Smaastater som der var Stammer efter Jacobs Sønner, en Adskillelse, der gjorde Staten til en Foederativstat paa en Maade og udentviol blev Spiren til den Splid og Uenighed, der stedse herskede blandt Jødefolket og forhindrede det fra at hæve sig til nogen betydelig Høide eller vinde Kraft til at modstaae de store Monarchier, der vekselsviis bekrigede og undertvang det. Uden en heroisk Fortid og uden nogen Blanding eller Tilfætning af fremmede og overlegne National-elementer fandtes der intet Aristokratie iblandt Jøderne, som hos Grækerne og Rømerne. Da Josvah var død, savnede man en Hærfører til at føre Undertvingelseskrigen til Ende, og Folket eller den hele Stat var uden Overhoved, uden Regjering. Der valgtes da Dommere, eller de opstode, hedder det, men om det var for hver enkelt Stamme eller for Alle, hvorvidt deres politiske Magt gik, om der overhovedet var nogen Central-regjering, derom finder jeg Intet i Skriften. Stor Forvirring og Adspjættelse herskede nu en Tidlang, indtil omsider en Konge blev valgt, Saul nemlig, efter hvem David og Salomon fulgte, under hvilke den egentlige Blomstringstid som selvstændig Stat falder. Efter den Tid frembyder dette Folks Historie kun indre Splid, Opøsning og Undertvingelse, Atteropstaaen i formindsket Størrelse, Indlemmelse som Provinds i

Romerstaten og endelig fuldkommen Adspjittelse, uden andet Bindemiddel som et særskilt Folk end Religionen og ved den ogsaa Sproget. Vist er det, at dets politiske Historie er uden Storhed. Aldrig samlede i fast Forening til et eneste stort Rige, der kunde tage nogen, endfige en ledende Deel i eller have Indflydelse paa Verdensbegivenhederne; snart bortførte som Slaver til fjerne Riger, snart indlemmede som Provinds i et eller andet stort Rige, forbleve Jøderne igjennem det lange Tidsrum af over Tusind Aar paa det samme lave Trin af politisk Dannelse, uagtet de Mønstre, de havde i andre Nationer rundt om sig, i en mere fremskreden Tid. Det er muligt, at Grunden hertil kan findes i Religionen, i den Tanke, at Jødefolket var fremfor alle andre Guds udvalgte Folk og Gud dets umiddelbare Overhoved og Konge. Den fuldkomne Sammensmeltning af Religion og Stat maatte gvæle det organiske Liv i denne Sidste, al Evne til videre Udvikling. Der manglede et Led eller Organ. Maafee har Moses tænkt sig den npperste Præst bestemt hertil; ved Arken og Tabernaklet traadte den Ypperstepræst ganske i den samme Rolle som Dralet hos Egypter og Græker; han blev Mellemmanden imellem Gud og Folket, Gudkongens Premierminister. Saalænge Moses levede, var han selv dette, endskjøndt han havde indsat Aaron til Ypperstepræst. Efter Mose Død skulde man have ventet, at den øverste Magt var gaaet over paa Ypperstepræsten, men Erobringskrigens Tilendebriugelse gav Josvah Dictaturet i Hænder, og siden kom Geistligheden aldrig til den dem tiltænkte Magt. Senere hen kom Propheterne, men ogsaa deres Magt og Indflydelse blev i politisk Henseende ikke stor. Samuel, en af dem, indsatte paa Folkets Begjæring, men meget imod sin Villie, en Konge, en Despot; men hvor ringe politisk Forstand der var hos Folket, sees deraf, at Samuel skildrer det alle Despotiets Følger, og dog har hverken han eller Nogen af Folket Forstand paa en Statsforfatning, hvorved Kongemagten indskrænktes.

Maa man end beundre Viisdommen i Mose Lovgivning i det Hele, og fornemmelig i de ti Bud, den ugentlige Hvile- og

Festdags samt de store Marsfesters Indstiftelse, Loven om de personlige Rettigheder og om Eiendomsretten m. m., saa kan man dog ikke undgaae at finde en altfor smaalig Nøiagtighed i Fastsættelsen af Gudstjenestens Ceremonier og i de diætetiske eller, med et nys indført Ord, hygieiniske Forskrifter, hvori han upaatvivlelig har taget Ægypterne til Mønster, men hvorved han forhindrede Folkets Udvikling fra at tage sin naturlige frie Gang. Ved at gjøre enhver nok saa lille reglementarisk Bestemmelse til en Lov, udgaaen fra Gud, gjorde han enhver tids- svarende Forandring heri umulig, idetmindste paa en, Samvittigheds og Samfundsfreden uforstyrrende, Maade. Saa længe han selv levede, raadede hans umiddelbare Samqvem med Gud Gud Bod herpaa; han alene kunde træde op og sige: „saa byder Herren den Gud, Jehovah“, og i Kraft heraf anordne Forandringer og give nye Love, som fandt villig Modtagelse eller Yndighed hos Folket.

Overhovedet synes det mig som at Religionens og Gudstjenestens Indstiftelse har absorberet Mose Tanke, saa at han dermed er bleven forhindret fra at ordne den politiske Forfatning, om han iøvrigt har været denne Opgave voksen, hvilket Jethros Raad til ham synes at gjøre tvivlsomt. Sælskald forekommer det mig, at Mangelen af en ordnet Statsforfatning, der kunde modvirke den Spire til Adspjaltelse, der laae i Slægts- eller Stammeadskillelsen, har været Marsjagen til at Jøderne aldrig opnaaede at blive et sluttet og stærkt Folk.

Vi ere blevne vantte til at betragte Moses, hans Love og overhovedet det gamle Testamente med en hellig Ærefrygt, til at betragte det Hele som Fundamentet for vor christne Tro; men Naturphilosophen kan alligevel ikke derved lade sig afholde fra at betragte og prøve det fra det verdslige historiske Standpunkt, og da fremstiller Jødefolkets Historie sig kun som en Episode i Menneskeslægten's almindelige Udviklingshistorie, mindre omfattende og mindre følgerig end Mahomed's Lære, ene undtaget Christi Udspring af dette Folk. Hverken i Videnskaben eller i Kunsten har det, som Nation, sat sig noget Mindesmærke. Foragt for og Had til alle andre Nationer

paa Jorden og Splidagtighed indbyrdes imellem sig karakteriserer det igjennem hele dets Historie. Den Enkeltes Tapperhed og Heroisme blev uden Frugt for den opløste Stat. Som vilde Dyr rasede de imod hinanden indbyrdes i Undergangens sidste Time, saa at man hverken kan beundre eller beklage dette Folk i dets Dødsstund. Et mærkeligt Træk ved Jødefolket er dets seige Fastholden ved og Bevarelsen af dets Nationalitet, efter dets totale Opløsning og Adspjaltelse over hele Jorden. I to Tusinde Aar have Jøderne, hvor de end fæstede Bopæl, under det haardeste Tryk og de grusomste Forfølgelser stedse bevaret deres Religion, deres Sprog, Skikke og nationale Eiendommeligheder. Selv hvor de i Nærværelsen af lige borgerlige Rettigheder have sluttet sig til en anden Nation og dens Interesser, hvilket i den nyere Tid bliver mere og mere almindeligt i Christenheden, selv der vedblive de at betragte sig som et eget Folk, saa stærk er Religionens Magt. Om denne Religion engang i Tiden skal absorberes af Christendommen? er et Spørgsmaal, jeg ikke tør indlade mig paa at besvare. Tvang og Forfølgelse have ikke formaaet det; Frihed og Mildhed ere stærkere Omvendelsesmidler.

Den Rolle, Jøderne hidtil have spillet i vort Culturliv, forekommer mig at have været den, at tjene alle Vestens Folk som en Surdeig, et Gjæringsstof, meest paa de materielle Interessers Gebeet, Handelen og Pengevæsnet navnlig, en Rolle, der ingenlunde er uvigtig, naar man seer hen til, hvilken mægtig Røstestang Guldet, Penge og Handel er i Udviklingen af Culturlivet. Mærkeligt er det, hvor tidligt allerede de bemægtigede sig denne Rolle: længe før Christi Tider havde de stor Indflydelse under Ptolemæerne ved det ødsle og oppige ægyptiske Hof; de vare Generalforpagtere og Opkrævere af Skatterne i Provindserne, „Folkets blodige Udsugere“, hedder det. Sin høie Rang blandt Menneskeslægten's ædle Racer har Jødefolket bevaret baade i legemlig og aandelig Henseende, til Trods for Adspjaltelsen og den Fornedrelse, hvori det i Aartusinder har levet. Den skarpe Affondring, som dets Religion holder det i, har indskrænket dets Virksomhed paa Folke-
Ele-

menternes Blanding; men hvor denne fandt Sted, var Bræget staaende igjennem mange Slægtled.

Ville vi nu bygge vor Dom om Ægyptens Cultur paa den Kundskab herom, vi kunne hente fra det jødiske Folks Historie i Almindelighed og den hellige Skrift i Særdeleshed, saa møder os strax den Indvending, at historisk Paalidelighed og især Nøiagtighed ikke kan tillægges disse Kilder, idetmindste for det i det foreliggende Spørgsmaal for os meest interessante lange Tidsrum, der i Jødefolkets Historie falder i denne Sagn-tid. Jeg har i det Foregaaende fremhævet dette. Alt hvad der i Bibelen berettes om Ægypten er uden Sammenhæng og ligner ganske et raat Folks simple Sagn. Pharaos omtales som om han boede i umiddelbar Nærhed af Landet Gosen, det Land i en Afkrog af Riget, der var skjenket Jøderne; man lader Kongen selv i egen Person sætte efter Jøderne og omkomme i det røde Hav, hvoraf man maa slutte, at de forverle Kongen — Pharaos — med en Statholder over Provindsen. Af hvad der kunde give os nogen Forestilling om den høie Cultur, som upaatvivlelig herskede i Ægypten allerede paa den Tid, findes Intet, og det Samme gjaelder om Assyrien, Babylon, Perserne og de andre asiatiske Culturfolk, om hvilke vi fra andre Kilder have nogen Kundskab. Det Indtryk af Simpelhed, vi erholde om Tilstanden hos disse Folk igjennem den hellige Skrift maa alene tilskrives Beretternes egen Simpelhed. Jeg har vel i min Ungdom læst Josephus: det jødiske Folks Historie paa Engelsk, men husker nu Lidet eller Intet af den.

Naar man nu tager Alt, hvad derom i det Foregaaende og her er fremsat, i Betragtning, maa man dog komme til den, om just ikke faste Overbeviisning, saa dog stærkt begrundede Formodning, at Culturen i Asien og Ægypten har opnaaet en Høide, som, i Almindelighed tagen, ikke er overtruffen, i enkelte Retninger maaskee endog ikke endnu er naaet af de senere Culturex, eller, om man vil, den europæiske Culturperiode — dette med Hensyn til Alt, hvad man i almindeligt Begreb forstaaer ved Cultur, Religion og Videnskab undtagne. Hvad Religionen angaaer, da er upaatvivlelig den christne Religion, naar

den i sin hele oprindelige Reenhed vinder almindelig Udbredelse, af en langt mere humaniserende Indflydelse paa Mennesket, end hiin Urtids Religioner; men disse, nogle af dem idetmindste, havde en ligesaa reen og ophøiet Morallære, enkelte af dem en lige saa opløstende Gudsdyrkelse, og under dem alle udfoldede den menneskelige Aand sine skønneste Blomster i lige saa stor Mængde og i lige saa stor Fylde, som under den christne Tro; ja, det vil være vanskeligt at bevise, at vor nærværende Periode har været og er rigere paa ophøiede, ædle og rene Charakterer blandt Menneskene, end hine Tider. Saa megen Wiisdom ligger der i mangt et „Sprog“ fra den mørke Oldtid, saa dyb en Kundskab om Verden, den menneskelige Aand, Menneskets Natur og Forhold — endnu mere sublim ved den korte Form, det fyndige og vægtfulde Sprog, hvori den er indklædt —, at man maa erkjende, at den Tid, der har efterladt os sige Lærdomme, ikke kan have været en raa, halvild eller barnlig-udviklet Tid. Hvad Videnskaben angaaer, da kan jeg vistnok, consequent med Gangen i min Undersøgelse og paa det Stadium af den, jeg er kommen til, ikke andet end antage, at den ikke kan have naaet den samme Høide som vor Tid har naaet, og det af den Grund, at Oldtiden var bunden til det lavere Standpunkt i Kundskab om Jordkloden saavel som det hele Universum. Men ikke destomindre finder jeg Grund til at antage, at vi gjøre os for ringe Forestillinger om Ægyptens Fremskridt ogsaa heri. Culturen, hvad man nu end vil have indbegrebet i denne Benævnelse, udvikler sig ikke eensidigt; den kan ikke hos et Folk have naaet den højeste Udvikling i en eller flere enkelte Retninger og være bleven tilbage i alle andre. De Folk, der have efterladt os Mindesmærker som dem vi have fra Phoenicierne, Ægypterne og Perserne, kunne ikke have staaet paa saa lavt et Trin i Videnskaben og i den aandelige Cultur overhovedet, som vi i Almindelighed antage. Culturen skifter Sæde paa Jorden og som Følge deraf skifter den ogsaa Natur i mange Ting. Klima og Naturforhold have Forandringer til Følge i Agerdyrkning, Skibsfart, Handel og Industrie, Forandringer i Husenes Bygning, i Menneskenes Klædedragt, Leve-

maade, Forlystelser, Skikke og Sæder. Hvilken Forskjel maa der ikke opstaae heri hos to Folk paa lige Culturtrin, men det ene boende ved Nilens, det andet ved Themsens Bredder.

Hvor høit eller lavt end Videnskaben har staaet hos Ægypter og Asiens Culturfolk, er det alligevel vist, at Grækerne ikke have arvet den heelt eller i det Maal, som vi have arvet den i fra Grækerne, kun i Brudstykker, dens første Elementer maastee; for os staae Grækerne som Videnskabens Fædre; dem tilskrive vi dens Frigjørelse, idet de gjorde dens Dyrkelse fri, løsnede den fra de Baand, der i Asien havde hvilet paa den, ved at være en enkelt Rastes Monopol, om iøvrigt dette ikke skulde underkastes Tvivl som beroende paa vor mangelfulde historiske Kundskab.

Det, der fornemmelig karakteriserer den græske Periode, er Friheden — Frihed i Statsforfatning, i Folke- og Huusliv, i Tanke og Tale. Menneskeslægten havde i sin Udvikling nu naaet det Trin, hvor det var blevet nødvendigt, at Frihedens Element traadte i større Virksomhed, nu, da en heel ny Verdensdeed, der i Alt var saa forskjellig fra den ældre, skulde indtages i Civilisationen, Christi Religion skulde beredes Modtagelse og Udbredelse over Jordkloden. Stabilitet og en større Fastholden ved de nedarvede Begreber og Former var i Urculturens Periode nødvendig, for at Kræfterne ikke skulde spredes og adsplittes, men gives Tid til, sikkert, om end kun langsomt, at udvikle sig. Af Grækenlands Historie lære vi Frihedens Virkninger at kjende i raske og kraftig Udvikling, men ogsaa hurtig Afblomstring og hurtig Udtømmelse af Kræfterne. Alle ville herske; Enhver troer sig istand til at give Love og styre Staten, Misundelse og Mistroisshed gennemtrænger Folket, Autoritet anerkjendes ikke mere, Respekten er tabt, kun Frihed vil man, Frihed for sig selv; den groveste Egoisme indtræder; for at vinde Partitilhæng behøver man Penge, ogsaa Nøddelseslyngen kræver dem, og — Penge er Alt, Mammon er Guden, man tilbeder.

Sjette Capitel.

Den romerske Cultur.

Romernes tidligste Historie er, som alle Nationers, indhyllet i Mørke, og Alt hvad vi vide derom beroer paa dunkle Sagn. Niebur's meget lærde, men for den almindelige Læser mere trættende end interessante Værk reducerer Størstedelen af det vi i vor Ungdom toge for historisk Sandhed til Digt. Saa mange af de smukkeste Fortællinger fra Roms første Tider beviser Niebur at være senere indstudte Digtninger, der savne historisk Grundvold. Hvorledes det end forholder sig, har dog Roms ældste Historie, som den lærtes os, havt saa stor Interesse for os og stor Indflydelse paa Ungdommens Dannelse, at jeg ikke veed om vi have Grund til at takke Niebur for hans lærde Kritik. Saameget er imidlertid vist, at de oprindelig ikke udgjorde noget egentligt Folk eller Folkestamme, men dannede sig, efter Staden Roms Anlæggelse af en sammenløben Hob Eventyrere, efterhaanden af alle Italiens Folkestammer eller Smaanationer, deels ved frivillig, deels ved tvungen Forening og Sammensmeltning. Om disse Folkestammers eller Smaastaters Oprindelse er det især at man savner paalidelig historisk Kundskab. Mogle antage, at Italiens Urbeboere vare Pelasger, eller af den samme Rod som Grækenlands første Indbyggere; i den nordlige Deel af Landet havde en fra hiin forskjellig Stamme, Gallierne, nedsat sig; Phoenicierne plantede Colonier paa Kypros; Indvandring fra Lilleasien fandt Sted — Trojanerne flggede efter deres Stads Udslæggelse af Grækerne,

til Italien og anlagde Stæder paa begge Sider af Landet; længerhen i Tiden plantede ogsaa Grækerne Colonier og anlagde Stæder, der snart hævede sig til en betydelig Størrelse og Rigdom. Mange forskjellige Folke-Elementer vare saaledes tilstede i Italien, mange Nuancer idetmindste eller Varieteter af den oprindelig fælles Stamme, hvilke ved Sammensmeltning kom til at danne eet Folk, Romerfolket; og fra de gamle etrusiske eller etrusciske Malerier at dømme maa det reenasiatiske Element have været stærkt udbredt og fremherskende, da man i dem allevegne gjenkender det marquerede, nu Jødefolket især eiendommelige Physiognomie, hvorfra Grækerphysiognomiet adskiller sig ved større Rundhed, større Fuldighed og Blødhed i Trækkene — Phoenicierne og andre vestasiatiske Folk vare jo stammebeslægtede med Jøderne. De fra Grækenlands afvigende Naturforhold i Italien, i Forening med de nævnte lige saa afvigende Blandinger af Folke-Elementerne samt den særegne, siden paafulgte, politiske og historiske Udvikling forklarer da Forskjellen i Nationalcharacterer og Temperamentet, som hos Romerne var strengere, alvorligere, mindre opbrusende og vankelemodigt end hos Grækerne, hvorimod hine savnede disses rige og glødende Phantasie, deres høie Skjønhedsfand, med eet Ord, den poetiske Svingkraft, som karakteriserer Grækerne.

Følgende Naturens Lov, udvidede Staden Rom sit Herredømme mere og mere til alle Sider. Ved sin centrale Beliggenhed bestemt til at være Hjertet for Italien, og drevet dertil af sine Indbyggerses krigeriske Oprindelse og Natur, undertvang Staden den ene Nabo efter den anden og samlede alle Smaastater til eet Rige, ganske som Historien viser os allevegne har været Tilfældet ved Dannelsen af Nationer og Riger. Siciliens, Sardinien og Corsikas Erobring og Indlemmelse i Riget skete igjennem langvarige Krige med det mægtige Carthago, hvis endelige Fald og fuldkomne Udødeliggelse bragte Verdensherredømmet i Romernes Hænder. Spanien blev i disse Krige med Carthago — de puniske Krige — ogsaa føiet til Romernes Erobring, dette paa ædle Metaller saa rige Land, hvor Phoeni-

cierne, Carthagos Stamfædre, allerede i den mørkeste Oldtid havde anlagt en Mængde Colonier, fra hvilke Culturen maa have i en vis Grad gennemtrængt det hele Land og hævet dets vilde Indbyggere, Iberer og Celter, til et Culturtrin, der ikke kan have været meget lavere end det, Italiens Indbyggere stode paa ved Roms Anlæggelse. Med Carthagos Undergang forsvinder det phoeniciske Folk og Cultur af Historien.

Mod Østen vendte Romerne sig dernæst. Syrien, Grækenland, Lilleasien, Syrien, Ægypten og hele den cultiverede nordlige Deel af Afrika kom alle efterhaanden under Roms Herredømme. Fra Norden brøde til forskjellige Tider utallige Folkesværme af Barbarer ind; men alle prællede af mod de disciplinerede og tappre romerske Hære. De fastedes alle tilbage, og Romerne trængte seirende frem, udbredende sig over det nuværende Frankrig, Belgien, Holland, Schweiz, det vestlige og sydlige Tyskland langs Donau-Floden, over det nuværende Ungarn og de Lande, der nu udgjøre det europæiske Tyrkiet, ligeledes indtog de det nuværende England lige til Skotlands Grændser; og alle disse Lande bleve som Provindser indlemmede i Romerriget.

I de første halvtredie hundrede Aar var Statsforfatningen i Rom det indskrænkede Monarchie; derefter indførtes den republikanske Regjeringsform, under hvilken Riget først egentlig tiltog i Størrelse og Magt, hvis høieste Spidse det havde naaet, da Sædernes Forsald og indvortes Krige fremkaldte en Forandring i Regjeringsformen, og Keiserdømmet opstod paa Republikens Ruiner omtrent 30 Aar før Christi Fødsel. Endnu i 200 Aar bevarede Romerriget sin Storhed som Verdens Behersker, endnu stod det i sin fulde Kraft og Glans, opretholdt af flere, som Regent og Menneske lige store og udmærkede Keisere, der bødede paa, hvad idetmindste lige saa mange af Keiserrækken, deels Uslinge, deels Uhyrer i Laster og Forbrudelser, havde nedbrudt. Fra den Tid af, da ogsaa dette Folk havde fuldbyrdet sin Mission, opfyldt Forplantningens almindelige Lov, ved at nedlægge uforgjængelige Spirer til Civilisation og Cultur hos alle Europas Folk, skred Opløsningen

frem med stærkere og stærkere Skridt. Den indre Kraft var forlængst undergravet af Uppighed i Levemaade og den høieste Usædelighed. Rigets umaadelige Udstrækning gjorde det umuligt at forhindre Provindsernes Statholdere fra at misbruge Magten til at berige sig og benytte de Hære, der vare dem betroede, imod Staten selv, for at gjøre sig til dens Overhoved. De mange Hære, der stadig maatte holdes paa Benene, rekruterede man med Barbarer, som derved oplærtes i romersk Disciplin og Krigskunst, medens den romerske Ungdom meer og meer blev baade fysisk og moralsk udygtig til Krigstjenesten. Nye barbariske Folkestammer fra Norden, især Gotherne, trængte det romerske Rige; det farlige Middel at tage Barbarer i Sold imod andre Barbarer, lod ikke længe vente paa de fordærvelige Følger af det, idet alle Barbarer bleve indbyrdes enige om at give det faldefærdige Rige det sidste Stød, for saaledes i Mag at kunne dele Brudstykkerne imellem sig. I 400 Aar omtrent bestod Keiserriget udeelt, men ved Keiser Theodosius' Død Aar 395, deelttes det imellem hans to Sønner i det vestlige og det østlige Rige, af hvilke det første og oprindelige saae sin fuldkomne Undergang 81 Aar derefter, da en Høvding blandt de barbariske Leietropper, Odoacer, gjorde Opstand og styrkede Keiser Romulus Augustulus fra Thronen, men blev selv, efter at have hersket i 14 Aar, uden dog at antage Keisertitlen, fordreven af Ostgothernes Konge Theodorik, der gjorde sig til Herre af Italien. Aar 476 sank det engang saa mægtige Romerrige i Gruset, efter at det, regnet fra Stadens Anlæggelse Aar 754 før Chr., havde bestaaet i 1230 Aar. En Af-lægger af det bevarede endnu Navnet af det i henved Tusinde Aar, det østromerske eller byzantiske Keiserdømme. Hermed ender den romerske Periode og en ny begynder. Den Skizze af dens Historie, jeg her har givet, maa være tilstrækkelig for mit Niemeed, som Indledning til Betragtningen af Culturens Udvikling og dens Forplantning videre over det øvrige Europa.

Enhvert dannet Menneſke kjenner den romerske Historie. Den ligger for os igjennem den os i et tilstrækkeligt Maal,

om end ikke fuldstændigt, levnede Litteratur, og den har i hele vor nærværende Periode været Gjenstand for utallige Lærdes Forskninger, Undersøgelser, Commentarer og Bearbejdelser i alle den dannede Verdens Sprog. Alligevel kan jeg ikke andet end troe, at en ikke ringe eiheller uvæsentlig Deel Smaatræk, saavel af det borgerlige og huuslige Liv, Folkets Beskæftigelser og Snsler, dets Handel og Industrie m. m. som og af Embedsvæsenets og Bestyrelsens Detail er forblevet os ubekjendt eller ialfald vor Kundskab herom, som beroende paa Gisninger, Fortolkninger og indstuede Supplementer, høist mangelfuld og usikker. Om Romernes store Fremskridt i alle Teknikens Grene bære saaledes vel en Mængde Mindesmærker, der ere efterladte os, de sikreste Vidnesbyrd; men vi savne den nøiere Kundskab om Hjælpemidlerne derved, om Haandværksstandens Organisation, om Fabrikvæsenet, om Handelens og Statsøkonomiens saavel theoretiske som praktiske Udvikling, om Folkeoplysningen og Skolevæsenet m. m., den Detailoplysning savne vi, som kunde sætte os istand til at sammenligne vor nærværende Tid med deres i disse Punkter; kort, det egentlige Folkeliv, Livet i Folket, er for en ikke ringe Deel forblevet fremmed for os — jeg mener os Uærde i Almindelighed — og det Billede, vi danne os herom, taget af adspredte Steder hos Historiefriivere, Digtere og andre Skribenter, de os bekjendte Dele af Lovene m. m. kan ikke andet end være ufuldstændigt. Det er, saavidt mig er bekjendt, først i den nyere Tid, at de Lærde have begyndt at samle det spredte Materiale for deraf at danne et sammenhængende Billede af det romerske Folkeliv. Over Romernes, skjøndt os saa meget nærmere liggende Culturliv, hviler der saaledes ogsaa et Slør, om end ikke saa tæt som over de asiatiske Culturer, og man maa derfor saavel i Skildringen som i Sammenligningen af det med vor nærværende Tids, lade sig nøie med det mere Almindelige og de meest fremragende Træk.

Den romerske Cultur var udsprungen af de tidligere Culturer, den asiatiske og den græske, og som saadan bevarede den vel i mange Ting en ikke ringe Lighed med dem, hvilket især gav

sig tilkjende i Religionen og den ydre Gudsdyrkelse, i Samfundsliv og Statsforfatning, i Bygningskunsten og andre Kunster; men alligevel var den allerede tidligt afvegen fra dem, deels som Følge af den selvstændige Udvikling den havde modtaget hos enhver især af de forskjellige Smaastater, Italien havde været deelt i, deels af den Folkecharakteer, der dannede sig formedelst Naturpaavirkninger, det historiske Liv og andre ydre Forhold. Den romerske Cultur, kan man sige, er, ligesom betragtet, en Fortsættelse af de ældre i et andet Jordsmøn, en Omplantning af dem, en Gjentakelse under noget forandrede Forhold, og derfor med nogen Variation i Formerne. Phoenicierne havde nedlagt de første Spirer til Cultur hos de oprindelige Indbyggere, havde indført Religion, et ordnet Samfundsliv og Statsforfatning iblandt dem og gjort dem bekendt med Livets nyttigste Kunster. Siden kom Grækerne til, anlagde Colonier i Mængde og udbredte i og omkring disse den høiere Cultur, de selv efterhaanden hævede sig til. Før Anlæggelsen af Staden Rom gaves der saaledes over hele Italien store Stæder, der vare befæstede, og hvor Civilisationen havde slaaet faste Rødder, Culturen udviklet sig i en større eller mindre, paa nogle Steder vel endnu kun ringe Grad, og det tildeels i eiendommelige, fra den asiatiske og græske Cultur meer eller mindre afvigende Retninger og Former. Tilstædeværelsen af en saadan Forcultur forklarer saaledes Muligheden af, at det romerske Folk kunde allerede ved sin første Dannelselse optræde som et i ikke ringe Grad cultiveret Folk, og i Statens og Samfundslivets Ordning gaae frem med en Sikkerhed og Fasthed, som overgaaer langt hvad der var Tilfældet med Grækerne i deres første Begyndelsestid. Allerede under de første Konger var Staten velordnet, Regjeringsmagten fordeelt efter faste og rigtige Principer; Love vare givne, Gudsdyrkelsen ordnet (ogsaa her under Mysticismens Beskyttelse — Numa Pompilius og Nymphen Egeria); Staden blev udvidet og forskjønned ved den fra Grækenland indbragte Bygningskunst, om hvis Udvikling i Italien, allerede paa denne Tid, de uforgjængelige Levninger af Cloakerne, de gigantiske underjordiske Afløbscanaler i Staden Rom, endnu

den Dag idag tjene os til Beviis. Først nu ere vi begyndte her i Kjøbenhavn at bygge Cloaker, men hvor ringe ere ikke de imod de henved halvtredie Tusind Aar gamle Levninger af Roms Cloaker, man endnu foreviser den Reifende.

Da omtrent 250 Aar efter Stadens Anlæggelse, eller 500 Aar før Christus, Kongemagten blev afskaffet og Republikken i dens meest udstrakte Betydning blev indført, gif Udviklingen frem med endnu stærkere Skridt, og man maa beundre den Statsklogskab, der praktisk viste sig hos dette Folk i Omdannelsen og Ordningen af Statsmagtens Fordeling, medens i Grækenland Philosopherne havde fordybet sig i Speculationer og Theorier, der bleve uden virksom Indflydelse paa de vilde Bevægelser og Kampe, som i hele den græske Periode splittede dette iøvrigt saa høit begavede Folks Kraft, en Eiendommelighed ved Perioden, der finder sin Forklaring saavel i alle ydre og indre Forhold, som i Missionen, der var given Folket i Universalculturens Tjeneste. Hos Romerne førtes, i Republikens Tider, Kampen om Magtens Fordeling imellem Aristokratiet og Demokratiet (Patricier og Plebeier) med Sindighed og praktisk Sikkerhed, med hvad man i vore Dage vilde falde en parlamentarisk Dngtighed, som man i vor Periodes Historie, selv den nyeste, neppe vil finde Mage til hos noget andet Folk end det engelske. Saaledes opnaaede den romerske Republik, under stadig vedvarende Erobringskrige, en Udvikling i sin indre Forfatning, som gjør den til maaskee det fuldkomneste Mønster for den republikanske Regjeringsform, som Verden har kjendt, i saa stor en Scala idetmindste, de nordamerikanske forenede Stater ene undtagne; men denne Unionstat er endnu ikke 100 Aar gammel, og den romerske Republik holdt sig i henved 500 Aar. Uden stærke Bevægelser gif vistnok denne Udvikling ikke altid for sig, men disse medførte ingen Omstyrkelse og ingen almindelig Svækkelse, som Tilfældet var i Grækenland. Det var andre tildeels udenfra komne (?) Aarsager, der voldte de frygtelige Borgerkrige, som, efter at have sønderlidt Rigets Indre i en Række af Aar, omsider førte til Keiserdømmets Indførelse.

De republicaniske Regjeringsformer, som man for Romer-

nes Tid træffer paa alle vegne udenfor Asien, selv hvor Kongemagten og dens Arvelighed var indført, synes oprindelig at komme fra Phoenicierne. I Colonier, der anlægges af et Handelsfolk, falder det naturligt, at det demokratiske Princip bliver det fremherskende i Samfundsforholdenes Ordning. Mængden, Folket, giver ikke Magten fra sig udelukkende i en enkelt Mands Haand; det forbeholder sig en Andeel i den og følger heri forskjellige Veie. Den fjerne Oldtid kjendte allerede den republikanske Statsforfatning under mange Modificationer, hvor ikke Theokratiet havde rodfæstet sig: et Senat, dannet efter forskjellige Regler, besad den lovgivende Magt, ofte ogsaa den udøvende; det erklærede Krig og sluttede Fred. Kongen, hvor denne Statsmagt var indført, var Hærens Anfører, øverste Dommer, Ypperstepræst, og havde Forsædet i Senatet. Denne Regjeringsform havde Romerne arvet og med den tillige et stærkt Aristokratie, der alene kunde tage Sæde i Senatet og beklæde de høieste Embeder, hvori der dog i Tidens Løb skete Forandringer, saa at ogsaa Plebeierne, den ringere Folkeklasse, erholdt Adgang saavel til Senatorværdigheden som til alle Embedsposter. Selv efter at Keiserdømmet var indført, vedblev Senatet at bestaae, skjøndt med afværende Magt og Anseelse. Udviklingen i Statsforfatningen, fra den simple Forfatning under det indskrænkede Kongedømme til Republikken og fra denne til det i Virkeligheden absolute Keiserdømme, som endte med Despotismen, gik den Gang, som vor Periode vil falde den naturlige, og hvortil den selv leverer Paralleler. Vi have haft og have ganske de samme Phaser i Udviklingen, kun Benævnelserne, vor politiske Phraseologie, danner den uvæsentlige Forskjel. Det vi nu kalde Udvidelse af Valgretten, Diæter til Folkerepræsentanter f. Ex. er saaledes ganske det samme Middel som Pericles i Athenen benyttede for at skaffe Demokratiet Overvægten. I England spille nu Cobden, Bright og andre Fabrikeiere den samme politiske Rolle som i Athenen Cleon, Garveren eller Læderfabrikanten, Hyperbolus Lampefabrikanten og andre Demagoger. Roms længe saa mægtige og stolte Aristokratie, hvis Stolthed og ubøielige Fasthed, i Senatul saavel som i Spidjen for Hæren,

Staten skyldte sin stedse voxende Storhed og Magt, ofte sin Frelse fra Undergang — Aristocratiet tabte i Kampen med Democratiet mere og mere sin Magt og sine Forrettigheder; det sygnede hen; de gamle berømte Familier uddøde; Keiserdømmet udjevnedede mere og mere, som det nærmede sig Despotiet, enhver Stands- og Classeforskjel; under Despoten vare Alle lige, de vare hans Slaver, han alene var Kilden, hvorfra enhver Rang og Udmærkelse flød.

Allerede i Republikens Tid havde Luxus og Sædernes Fordærvelse, fremkaldt af de tilstrømmende Rigdomme, naaet det høieste Punkt, og det uagtet der bestod en egen Dyrighed med uindskrænket Magt til at forebygge Udskeielser heri. Iblandt dem, der have forvaltet dette Embede (censor morum), er især Cato bleven berømt for sin Marvaagenhed og Strenghed; men hverken han eller nogen Anden formaaede at standse Naturens Gang. Keiser Decius, omtrent i Aaret 250, oprettede atter Censorembedet, efter at det i lang Tid havde ophørt at existere; men det faldt hen af sig selv, da det viste sig aldeles magtesløst imod Tidernes Fordærvelse, skjøndt betroet en udmærket dygtig Mand, Valerius, der siden blev Keiser. Generalerne havde paa deres Felttog, især i Asien, samlet sig umaadelige Rigdomme, Formuer saa store, at Nutiden heri neppe kan komme i Sammenligning med dem. Crassus skal have sagt, at Ingen kunde kaldes rig, som ikke kunde holde en Armee for Indkomsterne af sine Landgodser alene. Saa umaadelige Rigdommes Sammenhobning paa enkelte Privatmænds Hænder, hvortil vi i vor Periodes nyeste Tid ogsaa begyndte at nærme os stærkt, mest hos Banquierer, Fabrikeiere og Rjøbmænd, vakte en overdreven Ergjærrighed og Herskejsnge, nærede Luxus og Nydelsesjsnge, og udbredte Raster og Usædelighed over det hele Folk.

I Keiserdømmets Begyndelse satte de Bedre af Keiserne Folket et godt Exempel, ved Simpelheden og Tarveligheden i deres personlige Levemaade; de førte ikke noget egentlig Hof; deres Husholdning og deres Omgang var som en rig Privatmands, en Senators, eller en Generals. Keiser Diocletian var den

første, der indførte østerlandsk Skikke og Hofholdning. Han tog heri det persiske Hof til Mønster, anlagde Diadem, bar Raaber af Silke og Guld, ja endog Skoene vare besatte med de kostbareste Edelstene. Han omgav sit Pallads med en Livvagt og sin Person med Eunucher. Udgangen til Keiserens „hellige“ Person blev gjort vanskeligere og vanskeligere ved stedse voxende Former og Ceremonier; og var den lykkelige Undersaat endelig naaet ind for Keiseren, maatte han kaste sig ned paa Jorden og tilbede sin Herres guddommelige Majestæt efter østerlandsk Skik. Herfra var Ingen undtagen, hans Rang være nok saa høi. Under Keiser Constantin blev dette System endnu mere udvidet og nøie ordnet ved Forskrifter i det Allermindste, ikke alene hvad Hoffet angik, men en Rangfølge blev fastsat, nye Titler indførte, Klædedragten eller Uniformen bestemt, Tituleringer og Hædersbeviisninger fastsatte for de forskjellige Værdigheder, Embeder og Stillinger. Herfra have vi vore Eminencer, Magnificencer, Excellencer, Høiheder o. s. v. Ceremoniellet ved Hoffet blev endnu mere forøget og strengt, og ligeledes heri have vi taget Arv fra hin Tid; alle vore Hofembedsmænd ere de samme som ved det østromerske Keiserhof: Overkammerherre, Overhofmarschal, Overgarderobemester, Overkjøkkemester, Chatolkasserer o. s. v., kun at Navnene ikke ganske ere en tro Oversættelse. At Despotiet maa nødvendigviis føre til denne strenge Afsondring fra Undersaatterne og til Despotens Forgudelse, er forklarligt. Staten var gaaen op i Despoten — *l'état c'est moi*, sagde Ludvig den 14de og betegnede sig ved disse Ord som Despot, skjøndt han vel neppe vilde have taalt, at man kaldte ham saaledes — „han stod udenfor og ophøiet over alle Love; hans Villie alene var Lov, hans Undersaatters Liv og Eiendom laae i hans Haand; Riget kunde han raade over som over sin private Eiendom“, saaledes lærte Roms ypperligste Jurister, Mænd som Papinian, Paulus og Ulpian, der ere blevne udødelige som Retslærde.

Keiserens og den keiserlige Slægts Forgudelse var allerede paa Augustus's Tider indført blandt Romerne fra Asien af, hvor de slaviske Østerlændere, som med deres ildfulde Temperament saa let

henrives til Yderligheder og Overdrivelser, allerede længe havde viist Statholderne og de fornemste Embedsmænd denne høieste Ære, ved at oprette Altene og Templer, anstille Dffringer og Fester for dem, som for Provindsens Skyts-guder. Under de første Reifere vandt denne Skik ikke synderlig Indgang, fordi hverken Augustus eller de flere ædle og dygtige Reifere, der fulgte efter ham, gav den nogen Opmuntring; men den optoges itedse af de mange flette Reifere, hvis Liv den dog ikke kunde beskytte imod de oprørske Soldater, eller sikke det affjælede Legeme mod et forbittret Folks Mishandlinger, ikke heller forhindre Umstyrteisen af de dem opreiste Altene, Templer og Billedstøtter. Forgudelsen vedblev i fuld Brug i det østromerske Rige, uagtet Christendommen var bleven almindelig indført. Den er gaaet i Arv til vor Tid i en vis Grad og med nogen Forandring, under Formen „Konge af Guds Raade“ — „Herrens Salvede“; i den katholske Kirkes Helgene have vi noget lignende. Det gaaer saaledes med saamange fra Oldtiden nedarvede Skikke: vi fare tilbage for Tanken som for en uværdig Beskyldning, vi ville ikke gjenkjende dem, fordi Navnet ikke er netop det samme, og Skikken selv maaskee lidt forandret. Selv Napoleon den Første, den Store, da han stod paa sin Magts høieste Spidse, var ikke saa meget langt fra det Punkt, hvor Adulationen er udtømt og Deificationen indtræder. Baade de mange Adresser, han modtog fra Keiserdømmets Steder, før han tiltraadte det ulykkelige Tog til Rusland, og hans Svar paa dem, mindede i Sproget stærkt herom. Men er Despotiet i et Universalmonarchie det uundgaaelige Endepunkt af Culturudviklingen, saa ere dets Følger ogsaa uundgaaelige: Folkets Fornedrelse til villieløse og skjælvende Slaver, Despotens til Vanvid grændsende Forvildelse ved Bevidstheden om sin ubegrændsede Magt; og hverken den christne Religion eller den større almindelige Oplysning og de større Fremfærd i Videnskaben, af hvilke begge, jeg veed endnu ikke om med Ret eller med hvormeget, vi rose os og vor Periode, gjøre den ringeste Forandring heri. Den slaviske Aand, vi tillægge Asiens Folkelag, og som tillige med dens Følge (om Virkning eller Aarsag? vil jeg her ikke

undersøge), den despotiske Regjeringsforms Almindelighed iblandt dem, antages for at være karakteristisk for denne Verdensdeels Beboere, kan have netop denne samme Oprindelse. Sa mig forekommer denne Hypothese den mere sandsynlige af de to, da frie og blandede Statsforfatninger jo dog i Urtiden have været kjendte i Asien: denne Verdensdeels Culturfolk kunne nemlig igjennem de samme Udviklingsstrin, vi kjende fra de sildigere Culturperioder, være komne til Endepunktet, Despotiet, hvilket kan være indtruffet ved den Tid, hvorom alene vi have nogen, skjøndt endnu altid kun ufuldkommen, Kundskab, fordi Glandsen af det alene formaade at gennemtrænge den fjerne Oldtids Mørke. Hiin Tids Culturer ere indtil den Dag idag, siger man, forblevne staaende paa det samme Trin, det vi kalde Culturens Forstenelse. Dette Træk, Forstenelsen, forekommer mig at fortjene en egen Undersøgelse, de undergaaede Culturens Beskaffenhed — deres Liv, om man kan kalde det saa, deres Rolle eller Bestemmelse for Universalculturen, dette skal jeg længer hen gjøre til Gjenstand for en egen Betragtning.

En anden Skik, hentet fra Asien, maa jeg omtale her, fordi den staaer i Forbindelse med Keiserhoffets Organisation, og derved vandt en betydelig Indflydelse paa Statsstyrelsen, det er Eunucherne eller Gildingerne, jeg mener. Denne Skjændselsplet paa Menneskeheden er af østerlandsk Oprindelse og taber sig i Oldtidens Mørke. Ammianus nævner Dronning Semiramis som den første Opfinder af den. Naar den fik Indpas hos Romerne veed jeg ikke, men under Keiser Septimius Severus lod Plautianus, hans første Minister og Yndling, et Antal frie romerske Borgere, omtrent hundrede var det, hvoriblandt gifte Mænd og Fædre, castrere, blot for at hans Datter, der skulde giftes med Keiserens ældste Søn, kunde have et Følge af Gildinger som en østerlandsk Dronning. De Dyr, som efter deres aabenbare Bestemmelse hertil ere blevne Menneskets Huusdyr, ere undtagne fra de almindelige Naturlove, der styre Arternes Formerelse og holde den indenfor de rette Grændser. Mennesket træder for disse Dyrs Bedkommende istedetfor Naturlovene; snart fremmer det Formerelsen, snart undertrykker

det den, alt som dets Lard kræver det; det berøver en Mængde Huusdyr Livet strax efter Fødselen, og det forhindrer Forplantelsen ved at berøve Dyrene Evnen dertil, ved Gildning. Heri behandler Mennesket Dyrene ganske som det behandler Planterne, skjøndt Dvrets Liv er et Bevidsthedens Liv, et Sjæleliv, der i mange Ting, Følelserne især, kommer Mennesket meget nær. Udentvivel kan Retten dertil ikke bestrides. Men hvorledes skulde der herfra kunne hentes endog blot den fjerneste Undskyldning for at behandle sin Rige, Mennesket, paa samme Maade? Hvor gammel denne Skamplet paa Menneskeslægten er, veed jeg, som ovenfor sagt, ikke (Darius Hystaspes havde et Corps Gildinger ved sit Hof), men den har holdt sig til vore Tider ved østerlandske Hoffer, og i Christenheden er det ikke saa meget lang Tid siden den ophørte, dog kun anvendt i Kunstens, Musikens Tjeneste. Jeg hørte ved en Kirkeconcert i Rom en Stemme, som man sagde mig var en Castrats. Skulde denne Menneskets Forvildelse nogensinde kunne leve op igjen?*) Disse Gildinger spillede ofte en vigtig Rolle ved det østromerske Hof, i alle Hofintriquer, ved Palladsrevolutioner, ogsaa i alvorlige Statsager brugtes de, ja de anførte endog Hæren i Krig: den store og lykkelige General Marses var en Gilding.

*) Jeg har siden hørt af en Herre, der for nogle faa Aar siden ledsagede en høifyrstelig Person paa et Besøg i Rom, at han saa og hørte flere Castrater ikke alene i Pavens Capel men i Theatret. Han meente, at Spekulationsaand bragte Forældre til at castrere deres Børn i den spæde Alder. Her var en Gjenstand for det engelske Folks Philantropie at kaste sig over, skulde man troe, med ikke ringere Fanatisme end den, hvormed man har bekæmpet Negerslaveriet. Berettigelsen dertil er i dette Tilfælde større. Kjøbet af Negerslaven medførte som oftest dennes Frelse fra Døden og hans Indlemmelse i Civilisationen; den andre Nationer paatvungne Ophævelse af Negerslaveriet var dog altid et Indgreb i Eiendomsretten. En saa affkøelig Lemlæstelse af Mennesket i det civiliserede Livs Midte, som Castreringen er, kan ikke betragtes som en mindre grusom Skjæbne for den, der lider den, end Slavelivet; Faderens Eiendomsret over Barnet som over en Ting er ligesom Moderens over det ufødte Foster eller det nyfødte Barn, imod Naturen og uforenelig med Civilisationen.

En anden mørk Plet i den romerske Cultur var Slavevæsnet, Slavestanden, ligesom Heloterne hos Grækerne. Disse Slaver vare for største Delen Krigsfanger fra Krigene med de barbariske Folkelag. Solgte i tusindvis for en ringe Priis, bleve de betragtede som Eiendom, ganske som i vor Periode de sorte Mennesker, Negrene. De vare udbredte over hele Riget. Paa Landet brugtes de til Markarbeide og ved Agerbruget, i Stæderne til alt der foresaldende Arbeide, ved Handelen, Fabrikker, Haandværker o. s. v. og i Husene som Tjende og Tjenestefolk. Saa stort var Antallet af Slaver blevet, at da det engang bragtes i Forslag at foreskrive en særegen Dragt for Slaver til Skjælnemærke imellem dem og de frie Borgere, maatte man lade Tanken herom falde, af Frygt for derved at vise dem deres Antalstyrke i Sammenligning med de Frie. Man har mange historiske Angivelser, af hvilke Slavernes Talrighed kan skjønnes. Saaledes bleve i et eneste Pallads i Rom 400 Slaver henrettede, fordi de ikke havde afværget eller modsat sig Mordet paa deres Herre; og i Keiser Augustus's Regjeringstid efterlod en Frigiven — En der selv havde været Slave — sig 3600 Paa Drex, 250,000 Stykker mindre Qvæg og 4115 Slaver. En Forfatter, Athenæus, forsikkrer, at han kjendte „overmaade mange“ Romere, der eiede 10,000, ja endog 20,000 Slaver, ikke for Brugen, men af Forsængelighed alene. Ligesom Neger-slaven i vor Periode, var Slaven hos Romerne voldgiven sin Herres Luner: *ad murænas!* kast ham ud i Fiskedammen til Føde for Alene! — raabte Herren fra sit Leie ved Bordet, da en Slave under Opvartningen tabte en kostbar Glasvase af Hænderne, saa den faldt til Gulvet og sloges i Stykker. Denne Magt over Slavernes Liv blev alligevel med Tiden fratagen Herrerne; under Keiserne Hadrian og Antoninerne bleve Slaverne ved Edicter inddragne under Lovenes Beskyttelse; Magten over Liv og Død blev fratagen den private Mand; Straffemyndigheden blev indskrænket; og kunde Slaven bevise sin for Dvirigheden førte Klage over Mishandling af Herren, beholdt han enten sin Frihed eller fik en anden mindre grusom Herre. Endelig svandt Slavestanden hen af sig selv imod Slutningen af det

vestlige Keiserdømme. Ganske den samme Gang, eller en i Grundtrækkene meget lignende, har Slave=Emancipationen i vore Dage taget; men vor, for christelig Ophøjsning saa roste Tidsalder kjender Slaveriet endnu i dets videste Udstrækning, og det under den frieste Statsforfatning i Verden, Nordamericas. Tingen er vedbleven, men Formen er vexlet; kun den sorte Race afgiver Slaver i vor Tid. Slaveriet er i de sydlige Stater af Unionen saa indgroet, Overbeviisningen om, at Culturens Undergang vilde blive en uundgaaelig Følge af dets Ophævelse er saa fast, at Mange mene, at det om kort eller lang Tid vil give Anledning til Unionens Oplosning. Blandt de Grunde, hvormed Slavestaterne forsvare deres Ret, er ogsaa den fra Oldtidens Historie hentede, at man af Grækernes og Romernes Exempel kan lære, at kun der, hvor der gives en Slavestand, paa hvilken Udførelsen af alle lavere og strengere Arbejder hviler, kun der kan den frie Borger have Tid til og Sands for en levende Deeltagelse i de offentlige Anliggender. Saa rimeligt og antageligt end dette Argument kan see ud, saa modsiges det dog af en Mængde Exempler, baade fra ældre og nyere Tider, paa, at en levende Sands for de offentlige Anliggender kan bestaae i Forening med streng Arbeidsomhed i Agerdyrkingens og Industriens Tjeneste. Brutalitet i Charakteren; den Hestighed, der ved mindste Modstand eller Modsigelse blusser op hos den, der lever omgiven af villieløse Slaver og fører ham til voldsomme Handlinger, til Grusomheder, den ene værre end den anden, vil maaskee allerede findes og mere og mere i Tiden blive karakteristisk for Borgerne af Unionens Slavestater.*)

Man kan iøvrigt ikke sige om Oldtidens Slavevæsen, at det i sin Oprindelse var uden Berettigelse i Naturen, var fordommeligt og vanærende for Menneskeheden; tværtimod forhindrede det Krigen fra at blive et almindeligt Slakteri, og var saaledes et Fremskridt til Civilisation; og for Gjælds-slaveriet laae der ogsaa et Rettsbegreb til Grund. Men med den høiere Culturudvikling maatte en renere Menneskelighedsfølelse, en Er=

*) Dette er skrevet i Aarene 1857—58.

fjendelse af Menneskets høiere Bærd, gjøre sig gjældende, hvortil ogsaa kom Overbeviisningen om Slaveriets onde Følger for Slave= Eierens egen Moralitet — i dette sidste Hensyn finder jeg endog en vægtigere Grund for vor Tids Ophævelse af Slavehandelen og for Negeremancipationen, end i Humanitetshensynet til Negrene, hvis Vilkaar oftest bleve bedre i Slavestanden end de havde været i Afrika. At Slaveriet saalænge har holdt sig i Menneskeheden, saa udbredt og almindeligt — Trælle og Livegenstanden ere jo Grene af det —, er ikke at undres over. Ophævelsen af det i vor Tid, som uigjenkaldeligt Princip anerkjendt i hele Christenheden — Nordamerika undtaget — er et af de Fremskridt, der ikke maae betragtes som tilhørende den enkelte Culturperiodes, men den hele Menneskeslægts Udvikling, Universalculturen. Altsom Bildhedsstanden ophører paa Jorden, som de vilde Menneskers Antal formindskes, ophører Anledningen til Slavestanden. Den christne Religions forædlende Indflydelse paa Menneskeslægten har fuldendt hvad saa vise og ædle Mænd, som en Keiser Hadrian og hans Efterfølgere ligesaa meget af Statsklogskab som af Humanitetshensyn gave Impulsen til.

Den Høide, Krigskunsten havde naaet hos Rømerne, er Verden bekjendt, saavel af Historien som af den Litteratur i Faget, vi have fra dem, og som endnu stedse er Fundamentet for vor Tids høiere Krigskunst. I Hær- og Krigsvæsenet stode Rømerne, i Henseende til Alt hvad der ikke netop afhænger af den nyere Tids forandrede Vaaben, paa lige saa høit et Trin, som det vor Tidsalder har naaet ved at tage dem til Lærere og Mønster. Men det var ikke dets ypperligt organiserede Hær= væsen alene, Rom skulde sit Herredømme over næsten den hele paa den Tid bekjendte Verden; det var ogsaa den høie Statsklogskab, den politiske Skarpsindighed, den, efter vor Tids Talemaade, fine diplomatiske Kløgt, som dets Regjering, især i Republikens Tid, viste, ved at dele Fjendernes Magt, vække Uenighed imellem dem og benytte denne til sin egen Fordeel, og endelig ved de forstjellige, efter Omstændighederne passende

Maader, den behandlede de undertvungne Stater og Nationer paa.

De romerske Hære vare i alle de barbariske Lande, hvor de kom hen, Civilisationens og Culturens Pionerer. De huggede sig Gjennemgange i de tykkeste Skove, anlagde ypperlige Militairveie, byggede uforgjængelige Broer over Floderne, opførte Kasteller, anlagde eller udvidede og befæstede Stæder og Byer, som de forsynede med Theatre, Circus'er og Bade; de forplantede mange af de sydlige Landes Træer og Bærter allevegne hen, hvor Clima og Jordbund tillode dem at trives, de indførte et regelmæssigt Agerbrug o. s. v.

„Hvorfomhelst Romeren har erobret Land, der bosætter han sig,“ hedder det hos Seneca. Mange strømmede til for at drive Agerdyrkning og Handel; men da Legionerne bleve fast fordeelte til Provindserne, blev Coloniseringen mere af militair Natur: de udtjente Soldater bosatte sig der, hvor de i en Række af Aar havde været stationerede og haft Hjem, de toge sig Hustruer blandt de Indfødte, og bidroge saaledes til at sammensmelte Nationaliteterne. Saa stor Overvægt øvede i denne Blanding den ædlere Natur, at endnu i vore Dage saavel Franskmænd som Spaniere tydeligt i Folkephysiognomiet røbe deres romerske Herkomst, og det uagtet de sildigere stærke Indblandinger af andre meget kraftige Folkestammer, Gothen, Franfer og andre.

Med Undtagelse af de Lande, hvor det græske Sprog var det herskende, hvilket var Tilfældet med, foruden Grækenland selv, de mange græske Stæder i Asien og de Lande, der havde haft græske Konger, som Ægypten og Syrien, med Undtagelse af disse modtog alle af Romerne undertvungne Folk det latinske Sprog, og saaledes kom dette Sprog i almindelig Brug i Nordafrika, Spanien, Gallien, England, Pannonien eller det nuværende Østerrig ned til Adriaterhavet, det sydlige Ungarn og Slavonien. Mange gamle Sprog og Mundarter: puniske, celtiske o. s. a. forsvandt derved ganske, eller indskrænkedes til en Afkrog, et lille Landskab imellem Bjergene, hvor de, som i Wales, i Skotlands Høilande og i en sig meer og meer ind-

skrænkende Deel af Irland, hos Basquer i Spanien, blandt Beboerne af Bretagne i Frankrig have holdt sig. Af Mundarterne i Italien selv var den osciske i Pompeii; ved denne Stads Undergang, ligesaa udbredt, som latinisk og græsk Sprog.

Hvad de undertvungne Folks Religion og Gudsdyrkelse angaaer, da lode Romerne i Almindelighed Enhver have fuld Frihed heri saavel som i at følge de nationale Skikke og Sædvaner, med Undtagelse af at Menneskeoffringer bleve forbudte. Efterhaanden som de nye Undersaatter gif frem i Cultur, bleve de meer og meer deeltagiggjorte i en romersk Borgers Rettigheder; de, der havde beklædt en Magistratspost, de som vare i et borgerligt Embede eller Bestilling af nogen Anseelse og Vigtighed, de der vare optagne i Legionerne, de der havde viist Staten Tjenester eller vare i Besiddelse af udmærkede personlige Egenstaber, alle disse bleve romerske Borgere af Navn og Rettigheder, og tilsidst, under Antoninerne, var denne Frihed udstrakt til de fleste af Roms Undersaatter. Børnebørn af de Gallier, der havde kæmpet mod Julius Cæsar, commanderede Legioner, vare Gouverneurer af Provindser eller havde Sæde i Roms Senat.

Udvandringer fra Italien til de erobrede Lande fandt Sted i stor Mængde. Asien og Nordafrika lokkede ved Clima og Naturskønhed og ved deres fra den tidligere Periode blomstrende Cultur, især til Nedsættelse, og et Beviis paa Mængden af romerske Colonister i Asien allerede kun 40 Aar efter Erobringen, har man deri, at 80,000 Romere bleve myrdede paa een Dag efter Mithridates Befaling. I Afrika havde de rige og fornemme Romere deres meest yndede Landsteder, hvor de tilbragte visse Tider af Aaret. Ogsaa Spanien og Frankrig naaede under Romerne en høi Grad af Cultur og bedækkedes med store og blomstrende Stæder. Om Spanien siger Gibbon: „det blomstrede som en Provinds og er dalet som et Kongerige. Dets Stolthed vilde lide, dersom man nu vilde forlange af det de 360 Stæder, som Plinius giver en authentisk og nøiagtig Liste over i Keiser Vespasians Regjeringstid.“ Om

Franfrig siger han: „Stæderne Marseille, Arles, Nismes, Marbonne, Toulouse, Bordeaux, Autun, Vienne, Lyon, Langres og Treves vare i Romernes Tid i en Tilstand, der maaskee overgik den, de nu ere i.“ I Afrika havde engang 300 Stæder adlydt Carthagos Herredømme, og det er ikke rimeligt, mener Gibbon, at Antallet er formindsket under de romerske Keisere; Carthago selv hævede sig under dem med ny Pragt af sin Afte. At den Deel af Asien, Romerne vare i Besiddelse af, de tidligere Culturers Sæde, ikke stod tilbage, hvad Antallet af store og prægtige Stæder angaaer, falder af sig selv: Antiochia og Alexandria gave ikke Rom selv meget efter i Rigdom, Pragt og Størrelse; Ephesus, Bergamus og Smyrna vare ikke meget ringere. I alle disse Lande have Romerne efterladt sig Mindesmærker lige til vor nærværende Tid i ofte endnu velconserverede Ruiner af engang prægtige og colossale Bygninger, Vandledninger, Broer og Veie.

Jeg kommer nu til en Green af Statsvæsenet, der i det romerske Monarchies sidste Tider naaede en Udvikling saa høi og fuldstændig, at den heel og uforandret er gaaet i Arv til os og har levet igjennem meer end et Aartusind og lever i fuld Kraft: Retsvæsenet, Romerretten, som man kalder den. Den er et for Romerperioden eiendommeligt afgjort Fremstridt i Menneskeslægten, i Universalculturens Udvikling, af saa stor Bigtighed, at den heri kun staaer tilbage for den christne Religion. Den er den første, os bekjendte, fuldstændige Udvikling af den Organisme i Samfundslivet, vi kalde Retsvæsenet, og staaer heri i et Forhold til den mosaiske Lov, dens Forgænger, som man kan sammenligne med Forholdet imellem den mosaiske og den christne Religion. Gibbon har givet en kort, men fuldstændig og klar Fremstilling af Lovgivningens og Retsvæsenets Udvikling fra Roms første Begyndelse og op til Keiser Justinians Tid. Denne Keiser lod, efter Nutidens Talemaade, en Commission af 10 Retslærde, af hvilke den berømte Tribonian førte Forsædet, samle, ordne og omarbeide alle de ældre Love til en Codex, der for Fremtiden skulde være den alene gjældende Lov for Keiserdømmet. Efter kun 14 Maa-

neders Arbeide var Commissionen færdig, og en ny Commission af 17 Medlemmer, med Tribonian i Spidsen fik nu det Hverv at gennemgaae alle ældre Juristers Responsa, Afhandlinger o. s. v. om Lovgivningen og Rettergangen, for deraf at uddrage hvad der skulde forblive gjældende. Dette Arbeide, som udkom under Navn af Digester eller Pandecter, fuldførtes i 3 Aar, og Gibbon siger herom: „havde de brugt 10 Aar dertil, vilde Justinian endnu have haft Grund til at være fornøiet med deres Flid.“ Kundskab om Loven og hvad der var Ret var saaledes hos Rømerne bleven til en fuldkommen uddannet Videnskab; Juristerne vare blevne til en egen Stand, Dommer og Sagførerstanden, ligesom i vore Dage.

Hvad det romerske Finantsvæsen angaaer, da beklager Gibbon, som et uerstatteligt Tab for Historien, Tabet af det Register, som Keiser Augustus testamenterede Senatet, i hvilket Keiserdømmets Indtægter og Udgifter vare nøiagtigt anførte og balancerede. Fra mange forskjellige Steder i de os levnedes Skrifter har han imidlertid samlet et rigtignok kun tarveligt Materiale til en løs Skildring af Roms finantsielle System og Bestyrelse, af hvilken jeg her skal optage de vigtigste Træk. Spanien var for den gamle Verden ganske det Samme som Mexico og Peru et Par Tusind Aar senere blev for Spanierne. Phoenicierne og siden Carthagenienserne og Rømerne tvang de Indfødte til at arbejde for dem i Minerne. Fra Provindserne Asturien, Gallicien og Lusitanien leveredes aarlig i Rømernes Tid 20,000 Punds Vægt af Guld (omtrent 5 Millioner Rigsdaler), en Mine i Nærheden af Carthagena gav omtrent 300,000 Pund Sølv aarlig (omtrent 10 Millioner Rigsdaler), en anden i Dalmatien gav 20,000 Pund. I Republikens Tid var det Krigens Bytte, der fyldte Statens Skatkammer: Syracusas, Carthagos, Grækenlands, Syriens og Ægyptens Rigdomme førtes i Triumph til Staden Rom. De vare tilstrækkelige til at bestride Statens Udgifter, og det romerske Folk kjendte intet eller lidet til Skatter og Afgifter, hvilke derimod paalagdes Provindserne, de erobrede Lande, og indbragte aarlig, efter Gibbon, imellem 15 og 20 Millioner

Pund Sterling. Keiser Augustus indførte et almindeligt Beskatningsystem, først Told; saa Accise, og endelig Skat paa faste Eiendomme og Formue. Statens Indtægter kom saaledes til at flyde af de samme Kilder som i vore Dage. Dette Finantsystem bestod under de efterfølgende Keisere med enkelte velvillende Forandringer. Told var lagt paa Handelsvarer af enhver Slags, hvorom en endnu eksisterende, men ufuldständig Tarif viser, at den varierede fra 8 til 40 pCt. Accisen eller Consumtionsafgiften oversteg sjelden 1 pCt. En Afgift var lagt paa Alt hvad der folgtes ved Auction, ligesom de største Landgodser og faste Eiendomme til de ubetydeligste Ting. En Afgift af 5 pCt. var lagt paa Arv og Testamenter, og endelig gaves der en almindelig Kopskat. Om Finantsbestyrelsens Detail er intet nærmere mig bekjendt, kun at der var Generalforpagtere i hver Provinds. Toldbetjente — Toldere — omtales i den hellige Skrift; Joseph og Maria reiste til Bethlehems for at indskrives til Skat, Kopskatten nemlig, hvilken ogsaa hos os har været indført indtil de nyere Tider. Senerehen indførtes en almindelig Censmatriculering af alle Landeiendomme hvert 15de Aar. Landmaalere opmaalede Jorderne, hvis Egenskaber, om Ager, Eng, Wiinbjerg eller Skov, indregistreredes og deres aarlige Afgrøde eller Production omsattes efter Gjennemsnit af 5 Aars Høst. Slave- og Dvæghold blev ligeledes indskrevet og Skat deraf beregnet. Foruden Skatteerlæggelse i Penge, gaves der ogsaa Naturalafgift i Olie, Wiin, Korn, Tømmer, Bærn, som førtes til de keiserlige Magaziner og derfra til Hoffets og Armeens Underhold samt til Hovedstederne Roms og Constantinopels Forsyning. I Stæderne vare alle Næringsveie uden Undtagelse beskattede. Med Finantsernes Forfald steg Beskatningsvæsenets Kunstighed, ligesom i vor Periode indtil de rentebærende Papirer bleve opfundne, der antages for at være en Perioden ganske eiendommelig og høist betydningsfuld og indflydelsesrig Opfindelse. Census, Folketælling og Mandtalslister have saaledes været indførte; Contoirer, Embedsmænd og Betjente samt den hele Bestyrelses-

mechanisme maa have været ligesaa vel ordnet hos Romerne som hos os i vor Tid.

Det romerske Communal- og Municipalvæsen svarede i sin Udvikling fuldkomment til den høie Cultur, der kundgjorde sig i den hele almindelige Ordning af Samsundslivet og den indre Statsstyrelse; og ligesom dets Udspring er at søge i en fjern Fortid, længe før Staden Roms Anlæggelse, saaledes er det i det Væsentlige uforandret gaaet i Arv fra Slægt til Slægt lige til vore Dage over hele Italien, mange af de fordums romerske Provindser og en Deel af Orienten. Stæderne og Communerne styrede selv deres egne Anliggender. Et velordnet Politie vaagede i Stæderne over Sikkerhed og Orden, hvilket i en Stad som Rom, med over en Million Indvaanere, maa have udkrævet en ikke mindre fuldkommen Organisation af Politiet, end i vore Dage Stæder som London og Paris ere i Besiddelse af. Et Exempel paa en god Bestyrelse kan tages fra den store Ildbrand i Rom paa Keiser Neros Tid. Af de 14 Qvarterer, Rom var deelt i, stode kun 4 urørte af Ilden; 3 vare nedbrændte lige med Grunden, og de øvrige 7, hvor Ilden havde raset i større eller mindre Grad, fremviste det sørgeligste Billede af Udælgelse og Ruiner. Foranstaltninger bleve tagne med en Forstandighed og Kraft, som i vore Dage vilde findes uovertræffelige. De keiserlige Hauger bleve aabnede for de Brandlidte, og Tælte og Træsture opførte der, til Huusly for dem. Korn og Levnetsmidler af alle Slags tilførtes i Mængde og solgtes til meget lave Priser. Opbyggelsen af den nedbrændte Deel af Staden blev paadreven med Kraft og efter en vel overveiet Plan. Gadernes Anlæggelse og de private Husenes Construction bestemtes ved Edicter; de liberaleste Lettelser tilstodes; og faa Aar efter Branden havde Staden reist sig i en skjønnere og regelmæssigere Skikkelse end før den. De snevre og krumme Gader, hvor den fattigere Deel af Befolkningen havde deres Boliger, og som især havde givet Ilden Næring og befordret dens Udbredelse, bleve anlagte i rette Linier og med en mere passende Brede. Husene i disse Gader havde før været opførte til en urimelig Høide (Keiser August

havde fundet det nødvendigt at forbyde en større Høide end 70 Fod) og vare af en saa slet Bygningsmaade og saa flette Materialier, at det ofte hændte at de styrtede sammen, ganske som det er gaaet og gaaer i vore Dage i London og Paris og flere store Stæder. I disse Huse (Insulæ) boede mange Familier sammenpakkede i de mange Stager lige op til under „det bare Tag“; ofte indskrænkede til eet eller to Værelser; og Klagen over den trykkende dyre Huusleie var almindelig, ikke blot for den arbejdende Klasse, men for Tilreisende, saa at vi see, hvor meget ogsaa heri vor Tid har tilfælles med Oldtiden.

De romerske Landveies Fortræffelighed er bekjendt, og endnu, efter 2000 Aars Forløb er der Levninger af dem tilbage, som vise os Soliditeten i den Maade, de ere anlagte paa. De førte i lige Linie fra den ene Stad til den anden; Bjerge vare gjennemborede og prægtige Broer slagne over brede og rivende Floder. Milepæle betegnede Veilængden. Paa hver 5 à 6 Fjerdingvei, efter vort Beimaal, var der opført et Posthuus, som stadig var forsynnet med 40 Heste til saadanne Reijendes Befordring, som reiste i offentligt Grinde.

Alle Hovedstadens Quarterer og alle Provindser af Riget vrimlede af Amphitheatre, Theatre, Templer, Porticoer, Triumphbuer, Bade og Aquæducter, alle tilgængelige for den simpleste Mand af Folket. Af de sidste, Aquæducterne, findes endnu mange velconserverede Levninger, der efter henved 2000 Aars Forløb vidne om Romerfolkets Storhed, dets Genie, dets Magt og Rigdom. „Den Reijende — siger Gibbon — der nu sees de romerske Vandledninger ved Spoleto, Metz eller Segovia, vilde, uden Historiens Hjælp, ganske naturligt drage den Slutning, at disse Provindsbuer have fordum været Residentsstæder for en eller anden mægtig Monarch“. Mange nu øde Strækninger i Asien og Afrika vare en gang bedækkede med blomstrende Stæder, hvis Folkerighed, ja endog deres blotte Grænters skuldes denne kunstige og rigelige Vandforsyning.

Det var ikke Keiserne alene, hvem disse storartede Foretagender skuldes; men ogsaa Stæderne, Communerne, ja en Mængde Privatmænd, fappedes med hinanden om at skjenke

det Offentlige en Deel af deres Rigdom paa denne Maade, ved at lade opføre Bygninger, der ikke blot tjente til Forskjønnelse, men ogsaa til Religionens Forherligelse, til Livets høiere Nydelse og til Sundhedens Bedligholdelse. Det betragtedes ikke blot som et Middel til at indlægge sig Ære og vinde Popularitet, men som en ligefrem Pligt næsten for den rige Senator, for Consuler, Prætorer og Præfecter, for Ministre og Generaler at gjøre saadanne rige Offere af deres Formue, for at forhøie Tidsalderens og Fædrelandets Glands. Ingen er bleven mere berømt herved end Herodes Atticus, der til et eneste Diemæd, Fuldførelsen af en ufuldendt Aquæduct til Troas, skjenkede en Sum af over 100,000 Pund Sterling, regnet i Nutidens Mønt, foruden mange Theatre, Bade, Stadier og Aquæducter, som han lod bygge, og endnu flere fra Grækenlands Blomstringstid lod han restaurere og forskjønnede. Det var denne Herodes' Fader, Julius Atticus, om hvem man har den bekjendte Fortælling, at han under et gammelt ham tilhørende Hus fandt en umaadelig stor Skat Penge og Guld, som Keiser Nerva, paa hans Indberetning om Fundet tillod ham at beholde ganske som en Lyffens Gave. Den bestedne Finder svarede tilbage, at Skatten var for stor for en Underfaat, og at han ikke vilde forstaae at bruge den: „Saa misbrug den da“, var Keiserens korte Svar, „for den er din.“ Snart vil vor Periode ogsaa komme med i denne Retning, nu da colossale Formuer hos Private blive hyppigere.

Om Handelens Tilstand hos Romerne hedder det. De fjerneste Lande i den da bekjendte Verden maatte med deres Produkter give Bidrag til at tilfredsstille Roms Pragt og Nydelseslyst. Snythiens Skove leverede kostbart Bæltsværk. Havet bragtes over Land fra Østersøens Kyster. Babyloniske eller persiske Tæpper samt andre asiatiske Manufacturvarer fandt en meget betydelig Affætning; men den vigtigste Handel var med Arabien og Indien. Hvert Aar i Juni Maaned afgif en Flaade paa 120 Skibe fra Myos-hormos, en ægyptisk Havn ved det røde Hav, tilbagelagde i omtrent 40 Dage, ved Monsunernes Hjælp, Reisen til Malabarysten eller Ceilon, hvor Kjøbmand

fra Ostens fjernere Egne havde samlet sig, ventende paa deres Ankomst; og Flaadens Tilbagekomst til Ægypten ventedes igjen der i December Maaned eller i Januar. De kostbare Ladninger transporteredes paa Kameler fra det røde Havs Kyst til Nilen, derefter ned ad Floden til Alexandria, hvorfra de uden Ophold førtes til Rom. Gjenstandene for denne Handel vare: Silke, hvoraf et Pund undertiden betaltes med et Pund Guld; Edelstene, hvortil Perler regnedes og stode i Priis næstefter Diamanten, og endelig allehaande aromatiske Røgelse, som i stor Mængde consumeredes ved den offentlige Gudstjeneste og Begravelser. Ingen tilsvarende Udførsel fandt Sted ved denne Handel; Varerne betaltes med Sølv, og det aarlige Tab for Landet, af dette ædle Metal, ved denne Handel, regnedes til henved en Million Pund Sterling. Dette er Alt hvad jeg veed at anføre om Handelens Tilstand i den romerske Tid, og det er saare Lidet eller Intet til Sammenligning med den i vor Tid saa høit udviklede Handel. At der imidlertid har fundet en livlig Handelsforbindelse Sted med Lilleasien, Syrien, og Afrika, det sorte Havs Stæder, Grækenland o. s. v., derom kan der ikke være Tvivl, men om denne Handels Natur, dens Organisation, Omsetningen, Creditvæsenet, Børs-, Bank- og Møntvæsenet m. m., derom savner jeg ganske Kundskab. Alle de Fremskridt, Grækerne havde gjort heri, maae upaatvivlelig være gaaet i Arv til Romerne.

I Agerdyrkningen og Planteculturen i det Hele stode Romerne sikkert ikke paa et lavere Trin end Nutiden, naar undtages den Indflydelse som vor Tids Kundskab i Chemien, maaskee ogsaa i Botaniken, kan muligviis have i den almindelige Praxis. Romerne havde haft hele Fortiden, Orienten og Grækenland til Læremestere. Italiens Jordbund og Clima var gunstigt for mange fremmede Værters Cultur; og velbekjendt er det, hvor meget Europa i denne Henseende skylder Romerne. De mange prægtige Hauger, der omtales i Historien: Lucullus's, Casars, Keiserens o. A.; Keiser Diocletians bekjendte Kaalplantning m. m. vidne om, at Sandsen og Smagen for Gartnerkunsten var udbredt blandt Romerne; ogsaa i Litteraturen har man

Bevise derfor i flere Skrifter, som Virgils, Plinius, Columella o. A. Jeg har allerede omtalt, at Grækerne havde flere Skrifter om Agerdyrkning og Haugecultur, i hvilke der findes Sagtagelser og Regler, som for et Aarhundrede tilbage endnu vare Hemmeligheder for de Fleste, og iblandt Landmænd og Gartnere ganske ubekjendte. De rige Senatorers Landgodser, som de eiede ikke blot i Italien, men overalt i Rigets Provindsler, bleve enten dyrkede ved Slaver eller de forpagtedes bort efter Contract. Olympiodorus, som skildrede Rom paa Keiser Honorius's Tid, siger, at flere af de rigeste Senatorer havde 160,000 Pund Sterling i aarlig Indtægt af deres Landgodser, uden at regne Naturalleverancer af Korn og Viin, som ved Salg vilde have indbragt en Trediedeel af Indtægten i Penge.

Industrien, Kunstfliden, var i Perioden — vel at mærke, ikke hos de egentlige Romere eller hos dem alene, thi Asiens, Egyptens og Grækenlands Kunstflid blomstrede fort under Romernes Herredømme og forplantedes til Rom og dets europæiske Provindsler — Kunstfliden var i de fleste Retninger paa et lige saa høit Trin som hos os; i nogle Retninger maaskee endog paa et høiere Trin, især med Hensyn til Skjønhed i Formerne. At Haandværkerne vare adskilte og dannede egne Laug eller Corporationer, vide vi, men hvorvidt Erhvervsfrihed eller Laugstvang bestod, om det vi kalde Fabrikvæsen var kjendt og drevet paa samme Maade som hos os m. m., er mig ubekjendt. Mechanikens store Udvikling og Maskinernes overordentlige Betydning i vor Periode synes at være eiendommelig for den og at have en Betydning og Bestemmelse i Universalculturen, som jeg paa sit rette Sted skal forsøge paa at forklare mig. Til Bedømmelsen af denne Oldtidens Industrie og Kunstfærdighed kan man, foruden alle de Haandværker der beskæftigedes ved Bygningskunsten, om hvis høie Standpunkt i Romernes Tid der ikke kan være Tvivl, henvise til Guldsmeddene, om hvilket Laugs Rigdom den til Ære for en af Keiserne paa dets Bekostning opførte Triumphbue, hvis velconserverede Ruin endnu forevises blandt Roms Seeværdigheder, bærer Vidnesbyrd. De forfærdigede større, kostbarere

og maaskee ogsaa kunstigere Arbeider end Nutiden kan opvise. Gibbon beretter om et stort Alterfad (missorium), som veiede i Guldet alene 500 Pund og var besat med kostbare Edelstene. Dets uhyre Værdi skyldtes maaskee ligesaa meget Arbeidets overordentlige Skønhed, som Materialets Pris. Det var en Gave fra Patricieren Aetius til Torismund, Gothernes Konge, en af hvis Efterfølgere tilkjøbte sig Kong Dagoberts Hjælp ved Løfte om dette kostbare Stykke i Foræring, men fortrød det siden og løste sig fra sit Løfte ved at betale 200,000 Guldstykker (et Guldstykke — aureus — var noget over $\frac{1}{2}$ Pund Sterling) en Sum, der var langt under Værdien. Et andet endnu mærkværdigere Stykke var et Bord, som Araberne gjorde til Bytte i Spanien. Det var af en betydelig Størrelse og bestod af et eneste Stykke Smaragd (emerald), hvis cirkelrunde Kant var omgivet af 3 Rader kostbare Perler; det hvilede paa 365 Fødder af massivt Guld, besatte med Edelstene, og dets Værdi ansloges til 500,000 Guldstykker. En Deel af disse Gothernes Skatte kan have været Gaver eller Betaling for ydte Tjenester; men den langt større Deel har upaatvivlelig været Rov og Bytte fra Krigen, hentet fra Gud ved hvilket Sted i Keiserriget, maaskee fra Staden Rom selv. Om Ægtheden af disse store Masser af Smaragd (er det engelske emerald Smaragden? skulde der her maaskee være meent Jaspis, Malachit eller en anden kostbar Steenart?), hvoraf der omtales hele Statuer og Colonner i Ægypten, Cadix, Constantinopel o. s. St., har der været reist Tvivl; man har troet, at de i Virkelighed kun have været kunstige Sammensætninger ved Smeltning af farvet Glas. Det berømte Fad eller Bæse af Smaragd, som forevises i Genua, skal have givet Anledning til denne Formodning. I saa Fald finde vi heri atter et Beviis paa Ægypternes store Kunstfærdighed, fra hvem denne Eftergjørelse da maatte være kommen; vist er det, at de eftergjorde alle Slags Edelstene med stor Kunst. En Skildring af Keiserpaladset i Constantinopel fra Aarene 830, under Keiser Theophilus, omtaler som Pragtstykker et Træ af Guld, imellem hvis Blade og Grene var anbragt en Mængde kunstige Fugle, der

flagrede og sang; ligeledes to Løver i naturlig Størrelse af massivt Guld, som brølede og saae ud som om de vare levende.

I denne Retning levede Kunsten op igjen i den Tid vi kalde Middelalderen, og det var i Italien, hvor Gjenfødselen ogsaa i andre Retninger fandt Sted. Benvenuto Cellini var især den, der vandt sig et stort Navn ved sine storartede og nypperligt udførte Arbejder i ædle Metaller. Skyldes ikke denne Gjenfødselse Constantinopel, hvor den hændende Romercultur først ganske udsluktes i det 15de Aarhundrede? I vor Periode er det endnu ikke kommet saavidt med Rigdommens Sammenbygning paa enkelte Mænds Hænder, at saa uhyre Summer kunne sættes i lignende Pragtstykker — men den Tid kan komme, og den er sikkert ikke saa langt borte; de store Industrieudstillinger ville bidrage hertil.

Den store Høide, Kunsten at udfjære i Steen havde naaet, maa Enhver med Beundring erkjende, der har seet en af de uforlignelige Gemmer, Cameer eller udfkaarne Stene, som i saa stor Mængde ere fundne i Ruinerne og nu pryde næsten enhver Kunstsamling. Det Samme gjælder om Pottemagerkunsten, de saakaldte etruriske Vaser. I Tøiers Vævning maa man antage at de have besiddet en lige saa stor Kunstfærdighed; de havde Guld og Sølvors Stoffer med indvævede Figurer af Blomster, Fugle o. s. v., Silketøier af de forskjelligste Slags og blandede med Uld, Linned eller Bomuld. Man har længe tvivlet om, at Glasets Anvendelse til Vinduesruder var Romerne bekjendt, indtil man i den nyere Tid ved Udgravning i Pompeii og Herculanium fandt Huse, der vare forsynede med Glasvinduer. Nutidens Vogne, mener man, overgaae derimod langt de romerske, forsaavidt vi kjende dem, baade i Bequemmelighed, Lethed, Styrke og Elegance. De romerske Carrucæ eller Kareter vare ofte af massivt Sølv, prydede med drevet Arbejde eller med Udgravning, og Seletøiet var besat med Spænder og Beslag af Guld. „Men vor Tids simple Kareter — siger Gibbon — ere langt at foretrække for Oldtidens Sølv- eller Guldkarrer, som rullede paa Axelen, der var fast forenet med Hjulene, og som ikke gave nogen Beskyttelse imod Veiret.“ Og

alligevel kan der reises Tvivl om Rigtigheden af denne Dom. Vogne, Kareter, vare jo i Brug hos Ægypterne allerede omtrent 2000 Aar før Christus, og det er ikke sandsynligt, at et saa langt Tidsrum skulde være hengaaet uden Forandring eller Forbedring ved denne Opfindelse; er det rimeligt, at et saa umaadeligt luxuriøst Hof, som det ægyptiske siden blev, der havde en Cleopatra til Dronning, ikke skulde have haft Kareter, der gave Beskyttelse mod Veiret, og i Bequemmelighed, Lethed og Elegance svarede til det Øvrige i det yppige, forfinede og af den høieste Skjønhedsfands gennemtrængte Liv de førte? At Hjulene sidde fast paa Axelen er ikke ualmindeligt i vore Dage med visse Slags Vogne; det forhindrer ikke Anbringelsen af Tjedere under Fadingen. Vi have nu Rjoretøier, hvis Undervogn og Hjul ere af smeddet Jern og beundres for deres Lethed, Styrke og Elegance: Overgangen fra det uædle til det ædle Metal, i denne Anvendelse, kan maaskee ikke være saa fjern. Hvad Beskyttelsen mod Veiret og Bequemmeligheden angaaer, da hedder det udtrykkelig om de romerske Damer's Vogne, at de vare lukkede eller bedækkede; at antage Andet synes der mig ligesaa lidt Grund til, som til at troe, at Vognene ikke skulde have været udstyrede med de samme Bequemmeligheder og Luxusgjenstande, kostbare Hynder, Puder og Tæpper, som daglig benyttedes i Husene og paa deres Skibe og Kystfartøier. Hos Grækerne allerede søgte de rige og pragtelstende Damer at overgaae hinanden i Elegance af deres Equipager.

Hvad nu den egentlige Kunst angaaer: Maler- og Billedhugger- samt Bygningskunsten, da falder den romerske Periode heri sammen med den græske. Græske Kunstnere strømmede i Mængde til Rom, Sædet for Rigdom og Luxus; her fandt de rigelig Beskæftigelse og en lønnende Mark for deres Genie og deres Flid. Om end mange Romere ere blevne deres Lærlinge og have viet sig til de plastiske Kunster, har dog Ingen iblandt dem hævet sig frem og vundet sig et udødeligt Navn som hos Grækerne Phidias, Praxiteles, Apelles o. A. Men blev end Kunsten fornemmelig i Grækernes Hænder, og tilhører end den

græske Periode Vren for Kunstens høieste Udvikling, saa var dog Sandsen for den saa udbredt blandt Romerne, og Folkelivet saa gjennemtrængt af den, at vi forbauses over den umaadelige Mængde af Kunstskatte, der ere blevne fremdragne og endnu — daglig kunde man næsten sige — fremdrages af Ruiner og Jordens Skjød allevegne, hvor Romerne byggede og boede. Ikke alene Statuer, Buster, Dyrefigurer, Basreliefer, men Sarcophager, Badekar, Baser m. m., Alt udarbejdet med den meest fuldendte Kunst og Smag, ere fundne i saa stor en Mængde, at man kan slutte, hvor almindeligt det har været for den velhavende Mand at smykke sit Huus med disse Kunstens Frembringelser. Om Pragten i den romerske Architectur har jeg talt i det Foregaaende. Ogsaa den var af græsk Oprindelse; men den synes at have antaget en eiendommelig Charakter i Overensstemmelse med Folkets Mand og de større Forhold i Roms hele Udvikling, hvilken synes at røbe sig i en vis Sværhed, en større Alvor og en majestatiske Storhed, i Modsatning til Grækernes renere Smag, deres større Fiinhed og Ynde, deres Poesie i Charakteren. Om Romernes Dngtighed i andre Grene af Bygningskunsten, som Vandledninger, Veie og Broer, have vi de endnu staaende, to Tusind Aar gamle Levninger til Vidnesbyrd; deres store Dngtighed i Vandbygningskunsten vise de kunstige Havneanlæg i Ostia og Cæsarea, blandt Andet, Bærker saa storartede, at Nutidens Moloer og selv det kæmpemæssige Cherbourg blive ubetydelige i Sammenligning med dem.

At Kunstfandsen, Smagen, Sandsen for det Skjønne, ikke blot hos Folket, men paa Kunstens eget Gebeet, hos Kunstneren selv, maatte dele Skjæbne med den hele almindelige Culturtilstand og synke dybere og dybere med denne i dens Dalen, er naturligt og begribeligt, og Kunstens Forsald i Keiserdømmets Tid, især den sildigere, er stærkt iøinesfaldende i de os efterladte Mindesmærker.

Hverken i Poesien eller i Videnskaben have Romerne naaet deres Forgængere og Læremestre Grækerne, og de Fremskridt, der gjordes i den sidste endnu en Tid ind i den romerske

Periode, tilkommer for største Delen Grækerne Æren for. Det græske Sprogs Skjønhed og Fortrin tilligemed dets rige Litteratur droge Romerne til sig. Det græske Sprog blev i en vis Grad de Dannedes Sprog; Kunstskab og Færdighed i det blev en absolut Betingelse for at kaldes en dannet Mand, endstjøndt den romerske Stolthed altid med Sverfngge vaagede over Modersmaalets Værdighed. Den græske Litteratur var saaledes Gjenstanden for Romernes Studium og Tilegnelse; men hverken Philosophien eller de mathematiske Videnskaber faldt i den Grad i Romernes Smag, at de i deres Hænder vandt nogen Berigelse. Romerne vare mere et praktisk end et dybsindigt og spekulativt Folk; de havde kun Interesse for den praktiske Philosophie, for Dyds- og Pligtlæren. Metaphysiken gave de sig ikke af med. Overhovedet vilde jeg karakterisere det aandelige Livs Udvikling hos Romerne, som den giver sig tilkjende i Litteraturen, derved, at ligesom Grækerne affpeile os Overgangen fra Mennekeslægten, i de asiatiske Culturer repræsenterede, Barndoms- og tidlige Ungdomsliv, til den fyrige og svæmeriske Unglingsalder, hvor den nu mere udviklede Aand føler sin Kraft og sin Frihed, tørster efter Kundskab om Alt, vil gennemtrænge Alt, medens dog Phantasien endnu har Herredømme over den og Poesiens Skjær blander dens Syn — saaledes danner Romerperioden Indtrædelsen i den modnere og koldere Alder, da Livets poetiske Side trænges tilbage af Virkelighedens Alvor. De græske Philosophers Tænkning gif i Hovedsagen ud paa at søge „den ubekjendte Gud“. Han fandtes, men ikke af dem; han aabenbaredes Mennekesne ved en uendelig større, af Gud umiddelbar sendt og inspireret Philosoph, ved Christus, hvis Være bragte Lys hvor Philosopherne vare blevne i Mørket, løste Gaaderne, de vare strandede paa. Romerne stode imellem de to Æraer, i Overgangstiden, en Indifferentismens Tid, derfor kunde de græske Philosophers Systemer ikke vække nogen levende Interesse hos dem. I Historien derimod var Litteraturen frugtbar og værdifuld, og Perioden har efterladt os en Rigdom af historiske Værker i alle denne Videnskabs Grene: Biographier, Memoirer, Krigshistorie, Folkebeskrivelser, „Anec-

doter" o. s. v., hvorved den Skildring af Menneskeslægten's Liv paa Jorden, som Grækerne først af Alle have givet os i en samlet Historie, er fortsat ned til vor Tidsalder, og skjøndt flere af de betydeligste Forfatteres Værker kun ufuldstændigt ere komne til os, er det dog lykkes for de Værde, ved et Artusindes fortsatte Flid, at dække Skaarene. Om Sprogets store grammatikalske Uddannelse, om Digtkunsten, hvori Horats er uforlignelig ved sin dybe Menneskekundskab, sin Finhed og Elegance i Aand, Form og Udtryk, Juvenal og Martial mesterlige i Vid og Satire; om de mange andre Forfattere i forskjellige Grene af Litteraturen — herom tør jeg som Ulærd ikke tale; jeg veed kun at de stattes som Mestere og Mønstre af os for vor Tid. At Periodens Litteratur ikke udelukkende falder i det latinske Sprog, men at ogsaa det græske Sprog for en stor Deel benyttedes, forklares deraf, at den videnskabelige Cultur endnu vedblev at leve blandt Grækerne efter Tabet af deres politiske Selvstændighed.

I Bogtrykkerkunsten har vor Periode unegtelig en stor Fordeel over Oldtiden; men alligevel vare Grækere og Romere ikke saa fattige paa Bøger og Lecture, som man skulde troe, naar man forestiller sig Værkernes Afsskrivelse forbunden med de Vanskeligheder, den nu vilde have. Afsskrivernes Antal var meget stort; de gjorde en egen Haandtering heraf; iblandt Huusflaverne var der mange, der brugtes til dette Arbeide, og det er ikke usandsynligt, at Afsskriverne have dannet et eget Laug. Det bliver da ikke saa utroligt, at flere Hundrede, ja i Tidernes Løb Tusinder af Afskrifter kunde findes af de vigtigste og berømteste Værker. Selv den blotte Morfskabs-Lecture maa dette have været Tilfældet med; thi Xenophon omtaler, at „de atheniensiske Boghandlere forsendte Bøger af denne Slags til de græske Colonier rundt om det sorte Hav.“ Enhver Mand af Anseelse havde sit eget Bibliothek, som gif i Arv fra Fader til Søn, og Pisistratus havde samlet et Bibliothek, der stod aabent for Publikum, men blev ført til Persien af Xerxes. Det berømte Bibliothek i Alexandria indeholdt 400,000, eller endog 700,000 Bind, da det under Keiser Theodosius i Slutningen

af det 4de Aarhundrede blev plyndret og for en stor Deel ødelagt, ligesom det henved 250 Aar senere blev brændt af Caliphen Omar. Om Rigtigheden af den sidste Ødelæggelse tvivler Gibbon, tillægger den i altsald ikke saa stor Betydning som Tab for Videnskaben, i Sammenligning med Tabet af de mange værdifulde Bibliotheker, der ere gaaede til Grunde med det romerske Rige, og trøster sig alligevel med, at det Vigtigste af den classiske Litteratur er blevet reddet for os, saa at „neppe nogen vigtig Sandhed, nogen nyttig Opdagelse i Videnskaben eller i Naturen er bleven Efterverdenen berøvet.“

At Skrivekunsten maa have været stærkt, maaskee almindelig udbredt blandt Folket, er der Grund til at antage, saavel af det Nysanførte, som af de i Herculanium og Pompeii fundne Skriftprøver — Smørerier, rettere maaskee Indkradsning paa Væggene i Vagtstuer og Forværelser til Ketterne. At læse en Bog og at læse Skrift var det Samme. Læsen og Skrivning maae da have været almindelig udbredt blandt Folket, hvilket er meer end man i vor Tid kan sige er Tilfældet hos flere af de meest dannede Nationer i Europa, idetmindste lige til den nyeste Tid. Der fandtes Piller eller Støtter paa Torve og Pladser, som tjente til at anbringe offentlige Bekjendtgjørelser paa, om bortkomne Sager, bortløbne Slaver eller Dyr og deslige, ligesom vore Placatopslag paa Hjørner af Gaderne. Søderne maae ved Udvandringen fra Ægypten have kunnet læse og skrive, ellers havde Moses ikke skrevet de ti Guds Bud paa Tavlerne.

Skulde engang den nuværende europæiske Culturperiode faae samme Skjæbne og Ende som de foregaaende, saa veed jeg ikke, hvorvidt man tør forudsige de nærværende talrige Bibliotheker og Bogsamlinger en bedre Skjæbne end Oldtidens, og om Bogtrykkerkunsten vil vise sig at have været et Middel til i en større Grad og maaskee ganske at frelse Periodens Litteratur for Efterverdenen — at den har været et Middel til en større Udbredelse af Kundskab, tør man uidentvivl antage for afgjort. Fortærende Krige, ledsagede af Plyndring, Brand og Ødelæggelse, kunne da hjemføge hele det civiliserede Europa. Plyndrelystne og blodtørstige Stærer, maaskee fra Asiens, ja

selv Afrikas fjerneste Egne, kunne bryde ind over det af Over-culturen svækkede og udlevede Europa, og dette komme til at dele Skjæbne med Oldtidens Culturlande. Sandtnok, Amerika og de mange store og vidtspredte Colonier, hvor den europæiske Litteraturs Frembringelser i Mængde ere blevne udbredte tilligemed Culturen, ville da i en større Grad sikke den forgangne Tids Landsproducter fra Undergang og Forglemmelse, end Tilfældet har været med de vor Tid forudgangne Perioder. Alligevel lader Muligheden af en Odelæggelse som den, der overgik Oldtiden, sig tænke. Naar Periodens Cultur er passeret Hødepunktet og Affældigheden indtræder, vil denne være almindelig, og ikke indskrænke sig til et enkelt Land eller en enkelt Verdensdeel, men den vil udstrække sig til alle de Steder, hvor Periodens Cultur har vundet Sæde. Med Affældigheden følger en aandelig Svækkelse, som yttres sig i Kingeagt for Kunst og Videnskab, hvormed følger disses Tilbagegang og Forfald.

Opløsningen begynder sit Værk. Uophørlige Krige hærge Europas Lande; Colonierne rive sig løs, og smittede af Splidagtighedsaanden i Moderlandene, blive ogsaa de Sædet for indvortes Krige. Forbindelsen imellem Verdensdelene afbrydes efterhaanden, idet Skibsfarten bliver mere og mere usikker ved Sørøveri, der vil udbrede sig over alle Have i en hidtil ukjendt Grad. Lad os nu tænke os en saadan Opøsningstilstand vedvare igjennem flere Aarhundreder, lad dernæst ligesaa mange Aarhundreder hengaae før den nye Cultur er kommen saavidt i sin begyndende Udvikling, at dens Interesse for den forgangne Olds Litteratur vaagner, og vi ville da ikke længer finde det utroligt, at vor Cultur = Periodes Litteratur vil komme til at dele Skjæbne med de tidligere Perioders, trods vor Bogtrykkerkunst, vor udbredte Boghandel og vore utallige Bibliotheker. Men den nærmere Betragtning af dette Spørgsmaal maa jeg forbeholde mig til længerehen.

Jeg vil nu gaae over til at give en flygtig Skildring af Folkelivet, det huuslige Liv og Sæderne, de offentlige Foranstalter

m. m., for derefter til Slutning at betragte den christne Religions Udbredelse og Indflydelse paa det romerske Folk.

Det huslige Liv havde paa en naturlig Maade holdt Skridt med den almindelige Udvikling, lige fra den primitive Tilstand, da Cincinnatus kaldtes fra Plougen til at overtage Commandoen af Hæren, fra da den fornemme Romer selv tillavede sig sin Ret Bønner eller Meelspise, og til den Luxus i Levemaade, som Lucullus, Crassus og Apicius nævnes som Repræsentanter af. Der var i denne Retning, den daglige Levemaade, ikke større eller anden Forskjel fra vor Tidsalder, end den der følger af Clima, Livsforhold, Religion og Skikke, saaledes som disse endnu nuancere det civiliserede Liv i de forskjellige Lande og Colonier, hvor europæisk Cultur har rodfæstet sig. Jeg forbigaaer derfor, som overflødigt for en almindelig Skildring, de mindre Særegenheder ved dette saavel som Familielivet, dog skal jeg sige et Par Ord om Qvindesjønnetts Stilling. Ægteskabet var helliget ved Religionen lige fra de tidligste Tider; Polngamiet havde stedse været fremmed blandt Romerne; i Tidernes Løb udviklede det ægteskabelige Forhold sig til Rigeberettigelse for Qvinden, og Ægteskabet blev efterhaanden til en blot borgerlig Contract, indtil Christendommen atter oprettede dets Hellighed. Ikke uden Interesse, med Hensyn til den Strid, der i den sidste Tid og navnlig her i Danmark har været ført og føres endnu, om Skilsmisse og nyt Ægteskab efter denne bør være tilladt af de borgerlige Love, tvertimod Christi bekjendte Ord herom — ikke uden Interesse for Rægsfolk, der studse ved Stridsspørgsmaalets Banfelighed, og som troende Christne føle sig hendragne til Præsternes Side, naar de vægre sig ved at vie en Fraskilt, er det at læse hos Gibbon, hvor længe og samvittighedsfuldt Spørgsmaalet blev omdebatteret hos Romerne under Keiser Justinian, inden det tilsidst blev afgjort til Fordeel for Skilsmisssens Frihed efter fælles Overenskomst. Juristerne vare eenstemmige for denne Afgjørelse, de Geistlige vare deelte, og Keiseren, Justinians Efterfølger, vaklede længe imellem dem, indtil han endelig sluttede sig til de Førstes Mening. Gibbon gjør i Noten den Bemærkning, at Evangelisten Marcus (10de Ep. 11, 12)

og Lucas (16de Cap. 18) anføre Christi Ord anderledes end Matthæus (19de Cap. 9), idet de ikke nævne den væsentlige Betingelse, som den Sidste har. Faderens uindskrænkede Magt over Børnene, der gjorde Barnet til en „Ting“ ikke en „Person“ og gav ham Raadighed over dets Liv eller Død, er karakteristisk for Rømerne. Denne Magt bestod til ind i Keisertiden.

Sæderne vare, indtil Midten af Republikens Tid, af en beundringsværdig Renhed og Simpeltid; hvad Lyncurg ved Statsforfatningen havde bevirket i Sparta, det fremkom hos Rømerne som af sig selv, og skyldtes maaskee Folkets mindre heftige og ildfulde Temperament, dets mere rolige og alvorlige Charakter. Men da Ostens Rigdomme strømmede ind og med dem dets Luxus, da fordærvedes Sæderne, og Fordærvelsen tiltog i den Grad, at Bellyster og Usædelighed af alle Slags udbredte sig igjennem alle Classer fra den Høieste til den Laveste. Jeg skal lidt længer hen optage nogle Brudstykker af en Skildring, som Ammianus Marcellinus har givet af Sæderne i Rom paa hans Tid.

Forlystelserne indtage en stor Betydning i Menneskelivet, og det jo mere Culturen stiger, saa at de for en stor Mængde Mennesker blive næsten deres eneste Tanke, deres eneste Beskjæftigelse, deres Livs Formaal. Mange Spørgsmaal kunne derved paa-trænge sig os om Jordelivets Bestemmelse for Mennesket, og gjøre os tvivlsomme om Rigtigheden af de Anskuelser, vi have fattet. De vildeste Mennesker vise allerede denne Gang som en Naturdrift: de have deres Sange, Dandse og Musik, deres Lege, deres Gjæstebud, Drikkegilder, ja endog mimiske Forestillinger. Mexicanerne og Otahaitierne havde deres Blomstefeste og Elskovsdandse; andre Folkeslag, deriblandt vore nordiske Forfædre havde deres Festmaaltider og Drikkegilder, deres Hestekampe; Grækerne deres olympiske og andre Lege og Væddeløbskampe, deres Skuespil, Festoptog o. s. v.; Rømerne deres frigerste Triumphtog, deres Gladiator- og Dyrekampe, deres Naumachier eller Efterligninger af Søslag, foruden Bacchanalierne, Ceres- og Venusfesterne samt de andre religiøse Feste, de havde i Arv med Religionen fra Grækerne og andre tidligere Culturfolk.

Hinduerne have endnu en Mængde symbolske Folkefeste, der skrive sig fra den fjerneste Oldtid. Eiendommelig for Middelalderen var Turneringen. I vor Tid har den katholske Kirke bevaret mange Feste, der have en hedensk Oprindelse, skjøndt de ved Omplantningen ere blevne lidt forandrede i Navn og Betydning. Den protestantiske Kirke gjør en skarpere Adskillelse imellem de religiøse Feste og de profane eller blotte Folkeforlystelser, af hvilke mange have ligeledes en hedensk religiøs Oprindelse. Eiendommelig for vor Tid ere maaskee nogle rent politiske og sociale Feste, af de sidste er dette især Tilfældet med Ballerne og de selskabelige Sammenkomster mellem begge Kjøn.

Pligtarbeidet og Arbeidet for Livets Ophold afløses af Hvile for at gjenoprette Kræfterne. Sindet søger Hvilen i Tænkernes Adspredelse, i Fremkaldelsen af nye Forestillinger, i Vækkelsen af behagelige Fornemmelser, kort — i Forlystelser: Musik, Sang og Dands — frigerst for Mændene, erotisk, elskovvækkende for Qvinden. Barnets Liv er idel Forlystelse, idel Leg; men Legen, mest Efterligning eller Efterabelse af de Voksenes Liv, er tillige en Skole for det. Barnets Aand, ubunden til nogen bestemt Kred af Virksomhed, er idel Opmærksomhed, samler uophørlig Kundskab ind; i Hjernens Forraadskammer, Husommelsen, lægger det Forraad af Sandseindræk op, som efterhaanden skulle give Tænkningen Bestjæftigelse og Næring. I denne Alder ere Forlystelserne, Legene, Virksomheden selv, ligemeget i den aandelige og den legemlige Udviklings Tjeneste. I Livets fremskridende Alder faae derimod Forlystelserne en anden Betydning. I denne tjene Forlystelserne, som kunne være blot aandelige, blot legemlige, eller begge tillige, til Aandens Adspredelse, til Løsrivelse fra det materielle Livs Tjeneste, til Sindets Oplivelse efter det Træk, som denne Tjeneste har øvet paa det. Frigjort fra dette Træk, hengiver Aanden sig til Nydelsen af de Fornemmelser og Forestillinger, som Forlystelserne, alt efter deres Beskaffenhed fremfalde. Det er saaledes et friere Sjæleliv, der vækkes, og at Forlystelserne her, som Incitativet, kunne vinde stor Betydning, er klart. Aandens Oplivelse, dens Forfriskning, virker atter paa Legemet igjennem Livsgeisternes eller Nervernes

gjenoprettede Elasticitet; hvoraf følger Forlyſtelſernes lige gavnlige Indvirkning paa Sjæl og Legeme, ligesom de i Legemsbevægelse hovedſagelig beſtaaende Forlyſtelſer, ſaaſom Dands, Sang, Legemsøvelſer, Sagt o. ſ. v., kunne ſiges at virke tofold ſtyrkende paa Aanden, Alt ifølge den inderlige Forbindelse, der finder Sted imellem Sjælen og Legemet.

Forlyſtelſerne ere da: den Aanden lige ſaavelſom Legemet nødvendige Afvevling i Virkſomheden, thi Afvevling er lige nødvendig for Sjæl og Legeme: en længe vedholdende Spænding eller Træk i een Retning fremkalder Stivhed og Elasticitetens Aftagen. Dog kan denne Stivhed, denne Træthed, for Sjælens Bedkommende være uegentlig og hidrøre fra Træthed i dens legemlige Organer. Jo mere Culturen tiltager, deſtomere fængſles Menneſkets Aand til viſſe Tanker, viſſe Beſkjeftigelſer; dens Virkſomhed holdes mere ſtadig i en viſ beſtemt Retning, en indſtrænket Kreds, og den trættes derved, ligesom Legemet, naar det holdes længe i een og ſamme Stilling, hvorved viſſe Muſkler alene eller fremfor de andre holdes i Anſtrengelse og Spænding. Af denne Grund maa Forlyſtelſerne blive mere og mere nødvendige, ja en abſolut Fordring, alſom Menneſkets Virkſomhed og dennes Ensformighed tiltager med Culturen. Men for ſaadanne Menneſker, ſom under Culturens Fremſtridt ere komne i en Livsſtilling, hvor en beſtemt Stræben lige ſaa lidt beſkjeftiger Aanden ſom Legemet; for dem er Livet bleven en ſtadig Higen efter Forlyſtelſer; de ſøge i denne den Virkſomhed for Aanden, for Legemet ligeledes, ſom de ſævne, og det gaaer da med det aandelige Liv ſom med det legemlige: Legemets Føde er ved Culturen bleven fra en ſimpel og ensformig til en kunſtig ſammensat og varieret, og Aanden følger ſamme Vej; den forlanger varieret og kunſtig Næring. Forlyſtelſesdriften bliver til en Sngdom; den kræver ſtedſe nye og ſtærkere Pirringsmidler.

Staten fattede tidligt Forlyſtelſernes Betydning i Folkelivet og for Staten; den greb ordnende og ſtyrende ind heri, Ingen mere eller tidligere maaskee end Geiſtligheden, ſom drog dem indunder ſig i Religionens Tjeneste. I lignende Diemeed

bemttede Staten dem til Folkets Dannelse, til Stemningers Vækkelse, og atter som Afledere, som kunstige Bestjefstigelser i Mangel af nyttige. Gjennem de forskjellige Trin af Cultur vexle et Folks Forlystelser, saavel de offentlige som de private; de vexle og voxte indtil de paa Culturens høieste Punkt have saaledes omslynget Folket, at de tære dets sidste Kraft og fremskynde dets Fald og Oplosning.

Disse Betragtninger ere her en Digression, som kan findes for lang i en almindelig Oversigt; de ville maaskee i en anden Forbindelse og i større Fuldstændighed blive optagne i et følgende Capitel; jeg vender mig derfor atter til mit egentlige Emne. Forlystelserne danne et vigtigt Element af Folkelivet. Et Folks Charakter lader sig bedømme efter dem; de bidrage til at danne den. I alle Oldtidens Religioner spille Folkeforlystelserne en vigtig Rolle; de hørte med til den offentlige Gudsdyrkelse, og denne bestod for største Delen i Folkeforlystelser, Feste, Processioner med Sang og Musik, i Dandse og Skuespil, symboliske for Religionens Lærdomme. Krigerste Optog, Triumphtog, ere ogsaa af ældgammel Oprindelse, som vises af Assyriens, Ægyptens o. A. Sculpturer. Grækerne havde desforuden deres periodiske Feste: krigerste og paa Legemskrafternes saavel som Vresfølelsens Udvikling beregnede Lege; Styrkeprøver, som Brydning, Diskuskast, Væddeløb og Væddekamp, Kapkørsel og Hestevæddeløb. Hermed vare andre af en høiere Art forenede, nemlig Vocal- og Instrumentalconcerter, Maleriudstillinger, Rhapsodister eller offentlige Forelæsere af Digterværker m. m., og endelig var Theatret Grækernes mest yndede Forlystelse, den der øvede den største Indflydelse paa Folkets aandelige Udvikling. Den dramatiske Digtetekunst naaede hos dem en Høide, som Ingen efter dem har bragt det til, og Æschylus, Sophocles og Euripides i Tragedien, Aristophanes og Menander i Comedien, de Største iblandt en Mængde andre navnkundige Forfattere, som endog vare Hines Medbeilere om Prisen, staae endnu som uopnaaede Mønstre for Efterverdenen. Fremstillingen af disse Digte, Skuespillerkunsten, var ikke mindre fuldkommen, skjøndt den havde sine Ciendommeligheder i Meget, som Nutiden

vilde finde mindre naturligt og stødende imod Smagen. Men Theatrene vare meget større end vore — Athenens Theater kunde rumme herved 30,000 Mennesker — og de vare uden Tag; herved tabte f. Ex. Masken, de høie Sko, Udstopningen o. s. v. det Stødende for Diet. Scenedecorationerne vare, ligesom nu, afpassede efter Stykkets Indhold og verledes under Spillet ved Hjælp af Maskineri. Folkets fine Sands for det Skønne gjorde det til den strængeste Kunstdommer, og dets livfulde Temperament lod det følge Skuespillet med den mest spændte Deeltagelse og Videnskabelighed: Viddet, det Comiske, Satiren i Comedien henrev Tilskuerne til den voldsomste Latter og Bifalds-
 nttring, ligesom i Tragedien Graad og Hulken, ja de stærkeste Sindsbevægelser ledsagede Spillet. De udmærkede Skuespillere vare i stor Anseelse. Deres Stilling havde i de følgende Træk Meget tilfælles med Skuespillernes i vore Dage. De samme Acteurer spillede undertiden baade i Tragedien og i Comedien, men det var sjældent at Noget var lige stor i dem begge. For at uddanne sig i deres Kunst forsmaaede de end ikke at deeltage hyppigt i de unge Athletes Dvælses i Palæstra. Mange holdt en streng Diet for at bevare Klangen og Bøieligheden i deres Stemme. Berømte Skuespillere fik ofte en meget høi Betaling; saaledes nævnes Polus som den, om hvem man vidste, at han i to Dage havde fortjent sig en Talent eller 225 Pd. Sterling. Deres Salair rettede sig efter Antallet af de Stykker, hvori de spillede. Saa snart en Skuespiller havde opnaaet Berømthed paa Athenens Theater, kappedes de andre Stæder i Grækenland om at indbyde ham til sig, for at give hvad vi kalde Gæsteroller, hvorom der sluttedes skriftlig Contract, for hvis Misligholdelse der var stipuleret en Mulkt. Om de tre nævnte Tragediedig-
 teres Frugtbarhed berettes der, at Æschylus skrev 20, Andre fige 90 Tragedier, Sophocles tillægges af Nogle 113, af Andre 123, ja endog endnu flere, og Euripides siges at have skrevet 75.

Mimisk Dands og Balletten var kjendt og indført ved Theatret. Der var to Slags, den ene, til Tragedien, var i en streng alvorlig Stil, svarende ganske til Scenerne i Tragedien, som den skulde illustrere eller forhøie Effecten af; den anden,

til Comedien, var ganske det samme som Balletten og Theaterdansen i vore Dage. Balletten naaede en høi Grad af Uddannelse og kom i stor Yndest hos Grækerne.

Tilskuerne tilkjendegave deres Mishag med en Skuespiller gradviis ved en sagte Knurren, ved høi Latter, støiende Udraab og heftig Piben; tilsidst stampede de med Fødderne og tvang ham derved til at forlade Scenen. Indgangsprisen var en Obol, omtrent 3 Skilling dansk, senere blev den 2 Oboler. Undertiden udstedtes der Fribilletter til de Uformuende. Da alle offentlige Forlystelser hos Grækerne vare mere eller mindre forbundne med eller en Deel af den offentlige Gudsdyrkelse, var der indført en Mængde Ceremonier, Offeringer, Libationer o. s. v. saavel ved Aabningen af dem som ved deres Ende, hvilke bidroge til at give dem en Charakter af Hellighed. Overhovedet var der en Poesie i det græske Folkeliv, som vi ikke finde Mæge til hos noget andet Folk. Musik, Sang og Dands, Befrandsning, Krands af Løv eller Blomster o. s. v. ledsagede alle deres offentlige Forlystelser, deres Familiefeste og deres private Glædesyntinger. Deres Bryllupsceremonier vare i høi Grad poetiske og ledsagede af Pragt i Klædedragten, høitidelige Optog, Præstens Betsignelse i Templet, Faderens Overgivelse af Bruden ved at lægge hendes Haand i Brudgommens, Trostabslosters Afslaggelse o. s. v., Alt skiftet til at gjøre et høitideligt Indtryk og give Handlingen et helligt Præg.

Jeg har dvælet her ved Skildringen af denne Deel af det græske Folkeliv, fordi den tildeels finder Anvendelse paa det romerske, og fordi de Træk, jeg her har fremdraget, tjene til Sammenligning ogsaa med vor egen Tids. Jeg troer, det kan være gaaet Andre som det er gaaet mig, at man nemlig ved Læsningen af den gamle Historie er langt mere modtagelig for Indtrykket af det Fremmedartige ved den, end for det vi have tilfælles med den. Vi overseer det Sidste; det dølger sig for os ved smaa, uvæsentlige Afvigelser, ved andre Navne f. Ex.; det er sjældent at man læser Historien for at opsøge Lighederne, det Bekjendte, og derfor modtager man ofte Indtrykket af en ganske fremmed Verden, en Bekræftelse af Ordsproget „andre

Tider andre Mennesker". Jeg vender mig nu til Romerne igjen. Med en Cultur, der var udsprungen af græsk Rod, og med samme Religion, havde deres Folkeliv og deres offentlige Forlystelser Meget tilfælles med Grækernes; men allerede tidligt dannede der sig eiendommelige Afvigelser heri, som Følge, deels af det forskjellige politiske Liv, deels af Folkecharacterens Forskjellighed. Romerne vare af Naturen et haardere og mørkere Folk, og den verdenserobrende Retning, deres historiske Udvikling tog, gjorde dem endnu mere haarde og krigeriske. Derfor antog deres fra Grækerne arvede Folkeforlystelser snart en tilsvarende Character. De glimrende Triumphoptog efter lykkelig endte Krige smigrede Nationalstoltheden og opflammede Krigslysten, en Lyst, som de fleste offentlige Skuespil syntes anlagte paa at nære: theatraliske Efterligninger af Krigen, især de storartede Naumachier, Søslag paa dertil indrettede Theatre, hvor den rummelige Arena kunde omdannes til et Vandbassin; Gladiatorkampene, hvor nøgne Mennesker, Krigsfanger eller Slaver, bevæbnede paa forskjellige Maader, kæmpede paa Liv og Død med hinanden for det skuelystne Folk, hvorved dette, Mand saavel som Qvinder og Børn, vænnede sig til uden Medynk eller Gysen at see Menneskeblod flyde i Strømme; endelig de neppe mindre gruelige Dyrkampe, Kampe imellem glubende vilde Dyr, enten imellem saadanne indbyrdes, eller imellem dem og Mennesket. Løver, Tigre, Leoparder, Hæner, Elephanter og mange andre Dyr, hvoriblandt den fredelige Giraffe og Strudsen, bleve i en Mængde, der maa synes utrolig for Nutiden, offrede Romernes Forlystelseslyste, deels i disse Kampe, deels til at forhøje Pompene ved Triumpher og andre Optog. Disse blodige Skuespil, der vare i stor Yndest hos Romerne, kunde vel gjøre Folket haardt og krigerisk, altsaa opfylde denne Hensigt, om deres Oprindelse skyldtes en saadan; men med Tiden tabte de denne Virkning og bleve kun et, al Menneskelighedsfølelse tilintetgjørende Pirringsmiddel for det af Bellyster udmarvede Folk; de nærede kun den Grusomhed, den dyriske Blodtørstighed, der ofte er Svaghedens og Feighedens Vedsager. Spaniernes Dyreregeringer, Englændernes Boren, deres Hanekampe og deres Hunde-

kampe (Bjørne- og Tyrehidsninger — bear and bullbaitings — ere allerede affstafede for maastee et Aarhundrede siden) minde os endnu om Romernes blodige Skuespil.

Theatret, i Nutidens Forstand, naaede hos Romerne aldrig den Betydning, det havde i Grækenland. I Tragedien havde Romerne ingen Forfattere, og de faa Comedier, de havde, vare en meer eller mindre fri Oversættelse af de græske. Efter Republikens Fald, siger Gibbon, var Smagen for den tragiske saavel som den comiske Muse saagodtsom aldeles uddød hos Romerne, der nu med Videnskabelighed hengave sig til den laveste Farce, til Pantominen, pragtfulde Optog og Klædedragter, en enerverende Musik og veltystige Dandse, kort, Skuespillets laveste Sphære. Roms store og prægtige Theatre beskjæftigede ikke færre end 3000 Danserinder og ligesaa mange Sangere. Bæddeløb og Kapkjørsel vedbleve, efter Gladiatorkampenes Affstafelse under Keiser Honorius, at drage det største Antal Tilskuere til Circus, som undertiden kunde beløbe sig til 40,000, et Antal, der kunde synes utroligt, dersom det ikke var udtrykkeligt angivet af flere Forfattere fra hin Tid, Juvenal og Ammianus navnlig. Ved Daggry strømmede allerede Mængden til for at sikke sig Pladsfer itide, Mange efter at have tilbragt Natten under de nærliggende Buegange.

De offentlige Bade kunne ogsaa henregnes til Forlystelserne. De fandtes i alle Quarterer af Staden og vare opførte med en mageløs Pragt. Aabne paa visse Tider af Dagen for Alle, den Laveste saavel som den Høieste, havde Caracallas Bade 1600, Diocletians over 3000 Marmorsæder. Væggene vare beklædte med de skønneste Mosaikmalerier; det varme Vand strømmede igjennem blanke massive Sølvhaner ud i Marmorbækkenerne. For en lille Kobbermønt, en Quadrans, omtrent en halv Skilling dant, kunde den simpleste Mand her fryde sig i Nydelsen af en Luxus og Pragt, som en Konge kunde have misundt ham. Fra disse stolte Baladser strømmede en Sværm af pjaltede Karle, uden Sko og uden Trøie, ud, for at drive om i Gaderne eller paa Torvene, høre Bynyt eller holde Disputatser,

eller forøde i Spil Frugten af deres Koners og Børns Flid, og derefter tilbringe Natten i lave Værtshuse og gemene Steder.

Lediggang og Forlystelseslyge havde naaet en saadan Høide, at Tanken om; paa en directe og virksom Maade at bekæmpe Fordærvelsen var opgiven af Regjeringen, og allerede i Keiserdømmets første Tider indførtes det Princip at indskrænke sig til at forebygge Følgerne af dette Onde, ved at uddele Levnetsmidler — Brød, Flæsk, Olie og Vin — i visse bestemte Portioner til den fattigere Klasse af Folket, og at forøge de offentlige Forlystelser saa meget som muligt, Alt paa Statens Bekostning. Herfra stammer Ordsproget »panis et circenses« (Brød og Skuespil), som det der alene udkræves for at holde Massen af Folket i Tømme. Provindserne efterfulgte Hovedstadens Exempel. Enhver Stad af nogen Betydning havde sin Circus, sit Theater o. s. v. Den lille Stad Pola i Istrien, nu en ubetydelig By med knap et Par Tusinde Indvaanere, havde et Theater, som fra den velconserverede Ruin at dømme kunde rumme en Snees Tusind Mennesker, et Tal, Byens eller Stadens Indvaanerantal saavidt vides aldrig har oversteg.

Endnu nogle faa Træk af Romernes Liv og Sæder. I det Foregaaende har jeg omtalt de meget høie Huse med mange Etager, der afgave Boliger for den fattigere Klasse; de kaldtes insulæ til Adskillelse fra de Riges eller Velhavendes Huse, som kaldtes domus. For disse Sidste passer uden tvivl den Forestilling man gjør sig om de romerske Huse, som vi finde betydelig forstjellige fra vore Huse i Værelsernes Fordeling; dog gjælder dette kun om Bygningsmaaden her i Norden, thi over hele Italien, den tilgrændsende Deel af Sydtyskland, Illyrien o. s. v. gjenkjender man i Landsteder, Villaer og andre til en enkelt Familie indrettede Huse, den gamle romerske Bygningsstil. Romernes Atrium gjenfinder man i Spaniernes patio, en firkantet med Quaderstene belagt Plads eller Gaard midt i Bygningen; den er aaben oventil, men kan beskyttes mod Regn og Sol ved at trække et Telt eller Dække over den. Navnet atrio bruges endnu i Spanien om en Forhalle, en Portico eller bedækket Indgang. Af disse domus, Baaninger for de Rige,

fandtes der i Rom paa Keiser Theodosius' Tid 1780; mange af dem vare Paladser, der snarere lignede en lille By, da de, paa den Plads de indtog, rummede Hauger og aabne Pladser, Ridebaner, Templer, Bade, Porticoer, Springvande, stnggefulde Lunde, Bolierer m. m. Antallet af de ringere Baaninger — insulæ — var 46,602. Om Pragten i de romerske Privathuses Bygningsstil kan man endnu i vore Dage faae et Begreb i Italien og Spanien, hvor man endnu bygger langt prægtigere og mere storartede Huse end her i Norden.

Rigdommen i Romernes Bohave var overordentlig. Mange rige Romere havde i deres Huse Sølvtoi (buffet), der i Vægten udgjorde Mere end det Sølv, som Scipio havde ført over fra det erobrede Carthago, hvilket Plinius anslaaer til 4380 Pund, Livius derimod til 100,000. Den første Angivelse, siger Gibbon, synes meget for lidt for den rige Stad, og den sidste igjen for meget for Sølvtoiet i en Privatmands Huus. Under mit Ophold i England for 50 Aar siden læste jeg i Aviserne, at den da nysafdøde Hertug af Queensbury efterlod Sølvtoi (plate) af 2 Tons Vægt eller 4 à 5000 Pund, altsaa Sølvtoi til en Metalværdi af 60 til 70,000 Specier, som vistnok er en stor Sum, men dog ikke saa overdreven Meget for en af Englands rigeste Adelsmænd. Uagtet der var forarbejdet saa stor en Masse Sølv til Huusbrug, som derved var dragen ud af Handelscirculationen, er det dog ved Udregning fundet, at Priisforholdet imellem Sølv og Guld ikke har varieret meget hverken fra hvad det nu er, eller fra hvad det var hos Romerne til de forskjellige Tider.

Hvorledes de Fornemme og Mægtige blandt Romerne misbrugte deres Rigdomme til Ager, sees deraf, at skjøndt Loven tillod dem kun at tage 6 pCt. Rente, det Halve af den almindelig tilladte, overstredede Senatorerne alligevel begge Lovbestemmelser langt, og toge endog 40 pCt.

I sin Beskrivelse af Adelsens Sæder, siger Ammianus: „De kappes om at opfinde og antage tomme Titler og Tilnavne, jo flere og længere, og jo mere høitrvædende og klingende, destobedre (vor Tid kjender ogsaa denne Forsængelighed i Sam-

menhobningen af et halvt Dusin Familienavne). De komme farende igjennem Gaderne, fulgte af en lang Række Tjenere, med en Hast som om de reiste med Postheste og som om Brostenene skulde rives op; og Senatorernes Exempel bliver efterlignet af deres Damer, hvis lukkede Equipager idelig sværme om i den uhyre Stad og dens Forstæder. (I vor Tids Hovedstæder seer man det Samme; især mindes man i Wien om dette Sted hos Ammian ved den store Mængde brillante Equipager med Damer, der daglig strømme ud til Prateren eller kjøre om fra Boutik til Boutik.) Naar disse høie Herrer engang imellem nedlade sig til at besøge de offentlige Bade, træde de ind med støiende Ophævelser og en uforstammet Commando og Anmættelse, som om Stedet tilhørte dem alene. Tage de ud til deres Landsteder, skeer det med et Optog, som om en lille Armee drog frem: lange Rækker af Vogne med Baggage, Garderobe og Rjokkentu; en Hær af Tjenerstab, Kokke og Slaver, Rinttere, belæsfede Muldyr — Alle følge i sluttet Orden og forkynde ved en uhyre Støvsyn, hvilken stor Mand det er, der kommer ansættende. (For mange Aar siden saae jeg de samme Optog paa Landeveiene i England. Forrest kom et halvt Dusin lukkede Vogne med Tjenerstab, Kammerjomfruer, Hovmester og Børnene, sidst i Rækken og i en passende lang Afstand kom Herskabet selv, efterfulgt af 2 eller flere med Pistoler i Sadelhylstrene bevæbnede Livretjenere til Hest. I et saadant Optog drog en adelig Familie altid frem, for halvtredsfindstyve Aar siden, naar den stiftede Sæde). Har en Mand fra Provindserne, maaskee af en betydelig Rang og Anseelse, en anbefalingskrivelse til en af disse rige og stolte Senatorer, bliver han rigtignok ved den første Audients modtagen med saa varme Forsikringer og saa venlige og ivrige Efterspørgsler, at han bliver ganske fortryllet; men kommer han igjen Dagen efter, saa finder han til sin Ydmængelse, at man rent har glemt ham igjen; man husker hverken hans Person eller hans Grinde, eller hvem og hvorfra han er. De Bibliotheker, de have arvet fra deres Forfædre, lade de staae ubenyttede, bedækkede med Støv; men desto mere Interesse vise de for musikalske Instrumenter:

Fløiter, Nyrer af en overordentlig Størrelse, hydrauliske Orgeler o. s. v. heraf have de store Samlinger, og Paladserne i Rom gjenslynde uophørlig af Vocal- og Instrumentalmusik."

Hvor ganske passe ikke disse Skildringer paa vor Tids Culturliv. Hvad nu de Kunstfæber og den almindelige Dannelse angaaer, som fandtes hos de forskjellige Borgerclasser, som er det, jeg troer vi ere tilbøielige til især at gjøre os til af at være langt forud for Oldtiden i, en Følge af de store og hurtige Fremstridt vi have gjort i det sidste Aarhundrede, da er der, efter det Indblik vi have faaet i det romerske Folkeliv for 2000 Aar siden ved Opgravelsen af de to før omtalte Stæder — Provindsbyer, Kjøbstæder —, efter de mange Mindesmærker om Romernes Industrie og Kunst, vi have fundet, og efter de Skildringer der gives os heraf i mange Skrifter af forskjellig Slags, ikke Grund til at slutte andet end at Romerne af alle disse Classer have været lige saa vidt udviklede i Kunstfæb og Dannelse som vi. Under Republikken vare Borgerne i Besiddelse af stor politisk Magt og Indflydelse, hvilket baade forudsætter og fremkalder almindelig Dannelse hos Folkeclasserne; deres Industrie og Kunstproducter fra hin Tid vidne om lige saa mange Kunstfæber hos dem, hver i sit Fag, som hos vore Borgerclasser, og hvad almindelig Dannelse, Skjønhedsfandens, Smagens Udvikling angaaer, da have vi Vidnesbyrd i Mængde om, at de snarere stode over end under os.

Christendommens Indførelse falder i denne Periode af Culturhistorien; den var allerede før det vestlige Riges Fald almindelig udbredt og rodfæstet over hele den Deel af Verden, der adlød det romerske Scepter og var gennemtrængt eller endog kun berørt af Civilisationen. Før jeg gaaer over til at kaste et Blik paa dens tidligste Historie og paa den Indflydelse, den havde paa Verdensbegivenhederne og Menneskeslægts Udvikling, finder jeg det passende, som Indledning dertil, at anfille nogle Betragtninger over Sædernes store Forfald i den civiliserede Deel af Verden. Jeg kommer derved atter til at gjøre en temmelig lang Digression, idet jeg her optager Betragtninger, som maaskee rettest høre hjemme efter Skildringen

af alle Perioders Culturtilstande; men da det er usikkert, hvorlænge der skjenkes mig Tid og Veilighed, Helbred og Liv til at fortsætte dette mit Arbejde efter den lagte Plan, saa finder jeg det rigtigst at give de specielle philosophiske Betragtninger, der under Arbejdet opstaae hos mig, et Opbevaringssted, selv om jeg derved skulde findes at bryde det historiske Overblik for meget.

Dette Sædernes Forfald, denne grændseløse Usædelighed var indkommen, siger man, med Rigdom og Luxus fra Grækenland og de orientalske Folk. Alle Classer vare gennemtrængte af den, den Høieste som den Laveste, til en Skamløshed og Frækhed, som maa forbause og forfærde os, naar vi læse derom. Selv paa Thronen øvedes en Usædelighed og en Utugt, som nedværdigede Mennesket langt under Dyrene. Man har villet forklare sig denne over alle Tidens civiliserede Folkelag udbredte Fordærvelse som en Følge af Oldtidens Religioner, der i deres Sædelære deels ikke lagde mange Baand paa Kjødets Lyst og de sandfelige Nydelser overhovedet, deels i ethvert Tilfælde savnede den Lære, der alene kan tæmme Sandfelighedens vilde Drifter, Læren nemlig om Sjælens Udødelighed, om Jordelivets Bestemmelse som en Skole for den, som Veien for dens Udvikling for et høiere Liv, igjennem Kampen netop med det Jordiske, det Dyriske i Menneskets Natur; og desuden laae der i den hedenske Gudsdyrkelse saamange Ceremonier, Symboler, Feste o. s. v., der syntes ligefrem anlagte paa at ophidse Mennesket til Sandfelighed, især Kjønsdriften, saa at man kunde føres paa den Tanke, at der har været en Tid, da Mennesket eller visse Folkelamper har været nedsunket i en dørst Sløvhed eller en melancholisk Apathie, der har gjort hine Myther og Feste nødvendige. Disse Religioner vare nu paa mange Maader blevne svækkede i deres Anseelse blandt Menneskene; saa mange Religioner, philosophiske Systemer, Myther og Guder vare stødt sammen og tildeels sammensmeltede med hinanden hos Romerne, at ingen af dem længer kunde staae i nogen Anseelse. Alle Mennesker levede kun for Ziebliffets Nydelse; ikkun den Straffedom kjendte og anerkjendte man,

som laae i Overnydelsens naturlige Følger; undgik man ialtsald disse ved et klogt Maadehold, en mere raffineret Smag, saa kunde de af Philosophien paaviste, for Staten og for Moral-
livet fordærvelige Følger ikke have noget Afstrækkende for Indi-
videt. Dette formaaede kun en Lære som Christi, om en Dom
efter Døden, om det jordiske Livs rette Forhold til hint høiere
tilkommende Liv. Derfor blev ogsaa den christne Religion
snart hilset af Mange som Befrieren af den Syndepøl, hvori
Menneskeheden var nedsunken.

Naar man taler om den nationale Sædeligheds Forsald,
er det egentlig, fornemmelig og næsten alene Kjønndriftens Ud-
skeielser, som herved menes. Det er i alle Skildringer idet-
mindste den meest fremragende Side af Maleriet. Hvorfra
dette? Jeg har hørt sige, at Schmidt Phiseldock, i sin Bog
„die Welt als Automat“ — troer jeg den hed — kalder Kjønns-
driften primus motor, anseer den for den magtigste Bevægs-
kraft i Menneskelivet som i den hele Natur. Jeg har ikke læst
Bogen; jeg kan ikke nu undersøge Rigtigheden af denne Me-
ning, men jeg tvivler om, at denne Drift virkelig hos Menne-
sket skulde have denne Overrang, eller at der ikke gives andre,
maaskee mange lige magtige Bevægskræfter for det. Man kan
vel sige, at denne Drift er det, der holder Arterne ilive, holder
dem fra at uddøe, drager Artens Kjøn sammen til at leve for
en Tid eller stadigt i Samfund: Par, Flokke, Hjorder, Familie,
Stamme, Folk, Stat — alt estersom det er Dyr eller Menne-
sker —, fremfalder derved alle de Udviklinger, der flyde af disse
Forhold; men ikke blandt alle Skabninger er det den, der ene
og i samme Grad virker hertil; hine Samfundsforhold ligge
for sig bestemte i Naturens Forhold. Iøvrigt, hvadenten man
vil antage, at Samfundslivet har sin Rod i Kjønndriften, eller
ikke, vist synes det at være, at denne Drifts utæmmede For-
vildelse kan være en af de virksomste Aarsager til Stats- og
Samfundslivets Oplosning. Ægteskabsbrud, selv hos de Wilde,
hvor Ægteskab i egentlig Forstand ikke finder Sted, men Kvin-
den betragtes som en blot Eiendomsgjenstand for Manden, blev
næsten altid betragtet som en Forbrydelse, den største Krænkelse

af Eiendomsretten, der straffedes med Døden. Men hvorfor udarter Mennesket netop i denne Retning og altid i denne? Hvorfor er, eller idetmindste var denne Udskielse stedse Overculturens uadskillelige Følge?

Kjønndriften behersker den hele levende Natur; den kan derfor hverken være en uvigtig eller en uværdig Gjenstand for Philosophens Betragtninger. Hos Planten er den en blot legemlig Følge af Organismen. Hos Dyret viser den sig allerede ledsaget af et aandeligt Element, idet den i en vis Grad vækker fælskabelige og kjærlige Følelser imellem Kjønne, ofte af megen Styrke. Den hos Dyrene som hos Planterne periodiske Opvaagnen og Tilfredsstillelse følger Naturens Lov; den udarter aldrig, idetmindste ikke i deres frie naturlige Stand. Blandt de vilde Mennesker, vi have lært at kjende, hos hvem Driften ikke efter Naturens Lov er indskrænket til en periodisk Opvaagnen, som hos de fleste Dyr, og for hvem dens Tilfredsstillelse saagodtsom ingen Hindringer eller Indskrænkninger kjendte, veed jeg ikke at man har fundet Udskielser af den indtil Helbredens Tab og endnu mindre til Unatur. Ukjendskthed kunde vel ikke være ganske fremmed blandt de Wilde — selv blandt vilde Dyr, der leve i Flokke, ytrer der sig individuel Forkjærlighed, et Valg af Mager; der forlokter til Trafald — men de nysseelandiske og otahaitiske Qvinder kunne ikke anføres som Exempel, da Europæerne sandsynligviis have givet Anledning til deres Ukjendskthed. Botecudoerne kunde, efter hvad Spix og Martius fortælle om dem, snarere tjene til Exempel paa, at Mennesket i sin frie Naturstand kan forfalde til Ukjendskthed og Unatur. Jeg vil lade det staa ved sit Værd; disse Mennesker staa jo, efter Skildringen, dybt under alle hidtil kjendte vilde Mennesker, og der kan desuden reises Tvivl om de ere det, de nu ere, af Naturen eller som Følge af Berøringen med den overlegne Race. Spix og Martius omtale, at Qvinderne foretrakke Negrene som Elskere fremfor Mændene af deres egen Race, hvori Marsagen til den Mændene tillagte unaturlige Last maaskee kan findes.

De nordiske Folkeslag havde neppe nogen Sædelære, der

paalagde dem Edruelighed, Kundskab og Maadeholdenhed; deres Religion paabød neppe Noget herom, og alligevel vare alle disse Folkeslag — Gothen, Germaner o. s. v. — kudske. Temperamentet, Climaten og anstrengende Arbejde i Kampen med Mennesker og med Naturen for Livets Ophold, kan maaskee denne Nationaldyd tilskrives, og desuden vare alle disse Folkeslag i Besiddelse af nogen, om end kun ringe Civilisation, da de første Gang fremtræde i Historien. Kvinden havde hos dem en fast Stilling i Samfundet; hun følte sin Værdighed som Mandens ligeberettigede Rædsageriske i Livet; for at bevare den var hun kudske og holdt derved Manden til samme Dyd. Orientens og Sydens Folkeslag ere af et ulige varmere Temperament. Ammianus siger om Araberne: *incredibile est quo ardore apud eos in venerem uterque solvitur sexus*. Udviklingen til Modenhed er hos dem langt tidligere, men ogsaa Afblomstringen hos Kvinden hurtigere. Fleerkoneriet synes af denne Grund naturligt, skjøndt det i Virkeligheden ikke har været og efter Rejsendes Beretninger ei heller i vore Dage er almindeligt eller i stor Udstrækning benyttet, altsaa kun at betragte som en Udskielse, Loven og Sædelæren ikke ligefrem forbyde. Climaten i Forening med de sandfælige Nødsers større Mængde og lettere Tilgjængelighed egge overhovedet de sydlige Folkeslag til Sandfælighed i høiere Grad end de nordlige.

Blufærdighed antager jeg ikke, som blandt Philosopherne nogle gjøre, for at være Menneskenaturen eiendommelig; den er det idetmindste ikke mere end ethvert andet Sædelighedsbegreb. Den udspringer, som alle Moralbegreber, af Samfundslivet, og kun forsaavidt som dette Liv er en Naturlov, forsaavidt som et Moralliv er Menneskets Bestemmelse, kan man sige, at Blufærdighed er Mennesket eiendommelig. Det Kirken kalder Menneskets Syndighed indtræder først i Samfundslivet: med Samfundslivet kom Loven, med Loven kom Synden. Der er ingen Overtrædelse, hvor der ingen Lov er. Men da Samfundslivet er netop en uundgaaelig Naturlov og Menneskets rette Bestemmelse, er det urigtigt at antage Indtrædelsen i dette Liv for et Syndefald. Kundskabstræets Frugt skulde Mennesket

smage, det var Naturens Lov; at det medførte Overtrædelse, Feiltrin, Fald, med eet Ord, Synd, var Menneskets Bestemmelse. Mythen om Syndefaldet maa bedømmes herefter. Men ingen Religion kan undvære en Mythe eller mystiske Troeslærdomme, som Forstanden ikke kan opfatte. I de Ting, der ere og stedse ville vedblive at være uigjennemtrængelige Hemmeligheder for os her i Jordelivet, kan Religionen kun tale til os igjennem Følelserne, vække Aelser. Naar jeg benægter, at Blufærdigheden eller overhovedet noget andet Moralbegreb er Menneskenaturen eiendommelig — inhærent, immanent i denne (efter Moses var det jo først efter Syndefaldet, at Blufærdighedsbegrebet opstod hos Mennesket, og det førte til Kjønndelenes Bedækkelse), saa er det et andet Spørgsmaal, om ikke mange Moralbegreber kunne blive inhærente, arvelige i Slægtsfølgen, ligesom vi see legemlige Eiendommeligheder gaae i Arv, idetmindste for en Tid — dette er et Spørgsmaal jeg, her idetmindste, skal lade uundersøgt. Men een Indvending herimod falder mig netop ind; det er, at Eiendomsrettens Begreb, som er et af de meest fundamentale Begreber for Samfundslivet, savnes ganske hos alle Børn, og maa først vækkes og med Omhu pleies og udvikles, før Barnet kan overvinde Naturdriften til at bemægtige og tilegne sig Alt, hvad der behager det.

Men Spørgsmaalet „er Usædelighed, Utugt den absolut nødvendige Følge af Culturen?“ Til Besvarelse heraf kan man anføre: Banskkelighederne for Ægteskabets Stiftelse og de større Byrder det medfører under den stigende Cultur; det tvungne Coelibats Følger; de sildigere Giftermaal; Interesseshensyn af mange Slags, der gjøre sig gjældende ved Ægteskabets Stiftelse og gjøre det uharmonisk; Kjønndriftens i Naturens Orden langt tidligere Ophør hos Qvinden end hos Manden; Fleerkoneriets Uforenelighed med de fleste, under en høiere Cultur sig udviklende, sociale, især Eiendoms- og Arve-Forhold; Luxus, Forlystelseslyste, Levemaaden i det Hele; Mangel paa Sjæls- og Regemsbestjæftigelse, paa Arbeide, trættende og hårdende for Legeme og Sjæl; endelig Phantasiens stærkere Udvikling og

Herredømme under disse sidstnævnte Livsforhold — alt dette og Mere er Aarsag til Kjønsdriftens uordentlige Overvægt hos Mennesket i det høit udviklede Culturliv. I Fornuften, i sit naturlige Anlæg til Moralitet, har Mennesket det Middel der kan beskjytte det imod de dyriske Drifters utilbørlige Herredømme, skulde man troe; og alligevel, som det har viist sig, er det utilstrækkeligt, naar det ikke understøttes af en høiere Kraft, en Religion som den christne. Med den physiske Afstræffelse, som følger med Udskielserne, svækkes tillige den moralske Kraft; Exemples Magt river Mængden med sig; de dyriske Drifter vinde Overhaand; de blive til en legemlig Sngdom, en Sngdom i Blodet, en Sngdom altsaa, der, som alle Blodsngdomme, er arvelig, og Slægt efter Slægt synker dybere og dybere i Fordærvelsen og Udartelsen.

Forgjæves stræbte i Rom Lovene at standse det om sig gribende Onde. Allerede Keiser Augustus paabød under svære Straffebøder den romerske Adels indgaae lovlige Ægteskaber, men uden Virkning. Saaledes viser sig da Sædelighedens Forsald som en naturlig Følge af den Rigdom og Luxus, Culturen medbringer, altsaa at Culturen fører til sin egen Undergang, til Statens Oplosning, til den Organismes Død, igjennem hvilken den selv fik Liv og Udvikling. Vil den christne Religion gjøre en Forandring heri?

Midt i denne syndefulde Tid gaves der Mange, som ved Moralens og Philosophiens Hjælp havde bevaret en Renhed i Sæderne, der ikke overstraaes af noget Exempel fra hvilken-somhelst Tidsalder, og hvis Charakterophøiethed Historien ved mange Exempler har skildret os. Der gaves ogsaa Mange, der, skjøndt henrevne af Tidsalderens Strøm, følte en indre Stemmes Bebreidelser, men savnede Kræfter til at hæve sig ud af den Bøl, hvori Alle vare sunkne. Der behøvedes et stærkere Middel hertil, end Fornuften og Philosophien alene, en Religion nemlig, der lovede Mennesket Belønning for den her paa Jorden stridte Kamp mod Synden, i et Liv efter Døden — en Religion, der lærte, at Kjødets Lyster skulle betvinges, at Aanden skal herske over Legemet, og at det er i Kampen om

dette Herredømme, at Sjælen — Menneskets egentlige Grundvæsen og Personlighed — skal uddanne sig for Evigheden, hvilken Uddannelse er, for det enkelte Menneskes Liv paa Jorden, dette Livs vigtigste Bestemmelse. Denne Religion skjenkede Gud Menneskeheden ved Christus.

Christi Komme til Jorden, eller, for at blive i den naturphilosophiske Betragtning og Stil, den christne Religions Fremkomst danner en Epoke i Menneskeslægten eller, om man vil, i Jordelivets Udvikling, af saa stor Betydning, at dens umiddelbare Udspring eller Sendelse fra Forsynet alene derved maatte være beviist.

Den, der troer paa et Forsyn, paa en levende, alviis og almægtig Guds Styrelse, han erkjender ved denne samme Tro, at Intet skeer her paa Jorden uden Guds Villie og i hans alvise Hensigt. Forsaavidt kan og maa man sige: hver Religion, der har hersket eller hersker iblandt Menneskene, har været og er til for at opfylde Guds Hensigt. Gudserkjendelsens Spire er nedlagt i den menneskelige Sjæl; den er indvævet i den menneskelige Organisme og er den karakteristiske, den meest eiendommelige Deel af den, den der netop hæver Mennesket over Dyrene og udgjør det store, uoverstigelige Grændseskjel imellem den hele Dyreverden og Menneskeslægten. Som ethvert Anlæg skal denne Spire gradviis udvikle sig, først hos Enkelte, derfra ved Samfundslivet hos Flere, og endelig udbrede sig over Mængden af Mennesker. Under Udviklingen, især paa dens tidligere Trin, indvirke de lokale Naturforhold paa Dannelsen af de religiøse Forestillinger; deraf forklares de forskjellige Gudelærer, Myther, Religioner og Gudsdyrkelser. Forandringer heri fremkomme af sig selv, som man siger; Tænkning, Oplysning, Sammenligning med andre, egenyttige Motiver hos den Enkelte m. m. fremkalde nye Forestillinger, som, naar de passe for Tiden og Forholdene, hurtigt udbrede sig og slaae Rod hos en stor Mængde Mennesker, saaledes som Tilfældet var med Mahomets Lære. Ved Betragtningen af Religionerne kommer det for mig her kun an paa at finde Forbindelsen imellem den enkelte Religion og Menneskeslægten

Udvikling, undersøge om og i hvilken Grad Religionen kan betragtes som Uarsag eller som Virkning. Det er et Emne, som jeg i største Udmyghed og med nogen Angstselighed indlader mig paa; naturligviis kan min Behandling af det her kun blive fortfattet og maaskee ogsaa kun overfladisk.

Saa vidt jeg veed, finder man i alle saakaldte Naturreligioner ganske de samme Grundtræk, de samme første Begreber, fra hvilke den, Mennesket eiendommelige Drift eller Trang udvikler sig videre til større Klarhed i Opfattelsen af Menneskets Forhold til det høieste Væsen, hvis Tilværelse, skjøndt det i sin Person er usynligt for Mennesket, den menneskelige Sjæl, efter sin Opvaagnen til bevidst Liv, meget tidligt kommer til Erkjendelse af. Alt som Begrebet udvikler sig, danner der sig en fast og alvorlig Tro. Sluttende fra sig selv og sin egen Natur, tillægger Mennesket det høieste Væsen Egenstaber, der ligne dets egne. Ved Bønner og Offeringer vil man vinde dets Gunst og afvende dets Vrede. En Præstestand danner sig, og en almindelig antagen Gudsdyrkelse indføres, med andre Ord, Menneskene have faaet en Religion. I Geistligheden var en fast Stand dannet, hvis Indflydelse paa det hele Samfundsliv var stor, og det laae i dens egen Interesse at forøge og befæste denne Indflydelse og Magt. Midlerne hertil vare: Organisation som en egen Stand, strengt Sammenhold og Afsondring fra det øvrige Folk, under Indhyllelse i Former og Alt hvad der kunde gjøre Indtryk paa Folket og give Standen en Hellighed i dets Dine, som den der stod i umiddelbar Forbindelse med Guderne eller Guddommen; dertil hørte Draflerne, Mysticisme i Lærdomme, Symbolik og Ceremonier. Paa et høiere Udviklingsstrin føiedes hertil Bemægtigelsen af Børneopdragelsen og endelig Indgriben i Statens Styrelse. Saaledes opstod det i den asiatiske Culturperiode fremherskende Theokratie, eller Præsteheredømmet, der, om ikke den første naturlige, saa dog en af de ældste Stats- og Regjeringsformer. Ved Religionens Magt beherskede og styrede Geistligheden Gemntterne; den stod i umiddelbar Forbindelse med Guderne og forkyndte deres Villie; Præstestandens Viden og Kundskab i Alt stod over alle

andre Menneskers, thi den kom umiddelbart fra Guderne, deraf maatte deres Monopoliseren af Videnskaben blive en naturlig Følge, og selv Lægekunsten maa den, idetmindste i den første Tid, have forbeholdt sig Udøvelsen af. Den indsatte Konger, gav Love, kært, udøvede den høieste Regjeringsmyndighed.

Dette er i Grundtrækkene alle Religioners Oprindelse, første Dannelse og Udvikling. Forskjellighederne i deres Troeslærdomme, saavel som i Gudsdyrkelsen ere de naturlige Følger af de samme locale Forhold, som indflyde paa og danne Temperamentsulighederne hos de forskjellige Folkelag. Variationerne heri grunde sig altsaa paa den almindelige Naturlov, ved den fremkaldes Bevægelse, Strømninger, nye Formers Dannelse ved Sammenblanding, med eet Ord, Liv.

Af Oldtidens Religioner synes mig den persiske, Zoroasters, at have været den rene i sine Lærdomme og i sin Gudsdyrkelses Simpelhed den meest ophøjede; ogsaa i Organisationen af den geistlige Stand har den Fortrinet og var heri maaskee Forbilledet for den christne Kirke. Tødernes var oprindelig fra Abrahams Tid simpel og reen i sit Grundbegreb om en eneste, en levende og styrende Gud, skjøndt det var blandet med mange, Barndomsalderen tilhørende Forestillinger om Guds Egenstaber og hans personlige Fremtræden for Mennesket. Hvorfra denne Lære er kommen til Abraham — hos hvilket Folk den har dannet sig først, og da naar hos dette Polytheismen dannede sig og fortrængte den —, derom kan Naturphilosophen Intet sige med Sikkerhed, fordi Historiens Grundvold mangler ham; han har Intet, uden sine egne, maaskee urigtige Fornuftsflutninger at stille op imod den Mythe, vi have fra Moses. Men bemærkes maa det, at Offeringer, selv Menneskeofferinger (Isak og Sephtas Datter) ikke vare udelukkede af Religionen; endnu efter at Moses havde rensset den fra det ægyptiske Afguderi, vedblev Offeringerne at danne en Hovedbestanddeel af Gudsdyrkelsen, og denne Dyrkelse selv var i Ceremoniellet forestrevent med en minutios Nøiagtighed og med en Pragt og Pomp, som var beregnet paa, igjennem Sandserne at gjøre et stærkt Indtryk. Drafler, Augurer o. s. v., der saa naturligt komme frem

i alle Naturreligioner, havde Tøderne ikke, men de havde dog deres Propheter, deres Seere.

Naar vi see bort fra Moses, hvilket Naturphilosophen nødes til, da han, Moses, saagodtsom Intet berører af det vi fra andre Kilder vide om Indiens, Ægyptens og selv Vestasiens tidligste Cultur, saa maae vi tilstaae os selv, at der for hele Urculturens Periode er draget et uigjennemtrængeligt Slør over det religiøse Begrebs Udviklingshistorie. Alt hvad vi kunne slutte er, at Indien, Ægypten og Vestasien have dannet sig en fælles Gudelære, en Religion, der hos de forskjellige Folkeslag har havt sine Forskjelligheder, men i Grundtrækkene har været den samme. Denne Religion gik over til Grækerne, men blev hos dem i en høj Grad forædlet, hvad enten dette nu skyldtes Folket selv, hos hvem den høie Sands for det Skønne, det Edle og Dphøiede var et eiendommeligt Charaktertræk, eller Cecrops og de andre, samtidigt med ham eller senere fra Ægypten Indvandrede, som muligt netop paa Grund af religiøs Forsølgelse vare bragte til at udvandre. Fra Ægypterne modtog, som sagt, Grækerne deres Religion; forskjønned og mere udviklet gik den til Romerne, hos hvem den vedblev at bestaae langt hen i Keisertiden, indtil den, som et udgaaet Træ, sank i Støvet og gav Plads for Christi opblomstrende Lære. Denne Mennefteslægts Urreligion tilligemed dens Afslæggere: Celternes — uidentviol fra Phoenicierne stammende Religion, Odinslæren og sikkert flere andre, af hvilke nogle kunne have været af en selvstændig Oprindelse — Alle forsvandt efterhaanden for den christne Religion. Kun hos Hinduerne har en Green af den, eller den Form, der var eiendommelig for dette Folk, holdt sig lige til vore Dage, tiltrods for Islamismens voldsomme Indtrængen og Christendommens milde, men utrættelige Bestræbelser. Negerracens Fetishme, der kan være en Green eller Afslægger af den samme Naturreligion, men forbleven staaende paa det samme lave Trin af Udvikling som Folket, saavel som Chinesernes og Mongolernes Buddahisme og Lamaisme omtaler jeg her ikke videre. Saavel Mose som Zoroasters Religioner

betrakter jeg som høiere, i særskilte Retninger foregaaede Udviklinger af den samme Urreligion.

Jeg yttrede ovenfor en løs henkastet Formodning om, at Cecrops og de andre Ægyptere og Phoeniciere, der først bragte Civilisation og Cultur til Grækenland, vare Udvandrere eller Fordrevne, som for religiøse og ikke, som det antages, for politiske Meninger have maattet forlade deres Fædreland, ligesom Pennsylvaniens første Colonister i vor Culturperiode. Dette er vel en løs, men derfor ikke ganske ugrundet Formodning; thi den, af disse Udvandrede, blandt Grækerne indførte Religion var i mange væsentlige Punkter afvigende fra den ægyptiske. Navnlig hedder det om Cecrops, at han tilbød et „allerhøieste Bæsen“, at han indførte at begrave de Døde i Jorden og strax pløje og saae over Graven; flere af de ægyptiske Guder, dem, hvis Dyrkelse var af en altfor raa og obscøn Natur, vare udelukkede af Grækernes Religion ligesaavel som Tilbedelsen af visse Dyr. Intolerance i Troessager kan ikke have været fremmed i Urculturens Periode; den er naturlig for Mennesket, især naar Staten hviler paa Religionen eller begge ere saa at sige sammensmeltede, saa at den Gne seer sin Eksistens truet i den Anden. At den fandtes hos Grækerne, er omtalt i det Foregaaende. Men Religionens Udbredelse ved Sværdet, Religionskrige, veed jeg ikke at have fundet Sted. Sødernes Krige havde i Virkeligheden ikke denne Charakter, og hvad der berettes om Cambyses, ved Indtagelsen af Ægyptens Hovedstad, da havde den Religionsforfølgelse, der tillægges ham, ingen varige Følger.

Naar man tør betragte Menneskeslægten's religiøse Liv som et sammenhængende, mod en os ubekjendt Grad af Udvikling stræbende Hele — naar man tør antage Jordelivets, Blodens Livs Udvikling at have til Formaal den menneskelige Aands stedse mere og mere i Klarhed tiltagende Gudsbevidsthed, dens Nærmelse til Skaberen — at, i Menneskeslægten's Fremskridt eller Fremarbeiden til dette Maal, Religionen er Hovedfactoren, eller, naar vi see hen til Videnskab, en af Hovedfactorerne herved, saa vilde vi kunne have Grund til at sige, at den christne Religion er fremkommen som en ligefrem na-

turlig Udvikling af den eller de foregaaende Religioner, nærmest naturligtvis af den mosaiske. Allerede nogle hundrede Aar før Christus var der, blandt Grækenlands store Aander, Flere, for hvem den første Dæmring viste sig af det Lys, der brød frem i sin fulde Dagsglands igjennem Christi Lære. Tanken om Sjælens Udødelighed, i den dunkle Forestilling opfattet som Legemets Gjenopstandelse i en Skyggeverden, er ligesaa gammel blandt Menneskene som den første Opvaagnen til Sjæleliv. Den maatte opstaae samtidig hermed, thi ellers havde Mennesket været den ulykkeligste af alle Skabninger. Denne Tanke slumrede imidlertid eller udviklede sig ikke til større Klarhed hos Menneskeslægten. Igjennem de forstjellige Culturer og Trinene i disse, holdt den sig vel, endog som almindelig Troeslære, men indklædt i saadanne Forestillinger, som den modne Forstand maatte forkaeste. Forgjæves stræbte Philosopherne at demonstrere sig dens Gyldighed og Sandhed; Religionen og den hele Verdensanskuelse, som da var herskende, stillede sig i Veien for deres Gransken: Troen paa en eneste Gud var ligesaa primitiv hos Mennesket, samtidig med eller maaskee endog tidligere end hiin, men den trængtes tilbage af Polytheismen; den var ialtfald, ligesom hiin kun den Enkeltes, den høieste Geistligheds Tro, og holdtes af den som et Mysterium tilbage for det umodne Folk.

Var endog Følelsen af, eller den indre Bevidsthed om Sandheden af disse to Fundamentalsætninger opgaaet for enkelte klartseende Mennesker, at bekjende dem og udbrede dem vovede Ingen, det var forbundet med Livsfare, som Socrates's Exempel viser. Christus forkyndte og lærte dem aabent og frit, med den Kraft, som tilhører den inderligste Overbeviisning, og den Myndighed, som Bevidstheden om hans Missions Storhed og dens guddommelige Umiddelbarhed gav ham, og det var iblandt et Folk han optraadte, hos hvem saadanne Sendersers guddommelige Udspring var en Troeslære. Han forkyndte dem som uomstødelige evige Sandheder, der hverken trængte til eller lode sig bringe under en construerende Demonstration. Han fordrede Tro af Mennesket, en fast Tro herpaa — en Tilstand eller

Stemning i Sjælen, der staar som Modsatning til Tvivlen og skal mægle imellem denne og den Overbeviisning, som i alle legemlige Ting Fornuften kan forskaffe sig ved Sandsernes Hjælp. Han beskrev ikke det tilkommende Livs Natur eller Bestaaffenhed; men han lærte Mennesket dets rette Forhold til det nærværende, det jordiske Liv. Han rensede Menneskenes Forestillinger om det høieste Væsen og lærte, at Gudsfrugt, Kjærlighed til sine Medmennesker, Reenhed i Sæder, Ydmyghed i Hjertet, Fordragelighed og alle milde Dyrer ere de eneste Offringer, hvorved Mennesket kan behage Gud. Christus forudsaae, at han ved disse Lærdomme vilde paadrage sig Had og Forfølgelse indtil den visse Død. Styrket ved den guddommelige Inspiration, der gjennemtrængte hans hele Væsen, og ved Storheden af den Mission, der var given ham af „Faderen“, veeg han ikke tilbage i sit Kalds Udførelse, kaldte ikke sin Lære tilbage, men befeglede den ved Døden paa Korset.

Saadan er i Korthed den naturphilosophiske Betragtning og Skildring af vor Religionstifters Optraeden. Betragte vi Kristus som blot Menneske, saa maae vi dog erkjende, at han var den meest ophøiede Character, det fuldkomneste Menneske, der nogensinde har levet paa Jorden; som saadan afvinger eller afvinder han os den høieste Beundring, og som Stifter af vor Religion tilkommer der ham den høieste Hylдинг, vi kunne vise ham. Enhver, der troer paa en levende og styrkende Gud, paa et Forsyn, kan ikke et Dieblif betænke sig paa at erkjende Christi umiddelbare guddommelige Sendelse. Sendebudet, Tiden for hans Komme, Stedet, hvor han skulde optræde, Forberedelserne for ham, og Maaden han udførte sin Mission paa — Alt var Forsynets Værk og Styrrelse. Enhver, der bekjender sig til den christne Religion, maa og kan ikke Andet end mindes dens Stifter, foreholde sig hans Lære, hans Exempel, hans Opoffrelse med den høieste Taknemmelighedsfølelse, den dybeste Beundring, fort, med Tilbedelse. Saaledes kommer Naturphilosophien til det samme Maal, som Kirken kommer til igjennem sine Mnther og Dogmer, sine Troesartikler, som den har gjort til Betingelse for Optagelsen i Kirkens Samfund,

endog ved det nyfødte Barns Daab — Alt i sin fuldkomne Orden som organiseret Kirke.

Den dybe Wiisdom, der gaaer igjennem Christi Lære, hvorved Gaaden i Jordelivets Bestaafenhed og Vilkaar, som alle Philosophers Tænkning hidtil var strandet paa, var løst — den blev i sin klare Simpelhed fattelig for den simple sunde Menneſteforstand; den christne Religion blev Hvermands Religion — „Evangeliet prædikedes for de Fattige.“

Saadan var Christi egen Lære, og forblev det, indtil Menneſket tog sig for at bygge en Kirke paa den, som det hedder. Den Organisation, Kirken nødvendigviis krævede, Fastsættelse nemlig af Dogmer og en offentlig Gudsdyrkelses Former og Ceremonier, Indstiftelse af en Geistlighed, et Hierarchie og en Lærerstand m. m. — Alt for at forebygge en Adspjættelse, som i den nye Læres endnu ikke meget faste Rodfæstelse kunde blive til Skade og Hinder for dens Liv og Udbredelse: denne Organisation gav snart Anledning til Tvist og Stridigheder, der bleve langvarige og blodige. Igjennem flere hundrede Aar synes Tilstanden i den christne Kirke at bekræfte den bogstavelige Udtydning af Christi Ord: „jeg er ikke kommen for at bringe Fred paa Jorden, men Sværd“. Først ledsagedes Religionens stille, men hurtige Udbredelse af Forfølgelser med Baal og Sværd, men de tjente til endnu mere at befordre og befæste den. Siden da den var bleven Statsreligion, indtraadte Schismer, Forhættelse og Forfølgelse iblandt Christendommens Bekjendere selv, og Forfølgelsen var endnu mere lidenskabelig, mere blodtørstig end den tidligere, og kostede utallige Menneſters Liv, indtil omsider en vis Ro og Fasthed i Kirken opnaaedes ved Pavedømmets Oprettelse. Det var deels Religionsmythen og en fast Lærebøgnings Dannelselse, deels Gudsdyrkelsens og Hierarchiets Organisation, der fremkaldte disse Stridigheder, og i Resultatet af dem gjenkjende vi, for det Førstes Bedkommende, de græske Philosophers Metaphysik, deres mystiske Forestillinger og Forklaringer, ligesom i Hierarchiets og Gudsdyrkelsens Organisation Ur-Religionen, Ægypters, Persers og Grækers Religion, i mange og meget fremtrædende Træk viser sig at have

været Forbilledet. Mythen om Christi Fødsel, hans dobbelte Natur som Gud og Menneske, om Moderens, Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse, vare især de Punkter, der vakte de heftigste Stridigheder (Gnostikerne og deres Secter — Marianiter, Manichæer o. a. f.), og endnu i vore Dage, i den aller-nyeste Tid har den romersk-catholske Kirke fundet det nødvendigt at udstrække Immaculationen (Ubesmittetheden) til Marias Moder for at fjerne den syndige Jordiskhed endnu mere fra Frelseren. At de græske Philosophers Metaphysik har indsneget sig i Christendommens Lære — den Lære, som netop skulde gjøre Ende paa alle metaphysiske Speculationer —, derpaa giver Johannes' Evangelium os Exemplet. Begyndelsen af det første Capitel er aabenbart et Citat af den græske Philosophie: „I Begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Gud var Ordet o. s. v.“ Her er de græske Philosophers (Platos) bekjendte mystiske Logos o: Ordet. At Evangelisten har benyttet Platos skønne, sublimе, om end dunkle, og maaskee derfor saameget mere gribende Ord, for med dem at indlede sit Evangelium, derom kan der ikke være Tvivl. Men netop denne Christendommens eller rettere Kirkens øiensynlige Forbindelse med eller Udspring af Fortidens Religioner er hvad der karakteriserer enhver Udviklingsproces. Den ovenfor fremsatte Mening, at den christne Religion kan betragtes som et Udviklingstrin i Menneskeslægten's religiøse Liv, finder deri en Bestyrkelse; og gaaer man videre i denne Betragtning, saa føres man til Nødvendigheden af fortsatte Udviklinger, fortsatte Forandringer af Christi Kirke, hvoraf Reformationen ved Luther og hans Samtidige allerede og det i en meget omfattende Grad har fundet Sted. Ikke heller optraadte Christus selv som den der vilde omstyrte den jødiske Religion og stifte en ny: han vilde gjenindsætte Loven og Profeterne i deres oprindelige Værdighed og Kraft — at udvikle og fortolke deres Lærdomme for alle Folk var hans Kald, og fremfor Alt at vække Menneskeslægten og reise den op fra den Fornedrelse, den ved Sædernes Fordærvelse var sunken i.

Gibbon har angivet og med Udførlighed prøvet Aarsagerne til Christendommens villige Modtagelse og dens forholdsviis hur-

tige Udbredelse og complete Seir over den i et umaadeligt stort Rige herskende Religion. De ere i Korthed følgende: De Christnes ubøielige og intolerante Religionsiver; Christi luttrede og paa klarere og mere tiltalende Beviisgrunde støttede Lære om et tilkommende Liv; de første Christnes rene og strenge Sæder; Miraklerne og, endelig, den Enighed og Disciplin, som herskede i den christne Republik, der gradviis uddannede sig til en uafhængig og voxende Stat i Hjertet af det romerske Rige. Hertil føier jeg, hvad der allerede i det Foregaaende er berørt, Tidsalderens Brøst og Tilstand i det Hele, nemlig Sædernes grændseløse Fordærvelse og de mange Ulykker, der, trods den høie Cultur, tyngede paa Menneskene i den hele civiliserede Deel af Verden. Udbredelsen strakte sig ved det vestlige Keiserdømmes Fald i det 5de Aarhundrede, til næsten over hele den Deel af Jordkloden, hvor den romerske eller græstromerske Cultur havde slaaet Rod; selv iblandt de barbariske Folkelag, der havde fæstet Sæde hos, eller vare i stadig Berøring med Romerne, var den trængt ind, skjøndt den ikke allevegne i samme Grad havde fortrængt de ældre Religioner. Hele Lilleasien, Syrien, Ægypten og den nordlige Kyst af Afrika, med dens store og glimrende Stæder: Antiochia, Cæsarea, Alexandria, Carthago o. s. v. vare for en stor Deel Bekjendere af Christi Lære; og det heftige Temperament, som er Beboerne af disse Egne eienommeligt, gjorde Meningskampene i den unge christne Kirke voldsommere og blodigere der, end andetsteds. Og alligevel var, ikke meget over 200 Aar derefter, den christne Religion ligesom bortfeiet indtil det sidste Spor, fra netop disse Lande, af Muhamedanismen eller Islamismen, en ny Religion, der ikke var uden en vis Forbindelse eller Slægtstaf med Christendommen.

Paa dette Sted kan der allerede være Anledning for mig til at anstille Betragtninger over de umiddelbare Følger for Menneskeslægten af den christne Religions Indførelse. Den første Folge maatte man efter det Foranførte søge i dens Indflydelse paa Folkenes Sædelighed. Som vist maa man antage, at den har havt denne Indflydelse hos Mange, derom vidne baade Kirkens egen og den almindelige Historie, der begge an-

føre Exempler i Mængde paa, endog til Fanatismens Yderlighed gaaende, Forsagelse og Fornegtelse af jordist Guds og jordiske Glæder; men alligevel forekommer det mig, at disse Exempler kun ere at betragte som Draaber i Havet i Forhold til den store Masse af Usædelighed og syndigt Levnet udenfor Kirken og som efterhaanden ogsaa trængte sig ind i denne, da de første Tiders strenge Disciplin slappedes. Den overciviliserede Slægt, synes det, var indviet til Undergang; i sin Heelhed kunde den ikke reises igjen; en saadan almindelig Ombendelse, Forbedring, Regeneration, hvad enten i aandelig eller i legemlig Henseende, er ligesaa unaturlig og derfor umulig for Menneskeslægten, som den er det i Plante- eller Dyreriget for en heel Slægts Udartelse. Det østlige Keiserdom, som endnu i 1000 Aar efter det vestlige og oprindelige Romerriges Fald vedblev at friste en stedse meer og meer hensygnende Tilværelse, fremviser i hele denne lange Tid Billedet af en Raadenhed, som Religionen ikke magtede at helbrede. Hist og her, viser Historien os, hævede der sig vel store Gestalter udover Mængden, Gestalter, som i Sindets og Sædernes Keenhed, i Charakterstorhed, i Videnskaben, og i Alt, hvad der giver Mennesket aandelig Værd, ikke fordunkles af nogen Tidsalder. Men over den store Mængde havde den christne Religion ingen Magt, hos denne nedsank den til en blot udvortes og paa Sandserne beregnet, af Staten og Hierarchiet selv til verdslige Diensted benyttet og beskyttet Gudsdyrkelse, lignende i sin Fornedrelse den Religion, den var traadt i Stedet for.

Underledes var dens Indflydelse paa den Deel af Menneskeslægten, hos hvem Spiren til den nye Periodes Cultur var nedlagt, den Periode, som skulde afløse den græsk-romerske, der nu stærkt nærmede sig sin Ende. Hos de barbariske Folkeslag, der fra Norden trængte ind og tildeels satte sig fast i det romerske Rige, var Odins Bære den herskende Religion. Der er megen Grund til at antage, at den stammer fra Grækernes Religion, med kjendelige skjøndt svage Spor til nogen Kjendskab til Christendommens Mythe, maastee en senere Tilfætning, da

man jo antager, at der har været flere Odiner, den Sidste af dem at være kommen til Norden i Løbet af det første Aarhundrede efter Christi Fødsel. Odins Lære var tildannet efter Nordens haardere Naturforhold, Folkeslagenes mindre sandfelige og mindre phantasierige Temperament, saavel som det krigerste og omflakkende Liv de førte. Disse Folkeslag saae i Følelsen af deres Kraft ned paa og foragtede de i Bellyster nedfunkne og vanslægtede Sndboere, deres Guder og Gudsdyrkelse. Christi Lære, derimod, tiltalte deres simple og sunde Forstand mere og mere efterhaanden som Civilisationen slog Rod hos dem, det omvandrende Liv afløstes af fast Bosættelse, og Smag for Livets fredelige Sysler vandtes. For disse raue og krigerste Folkeslag blev den christne Religion en Dæmper paa de vilde Lidenstaber; den mildnede Haardheden i Gemntterne og banede Veien for en høiere Culturs friere Udvikling og Udbredelse. Den christne Religion, kunde man heraf slutte, var bestemt for den nye Culturperiode; den blev Folketæmmeren for hele den store Deel af Kloden, der nu stod for Tour til at tages i Besiddelse af Civilisation og Cultur. Selv Ufuldkommenhederne ved Kirkens Bngning, som disse nu og fra et andet Synspunct vise sig for os, tjente til dette Formaals Opnaaelse og viste sig i høi Grad virksomme hertil. Religionens mystiske Pomp og Ceremonier i Gudsdyrkelsen, Kirkers og Klosters Opførelse, Munkes og Eneboerlivet, Missionairernes Exempel paa Opoffrelse og et helligt Levnet — Alt dette gjorde Indtryk paa de nordiske Folkeslags alvorlige og noget mørke, men ogsaa varme og dybtfølende Gemnt.

Den christne Religion kunde man saaledes betragte som det vor Periode eiendommelige Grundlag for den Cultur, der i denne har udviklet sig. Om herved Udviklingen i noget Væsentligt er bleven og vil blive forskjellig fra de tidligere Perioders, og da hvori og hvorvidt — om maaskee en stadig fremskridende Udvikling af Jordelivet, den hele Jordklodes Liv, skal heri aabenbare sig for os, en ved og igjennem Menneskeslægten bevirket Fremskriden mod en vis Fuldkommenhedstilstand, som

Mennesket selv kommer til at deeltage i ved Opnaaelsen af den største Grad af almindelig Forcædning i aandelig Henseende, som det efter sin Natur er i stand til at opnaae — dette Spørgsmaals Besvarelse skal jeg samle Materiale til af den Skildring af vor nærværende Culturperiode, saaledes som den har udviklet sig lige til vore Dage, jeg nu vil gaae over til.

Syvende Capitel.

Vor nuværende eller den christne Cultur.

Med det vestlige Keiserdømmes Fald — det oprindelige Romer-
rige, Periodens Bærer og Repræsentant — var Culturperioden
endt. Til den nye, der skulde afløse den, var vel Spiren ned-
lagt, ikke paa et indskrænket Sted eller hos et enkelt Folk, men
vidt og bredt, rundt om i alle Europas Lande; lang Tid skulde
der alligevel hengaae, før den unge Spire kunde bryde frem af
Gjæringerne og udvikle sig til et selvstændigt Liv.

Der møder os strax en Forskjel imellem vor nærværende
Culturperiodes og de tidligere Perioders første Liv. I de tidligere
Perioder udviklede Culturen sig til et vist Modenhedspunkt
under Beskyttelse, Opsigt eller Veiledning af en Modercultur,
og først naar den havde naaet dette Punkt, kastede den sig over
den gamle udlevede Cultur, bemægtigede sig dens aandelige saa-
velsom materielle Skatte, og byggede saa, ved Hjælp af disse,
videre. Saaledes opstod den romerske saavel som den græske
Cultur af fredelig anlagte Colonier, der voksede op og udviklede sig
under Omgivelsen af store høitcultiverede Stater, som, deels
fremmende, deels reprimerende, deels ved Exemples Magt kunde
indvirke paa og styre Udviklingsprocessen. Ved vor Periodes
Begyndelse derimod stæete Befrugtningen under Krig og Kamp,
og den gamle Cultur gik tilgrunde under Befrugtningens Værk.
Da Gjæringerne derefter frembrøde, var der ingen udenfor
staaende Magt, intet levende Exempel, der kunde hjælpe til eller
veilede for at give dem en bestemt Retning eller bringe Orden

i det Chaos, der opstod. Elementerne i disse Gjæringer vare flere, og Udstrækningen af den Deel af Jordkloden, hvor de paa eengang kom til Udbrud var større, end ved nogen tidligere Culturafløsning. Paa den store Strækning af Jordkloden, som nu paa eengang skulde inddrages i Civilisationen, vare de locale Forhold høist forskjellige, og de Levninger af romersk Cultur, der vare tilbage paa de Steder udenfor Italien, hvor den havde slaaet Rod, vare tilstede i høist forskjellig Grad, som tjenligt Grundlag for den nye Tilstand, der skulde udvikle sig.

At give vor Periode Navn efter et Folk, som den græske og den romerske fik deres efter Folket, gaaer ikke an, naar man seer hen til den Mængde af forskjellige Nationer og Folkeslag, der i Forening have gjenoprettet Culturen, hver bidragende dertil med sit særegne Element, hver spillende en Rolle herved til sin Tid. Idetmindste er Tiden dertil ikke kommen endnu, da disse Nationer ere mere sammensmeltede, maaskee til en eneste stor Nation, hvis Sprog er blevet det almindelige Cultursprog, den selv Culturens Bærer. At kalde den „den Europæiske“ lader sig ikke gjøre, fordi begge de sidstforegaaende ligesaavel vare europæiske, og denne Benævnelse kun vilde lade sig anvende paa alle Tre i Forening, naar man betragtede dem som forskjellige Grene af den samme Stamme, forskjellige Stadier eller Phaser af den samme Culturenklus. Om en saadan Betragtning er rigtig, saaledes som jeg i det Foregaaende har bemærket om Asiens Culturer, vil jeg lade staae hen. Men imod den Anskuelse, som i den nyere Tid synes at komme i Mode, maa jeg gjøre Indsigelse, den nemlig, at Germanerne fornemmelig tilkommer Æren at give Perioden Navn. Det er Tydskerne selv, der have anmasset sig denne Ære; de kalde vor Tids Cultur for den germaniske, som om de alene havde skabt den, de alene vare dens Bærere, som om de allerede vare det Universalmonarchi, hvis Sprog skal blive det herskende som almindeligt Cultursprog — en Rang, Tydskland i sin endnu saa sønderrevne Tilstand er uendelig langt fra at have naaet og som der er meget ringe Udsigt til, at det nogensinde vil naae.

Gaae vi tilbage til Periodens første Tider, er det Gotherne,

der i Historien udtrykkelig nævnes som dem, der omstyrkede det vestlige Keiserdømme og oprettede et gothisk Kongerige i Italien, et andet i Spanien og et tredje i Frankrig. At Gotterne kom fra hin Side af Østersøen, fra Sverrig og Danmark, er utvivlsomt. De droge over til Tndskland og bosatte sig for en Tid i det nuværende Preussen og Ukraine, hvorfra de gjorde Indfald i de romerske Provindser og tiltvang sig en Tribut af Romerne. De erobrede Kongeriget Bosporus, plyndrede Bithyniens Stæder og hærgede Grækenland. Keiser Aurelian afstod Provindsen Dacien til dem. Slagne af Hunnerne søge de om Beskyttelse hos Keiser Valens, som optager og bosætter dem i Keiseriget, men Statholderens Mishandlinger drive dem til Opstand, og de slaae Romerne i flere Slaa, efterat de have erholdt Forstærkning ved Tilstrømning af friske Sværme af deres Landsmænd. Keiser Theodosius anviste dem derpaa Provindsen Thracien til Opholdssted. Under Keiser Honorius gjorde de atter Opstand, hærgede under deres Konges Mariks Anførsel Grækenland, faldt ind i Italien, indtog og plyndrede Staden Rom. Efter Mariks Død (Maric, Marik, Marik — i Norge ikke langt fra Bergen ligger en fordums Kongsgaard, der bærer Navnet Marikstad) erobrede Gotterne Spanien og en Deel af Gallien, hvor de oprettede Kongeriger. Østgotternes Konge Theodorik (Tjodrefr) slaaer Oprørerén Odoacer, Tndskeren, og gjør sig til Konge over hele Italien, som han regjerer med stor Dugtighed og erhverver sig Tilnavnet „den Store“. Ikke længe efter hans Dod omstyrtes hans Rige af den østromerske General Belisarius, og Gotternes Navn forsvinder i Italien. I Gallien tilintetgjordes ogsaa Gotternes Herredømme af indtrængende tydske Folkeslag, som under Navnet Franker grundede et nyt Kongerige, der siden blev det nuværende Frankrig, hvor ethvert Spor af tydske Afstamning — Sprog, Sæder, Folkecharakter og Temperament, Folketraditioner — forlangst er udslettet. I Spanien, derimod, holdt Gotterne sig længst, skjøndt de i flere Aarhundreder vare af Araberne fortrængte til en Afkrog af Landet, hvorfra de idelig bekæmpede de fremmede Herrer og omsider ganske fordrevede dem, saa at man kan sige, at det gothiske Blod endnu

lever i det spanske Folk. Dette er i Korthed det gothiske Folks Historie. Allevegne nævnes de i Historien som Gothen, ikke som Germaner. At Gothenne kom fra de skandinaviske Lande, er vist. Paa alle deres Tog bevarede de Navnet som et eget Folk, deres Nationalitet. Deres Konger regnede deres Herkomst fra den gamle Kongestamme i Hjemlandene. Lad dem end have været stammebeslægtede med Tysklands Folkeslag, som Sprogens Righed giver Grund til at antage, saa vare de dog i Tidens Løb fra en Stamme blevne til et eget stort og afsluttet Folk — skjøndt oprindelig af samme Race som Tyskerne, den caucasiske. Tacitus benævner vel, i sin Skildring af de tyske Folkeslags Sæder (*de moribus Germanorum*), alle disse Folkeslag med det fælles Navn „Germaner“; men i Historien optræder intet Folk med dette Navn. Gothenes Rolle i vor Periodes første Tider var den meest fremragende: de tilegnede sig Civilisationen og romersk Cultur langt tidligere og i en høiere Grad end Tyskerne, et Exempel herpaa er det vestgothiske Rige i Spanien; de vare tidligere christnede end Tyskerne, og man kunde snarere tillægge dem Æren som Grundlæggere af den nye Cultur, end Tyskerne, karakterisere den som gothisk og ikke som germanisk, endnumindre angelsachsisk. Men slige Benævnelser ere en forbigaaende Modesag. (Adclung har saavidt jeg erindrer Teutoner og ikke Germaner). Der er ikke megen Udsigt til, at vor Periode, naar Tiden dertil kommer, vil faae Navn af Tyskland eller Germanien. Adkomsten dertil er hidtil ikke større end de fleste andre europæiske Nationers. Alle have bidraget ligemeget til Culturudviklingen, i Forhold til deres Størrelse idetmindste. Alle ere lige deelagtige i den og staae paa omtrent det samme Trin. Høiest staaer Tyskland ikke og har aldrig til nogen Tid staaet. Det lille Holland stod engang i Videnskabens og alle Industriens Ørene, i Rigdom, Folkeudvikling og politisk Anseelse langt over Tyskland. Spanien og det lille Portugal vare ligeledes en Tid langt forud for det; ikke at tale om England og Frankrig, som det aldrig i nogensomhelst Øren har kunnet holde Skridt med. At ville kalde vor nuværende Cultur den germaniske, som mange Tyskere have

gjort og endnu gjøre, er derfor ganske ubeføiet, og kun een Benævnelse troer jeg kan findes anvendelig: den Christne.

Tilstanden i den gamle Verden efter det romerske Riges Fald skal jeg i faa Træk skildre, før jeg gaaer over til at give en sammentrængt historisk Fremstilling af Culturudviklingen i vor nærværende Periode.

I hele Italien, Spanien og Frankrig havde nordiske Folkeslag sat sig fast og stiftet Kongeriger, der bestode i kortere og længere Tid paa de forskjellige Steder og bevarede en vis Glands, idet Folkestammens krigeriske Haardhed og Raahed var overtruffet med et hos den store Masse vistnok kun tyndt Lag af Civilisation, og den christne Religion, der næsten almindelig var antaget af dem, begyndte at mildne Gemytter og Sæder hos dem. Disse Kongeriger toge Navn af Gotherne, Burgundere og Longobarder, alle af nordisk Herkomst, skjøndt der under Folkevandringerne og de tidligere stedsevarende Kampe med Romerne vistnok var optaget mange reent tydske Elementer iblandt dem; men, som ovenberørt, Kjernen var og blev nordisk eller skandinavisk og beholdt sit Navn som saadan. Fyrstefamilierne havde erholdt romersk Opdragelse og Dannelse, og vare derved komne i Besiddelse af ikke ringe Kundskaber i Regjeringsvæsenet; de havde Agtelse for Videnskab og Kunst, og disse barbariske Konger viste sig som ikke uværdige Regenter over de erobrede Lande. Disse Lande vare bedækkede med store, tildeels endnu blomstrende Stæder, romersk Lov og Administration herskede, men Folket selv var sunket dybt i Glendighed og Fornedrelse, Folkemængden aftagen i en overordentlig Grad, især i Italien, som Følge af de fortærende Krige og Barbarernes gjentagne Oversvømmelser i de sidste Aarhundreder.

Det byzantinske Keiserdømme var, ved det vestlige Romerriges Fald, endnu tilhyneladende i sin fulde Kraft. Endskjøndt det indvortes tæredes af den samme Spire til Opløsning, som havde voldt det vestlige Riges Fald, bevarede det dog udadtil endnu en Tidlang sin Magt og Anseelse. Oprindeligt var det en Deel af det egentlige Romerrige, hvis Keisere havde forlagt Residensen til Constantinopel. Saa kom Delingen, og det nye

østlige Keiserrige blev en Aflægger af Romerstaten, der overstraalede den aldersvage Moderstat og overlevede den. Det kunde synes, at Culturperiodens Ende ikke med Rette kan lægges ved Enden af det vestlige Riges Bestaaen; alligevel troer jeg det rigtigt at sætte den der, ved dens rette Bærers og Repræsentants Fald. Constantinopel var vel som Residents for Keiserhoffet, i Titelen af Romerrigets Hovedstad, i Størrelse, Rigdom og Pragt bleven en Rival af det gamle Rom; men allerede ved Keiserhoffets Forlæggelse dertil var Periodens Storhedstid forbi; Kunsten, Videnskaben, Folkeaanden, Alt var dalet dybt og udartet. Den høie Majestæt og den rene Skønhedsfands, som afprægedes i saamange Storhedsminder i det gamle Rom, var ikke og havde aldrig været i Constantinopel; det byzantinske Folk var ikke romersk, men mere et græsk og blandet Folk; den romerske Aand havde aldrig boet i det. Og saa blev det græske Sprog det herskende; græske Lærde og Kunstnere droge til Constantinopel; græsk Videnskab og Litteratur fandt især i den følgende Tid her et Asyl og fandt herfra atter Veien ud iblandt den nye Periode's Folkelag, da Sanden for den var vaagnet hos disse.

Denne Deling af Romerstaten — Culturbareren, dens Repræsentant — maae ikke oversees som noget Tilfældigt, som Noget, der ikke kan fremkalde særlig Opmærksomhed og Betragtning. Ved den forhindrede Culturen fra en pludselig Undergang, fra at blive omstyrret ved et eneste Stød. I Constanti-
 nopel opbevarede den, endnu i en lang Aarrække, i et, om end syngeligt, saa dog tilstrækkelig kraftigt Liv for at afgive nyt Frø til at opfriske og fuldende den første Udsæd og Forplantning i den nye Jordbund. Uden en saadan Deling vilde Roms Fald have begravet Culturen i sine Ruiner; Forbindelsen imellem Fortid og Fremtid vilde have været brudt, og den nye Kulturudvikling vilde have savnet den fornødne Næring. Saaledes aabenbarer der sig heri, som overhovedet i Culturlivets Udvikling og Gang over Jordkloden, en almindelig Naturlov, eller rettere udtrykt, maaesee med Hensyn til Lovanvendelsens Specialitet, en Forsynets Styrelse.

I det Foregaaende har jeg vel nævnet Keiser Justinians Love som en Arv eller Gave til os fra Romerperioden, skjøndt denne Gave egentlig kom fra en byzantinsk Keiser og efter det vestlige Riges Fald. Men den kan med Rette kaldes en Gave fra Romerperioden, deels fordi corpus juris er dannet af Love og Traditioner, der ere ægte romerske, og deels fordi der jo stedse maa erkjendes at være en kulturhistorisk Forbindelse imellem de to Riger. Det byzantinske Rige indesluttede i sig, som ovenfor berørt, Levningerne af saavel den romerske som den græske Cultur, var den længstlevende Afslægger af begge Culturer, og kan saaledes tjene til Beviis for, at disse, Forskjellighederne imellem dem uanseete, egentlig kunne og bør maaskee betragtes som to sammenhængende Udviklingsstadier af den samme Periode, den europæiske i Modsetning til den ligeledes fleerdeelte asiatiske, og vor nærværende Periode kunde da kaldes det tredie Stadium af den samlede europæiske Periode.

Keiser Justinian forsøgte paa at gjenoprette det faldne vestlige Romerrige og forene det atter med det østlige. Han omstyrkede Vendernes Herredømme i Afrika og Gothernes i Italien; men Besiddelsen af disse Lande havde ingen Varighed. Det østlige Keiserdømmes indre Svækkelse tiltog mere og mere, og Italien blev omsider overladt til sin egen Skjæbne. Pavestaten dannede sig paa Roms Ruiner, Landet deelt imellem mange Herrer; Smaastater, Fyrstendømmer og Republikker dannede sig rundt om; Indiskere, Arabere og andre Folkeslag strede om Besiddelsen, og saaledes vedblev det igjennem Aarhundreder ind i vor Periode, en urolig Tid, under hvilken Gjenfødselen alligevel skred frem. Videnskab og Kunst blomstrede op ligesom af Asken i dette selv samme Land, der atter hævede sig op fra den dybeste Fornedrelse og Undertrykkelse — hævede sig i Alt, undtagen det der alene kunde gjengive det politiske Betydning — Sammenlutning til eet Folk, een Nationalitet.

En af det byzantinske Keiserriges mægtigste Fjender var Persien. I det 3die Aarhundrede efter Christus vare Perserne atter bragte frem paa Verdens Skueplads som et uafhængigt, stort og mægtigt Folk, efter at de siden Alexander den Stores

Tog i 600 Aar havde sukket under Fremmedes Aag, først Græfers og siden Parthers. Under en Række af store Konger, som Artaxerxes, Sapor, Chosroes Nushirvan, Chosroes den 2den, hævede Riget sig til næsten sin gamle Storhed og Glands. Videnskab og Kunst blomstrede op igjen; berømte græske Lærde bleve indkaldte; Academier og Høiskoler oprettedes. Under Chosroes den 2den vendte Baabenhjfen sig fra Perserne; den tappre byzantinske Keiser Heraclius frarev de hidtil seierrige Perser Ægypten, Palæstina og Syrien, slog dem allevegne i tre efter hinanden gjentagne Felttog og trængte ind i selve Persien, hvor Freden sluttedes med Chosroes' Søn i Aaret 628. Indre Splid og Anarchi rasede nu i Persien, indtil Araberne 8 Aar derefter erobrede Riget og paatvang Perserne den nye Religion, Mahomets Lære.

De Rigdomme, som Araberne flæbte bort med sig, skildres i det Utrolige; ikke blot uhyre Summer i møntet og forarbejdet Guld og Sølv, men Edelstene og Perler i utrofig Mængde, foruden Kunstfager og Fabrikater af stor Værdi, deriblandt et Tæppe af en meget betydelig Størrelse og uforlignelig Skjønhed, forestillende et Landskabs- og Blomstermaleri i naturlige Farver og indvirket med Guld- og Sølvtraad; en overordentlig Mængde Edelstene af alle Farver vare anbragte i Maleriet med den høieste Kunst og Smag. Califen skar dette Kunstværk i Stykker med sin Sabel og uddeelte de kostbare Stumper iblandt sine Undergivne. Det gif Persien som alle andre sammenstyrtede Culturstater: Rigdommene lokke Barbarerne, Kraften til at forsvare dem er tabt, og de sammendnygede Skatte spredes ud i Verden og forsvinde. Der kommer altid en Tid, hvor det hedder: Hver tage for sig, som har Magten — Lad holde fast hver den som kan (gammelt skotsk Ordsprog hos Walter Scott). Senere hen bleve Araberne fordrevne af Tyrkerne, saa kom Mogulen og efter ham Tartarchanen, og endelig reiste det persiske Rige sig atter i den formindskede Størrelse og Anseelse, hvori vi nu finde det, truet og ængstet af mægtige Naboer, snart Tyrker, snart Russer og snart Englændere.

Grækenland var bleven saa ofte oversvømmet af Barbarer:

Gother, Hunner, Avarer og Bulgarer, at omsider de sidste Levninger af dets rige Cultur forsvandt, Folket selv adsplittedes og gik næsten til Grunde, saa at der i den nyere Tid er reist Tvivl om, at det virkelig eksisterer i det Folk, der nu bærer Navnet. Sidst blev dette Land et Bytte for Tyrkerne, der besad det ligetil vore Dage, da en Deel af det ved det øvrige Europas Hjælp blev frigivet til et Gjenfødelsesforsøg.

Vende vi os til Britannien eller England, da finde vi denne Provinds forladt og opgiven af Rømerne. De kun svagt civiliserede og lidet enige Indbyggere plagedes saa haardt ved idelige Indfald af deres halvvilde Naboer, Skotterne, at de saae sig nødte til at indkalde Fremmede til Hjælp, Angelsachser og Syder. De Fremmede toge fast Bopæl i Landet og oprettede 7 smaa Kongeriger. Senere hen kom de Danske, som allerede længe før havde hærget Kysterne, og tildeels sat sig fast i England og Irland, og bemægtigede sig en stor Deel af Landet, hvor nu Christendommen og Civilisationen havde flaaet fast Rod og udbredt sig. Skjøndt der blandt de saa danske Konger, der fulgte paa hinanden, var En, der har faaet og fortjente Tilnavnet „den Store“, Knud nemlig, havde det danske Herredømme ikke lang Varighed, uagtet det indbefattede meer end Halvdelen af Landet, hvor Befolkningen, om ikke udelukkende, dog for Størstedelen var dansk. Den angelsachsiske Kongestamme fortrængte den danske og besad Herredømmet i nogen Tid, indtil Normannerne, oprindelig Skandinaver — Danske, Norske og Svenske — men nu, efter Nedsættelsen i Frankrig og den fremstredne Cultur blandede med flere andre nationale Elementer, kom over fra Frankrig og gjorde sig til Herrer af Landet; og nu var Folke-Elementernes Blanding fuldendt, Alting fik Fasthed, og Nationen skred frem i en stadig Udvikling, skjøndt her som allevegne, under stadig indre og ydre Kamp.

I Tysklands vestlige og sydlige Deel havde Rømerne anlagt militaire Colonier og bygget Stæder, deriblandt de nuværende Strassbourg, Cölln, Regensburg, Augsburg o. f. a., hvorfra Culturen udsendte, om end kun svage, Spirer i videre eller engere Afstande og Kredse; men hele den midterste og nord-

lige samt den østlige Deel vedbleve endnu længe at blive over=svømmede af umaadelige Hærskarer af østenfra indtrængende slaviske og mongolske Folkeslag. Slaverne satte sig fast og udbredte sig over en stor Deel af det østlige Tyskland, langsmed Østersøens Kyst, op i Holsteen. I Mähren, Schlesien, Nührten, Krain og Istrien er det slaviske Sprog endnu Folkesprog — en Tredie= eller maastee kun en Fjerdedeel af det Rige, man kalder „det germaniske“. Paa Veien imellem Berlin og Wien ophører ikke mange Mil udenfor de to Hovedstæders Porte det tyske Sprog at blive talt, ja ofte ikke engang for=staaet af den simple Mand. Hunnerne derimod hærgede paa deres idelige Indfald og Gjennemtog Landet med Ild og Sværd; de kom i uhyre Sværme ligesom Græshopper, og betegnede deres Veie med Brand og Ødelæggelse, indtil omsider ogsaa denne Folkevandring ophørte. Deels trykkede af disse Bevæ=gelser Bølgeslag, deels lokkede af Haabet om Bytte, havde de mere vestlig boende tyske Folkeslag trængt ind i Gallien, hvor de under Navnet Francker overvandt Gother og Burgunder og stiftede det nuværende Frankrig, hvis Befolkning saaledes ogsaa kom til at bestaae af mange forskellige Elementer.

I Landene mod Norden, hvor Romerne ikke vare trængte hen — Danmark, Sverig, Norge, det nordøstlige Tyskland, laae Alt endnu i Barbariets Mørke, indtil hen i det ottende og niende Aarhundrede, da Christendommen begyndte at vinde Indgang hos dem. Spiren til en fremskridende Cultur var alligevel længe før indbragt fra deres Toge til de sydlige Lande og ved Odin og hans Være. Et Beviis, blandt Andet, paa denne Civilisationens og Culturens ikke ringe Udvikling er Coloniseringen af Island i det 9de Aarhundrede, hvor en Republik dannede sig, hvis Historie i mange Henseender fremviser et høist mærkeligt Udspring i hine Tiders over hele Europa endnu hvilende halvbarbariske Mørke.

Den Rolle, Araberne have spillet i Culturhistorien, er for stor og betydningsfuld til at jeg, selv i den flngtige Skizze jeg her giver af vor Periodes Ungdomsliv, kan gaae hen over den uden at skjænke den en nøiere Betragtning. Dette Folks Velde

rækker op i den mørkeste Urtid. Naturforholdene i deres Land havde gjort Araberne til et Nomadefolk og Handlende. Arabien er Hestens og Kamelens Fødeland. Igjennem alle Culturomvekslinger rundt om dem havde Araberne bevaret deres primitive Sæder og Levemaade. Naturen havde givet dem et ildfuldt Temperament, en opvakt Aand og hærdede Legemer, men en Rolle i Historien havde dette Folk ikke spillet, før der i Begyndelsen af det 7de Aarhundrede opstod en Prophet hos det, Mahomet, der stiftede en Religion, som greb Folkets Aand og stemte det for Krig og Erobring, for Religionens Udbredelse ved Sværdet. Mahomets Lære, fuld af Absurditeter, skjøndt i flere Henseender stemmende og beslægtet med den mosaiske og christne, harmonerede bedre end disse med Arabernes og maaskee de fleste asiatiske Folkeslags Temperament, deres Levemaade og Culturtilstand. Med en uimodstaaelig Tapperhed udbredte Araberne deres Religion og Herredømme vidt og bredt omkring i Asien, Ægypten og hele Nordafrika. Der hvor den christne Religion frodigt havde blomstret i 600 Aar, forsvandt den nu som bortseiet for Mahomets Lære. Fra Afrika gik Araberne over til Spanien, omstyrkede det gothiske Rige og udbredte sig over det hele Land, paa en affides liggende Deel nær, hvor Gotherne søgte Tilflugt imellem Leons og Aragoniens Bjerger. End i Frankrig trængte de og truede den hele Christenhed med Undergang, indtil Carl Martel slog dem ved Tours og tvang dem til at trække sig tilbage til Spanien igjen, hvilket Land de vedbleve at være i Besiddelse af, indtil de, efter langvarige Kampe med de sig atter meer og meer udbredende Gother, endelig ganske bleve fordrevne i Aaret 1492. Her, i Spanien, blomstrede der under Arabernes Herredømme en Cultur op, som i visse Retninger stod paa et ligesaa høit eller maaskee endog høiere Trin, end det Spanien senere i Tiden opnaaede, og som gjorde dette Land, efter Gjenoprettelsen af det christne Herredømme, for en Tid til det mægtigste og meest cultiverede Land i Europa. Araberne droge nemlig det gamle Grækenlands videnskabelige Skatte frem af Gruset, oversatte dem i det arabiske Sprog og studerede dem; Høiskoler for Videnskaberne op-

rettedes, og saaledes bleve Araberne virksomme Medarbeidere til Culturlivets Gjenopvækkelse, maaskee i ikke ringere Grad end det byzantinske Rige selv. I Astronomien, Mathematiken, Lægevidensskaben og Chemien have de endog beriget Videnskaben.

Den Rolle, Araberne have spillet i Universalculturens Historie — denne Episode i vor Periodes Liv — kan man maaskee forklare sig Hensigten med eller Bestemmelsen af, ved at betragte dens Virkning, baade den directe og den indirecte. Islamismen kom i en forbausende kort Tid til at omflutte den spirende christne Cultur imod Osten og Syden; den stillede sig som en Ringmuur imellem den gamle og den nye Verden. Asien med sine Tillokkelser og Forførelser var nu lukket for det unge Europa, som ved denne Adskillelse og ved det udenfra udøvede Tryk blev tvungen til forøget Anstrengelse, tvungen til at vende Blikket mod Vesten, hvor en ny Verdensdeel laae beredt til at tages i Besiddelse. Hvad Araberne i denne Henseende først vare, det bleve Tyrkerne siden; disse fuldendte Omstyrrelsen af det byzantinske Keiserdømme og oprettede paa dets Ruiner det længe saa mægtige og frygtede Tyrkerrige, der endnu, skjøndt beklippet paa alle Sider, og stærkt nærmende sig sin Opløsning, bestaaer som et fremmed Lem af de europæiske Rigers Statsforening. I meer end fire Hundrede Aar har dette Rige staaet som Grændsevogter imellem Osten, de undergangne Culturers Hjem, og Europa, Sædet for den nye opblomstrende Cultur. Hele den gamle Culturverden laae brakt, en ny Mark var tagen i Brug, paa hvis Opdyrkelse Menneskeslægtenes Kræfter udelukkende skulde anvendes.

Asien vedblev, efter at Europas sig meer og meer ordnende Tilstand havde lukket Døren for mongolske og tartariske Folkstammers Indtrængen, at være Skuepladsen for de vildeste Kampe imellem de indfødte Folkslag indbyrdes. Hærtøge, som Zingischans og Tamerlans tjente til at udtømme den vilde Kraft i det overbefolkede Asien og holde den fra at udstrømme over Europa. Lige fra Hjertet af China og til det sorte Hav og Middelhavets Kyster fore disse Erobrere frem som Morderengle, betegnende deres Bei ved Millioner Menneskers Liv og

Tusinde Steders Blyndring og Zdelæggelse. Tamerlan byggede Taarne op af de afhuggede Menneskehoveder: Ispahan, Damascus, Bagdad, Aleppo, o. f. A. maatte bøde hver med 100,000 Hoveder til disse gruelige Bygningers Opførelse. Ved Delhi bleve 100,000 Hinduer nedfablede til sidste Mand, fordi de „ved at smile“ havde tilkjendegivet deres Glæde over at høre, at en Armee af deres Landsmand kom dem til Undsætning. Og alligevel var denne Tamerlan eller Timurbeg en ophøiet og ædel Charakter, efter mange Træk at dømme, med menneskelige og blide Følelser; hvilket ogsaa kan siges om Zingischan. Zdelæggelsen og Myrderiet syntes alene at være Maalet og Diemedet for disse Hærtoge, ikke faste Erobringer, nye Staters Grundlæggelse eller Oprettelse, ikke heller, efter at Islamismen forlængst havde vundet Udbredelse, for nogen bestemt Tanke, noget stort Princip. Og denne Tilstand i Asien vedvarede til hen i det sidst forløbne Aarhundrede, da omfider Europa havde naaet den Grad af Modenhed i sin Udvikling, at det kunde begynde at tænke paa at tage denne Verdensdeel, Menneskeslagtenes Bugge, i Arv, da en sikkrere Wei for Handelen var funden, end den af Tyrkerne beherskede over Constantinopel og Alexandrien.

Naar man læser Historiens Beretninger om disse Menneskeslagterier og om den samme Ringeagt for Menneskeliv, som hersker hos mange Folkeslag i Afrika, hvor det hører til Cereemonierne ved en Konges eller et Kongebarns Begravelse at slagte Hundrede, ja Tusinde Mennesker over hans Grav, ikke at tale om det ganske vilde Menneskes Canibalisme, eller om de civiliserede Menneskers Krige, om Inquisitionens Baal, om de Strømme af Blod, der ere udgydte i Christi Navn, om Revolutioner som den franke — naar man læser om og tænker over disse Udgydelsler af Menneskeblod — Alle Mennesker som vi, Alle Gudsborn og skabte i Hans Billede —, saa maa man vel, for at bringe saadanne Grueligheder i Harmonie med Skaberens alvise og algode Forsyn og Styrelse, opsoge sig et andet Standpunkt til Betragtning og Opfattelse af Menneskelivets Betydning, dets Værd og Bestemmelse, end det hvorfra

vi i Almindelighed og i det daglige Liv ere vante til at betragte det, og dette Standpunkt have vi vundet, naar vi betragte Verdensbegivenhederne som en fortskridende Udvikling af Jordklodens Liv, det hele samlede Jordeliv, et Liv, hvori Menneskeslægten er, om ikke den første og vigtigste, saa dog en af de vigtigste af de mange samvirkende Naturkræfter. I dette Livs Udvikling svinder Menneskeindividets Betydning ind til et Atom. Det Samme er gjældende igjennem hele Skabningsrækken: Arten er Alt, Individet Intet; det er et Middel, et Redskab, som lægges bort, naar det ikke mere behøves; det afrystes eller fældes i Tusindviis, ligesom Dyrets Haar eller Fjedre i Fældningstiden. Fare vi tilbage for denne Tanke om Menneskets Intethed, saa have vi et Børn imod Fortvivlelsen i den indre Stemme, der siger os, at der boer et uforgængeligt Væsen i os, at dette Væsens Individualitet er uforgængelig som det, at saa store Evner som dette Væsen er udrustet med, og som her i Livet ofte ikke komme til Frembrud engang, aldrig opnaae deres fulde Udvikling, vilde være forødt, dersom ikke en anden og høiere Tilværelse var det bestemt — vi have et Exempel for os i Statens Liv, hvor den Enkeltes Interesse ofte maa offres for det Heles; Statens Liv gaaer sin Gang og Individets sin, dette Sidste, Individet, ikke sjældent uden at tænke, eller have Anledning til at tænke paa Hiin eller være sig dens Indflydelse og den Forbindelse, hvori Begges Liv staae til hinanden, bevidst —, og endelig opretholdes vi derved, at saavel ethvert Menneskes Liv som det hele Jordeliv, der i Naturen ligger udbredt for os, og som Historien skildrer os, vidner paa det klareste og uimodsigeligste om, at en levende Gud, et stedse aarvaagent og allestedsnærværende, et alviist, almægtigt og alkjærligt Forsyn styrer alle Ting i det Smaa som i det Store, eller, med Christi Ord, at der falder ikke en Spurv til Jorden uden vor himmelske Faders Villie.

Asien, denne den største af Jordklodens Dele, med dets utallige og store Afvekslinger i Natur og Localforhold, beboes af utallige Folkelag og Racer med lige saa mange Afvekslinger og Nuanceringer i Temperament og Egenskaber. At disse Folke-

slag, da Culturens stærktbevægede, skjønt altid regelbundne Liv var udslukt iblandt dem, da Afløbet for den voxende Folke- mængdes Udstrømninger mod Vesten var lukket, skulde synke ned i en idyllisk Ro og Stillestaaen, vilde have været unaturligt og umuligt. Bevægelsens Strømninger prællede nu tilbage paa sig selv, søgende nye Veie. . Sammenblandinger, Indtrængen og Modstand maatte naturligtviis finde Sted. Det var især de halvvilde Nomadefolk i Asiens nordlige og østlige Deel, der i uhyre Mængder strømmede ud over dets sydlige Lande, hvor de undergaaede tidligere Culturer havde haft Sæde. See vi nu hen til Mahomets Religion, til Islamismen, saa finde vi den netop at stemme med en saadan Tingenes Tilstand, ligesom netop givet for den og for den alene. Denne Religions Være, om en til Passivitet og Apathie henrykkende Underkastelse for en uundgaaelig Skæbnes Bud, om Beskaffenheden af det til- kommende Liv, hvor der i Nydelsen af de meest lokkende sandse- lige Glæder ventede den Rettroende en rig Erstatning for Op- offrelse af det nuværende, var netop en saadan Være som Asia- terne behøvede for det kommende lange Tidsrum af meer end Tusinde Aar, hvis vilde Kampe og blodige Trængsler, man kunde troe, Stifteren af denne Religion havde forudset. For Nationer med denne Tro bleve Livets Trængsler lette at bære, og Døden tabte sine Rædsler. Betragte vi Begivenhederne paa følgende Maade: Afspærrelsen imellem de to Verdensdele var en Nødvendighed for den unge Culturs Fremvæxt i Europa; den vildtstormende Tilstand i Asien var en nødvendig Gjærings- proces til Frembringelse af nye Folkeblandinger, nye Elementer til endnu uanede Formationer i kommende Tider — da see vi en Plan og en Styrelse i hvad der for vort Døie viste sig som en vild og hensigtsløs Tummel og Oplosning, en Plan og en Styrelse, der har det universale Culturlivs Udvikling og Ud- bredelse til Formaal.

Jeg vender mig nu til Europa igjen. De første 300 Aar omtrent af den nye Periode — til henimod Slutningen af det ottende Aarhundrede — hengif under voldsomme Gjæringer imellem alle de Elementer, hvoraf Europas Befolkning skulde

udskille og danne sig i Nationer, i faste Stater, afgrændsede deels efter de geographiske, deels de nationale Forhold; men denne Dannelse udkrævede endnu mange hundrede Aar før den var tilendebragt og havde vundet Fasthed. Kun en Begyndelse hertil indtraadte i Carl den Stores Regjeringstid. Denne Konge bragte større Enhed og Orden i Frankrigs og Tydsflands Statsforde- ling og Forhold. Han regjerede i en christelig Aand, understøttede Religionens Udbredelse, oprettede Klostre og Skoler, fort, arbeidede utrættelig paa at gjøre Folket sædeligt og føre det de første Skridt frem til aandelig Cultur. Stæder og Byer opstode, Agerdyrkning og Industrie bleve mere og mere udbredte, saa at allerede ved denne Tid Civilisationen havde flaaet fast Rod hos de tydske Folkestammer, meest dog, eller kun hos dem, hvor Romerne ligesom i England, Frankrig og Spanien havde havt fast Sæde og efterladt en varig Spire til Cultur. Sachserne bleve undertvungne og christnede, ligesom Christendommen ogsaa begyndte at finde Bei mod Norden.

Endnu udkrævedes der en Række af Aarhundreder, før Europas Dannelse i Stater havde vundet Fasthed og antaget en varig Form og Orden som Grundlag for den der nu findes. Maa skee kan Tiden, da denne Orden indtraadte, ansættes til Slutningen af det 15de Aarhundrede. Det var igjennem Erobringer, Deling af Lande imellem en Fyrstefamilies Lemmer, Arv o. s. v., at Dannelsen foregik, hvori der stedse røbede sig en Tendents til Sammensmeltning af eensartede mindre Dele til et større Hele; Nationaliteten, Afstamningen og Sproget var som oftest det Afgjørende herved, dog toges der ogsaa Hensyn til de geographiske Forhold, Afrundinger, Grændsesikkerheden og andre Statsinteresser. Kun Tydskland forblev deelt imellem en Mængde Fyrster og Regenter af meget ulige Rang i Henseende til deres Staters Størrelse; de bleve i en vis Grad sammenholdte til en Heelhed ved et Forbund imellem dem, hvis snart arvelige snart faarede Overhoved var den saakaldte romerske Keiser, ligesom Tydskland en Tid førte Titelen af det hellige romerske Rige. Denne eiendommelige Forfatning standsede Tydskland i sin Udvikling ad den naturlige Bei, ved en Sam-

mensmeltning til en stor og compact Statseenhed; i den ligger Aarsagen til, at denne store Nation er i mange Retninger bleven tilbage for flere af Europas meest fremskredne Nationer, og til dets forholdsviis ringe Indflydelse paa den almindelige Politif og Verdensbegivenhederne i det Hele. Dets Rolle, dets Mission, lader sig inidlertid forklare af dets Beliggenhed, som gjorde det til Grændsevogter for den europæiske Cultur imod Barbariet i alle de Lande, der laae østenfor det; og man behøver kun at opfaste sig det Spørgsmaal: hvilke Følger vilde dette store Lands, Tydsfflands, Forening til et eneste stort Monarchie have havt, eller nu have for hele Europas Tilstand? for at overbevises om at en saadan Forening ikke kunde ligge og endnu ikke kan ligge i Verdensstyrelsens Plan.

I den her berørte Udviklings hele Gang ligger der intet Overordentligt, Intet, der ikke jo er en Gjentakelse af, hvad der fandt Sted ved de tidligere Culturer under deres Udvikling. Afvigelserne heri fra de ældre Perioder, det Fremmedartede eller Eiendommelige ved vor Periode er kun en Følge af forandrede Natur- og Localforhold, ligesom ogsaa vor fuldstændigere Kundskab om og Interesse for alle Detailomstændighederne ved denne Udvikling lader os see den i et andet Lys. Vilde vi parallelisere vor Periodes Udviklingstid med Grækerne f. Ex., da finde vi Nordens Vifinger og Middelalderens Røverriddere i den græske heroiske Tid; Korstogene kunne sammenlignes med Argonautertoget og Trojanerkrigen; Faren, der truede den unge christne Cultur ved Arabernes Indtrængen i Franfrig, kan lignes med Grækerne Stilling ved Persernes Indfald. Selv i Længden af det Tidsrum, der hengik før Udviklingen havde naaet et vist Punkt — for vor Periode antaget at have været et Tusind eller elleve Hundrede Aar, fra det 4de til Slutningen af det 15de Aarhundrede — finder der Lighed Sted med Grækerne, naar vi for dem regne fra det 17de Aarhundrede før Chr., da de første Coloniseringer fra Egypten fandt Sted, og til omtrent 700 Aar før Chr. ved Perserkrigens Begyndelse. Men den nøiere Sammenligning imellem Perioderne maa jeg opsætte til Slutningen af Oversigten over hver

enkelt af dem. Kun en Bemærkning, der netop falder mig ind, skal jeg her tilføie, for paa et andet Sted at gjøre Brug af den. Det har været anført som en Mærkværdighed, at Communalforfatningen, som endnu findes over hele Italien, en stor Deel af Orienten og andre Steder, er af en Alder, der taber sig i den fjerneste Oldtids Mørke. Jeg troer at man kan tilføie, at den samme Forfatning findes i Indien, den findes og fandtes ved Amerikas Opdagelse i Mexico og Sydamerika, hvor enhver Indianerby har sin Cazique, og i Afrika have mange Folkestammer en lignende Forfatning; om man med Rette kan sige, at de germaniske Folkeslag ikke ogsaa havde den, veed jeg ikke. Det forekommer mig, at Kommunen, Communallivets Ordning, som Elementet af det høiere Statsliv maa være begrundet i Naturen, være en Naturlov som Mennesket er underkastet ganske som Dyrene i deres Samfundsliv.

Udelige Krige betegnede denne Deel af vor Periode; de gik ud paa Staternes Dannelse som oven berørt, ved beslægtede mindre Staters Sammensmeltning, paa Grændsearrondering, Territorialforøgelse af Erobringslyge samt paa Religionens Udbredelse, saasom de tyske Ridderses Erobring af det nuværende Østpreussen. Ogsaa begyndte der at opstaae Kampe om Principet for Statsmagts Fordeling, imellem Kongerne og det overmægtige Aristokratie, deres Vasaller og Lehnbesiddere, imellem Aristokratiet og Demokratiet, navnlig den med Stæderne opstaaende Borgerstand. Republikker dannede sig i Italien, Schweiz, de frie Stæder i Tyskland, Hansestæderne og paa Island; men Monarchiet, meest i absolut Form, vedblev at være den herskende Statsforfatning i Europa, og man har villet finde denne Regjeringsform karakteristisk for vor Verdensdeel, men jeg troer denne Mening er ugrundet; den monarchiske Form er allevegne tilstede i Folkestammernes Ungdomsliv; og under den foregaaer i Almindelighed Dannelsen af de større Statseenheder; Republikken derimod, og overhovedet det demokratiske Princip's Overvægt opstaaer som oftest først ved Coloniseringer eller hvor Handel og Industrie har naaet en vis Udvikling og vundet en fremragende Betydning. Alle Regjerings-

former ere lige naturlige. Skulde jeg i dem finde et Sammenhæng med Samfundslivets Udvikling i Staten, antyndende ligesom Phafer i dette, saa vilde jeg antage den absolut monarchiske, hvortil jeg regner Theokratiet, at være den første Regjeringsform, den der tilhører Statens første Ungdomstid; den afløses af det ved et Senat indskrænkede Monarchie (Rigsraad, Ridderstand, Aristokratie), og denne atter af Folkerepræsentation, som gaaer over til Republikken, hvilken tilsidst fører til Despotiet.

I Alt hvad der angaaer Ordningen af saavel Statens indre som ydre Forhold, Love og Statsindretninger, Folkeret og Politik, da havde den nye Periode de forbigangne Tider til Væremester og Exempel; men Modificationer i Anvendelsen af Fortidens Værdomme og Exempel opstode i Mængde som Følge af den, under mange forskellige locale og nationale Forhold stedfindende selvstændige Udvikling. Det Samme var Tilfældet i Videnskaben og Kunsten, skjøndt Sandsen for dem neppe var meer end vaft, og Fremskridtene endnu længe kun vare ringe. Fra det alt meer og meer synkende byzantinske Keiserdømme udbredte der sig efterhaanden Kundskab om Oldgrækeres og Romeres Liv og Historie; Skrifter fra hine Tider kom for Lyset og studeredes; Høiskoler oprettedes, først i Italien, Spanien og Frankrig, siden i Tyskland og efterhaanden i alle de øvrige Lande i Europa. Om Arabernes Fortjenester af Videnskabens Gjenoplivelse har jeg talt i det Foregaaende; ogsaa Orienten og navnlig Persien var ikke uden Andeel heri; et Beviis herfor er det Ky, hvori de persiske Vise, Magerne, stode i Europa for høiere Kundskab, som af det raae Folk kaldtes Trolddom, Troldkunst, og det indtil langt hen i Middelalderen; endnu have vi Mindet herom i Ordet „Magie“ og magiske Kunster.

I hele denne Periodes Udvikling deltog alle Europas Nationer, alle bidragende hver sin Deel, skjøndt paa forskjellig Maade og i forskjellig Grad; og saaledes knyttedes de til hinanden ligesom en stor Familie, hvortil den fælles Religion maa betragtes som Hovedårsagen. Ogsaa i denne Forening ligner vor Periode den græske, skjøndt der var den Forskjel imellem dem, at alle græske Stater havde et fælles Sprog, medens der

i Europa gaves flere vidtfor skjellige Sprogstammer, hver igjen deelt i flere Mundarter, som efterhaanden uddannede sig til særskilte Sprog med sin egen Litteratur. De to fremherskende Sprogstammer vare den romerske og den gothisk-germaniske; den første stammede fra det latinske Sprog og deelte sig i det italienske, det spanske og portugisiske samt det franske Sprog; til den anden høre det tyske, det hollandske, de skandinaviske og endelig det engelske Sprog. Som et i Videnskaben nødvendigt fælles Sprog bleve de, efterhaanden i det daglige Liv uddøde eller ganske corrumperede, tidligere Cultursprog, det græske og det latinske Sprog, benyttede, især det sidste. Saaledes benyttede have disse saakaldte døde eller lærde Sprog en i Tidens Løb vel langsom og umærkelig, men dog betydelig Indflydelse paa Sprogene i Europa. De ere uformærkt komne til at gennemtrænge alle Sprog, have beriget deres Ordfylde, indvirket paa Formdannelsen og Sprogbygningen. Denne store og tilskyndende saa faste Sprogforskjellighed i Europa har dog i den nyeste Tid viist en Tendents til at nærme sig maaskee til en Sammensmeltning engang i Tiden. Det er især i Constructionen, i Periodebygningen, at denne Tilnærmelse viser sig: man sammenligne blot Sproget hos de bedste franske Forfattere fra det forrige Aarhundrede med Sproget i den moderne Litteratur, de engelske Mønsterskribenter fra det sidstforløbne Aarhundrede, deres simple, men klare og ædle Stil, med Nutidens stærkt germaniserede Periodebygning, og endelig Tyskernes nyere Stil, der mere og mere har frigjort sig fra Fortidens tunge og mørke Fremstillingsmaade, med en Sammenhobning af Mellemsetninger, som tvang Læseren til at fastholde en Række af Linier i Tanken, ofte læse dem om igjen, naar han ved Enden af dem fandt det sammenknyttende Ord. I alle disse Sprogs Litteratur aabenbarer der sig en Tillempling det ene efter det andet. Med Ordannelsen er dette ikke i samme Grad Tilfældet, endskjøndt ogsaa heri en Tilnærmelse er kjendelig, baade imellem de beslægtede Sprog indbyrdes, og imellem Sprogene af forskjellig Stamme, men den maa naturligviis være langsommere heri, som mere indgribende i det

praktiske nationale Liv. Særlt er det, at paa samme Tid som denne Forandring ubevidst og uformærkt gaaer for sig, ere netop Bestræbelserne for Nationalitetens Bevarelse i Sprogets selvstændige Udvikling og dets Renselse fra alt Fremmed tiltagne hos de fleste Nationer, især de mindre. Dersom det skulde ligge i Naturens Lov, at engang et enkelt af disse Sprog skal hæve sig over de andre, fortrænge dem til Afkroge eller nedtrykke dem til Provindsdialecter, som Tilfældet nu er med flere celtiske, finniske og slaviske Mundarter, som enten have ingen eller en ringe og lidet bekjendt Litteratur — blive et Universal-sprog for Europa og vor nuværende Culturperiode, hvilket dette da bliver? er ligesaa vanskeligt at forudsige som at det engang vil komme dertil, skjøndt det ikke er ganske usandsynligt. Skulde en saadan Skjæbne være Sprogene bestemt, saa er denne Selvbevarelsesiver maaskee det samme Tegn, man saa ofte møder i Naturen og Historien, en Forudsølelse, en Anelse af den Crisis der forestaaer, uundgaaelig til Trods for Instinctet, der byder at modarbejde den.

En tredie Sprogstamme af ikke ringe Udbredelse i Europa er den slaviske eller flavoniske; men den har hidtil ikke formaaet ved sin Litteratur at tildrage sig Opmærksomhed i vort Culturliv. Dens Fremtid er knyttet til Rusland, Føreren og Repræsentanten for den store Følkestamme, man kalder den slaviske, og som i Europa med Bevarelse af sit Sprog og sin Nationalitetfølelse er udbredt over Böhmen, Polen, Gallizien, Mähren, Schlesien, Kärnthén, Krain, Istrien, Dalmatien, o. s. v. foruden det egentlige Rusland i Europa. Dette nu saa magtige Rige, Rusland, kan egentlig siges først at være indtraadt i de civiliserede Nationers Række og de europæiske Staters Forbund i Begyndelsen af det forrige Aarhundrede. At en stor Rolle i Verdenshistorien er dette Rige og med det den hele slaviske Følkestamme bestemt, er der Grund til at forudsige, og muligt er det da Asien, der bliver Skuepladsen for dets Virksomhed.

Jeg skal nu i dette historiske Overblifs Fortsættelse op til vor nuværende Tid indskrænke mig til at fremdrage de vigtigste

og meest fremragende Træk og Begivenheder, saadanne som umiskjendelig have haft Indflydelse paa vort Culturlivs Udvikling.

Mennesket staaer paa Grændsen imellem to Tilværelses-sphærer — jeg maa bruge dette Ord indtil jeg finder et bedre —, Instinctlivet og Bevidsthedens, den frie Villies, eller Moral-livet. Hendragen til det Sidste spørger han stedse: hvorfor — hvortil — af hvilken Grund, hvilken Aarsag? Fra den tidligste Barndom, saavel som hos det vildeste Menneske, ytrer denne Trang eller Drift sig; den er det, der driver os til at udforske Skaberens Hensigter, for derefter at bestemme vore egne Handlinger og rette vore Anskuelser. Vi lade vort Blik vandre over hele Naturen rundt om os, over den Deel af Jordflodens Liv i Menneskeslægten, som Historien har skildret os; vi sammenholde Kjendsgjerninger og Begivenheder med hverandre, søge efter Forbindelserne imellem dem, efter Aarsag og Virkning. Alle vore Betragtninger og Granskuinger føre os hen imod eet Centralpunkt, een første Aarsag, til Gud, Verdens Ophav og dens Styrer. At finde og fremdrage Beviser for at Menneskeslægten's Udvikling, Verdenshistoriens Gang styres af en levende Gud, et guddommeligt Forsyn, derpaa gaaer vor Søgen ud, naar vi stræbe efter at danne os en Verdensanskuelse; vi finde dem i Mængde, vi see eller vi kunne see dem gjentage sig daglig i Hverdagslivet, vor Religion giver os Læren derom bestemt og i de meest gribende Udtryk — og alligevel tilfredsstilles vor Aand aldrig ganske, den søger stedse nye og bliver aldrig træt derved, thi Attraaen efter Bished er den eviglevende Kraft, der drager vor Tanke, vor Sjæl til Gud. Denne Svæven imellem Bished og Tvivl, som Troen alene kan mægle imellem, forlader aldrig Mennesket her paa Jorden. Et Exempel herpaa møder os hyppigt i det daglige Liv, det nemlig, at man i den dannede Verden idelig bruger det Udtryk, taget fra Oldtidens Hedenstid, „det er en Nemesis“ — „heri viser sig en Nemesis“, naar vi see en Begivenhed eller en Tildragelse, hvis tilsyneladende Forbindelse med foregaaende Handlinger vækker Tanken om en Straf, en hævnende Gjengjældelse af et høiere Væsen. Det er

som om man undsaae sig for at vedkjende sig Troen paa Christi Være om Guds Strælse; eller er det en i christelig Ydmæghed begrundet skaanende Barsomhed i vor Dom over Medmenneskers Handlinger, der heri lægger sig for Dagen? skjøndt Udtrykket er kun en Tilfløring af Tanken. Hvad der med dette Overblik af Menneskeslægten's Culturliv er min Hovedhensigt, er at finde og fremhæve Beviser for, at Slægtens Udvikling, Verdenshistorien, styres af et Forsyn, en levende Gud. Disse Beviser finder jeg i de følgende store Begivenheder, deres Tidsfølge, Sammenhæng og indbyrdes Forbindelse.

Jeg begynder med det 15de Aarhundrede, som det, hvori de største og for Culturudviklingen følgerigste Begivenheder falde. I dette Aarhundrede indtraf det østromerske Riges fuldstændige Opløsning ved Constantinopels Indtagelse af Tyrkerne i Aaret 1453. Arabernes fuldkomne Fordrivelse fra Spanien fandt Sted i Aaret 1492, og samme Aar blev Amerika opdaget af Christopher Columbus. Endelig fandt Portugiseren Vasco de Gama i Aaret 1498 Veien til Indien rundt om det gode Haabs Forbjerg. Samtidigt med, eller kort forudgaaende for, disse Begivenheder opfandtes eller bleve Europæerne bekjendte med Compasset, Krudtet og Bogtrykkerkunsten. Forbindelsen eller Sammenhængen imellem disse Begivenheder og Opfindelser skal jeg nu i Korthed fremhæve, og dertil føie nogle faa Betragtninger.

Compassets Opfindelse og dets Anvendelse i Seiladsen, i en noget betydelig Grad af Almindelighed, er Noget, man maa betragte som en nødvendig Betingelse for, at Menneskene skulde fatte Mod til at vove sig langt ud fra Kysterne, ud paa det for dem umaadelige Ocean. Magnetnaalen og dens Egenskab, at vise mod Nord, havde længe været kjendt; men at benytte denne Egenskab ved at danne sig et Instrument, der beqvemt lod sig anbringe paa Skibe, er den Opfindelse, som man tillægger Flavio Gioja fra Staden Amalfi Æren for. En mærkelig Omstændighed er der ved denne Opfindelses Historie, det er Compassstregernes Benævnelse, som upaatvivelig er af nordisk Oprindelse. Ordene Nord, Syd, Øst og Vest ere alle nordiske

og forekomme i det nordiske Sprog (norræna Tungu) mange Hundrede Aar før Compassets Opfindelse. Hvorledes disse reent nordiske Navne ere komne over i alle europæiske Sprog, er mig uforklarligt med en Opfindelse, der jo almindelig antages for at være italiensk. Rigtignok bruges i Levanten, blandt den lavere Klasse Søfarende, eiendommelige Benaævnelser for idetmindste visse Hovedstreger, ved Angivelse af Vindens Retning, Coursen og Beliggenheden, men i den større Navigation ere de nordiske Navne kjendte og nu meer og meer almindelig brugte, som Følge af de nordiske Nationers større Fremfærd i Navigationen. Overhovedet er det mig ubekjendt, om man har nogen sikker Kundskab om de forskjellige Opfindelser i Navigationen, de tidligste simple Instrumenters Historie, saasom Loggen, Roddet, Solringen, Gradstokken o. s. v. De to sidstnævnte Instrumenter til Høidemaaling vare i min Ungdom, de første Aar af dette Aarhundrede, endnu ikke forsvundne af Brug iblandt vore ringere Søfarende.

Portugiserne, som fra deres Kyster havde det aabne Atlanterhav daglig for Øie, maatte nødvendigviis mere end andre Nationer ledes til Tanken om Muligheden af, at der var Land et Sted langt ude imod Vest. De vovede sig ogsaa længer og længer ud fra Kysten, og opdagede derved Den Porto Santo, dernæst Madera og ikke længe derefter ogsaa de azoriske Øer, og derved bestyrkedes Formodningen endnu mere om, at der maatte være Land endnu længere ude. Saaledes førtes Menneskene ligesom ved Fingerpeg til den for Menneskeslægten Udvikling saa følgerige Opdagelse af den nye Verdensdeel.

Jeg kan ikke undlade her at dvæle ved de Omstændigheder, der ledsagede denne Opdagelse, og som efter min Anskuelse ikke kunne forklares anderledes, end som Beviser paa en levende Guds, et guddommeligt Forsyns Styrelse. Beliggenheden af de nævnte Øer er en saadan, at den maa betragtes som allerede ved Jordklodens tidligste Ordning given dem med den Bestemmelse at lokke Menneskene ud paa det store Verdenshav, lokke dem til videre Forsøg paa at trænge frem imod Vest. I saa lang en Afstand fra Land, at de længe maatte forblive uop-

dagede, indtil Tiden kom, da alt Dvrigt var modnet til den store Epoche, og ikke længer fjernet, end at de engang maatte og vilde blive opdagede, naar Menneskene fik Driftighed til at fjerne sig alt længer og længer ud fra Kysterne — drevne dertil enten af Nysgjerrighed, eller af Forvovenhed for at have Noget at gjøre sig til af blandt sine Medmennesker, hvilket Alt jo ligger i den menneskelige Natur, eller ogsaa naar de af Storm og Modvind bleve fordrevne saa langt ud. Paa samme Maade gif det til oppe i Norden, da Færøerne og Island opdagedes og befolkedes, og da Amerika, henved 500 Aar før Columbus, blev opdaget af Islænderne. Skjøndt denne sidste Opdagelse ikke bar videre Frugt, men gif tabt igjen, er det dog ikke usandsynligt, at den staaer i Forbindelse med og kan have givet Anledning til Columbus's senere Opdagelse ad en langt sikkrere og bequemere Wei og paa et Sted eller i en Egn, der havde langt flere Tillokkelser, end hine af Islænderne betraadte nordlige Egne. Sagnet om Islændernes Opdagelse kan være kommet Columbus for Dre, ja det er sandsynligt at det maa have været ham bekjendt; det var ikke uddød blandt Islænderne selv, og disse ere jo bekjendte for at have reist meget om i Europa, hvor de vare vel anseete for deres Kundskaber og Dannelsje.

Bed Coloniseringen af Amerika er den, med de coloniserende Folkestammers Charakteer stemmende Fordeling af Landet imellem dem at lægge Mærke til som et tydeligt Tegn til en høiere Styrrelse. Hele Mellem- og Sydamerika befolkedes af den romaniske Folkestamme — Spaniere og Portugisere —, Nordamerika, derimod, af den gothiskgermaniske. Denne Sidste, fortrinsviis bestemt til at udvikle og udbrede Culturen, fandt et Terrain og et Clima, der passede bedst for den: stor Afvexling i Terrainforholdene, Rigdom paa Havne, seilbare Floder og store Indsøer, et tempereret og styrkende Clima; de Første, derimod, fandt hvad der meest lokkede dem: ædle Metaller, luxuriøst Clima, lokkende Frugter og en hippig Levemaade. Bed denne Fordeling, med skarp Adskillelse imellem dem, var der i den nye Verdensdeel indbragt to hinanden ulige Folke-Elementer, hvis

aandelige Modfætninger og Rivninger skulde tjene til at vedligeholde Bevægelse og Liv.

Med Constantinopels Erobring af Tyrkerne var den sidste Rest af Romertidens Cultur sunken i Gruset. Tyrkernes Herredømme over hele Grækenland, Syrien, Lilleasien, Ægypten o. s. v. satte en ugjennemtrængelig Muur imellem Europa og den gamle Verden. Araberne vare uddrevne af Spanien, og dette Lands forskjellige Stater samlede til et stort Rige under eet Scepter. Styrket i Kampen med Maurerne blomstrede det i sin fulde Kraft, og Folkets Aand var modnet til store Foretagender. I Frankrig havde Ludvig den 11te samlet Rigets adspalttede Dele og befæstet Kongemagten ved Undertrykkelsen af de altfor mægtig blevene Vasaller. England nærmede sig Enden paa de indvortes Krige, der længe havde sønderflidt det. I det nuværende Holland og Flandern var Industrie og Handel i stærk Opblomstring; det Samme var Tilfældet i Tyskland, hvor de frie Stæder og Hansestæderne vare i Besiddelse af stor Rigdom og Magt; i Italien var Tilstanden den meest blomstrende, her var Sædet for den atter oplivede Videnskab og Kunst; Republikkerne Venedig, Genua og Florents stode paa Hødepunktet af deres Rigdom og Magt. Tiden var saaledes kommen imod Slutningen af det 15de Aarhundrede, da Afløbssteder for den tiltagne Folkemængde i Europa maatte findes, nye Veie for den voxende Driftighedsaand opdages; med andre Ord: Tiden til Coloniseringer i det Store var kommen. Krudtets Opfindelse, endelig, og de nye Skydevaaben gjorde det muligt for de i Smaatroppe over Havet komne Europæere at modstaae og overvinde hele Nationer af den nye Verdens vilde eller halvilde Indbyggere. Guldet indtraadte ogsaa her i den vigtige Rolle, der saa umiskjendelig er given dette Metal af Skaberen: det blev Loffemaden for de Sværme af Europæere, der strømmede til den nye Verden.

At der i Jordoverfladens Dannelse ligger en fast Plan, med Hensyn til Mennesket, til Menneskeslægtenes Udbredelse over hele Jorden, dens gradvise Fremgang i Cultur, derom kan der ikke her ske nogen Tvivl længer, nu da Geographien har naaet en saa høi

Grad af Udvikling som Videnskab. Forbindelsen imellem denne Dannelse, saavel i dens Heelhed som i en utallig Mængde af Enkeltheder i den, og Menneskeslægten's Historie er bleven os klarere og klarere, saa at vi nu see, hvorledes denne jidste ganske har været og er betinget af hiin. Fordelingen af Land og Hav; Adskillelsen i Verdensdele; Der og Dgrupper; Bjerger og Bjergkæder; Sandørkener; Floderne og deres Løb; Kysternes Configuration; Klimatforholdene; Produkter; Kullagenes Forekomst; de andre i Jordens Skjød nedlagte Skatte, som Guld og Sølv, Jernet, Nvegssølv, Salt o. s. v., der alle og hver især staae i en nøie Forbindelse med Folkeslagenes forskjellige Roller i Culturlivets og det samlede Jordelivs Udvikling — heri bliver ved den nøiere Betragtning en sammenhængende Plan os klarere og klarere. At tilskrive den Rolle, som enhver af disse Forhold og Omstændigheder har spillet og spiller i Menneskeslægten's Udvikling, den menneskelige Fornuft og Villiefrihed alene, idet denne, Fornuften, benytter hvad Naturen tilbyder — at betragte Menneskets Anvendelse af dem, ja selv Opdagelsen af dem, som Noget, der ganske ligefrem og alene er en Følge af den Mennesket iboende Fornuft, vilde være at antage, at Alt er overgivet Tilfældet, Tilfældigheden i Naturen; den Orden og Harmonie, vi finde i den, var da tilfældig, ligesom det Brug Mennesket gjør af dens Gaver; der gaves da hverken Plan for den Første eller Styrelse i det Sidste. Men er det vor Fornuft givet at opdage og benytte Naturens Kræfter, er det igjennem Betragtningen af Naturen at vi heute al vor Videnskab, at vi danne os Begrebet om Orden og Sammenhæng, om Uarsag og Virkning og anvende dette Begreb i alle vore Foretagender, saa maa ogsaa Overbeviisningen om Plan og Styrelse stedse mere og mere bestyrkes hos os.

Mennesket kommer, ofte uden at vide hvorledes, til Opdagelser, gjør, ofte i blind Uvidenhed, Opfindelser, hvis umadelige Indflydelse paa Eftertiden og hvis Vigtighed for den hele Menneskeslægt hverken Opdageren eller Opfinderen aner eller formaaer at gjøre sig den ringeste Forestilling om. Da Captain Fremont begav sig paa sin besværlige og farefulde Expedi-

tion, havde han ikke den fjerneste Anelse om, at den vilde føre til de rige Guldminers Opdagelse, som bevirkede Menneskenes Tilstrømmen fra alle Verdens Hjørner og Kanter, og en Stads, San Franciscos, Fremstaaen og eksempellose hurtige Tilvæxt, med den øiensynlige Bestemmelse for den, at indtage en Hovedrolle i Fremtidens Udvikling — alt dette kom pludseligt, som af sig selv, uden at noget Menneske forud havde tænkt sig det. Da Ørsted opdagede Electromagnetismen, anede han ikke den Anvendelse, som denne hans Opdagelse saa snart efter skulde faae i Universalculturens Tjeneste ved Opfindelsen af den elektriske Telegraph; og selv Opfinderen af denne anede ligesaa lidt, at knap en Snees Aar efter skulde Telegraphtraade omslynge næsten hele Jordkloden som et Net, trodsende alle Afstande og Adskillelser, selv af de bredeste og dybeste Have — han anede ikke, at hans Opfindelse skulde blive et Sammenknytningsmiddel, som meer end alt Andet tyder hen paa, at Virkeliggjørelsen af den endnu stedse os kun dunkle Tanke om en Universalcultur kan ligge i Skaberens Bestemmelse for Menneskeslægten. Selv Politiken, med sine dybt udtænkte Combinationer og langt ud i Fremtiden gaaende Beregninger og Planer, hvor forsynet er ikke den med Hensyn til Verdensbegivenhederne, deres Komme og Gang, hvor afmægtig er ikke den største af Jordens Herskere, naar han stiller sig imod eller kommer i Veien for disse Begivenheder. Ikke en eneste — troer jeg man kan sige — af de store, for Menneskeslægten Fremskridt saa umaadelige følgerige Opdagelser, Opfindelser og Begivenheder skyldes Menneskets Bevidsthed om de store Følger af dem, de store Diemeed de skulle tjene.

Man kan vel sige, at Opfindelserne dog ere Menneskefornuftens Værk, at Opdagelserne i de fleste Tilfælde skyldes Menneskefornuftens Virksomhed, der, ved fra visse Tegn eller Spor og igjennem Slutninger fra bekjendte Naturlove eller bestaaende Forhold, leder til dem; men hvor indskrænket og ringe er ikke Diemedet hermed, imod de store Culturdiemeed, som Opfindelsen eller Opdagelsen kommer til at fremme, idet de i Tidens Løb tage en Retning og erholde en Udstrækning, som Ingen har anet. Intet Menneske interesserer sig for en Universalcultur eller

maaskee endog blot tænker derpaa. og arbejder med Bevidsthed for den, for Gangen og Udviklingen af den efter en fattet menneskelig Plan, og alligevel gaaer denne Udvikling saaledes for sig, efter Alt hvad vi kunne skjønne fra den tilbagelagte Tid. Ved hvem styres da Gangen heri? Man kan svare: Culturen er ikke eet Menneskes Værk, men hele Menneskeslægten, den er Produktet eller rettere Resultatet af alle Individets Bidrag, som, uden at Yderne ere sig denne Hensigt eller Plan bevidst, føie sig til og passe sig ind i hverandre af Fornuftnødvendighed, en Universalfornuft, der gaaer igjennem hele Naturen, eller, med et nære Udtryk, ifølge evige Naturlove. Men hvad er igrunden dette andet end Guds Styrelse, det guddommelige Forsyn.

Efter denne Afbrydelse optager jeg atter den historiske Traad. Amerikas Opdagelse førte igjennem de følgende Aarhundreder til fortsatte Opdagelser rundt om Kloden, indtil dens hele Overflade var gjennemkrydset i alle Retninger og ingen nok saa lille Ø var tilbage at opdage, paa de yderste Polaregne nær, hvis uigjennemtrængelige Ismasser hidtil have modsat sig alle Forsøg og Anstrængelser. Efter at Amerika var opdaget, og man havde fundet den nye Wei til en directe Forbindelse med Indien, China og de indiske Archipeler, Veien omkring det gode Haabs Fjerg, skred Europa frem i Cultur med stærkere og stærkere Skridt. Nu var Tiden kommen for vor Periode til Coloniseringer, og disse tiltoge mere og mere i de følgende Aarhundreder, indtil de naaede en Udstrækning, som langt overgaaer hvad der herom er os bekjendt fra de tidligere Perioder. Hele Amerika, fra Ende til anden, befolkedes med Europæere, i den midterste Deel og sydester af Spaniere og Portugisere, i den nordlige Deel af alle de andre europæiske Nationer. Det Samme blev efterhaanden Tilfældet med Nerne i Sydhavet og flere Punkter langs med Afrikas Kyster. De fleste Steder sygnede de vilde og halvvilde Urbeboere hen, smeltede ind og uddøde paa sine Steder ganske, saa at det synes som det er en Bestemmelse, at det hvidt Menneske skal fortrænge de farvede Racer. Guld og Sølv strømmede i Mængde til Europa og nærede

Industrien og Kunstfliden. Handel og Skibsfart toge et høiere Opsving, og Videnskaben, beriget ved nye Opdagelser og Erfaringer, levede op igjen og udviklede sig med større og større Selvstændighed. Men førend jeg videre fremdrager Hovedtrækkene i Culturens Udvikling lige til vor nuværende Tid, maa jeg omtale en Verdensbegivenhed, der tilhører den samme Epoche, og hvis Betydning i Culturhistorien er stor — Reformationen.

Religionen er en ligesaa nødvendig Betingelse for Menneskeflægtens Tilværelse, som Samfundslivet; Trangen til den er ligesaa uadskillelig indvævet i Menneskenaturen, som Trangen til at leve i Samfund. Da Gud skabte Mennesket, var Driften til Samfundslivet og til Religionen de to store Grundtræk i Planen for denne Skabnings Liv og Bestemmelse. Hensigten med Religionen (den religiøse Drift, Gudsbevidstheden, udviklet til en fast og fælles Tro) kunne vi slutte os til at være den, at hæve Mennesket ud fra Sandseverdenen, fra det blot dyriske og materielle Liv, give Tanken en Retning mod en Verden hiinsides Jorden, et høiere Liv, hvortil Livet her paa Jorden er en Forberedelse — at være Bindemidlet for Samfundslivet, i Stat saavel som i Familie, idet den bliver en Magt over al jordisk Magt, en Lov over alle menneskelige Love, under hvilken selv Jordens Herskere maa bøie sig — og, endelig, at „lære Mennesket at døe,“ forsones det med Tanken om Døden.

Religionen er en Organisme; som saadan har den en Livsbane, en Udvikling, en Historie. Vi kjende dens Historie, om end kun ufuldkomment fra de tidligste Culturperioder. Vor Kundskab om disse Naturreligioner saavel som om de endnu rundt om paa Jorden bestaaende, er, om kun end tildeels overfladisk, saa dog altid tilstrækkelig til at vise os Gangen i deres Udvikling, naar vi lade den i dem liggende eller af os selv maaskee deri lagte Poesi ude af Betragtningen. De forskjellige Folkeslag dannede sig en Religion, der udsprang af de Livsforhold, hvori de befandt sig, af den dem omgivende Natur o. s. v. Naar denne Religion ikke længer passede til de ved Jordelivets Udviklinger opstaaende Forandringer i alle de tidligere Forhold, ikke længer stemmede med den Mission, der

var Folket bestemt, saa omdannedes den. Fordi Religionen indprentes Mennesket fra dets tidligste Barndom, medens det endnu ikke er istand til selv at prøve og vælge, og det siden i Livet er omgivet af og medinddraget i den almindelig herskende og med det hele Samfundsliv sammenvævede Gudsdyrkelse, og endelig fordi kun enkelte saa Mennesker ere istand til, for deres Aandssevner, deres Beskjæftigelse og deres Livsstilling, at komme ved egen Granskning til nogen dem selv og Andre mere tilfredsstillende Lære: derfor er Religionsforandring en Sag, der altid maa fremkalde stor Bevægelse og vække Modstand; Forandringen maa komme igjennem Tidens Udvikling. Overgangen kan aldrig ganske bryde med Fortiden; den nye Religion vil stedse meer eller mindre være knyttet til den ældre, saavel i Dogmer som i den ydre Gudsdyrkelse. Denne Naturlov for enhver Udvikling gjentjende vi ogsaa i den christne Religions Historie: Christi Lære blev af Menneskene bragt i System, i Bygning, og Kirken opført med Bibehold af mange Levninger fra Oldtidens Religioner.

Jeg har i det Foregaaende, ved Slutningen af den romerske Periode, givet et Omrids af den christne Religions tidligste Historie, ligesom jeg der har berørt nogle af Grundene for den Anskuelse, at den selv er en Udvikling af den universale Gudsbevidsthed, Religionsdriften hos Menneskeslægten. Af Stridighederne i den unge christne Kirke udgik den romersk-catholske Kirke og Pavemagten som dens Overhoved. Store og varige Schismer havde imidlertid fundet Sted, saasom den græsk-catholske Kirke, der er den herskende i det russiske Rige, Grækenland o. a. Steder; Nestorianer, Jacobiter, Marioniter og Armenianer ere udbredte over Asien, og endelig er en Green af Monophysiterne eller Jacobiterne den herskende Kirke i Abyssinien, i det nordøstlige Afrika. Den romersk-catholske Kirke vedblev imidlertid at haandhæve sit Eneherredømme i alle Europas Lande, undtagen det byzantinske Rige og Grækenland. Den herved fremkomne Enhed i Kirkens Styrelse havde unegtelig de gavnlige Følger for Christendommens Udbredelse over de mange først seent christnede Lande. Missionsvæsenet, Klostrene, de geistlige

Ridderordener, Kirkers Opførelse, Kirke-disciplinen — Alt var under et eneste Overhoveds Styrelse. Der kom Eenhed og Fasthed i Alt og Stridighederne udelukkedes. Den christne Tro vandt Tid til at slaae faste Rødder blandt alle Europas Folkeslag, der herved sammensmeltedes ligesom til en stor Menighed. Vi have Exempler paa en lignende Organisation af Statskirken hos flere af Oldtidens store Nationer; Perserne f. Ex. havde en Archimagus.

Begrebet om Kirkens Overordnelse over Staten og alle menneskelige og verdslige Indretninger var endnu fra Theokratiets Tider det herskende. Længe varede det imidlertid ikke, før den verdslige Magt i Staten kom i Strid med den geistlige. Fyrsterne traadte op imod Paven; verdslige Baaben kaldtes til Anvendelse imod de geistlige: Banskættelse, Udelukkelse fra Kirken, fra Sacramenterne o. s. v., hvilke meer og meer, ved den hyppige og ofte af lavt verdslige Grunde gjorte Anvendelse af dem, tabte i Kraft. Men hvad der meest svækkede Pavens Magt og Geistlighedens Anseelse i det Hele, var den store Usædelighed, som den hele Stand, fra Paven selv og ned til den Ringeste i den, var nedsunken i og med den største Skamløshed øvede. Handelen med Afsladsbreve for at fylde det ved Luxus og Odselhed tømte pavelige Skatkammer, gav den længe ulmende Misfornøielse med og Ringeagt for den hellige Stol den sidste Impuls, og den store Schisme i den romersk-catholske Kirke, vi kalde Reformationen eller Protestantismen, udbrod i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede. Udgaet fra Tydskland, hvor Luther med en Prophets Begeistring og Djerthed havde stillet sig i Spidsen for den, udbredte den sig over alle de Lande, der behøes af den gothisk-germaniske Stamme. Italien og den spanske Halvø bleve uberørte af den; i Frankrig fandt den Tilhængere, men ikke i samme Grad som i de nordlige Lande. Det var ikke uden Modstand, at den hellige Stol lod sig frarive Magten over en saa stor Deel af Europas Lande. Skjøndt Reformationen strax i Begyndelsen vandt stor Udbredelse, varede det dog et heelt Aarhundrede før den omsider, efter vedholdende Kamp og Krige — deriblandt 30-Aars-Krigen — og efterat

Baal og Bøddeløxen havde krævet utallige Offere, skjænket den nye Lære Martyrer i Mængde, opnaaede Fasthed og Ro indenfor de nu betydelig indskrænkede Grændser.

Reformationen gjennembrød saaledes den Dæmning, som den catholske Kirke, et Værk af Mennesker, har villet sætte imod den christne Religions videre Udvikling, hvortil den fremfor alle tidligere Religioner bærer Spiren i sig selv. At troe paa Muligheden af at kunne standse Udviklingen, fastholde den paa et vist Punkt for stedse, var en forfængelig Tanke, en Misfjendelse af Naturens Lov, der gjør en stedsevarende Stillestaaen uforenelig med alt jordist Liv. De guddommelige Sandheder, Christi egen Lære indeholder, ville bestaae til evig Tid, men den paa disse af Mennesker opførte Kirke, dens menneskelige Tilføjninger maae falde med Tiden, under Menneskeslægtenes fortskridende Udvikling. I henvend 1600 Aar havde den romersk-catholske Kirke staaet urokket enevældig i Europa. Sin Frugt havde den baaret, sin Bestemmelse havde den opfyldt, selv i sine Forvildelser og med sine Mangler; men hvor forvandsket var ikke Christi rene Lære bleven, hvor langsomt svandt ikke de hedske Religioners Forestillinger, Kirkestikke og Ceremonier af Menneskenes Erindring og Bevidsthed, hvormeget beholdt ikke Reformationen af dem, og hvormeget er der ikke endnu stedse tilbage. I Føljesen heraf dannede der sig i den protestantiske Kirke forskjellige Secter, der hver paa sin Maade stræbte at fortrænge disse Erindringer og føre Christendommen tilbage til dens oprindelige Reenhed og Simpelhed saavel i Læresætninger som i Kirkens og Gudsdyrkelsens Ordning. Quækerne og Wesleyanerne eller Methodisterne i England udmærkede sig blandt disse ved deres strange Sæder, ved deres milde og alvorlige Væsen, og ved den Agtelse, som deres stille Virksomhed og Bindelskibelighed har erhvervet dem i Samfundet. Fra England udbredte de sig over Nordamerika, i hvis Colonisation de have deeltaget i en betydelig Grad, hvortil de ved deres Religionsbegreber, deres Sæder og Skikke viste sig fortrinlig skikkede.

Jeg har allerede paapeget Sammenhængen imellem Compasjets og Krudtets Opfindelse og Amerikas Opdagelse, imellem

Bogtrykkerkunsten og Reformationen, alle næsten samtidig indtræffende; de staae alle i Forbindelse med hverandre i Henseende til Formaålet. Bogtrykkerkunsten blev et høist vigtigt, ja uundværligt Middel for Reformationen, ved at gjøre Religionskundskabens Kilde, Bibelen, tilgængelig for hver Mand, den blev Middellet til at udbrede, saavel religiøs som almindelig Oplysning blandt Menneskene; og Reformationen selv, der frigjorde den menneskelige Mand, blev for den nysopdagede Verdensdeel et virksomt Middel til dens hurtige Befolkning og Culturudvikling, idet Mange, som vare forfulgte for deres religiøse Meninger, søgte Fred og Frihed i Amerikas Urskove.

Det var fra Centrumet af Europa eller rettere fra Tyskland, at den nye Lære havde udbredt sig. Haard og langvarig var Kampen, den havde at bestaae, og da denne var endt, finde vi Protestantismen kun i Besiddelse af et forholdsvis ringe Terrain, ligesom fordreven til Europas Udkanter. I den sydligste og midterste Deel af Tyskland, hvor den i det Østerrigste og i Böhmen havde været stærkt udbredt, saavel som i Frankrig var den enten ganske fortrængt eller havde den kun hist og her frelst sit Sæde, som den kun med Nød og neppe under Tryk og Anfægtelser kunde haandhæve imod den overmægtige Catholicisme der rundt om indesluttede den. I det nordlige Tyskland, især alle Rysklandene, i Nederlandene, i de tre nordiske Riger, Danmark, Sverige og Norge, samt i hele England og Skotland var den derimod udelukkende den herskende, og herfra fandt den Vej over Havet til den nye Verdensdeel, hvor den i dennes for Menneskets Culturudvikling gunstigste Deel, Nordamerika, nu frit og uhindret kunde udbrede og rodfaste sig. Og det var her netop, hvor Religionsfriheden i Ordets fulde Betydning fødtes og siden efterhaanden kom til Europas Lande, hvor den først i vore Dage har vundet lovbegrundet Borgerret. Protestantismen var ikke tolerant og kunde ikke heller være det. Det var længe nødvendigt for den at holde Kræfterne samlede, holde sine Befjendere sluttede i fast Forening imod Catholicismens først aabne og voldsomme, siden hemmelige og underfundige Angreb. Catholicismen — Papisteriet, som

man kaldte den — blev derfor, som en evig uforsonlig Fjende strengt udelukket af de Lande, hvor Protestantismen var bleven Statsreligion, og imod Secterisme og Bildfarelser i den antagne Kirke selv foer man frem med stor Iver og Strengthed. Det Exempel, Nordamerika gav Verden, at Befjendere af enhver christen Confession kunne leve sammen i Fred og Gendrægtighed i den samme Stat, fandt omsider Efterligning i Europa og har i den nyste Tid vundet den Udstrækning, at endog alle Religioner kunne nyde fri Udøvelse, uden at deres Befjendere derved ere udelukkede fra en Statsborgers Rettigheder. Tilsyneladende er dette et stort Fremfrit i Menneskeslæggtens Udvikling; det grunder sig paa den Tanke, at den christne Religion nu har vundet den Udbredelse og den indre Udvikling, at den ved sin aandelige Kraft alene kan bestaae Kampen imod alle andre Religioner, og at den af Gjæringerne og Kampene i dens eget Skjød skal udgaae luttret og udviklet til sin fulde Modenhed og Skjønhed. Et andet Spørgsmaal er det, om ikke denne uindskrænkede Frihed er et Tegns paa at vor Culturperiode nærmer sig sin Ende, at ogsaa heri Almindeligheden af den Lov vil stadfæste sig, at Frihedens Overmaal fører til Oplosning.

England tilfaldt den Mission at være den nye Læres og Civilisationens Udbreder og Beskytter. Dets isolerede Beliggenhed sikrede det imod Angreb udefra, som kunde virke forstyrrende paa dets Udvikling. Forenet med Skotland og Irland dannede det en Stat, der i Styrke kunde maale sig med enhver anden. Dets rige Jordbund, dets umaadelige Rigdom paa Mineralier af alle Slags, især saadanne, der lette og opmuntre til Kunstflid, saasom Steenful, Jern, Tin, Bly, Salt og Stenarter til Bygningsbrug, gave det Magt og gjorde det uafhængigt af andre Lande. Dets store Anstudsstrækning, rig paa Havne; den stærke Ebbe og Flod, som paa flere Steder naaer den overordentlige Høide af 30 Fod; dets haardere Klima — alt dette var Forhold, der maatte gjøre Folket til haardsøre, dristige og rappe Søfarende. Og endelig Folket selv, en Blanding af Europas kraftigste Folkestammer, et Amalgam af Menneskeslæggtens bedste

Elementer. Hertil kom en fri Statsforfatning, luttret og prøvet i mange indvortes Kamp, og fast indgroet i Folkets Bevidsthed. Den Frihed for Aanden, som Reformationen bragte, vakte dette Folk til med Liv at benytte de store Kræfter, som Naturen havde skjænket det. Havet var Tumlepladsen, Naturen anviste det til Kørelse og Kræfternes Udvikling. De frække og ligesaa virksomme som udholdende Nederlændere, ogsaa prøvede og styrkede i en langvarig og blodig Kamp for Religion og Frihed, vare paa mange Steder i de nyopdagede Lande komne Englænderne i Forkjøbet, ligesom de i mange Grene af Culturen, navnlig saavel i Videnskaben, som i Industrien vare gaaede forud for dem; men i Nordamerika maatte de vige Pladsen, og senere i Tidens Løb blev dette ogsaa Tilfældet med dem i Ostindien, Afrika og andre Steder, Alt efterhaanden som England udviklede sin Kraft og blev sig sin store Mission i Verdenshistorien bevidst.

Det var vel ikkun til Frihed paa det reent Aandeliges Gebeet at Menneskeheden førtes ved Reformationen; men med denne Frihed fulgte snart Trangen til Frihed i det politiske og borgerlige Liv, i Stats- og Samfundslivet. Stedet, hvor denne Trang først gjorde sig gjældende og vandt større Føldestgjørelse, end den hidtil havde vundet i Europa hos de faa og mindre betydelige heel- eller halvrepublikanske Stater, var Nordamerika. Det var i den sidste Halvdeel af det sidstforløbne Aarhundrede, at de engelske Colonier reve sig løs fra Moderlandet og dannede en uafhængig Stat, der med en saa overordentlig Hurtighed er voxet til, at den allerede nu, skjøndt ikke 80 Aar gammel, kan maale sig med Europas største og mægtigste Stater.

I en Colonie som Nordamerika eller rettere Colonier som de nordamerikanske „Stater“ — en Provindsdeling og Bencæv- nelse, som allerede fandt Sted før Røsrivelsen — er Republikens den Statsforfatning, som Menneskene i Naturens Orden maae vælge sig. I det eensomme Nybyggerliv, tilbragt i stadig Kamp med Naturen, med vilde Mennesker og Rovdyr, træder Individualiteten frem hos Mennesket og udvikler sig i sin fulde Styrke. Vant til at stole paa sig selv, paa sine egne Kræfter

alene, Heriker og Styrer i den lille Kreds, der omgiver ham, er den Tanke utaalelig for den frie Colonist, at berøves de Rettigheder han besidder i det af ham selv skabte Samfund. De bestaaende „Stater“ vare desuden allerede et Par hundrede Aar før Uosrivelsen i Besiddelse af en Selvregjering, skjænktes dem hver for sig til forskjellige Tider, altsom en ny Coloni dannede sig og vorte til, og det var netop et Indgreb i denne »chartered« Selvregjering fra Moderlandets Side, der fremkaldte Opstanden, som alle „Staterne“ sluttede sig til. Den Forfatning, som Uosrivelsen fremkaldte, bestod i Foreningen af alle Stater til et Forbund. Hver enkelt Stat beholdt sin eien- dommelige Forfatning, sin egen Regjering. Forbundet — Unionen — repræsenteredes ved „Congressen“, der var sammensat af Repræsenterer fra enhver af Staterne. Congressen som lovgivende Kammer, en paa kort Aaremaal ved almindeligt Valg faaret Præsident med et Senat, dannede Forbunds- eller Centralregjeringen. Det Videre om de nordamerikanske forenede Staters Udviklingshistorie hører ikke hjemme her. Den fuldkomneste Lighed og Frihed i det borgerlige Liv var Grundlaget for denne Statsforfatning; enhver Indskrænkning ved Privilegier af hvilken- somhelst Art, alle Tegn paa borgerlig Ulighed, saasom Rang, Titler o. s. v. var afskaffet for stedse, ethvert Minde om et Aristokratie forsvandt indtil det sidste Spor og er forlængst ud- slettet af Folkets Bevidsthed.

Den nordamerikanske Revolution drog en anden i Verdens- udviklingen mere directe indgribende og følgerig Revolution efter sig, eller blev idetmindste snart efterfulgt af den, den franske Revolution nemlig. Man har antaget Exemplet fra Nord- amerika og de Frihedsbegreber, som derfra udbredte sig til Eu- ropa, for den nærmeste Aarsag til den franske Revolution. Noget Indflydelse kan dette Exempel vel have haft; Tidrummet, der ligger imellem begge Revolutioner, er alligevel baade for kort og for langt til en umiddelbar Forbindelse imellem dem; Tønderet til den franske Revolution havde allerede i lang Tid samlet sig i Masse og ventede blot paa Gnisten, der skulde antænde det: det utaalelige Træk, som Folket levede under; en i Belluister

og Usædelighed nedsunken Adels og Geistligheds Hovmod og Udsugelser; et ligesaa fordærvet Hofs Odselhed; en slet Regjering; udtømte Finantser: alle disse Aarsager i Forening havde udtømt det forpiinte Folks Taalmodighed, og hertil kom Virkningen af franske Philosophers og Forfatteres frisindede Undersøgelser og Lære om Menneskets naturlige Rettigheder, deres i begjærligt læste Skrifter udbredte Angreb paa Adelen og Geistligheden.

Wistnok har Nordamerikas Exempel havt og har endnu stadig en stor Indflydelse paa Udviklingen af Europas Forhold og Stemninger. Fra Amerika udbredte de republikanske Begreber sig stedse mere og mere iblandt Europas Nationer; den rivende Fremgang Culturen har havt i dette Land, den Velstand og Uafhængighed, som Individet sikkert og hurtigt kan erhverve sig der, hvor der hersker fuld Frihed til Kræfternes Rørelse, var altfor afstikkende imod Tilstanden i de fleste Lande i Europa, til ikke at fremfalde en Sammenligning, der maatte falde ufordeelagtig ud for denne Sidste og vække Utilfredshed med den. Man tilskrev Nordamerikas blomstrende Tilstand den republikanske Statsforfatning alene, uden at tage de andre hertil medvirkende, maaskee endog principale Forhold i den nye Verdensdeel i Betragtning, og heraf opstod den meer og meer om sig gribende Uvillie imod den monarchiske Regjeringsform, som i de fleste Lande i Europa var den herskende, deels reen absolut, deels indskrænket i en ringe, meest illusorisk Grad. Saaledes betragtet kan man vel med Føie sige, at fra Nordamerika skrives sig den Stræben efter friere Statsforfatninger, som endnu sætter Gemytterne i alle Europas Lande i Bevægelse. Paa samme Maade virkede uidentvivel ogsaa Oldtidens, især Grækernes Colonier tilbage paa Moderlandet.

De historiske Begivenheder i Europa fra Reformationskrigene og til den franske Revolution frembyde ikke noget særligt Træk til denne almindelige Oversigt. Alt hvad der foregik var ligesom forberedende Skridt, hvoraf det vigtigste var en ivrigere Fortsættelse af Opdagelserne paa Jordklodens Overflade, Besiddelsestagen og Colonisering af de nyopdagede Lande. Bevæ-

gelferne imellem Nationerne bestode i Krige for specielle og smaalige Interesser, og Politiken holdt sig paa det samme indskrænkede Gebeet. Iffun Ludvig den 14de syntes at have en ham selv uklart foresvævende Tanke om at hæve Frankrig til den styrende Magt iblandt Europas Stater, til et Universalmonarchie. Men hverken var Tiden dertil kommen, eller det franske Folk modent til at understøtte Tanken, ligesaa lidt som Ludvig den 14de var Manden, der kunde klart opfatte endfjige udføre den. England skred stadig frem i Udvidelsen af sin Magt, ved Coloniers Anlæggelse i alle Verdensdele, ved Skibsfartens, Handelens og Industriens Fremelskning. Republikken Holland eller de forenede Nederlande, som engang havde gjort England Rangen stridig som Sømagt, dalede meer og meer og var henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede sunket ned i de mindre indflydelsesrige Staters Klasse. Spanien var vel endnu i Besiddelse af sine umaadelige og rige Colonier; men Guldet fra disse havde slappet Kraften hos dette ædle Folk, en Række af svage Konger, en slet Regjering, en fanatisk Geistligheds Tyranni m. m. bragte denne Nation dybt ned fra den høie Plads, den engang havde indtaget blandt Europas Nationer. Tyskland var stedse forblevet deelt i en Mængde større og mindre Stater, hvoriblandt vare mange, der i Udstrækning ikke meget overgik en Privatmands Landgodser. Hansforbundet var opløst, men en Mængde frie Stæder bestode endnu som selvstændige Stater. Den hele Tilstand var en primitiv, som en standset Udvikling, splittet i høieste Grad; de mange Potentater laae i en stedsevarende Uenighed og Strid med hinanden, hvoraf fremmede Magter benyttede sig, og Tyskland var i hele Aarhundredet Skuepladsen for Krige, som ofte førtes for Interesser, der vare det uvedkommende. Preussen alene hævede sig under sin store Konge Frederik den Anden til en betydelig Magt. Hærgtet af de hyppige Krige og svækket ved Adspaltelsen var Tyskland standset i sin Fremgang i Cultur; Folkeaanden var underkuet; de mange Smaahoffer udpiinte Undersaatterne, for at give sig en Glands, som Kingheden af deres Land ikke kunde forskaffe dem, og dette Exempel virkede igjen paa Folkecharacteren i det Hele, saa at Brouten og Pralen,

Anmasselse, at blæse sig op for at synes stor, blev et almindeligt Træk i Tyskernes Charakter. En ikke uvigtig Rolle i Europas Statsliv tilfaldt imidlertid Tyskland som Følge af dets Adspaltelse, den, at dets mange Fyrstehuse bleve som en Planteskole for de europæiske Dynastier, som herfra hentede sig Dronninger og siden i Agnatsfølgen ogsaa Konger og Regenter, hvilke Slægtskabsforbindelser altid havde nogen Indflydelse i den europæiske Udvikling og var ligesom et centralt Tilknyningsmiddel imellem Tyskland og de øvrige europæiske Stater.

Tyskland har alligevel haft en Mission, forekommer det mig, som ingenlunde har været af ringe Betydning i den almindelige Udviklings Gang. Det har nemlig været og er endnu Stabilitetens, Conservatismens Repræsentant, en Dæmper paa Frihedstummelen, en Hæmsko for den altfor hurtige Fremilen, der, maaskee meer end vi troe, nærmer os til det Punkt, hvorfra Straaplanen nedester begynder. Bistnok meget imod sin Villie har Folket spillet denne Rolle, som en Følge af dets splittede Forfatning, hvorfra det ikke bliver udløst, før det engang faaer sin Harald Haarfager, sin Ludvig 11te, en lykkelig Usurpator, der med Sværdet bortrydder alle Vanskeligheder og forener de adspaltede Dele. Naar Tiden dertil er kommen, lader Nationens Udvikling sig ikke standse af Particularinteresser eller Hensyn til Eiendomsrettens almindelige Begreb. Tyskland har større Fortjeneste af Religionens, Civilisationens Udbredelse, end af den gamle Culturs Gjenopvækkelse, hvori Italien, Spanien, Frankrig og England bære Fortrinet for det. Følgen af dets Forbindelse med Italien, ved Fictionen af et helligt romersk Keiserrige, blev et nøiere Forhold til Paven, til den catholske Kirke, der er Repræsentanten for Stabilitet, for det urokkeligt Bestaaende. Østerrig har, som den største Magt og som Catholicismens Beskytter, stedse været Conservatismens Forkæmper. Man har haanet denne Rolle, men med stor Uret. Uden denne Modvægt vilde Frihedsrusen have grebet den hele civiliserede Verden; Friheden vilde ingen Frugt have baaret, men Alt have opløst sig i vilde Kampe. Vi have i vor Tid oplevet Exempler nok herpaa til at slutte dette, foruden hvad

Oldtidens Historie lærer os. Et og andet enkelt Træk, taget ud af det europæiske Folkeliv, kan tjene til at stille det conservative System i et mindre ugunstigt Lys end det, vor Tid er saa tilbøielig til at see det i. Medens Friheden — i Grunden det Samme som Egoismen — lader haant om Respecten og Autoriteten, finder man disse Begreber endnu rodfæstede i Gemynterne under Catholicismen og hos mange tyske Folkeslag, især de sydligere, og disse Begreber ere ikke alene høist nyttige, for ikke at sige uundværlige Bindemidler for Samfundslivet saavel som Familielivet, men de forskjønne det endog. Den der kan mindes, hvad Borgerstanden var hos os for et halvt Aarhundrede og længer tilbage i Tiden, vil indrømme, at det var en Stand, der fortjente Agtelse som saadan: fædrelandsfindet retskaffen, redelig i Handel og Wandel, vindskibelig, nøisom og jevn i Sæder, med Selvagtelse og følende sit Værd som Stand indede den Respecten og erkjendte Autoriteten, ligesom den selv krævede og overholdt dem for sig og i sin Ære; en saadan Borgerstand finder man endnu i mange af de conservative Lande i Tyskland. En Sammenligning af denne med den, der findes i mange af de friere nordtyske Lande, kan Enhver, der reiser igjennem Tyskland, ikke let undgaae at gjøre, og han vil ikke give den sidste Æren for Forrangen i Ærlighed, Redelighed, Høflighed, Godmodighed og Alt hvad der gjør Berøringen imellem Menneskene behagelig. I det frie Amerika findes ingen Borgerstand, ingen Folkeclasser — Alle ere lige; Respect kendes der neppe hverken for Andre eller sig selv, kun for Penge, Mammon; om Respect for Loven taler jeg ikke: dens rette Navn er Frygt for Straffen og den straffende Magt. De fleste europæiske Rejsende have derfor gjort den Bemærkning, at der hersker en os Europæere stødende Raahed og Mangel paa Urbanitet i Livets Tone i Nordamerika, hvilken Bemærkning ogsaa jeg af egen Erfaring kan bekræfte. Overhovedet er det Begreb om Friheden i Samfundslivet, som i den nyere Tid har gjort sig gjældende, af en kras Natur. Foruden den skrevne Landslov gives der andre Love at adlyde, skjøndt de kun ere skrevne i Menneskets Indre. Menneskelivet, Livet i Sam-

fundet er ikke som et skrevet Musikstykke, der skal spilles efter Moderne.

Rusland var endnu langt tilbage i Culturen for de andre europæiske Nationer; ved Begyndelsen af Aarhundredet betragtedes det som netop indtrædende i de civiliserede Nationers Række, og det var først i den sidste Halvdeel af Aarhundredet, at denne Magt kunde fremtræde med nogen Vægt i Raadslagninger om om Europas Anliggender og deeltage i dets politiske Bevægelser.

Allevegne i Europa, med Undtagelse af England og Holland, var Folket underkuet, vanfundigt og neppe hævet over Trældommens Stand. Det hele lange Tidsrum havde været en Forberedelsestilstand. Da kom den franske Revolution; den blev Overgangen til en ny Tingenes Orden; den blev en Epoche, ikke blot i Perioden, men maaskee i Menneskeslægtenes Culturhistorie. Som et electrisk Slag gjennemfoer den alle Europas Lande, rystede eller omstyrtede Throner, selv Bøvens hellige Stol — satte alle Gemytter i Bevægelse og truede med at opløse Stat og Samfundsorden i den hele civiliserede Verden. Forgjæves prøvede Europas største Magter med Vaaben at modsætte sig den Alt overvældende Strøm. Men da omsider Uveiret havde udraset, da Napoleons mægtige Aand havde besværgt det, da først traadte de gavnlige Virkninger frem i Klarhed, ligesom naar Storm og Uveir har rensset Luften. Frankrig selv stod, efter Kampen med sig selv og hele Verden, fornyet, stærkere end nogensinde før. Alle de store Kræfter, der slumrede hos denne Nation, vare brudte frem og havde udviklet sig; Folket var blevet sig dem bevidst. Gik end Friheden, den politiske Frihed, tabt under Keiserdømmets Despotie, saa blev dog Ligheden tilbage, og Keiser Napoleons Valgsprog: »la carrière ouverte au talent« havde uigjenfaldelig lydt ikke blot for Frankrig men for hele Europa. Fødselsaristokratets Magt, saavel den politiske som den sociale, fik ved dette Valgsprog sit Dødsstød; knækket var den allerede længe før i de idelige Kampe med Kongemagten og Borgerstanden. En Undtagelse heri gjør England, hvis haardnakkede Bekæmpelse af

den franske Revolution for en væsentlig Deel kan tilskrives dets Aristokratie, der under alle Europas Storme og ved Siden af en demokratisk Folkerepresentation, den frieste i Europa, har bevaret sin fulde Magt og Anseelse, ved en eiendommelig Organisation, der i de mindste Dele consequent er beregnet paa Opretholdelsen af Standens Anseelse iblandt Folket og Bevarelsen af dens politiske Magt.

Skjøndt Frihedstanterne allerede igjennem hele det 18de Aarhundrede havde bevæget sig i Philosophers og Tænkers Hoved og vare fremtraadte med større eller mindre Forsigtighed i deres Skrifter, var det dog egentlig den franske Revolution, der vakte Folkeanden af dens lange Slummer, først blandt de mere dannede Classer, og siden, fra dem, ned i Folkenes store Masse. Tyrsterne, som under Stormen havde følt Thronerne vakle under sig, søgte nu Sikkerhed i Eftergivenhed mod Folkenes Vnsker; de kappedes nu med hinanden om at indføre Forbedringer i Statsstyrelsen, lette Undersaatternes Byrder og udbrede Oplysning iblandt dem. Skole- og Underviisningsvæsenet undergik en fuldkommen Forandring; Livegenfskabet, Stavnsbaandet og andre Trældomsbaand paa Bondestanden affskaffedes; Straffeloven omdannedes og de fra barbariske Tider nedarvede umenneskelige Straffe ophørte; en fornuftig Huusholdning med Statens Midler indførtes; Skattebyrden fordeeltes med større Retfærdighed paa alle Classer Statsborgere; Industrie og Handel stræbtes ophjulpne ved Lettelse paa Afgifter; Skrive- og Trykkefrihed indrømmedes i større eller mindre Grad; kort, Regjeringsvæsenet undergik den største Forandring i det Hele; det støttede sig nu mere og mere paa faste Principer, istedetfor, som før, paa Luner, Diebliffets Indskydelser, eller nedarvede, forældede løse Maximer — Principer, der vare udgrundede ved at betragte det menneskelige Samfundsliv, Staten og dens Huusholdning ikke som en tilfældig Sammenstykning, men som et i sine mange Grene nøie forbundet og sammenhængende Hele, med eet Ord en Organisme. Regjeringsvæsenet og hvad der henhører herunder blev til en uddannet Videnskab. Schyttes

Værf fra Midten af forrige Aarhundrede „Om Staternes Regjering“ viser os det Punkt, Videnskaben stod paa i de Tider.

I en forbausende Grad tiltog Menneskets Fremstridt i „Videnskaben“ i Almindelighed tagen. Copernicus, Tycho Brahe, Kepler, Galilei, Newton o. f. A. havde allerede i de foregaaende Aarhundreder føiet den ene store Opdagelse til den anden i Astronomien. Lovene for Himmellegemernes Bevægelser vare fundne, deres Baner beregnede, og et sikkert Grundlag var vundet for Videnskaben fremfor Oldtidens ufuldkomne Theorier. Den høiere Mathematik var gaaet Haand i Haand med Astronomien, hvis mægtige Budsforvandt den blev i de uhyre Afstandes og Baners Udmaalning og Beregning, ligesom den ogsaa fremhjalp Mechaniken, Land- og Vandbygningskunsten, Physiken, Optiken o. f. A. Videnskaben delte sig meer og meer i forskjellige Grene, hvorved Naturens umaadelige Gebeet udstykkedes til Videnskabsdyrkerne at vælge imellem, Enhver efter sit Naturanlæg og sin særegne Tilbøielighed, en Deling af Arbeidet, der var saa meget mere nødvendig, som der, paa det Trin af Udvikling, Videnskaben havde naaet, var en Masse af Detailkundskab at indsamle, undersøge, beskrive, sammenligne, ordne og classificere. Saaledes deelttes den Green af Videnskaben, som man kalder Naturhistorien eller Naturbeskrivelsen, sig i Plantelæren, hvis Grunder Svenskeren Linné blev, og videre efter Dyrerigets Fiske, Fugle, Insecter, Skaldyr o. f. v. Nye Videnskabsgrene dannede sig: af Mineralogien udsprang Geologien, en Videnskabsgreen, der i sin senere Udvikling, ved at give os en ny og rigtig Lære om Jordklodens Skabelse eller rettere dens Udviklingshistorie og ved det Lys, den kaster paa den hele Verdensbygnings Theorie, har vundet en stor Bigtighed og Interesse for Mennesket; af ligesaa stor Bigtighed er Chemien bleven, ogsaa at betragte som en ny Videnskabsgreen. En af de ældre Culturperioders Vise, saavidt vi vide, neppe meer end anet Naturkraft blev opdagen, Electriciteten, hvis store, udbredte og Alt gjennemtrængende Virksomhed i Naturen efterhaanden blev Mennesket klarere og klarere. Sikkerthen, Mikroskopet og Sø-Uhret, Barometret og Thermometret foruden en

Mængde andre Instrumenter, vare Opfindelser, der i høi Grad lettede og befordrede Videnskabens Fremskridt.

Til denne Videnskabens stærke Fremvæxt ydede alle Europas Nationer hver sit Bidrag; det lille Danmark havde sin Tycho Brahe, sin Steno, Ole Rømer m. Fl. og i den nyeste Tid sin Ørsted; Sverrig sin Linné og Berzelius; Holland sin Erasmus af Rotterdam, sin Boerhave, Swammerdam, Newkenhoef o. Fl., sin Hugo Grotius, der samlede og grundede den europæiske Folkeret; England, Frankrig, Tyskland, Italien, hver sine udmærkede Lærde og Videnskabsmænd i endnu større Antal. I Begyndelsen var det latinske Sprog Meddelelsesmidlet paa Videnskabens Gebeet; senere, alt eftersom National-sprogene bleve mere uddannede, skrev Enhver i sit Modersmaal og hans Værker bleve oversatte i de andre civiliserede Nationers Sprog, hvorved en Tilnærmeise imellem Nationerne bevirkedes, uagtet den Adskillelse som Sprogenes Forskjellighed medførte. Endnu vedbleve de døde Sprog at tjene som en fælles Kilde til nye Ordannelser i Videnskaberne. Videnskaben blev et fælles Rige, der omfattede den hele civiliserede Verden. Universiteter og Foreninger til Videnskabens Dykkelse, som nu i alle Lande vare oprettede, stode i en stadig Forbindelse og Udveksling af Kundskab med hinanden. Paa Videnskabens Gebeet vare alle civiliserede Nationer forenede til et Hele med fælles Formaal og fælles Interesse. Men endnu større bleve Videnskabens Fremskridt og langt hastigere fulgte de paa hinanden efter den franske Revolution, ligesom fremkaldte af denne, hvorom nærmere i det Følgende.

Efter at have tæmmet Revolutionen og bragt Fred og Orden tilbage i Frankrig, paasatte Napoleon sig Keiserkronen. Snart hævedes Frankrig under hans Regjering til paa det Nærmeste at virkeliggjøre Tanken om et Universalmonarchie. Napoleon satte sine Brødre og Slægtninge paa Spaniens, Hollands og Italiens Throner, forandrede Tysklands Forfatning og skabte et Kongerige Westphalen for den yngste af sine Brødre. De nye Konger vare bundne ved Forpligtelser, der gjorde dem til Vasaller af Frankrig. Alle de øvrige Regenter

i Europa maatte lade sig dictere Love af Napoleon — kort, hele Europa var, om end ikke undertvunget og deelt i Provindser, som i Romernes Tid, saa dog i større eller mindre Grad afhængigt af Frankrig. Kun eet Land var der, som bevarede sin Uafhængighed, og som ved sin haardnakkede Modstand tilsidst bevirkede Omstyrnelsen af Napoleons Throne; dette Land var England. I Slutningen af det forrige Aarhundrede og Begyndelsen af det nærværende var Englands Magt bleven forøget med den største Deel af Indien — en rig Erstatning for de tabte Colonier i Nordamerika. Det uhyre Bytte fra Krigen i Indien strømmede til England, dels i colossale Formuer hos enkelte Privatmænd — Officierer og Embedsmænd — som en Tid dannede en Klasse, der gik under Navnet „Nabober“, dels i en stor Mængde Smaacapitaler, der vare tilfaldne Officierer og Embedsmænd af lavere Rang og Soldaterne af de menige Classer. De hjemvendte Krigere bleve Agerdyrkere, hvortil de medbragte baade Penge og mangen nyttig Erfaring fra de fremmede Verdens egne; og det store Opsving, Agerdyrkningen tog i England, skyldes for en ikke ringe Deel det paa en stor Mængde Hænder fordeelte Bytte fra Krigen. Dets Handel og Industrie tiltog i en overordentlig Grad; meer og meer lærte det sin Styrke at kjende, og dets overordentlige Anstrængelser i den langvarige Kamp med Frankrig bleve lønnede med den fuldstændigste Seir.

Det var i dette Tidsrum at den paa den menneskelige Industrie saa overordentlig indflydelsesrige Opfindelse af de rentebærende Papirer falder, et Middel, hvorved det blev Regjeringen let at reise Penge til de store Udgifter, Krigen medførte. Statens Gjæld steg til en umaadelig, forhen uhørt Størrelse, og Alverden spaaede længe, at denne Gjæld vilde uundgaaelig drage Landets Ruin til Følge. Man stuffedes imidlertid; og efter at Krigen var endt fik Verden Dinene op for den store Opfindelse, begreb efterhaanden dens Theorie, og var da ikke seent til at benytte det samme Middel til at ophjælpe de alle vegne ødelagte Finantser, idet man paa samme Tid følte Middellets gavnlige Virkning paa Industrien, som ved den i

Circulation fatte kunstigt forøgede Penge masse i høi Grad oplivedes. Pengene bleve selv til en Handelsvare. Statsøkonomien, Pengevæsenet, blev til en Videnskab, og det en Videnskab af uberegnelig Indflydelse paa Culturens Fremskridt.

Efter at det var lykkedes det under Englands Ledelse forenede Europa at afryste det franske Nag, skred man til at gjenoprette og omordne de europæiske Statsforhold. Wiener-Congressen fastsatte Staternes Størrelse og arronderede deres Grænser, ved at tage Lande fra een Monarch og skjenke dem til en anden, alt som de havde været Venner eller Modstandere af den faldne Keiser, og med Hensyn til den Styrkefordeling, som passede til et antaget System af politisk Ligevægt i det europæiske Statsforbund, hvorved man haabede at gjøre Krigene imellem de europæiske Nationer sjeldnere. Principet er begrundet i Naturen; de græske Stater kjendte det; men, som alt Jordisk, har det kun Gyldighed for en Tid, og det maa, naar Tiden dertil er kommen, vige Pladsen for en videre Udviklings Naturnødvendighed. Hvor christelig og smuk Tanken om en varig Fred imellem Magterne og om Ligevægten som Middelet hertil end lyder, saa følger dog en menneskelig, om man vil, en lav Egoisme sig i den, og Vold og Uret benyttes ved Sværfsættelsen af den. Paa en Grundvold af Hykleri, Falskhed, Uret og Vold kan ingen Bygning have varig Bestaaen. En Klasseinddeling opstod herved, som betegnedes ved den nye Benævnelse: Stormagter og Stater af 2den Rang. Stormagterne, som vare England, Østerrig, Rusland, Preussen og Frankrig, forbeholdt sig Retten til at mægle i og afgjøre Stridigheder imellem de mindre Magter — et neppe ringere Tyrannie over de mindre Stater end det Napoleon havde øvet. De af Napoleon fordrevne Fyrster bleve indsatte igjen, og de af ham indsatte forjoges. En Alliance imellem Stormagterne, kaldet „den hellige“, blev sluttet for at værge i Forening om den nye Statsorden. Frankrig maatte lide den i Historien neppe før kjendte Ydmygelse at være besat af fremmede Hære i henved 5 Aar og desuden bøde den umaadelige Sum af 700 Millioner Francs, henved 300 Millioner Rigsdaler; ligeledes maatte det under-

faste sig Udleveringen af alle Seierstrophæer fra de foregaaende Krige, hvoriblandt var en Mængde Kunststatter, som vare bortførte fra de indtagne Stæder.

Den lange Krig, der, med en kort Afbrudelse, havde varet i næsten 25 Aar, havde forsat hele Europa i en overordentlig Svækkelsestilstand. Tyskland havde især lidt; det havde været Kamppladsen for alle Europas Nationer; Landet var udpint; Aagrene vare nedtraadte, Byer afbrændte, Stæder udplyndrede. Den lange Standsning af Skibsfart og Handel havde end mere bidraget til Forarmelsen, og da Freden igjen aabnede Havnene, fandt Englænderne ingen Kjøbere til deres Varer og ingen Producter til Udførsel i de forarmede og ødelagde Lande. Men efterhaanden rettede Folkene sig op igjen, Flid og Vindskibelighed vaagnede atter op, og efter ikke meget over en halv Snees Aars Forløb vare Ulykkens Spor forsvundne ganske.

Den franske Revolution havde imidlertid efterladt sig Spor, der ikke lode sig udslætte. En Aand var vakt iblandt alle Europas Folkeslag, som nu begyndte mere og mere at komme til Bevidsthed og sætte Gemytterne i Bevægelse, skjøndt den i Kampen mod Frankrigs Undertrykkelse havde slumret eller var trængt i Baggrunden. Frihedsaanden var vakt, maaskee ved Exemplet af den franske Revolution, ved Napoleons Ord: „Veien til Lykken aaben for Dygtigheden alene“ — maaskee ogsaa ved Englands og især Nordamerikas Exempel. Fyrsterne selv havde maattet kalde denne Aand til Hjælp i Kampen mod „den store Usurpator“, for ved Løftet om frie Statsforfatninger at opflamme Modet hos de forfuede Folk; men da det i Farens Stund givne Løfte havde gjort sin Virkning, tænkte Ingen siden paa at indfri det. Den herover opstaaede Misfornøielse gjarede i Gemytterne og kom omsider til Udbrud. Nærede Stifteren af den hellige Alliance det Haab, at han havde fundet Middelet til at styre Verdensudviklingens Gang, at Krig og Blodsudgyndelse skulde ophøre i Christenheden, da levede han, Keiser Alexander, længe nok til at see, hvor forfængeligt dette Haab havde været, og saa Aar efter hans Død, der indtraf i Aaret 1825, var næsten hele Europa i Opstand og Revolution: Spanien,

Portugal, hele Italien, Grækenland, Frankrig, Polen, Tyskland og selv det frie Schweiz, det med Holland forenede Belgien, Ungarn og Bøhmen — alle hjemføjtes af Opstand, Revolution og indre Uroligheder, og Spaniens saavel som Portugals Colonier i Mellem- og Sydamerika benyttede Forvirringerne i Moderlandene til at løsrive sig og danne flere selvstændige Stater. I de fleste af disse Lande var det den constitutionelle Forfatning, Lighed i borgerlige og politiske Rettigheder, der kæmpedes for; i Andre, som Grækenland, Polen og Belgien, tildeels ogsaa Italien, Ungarn og Bøhmen, var det Nationalitetens Gjenoprettelse eller Hævdelse — karakteristisk for dette Tidsrum var den opvaagnende stærke Følelse for Nationalitetens og Sprogets Hævdelse. I Tyskland var tillige Ønsket vaagnet om alle dets Staters Forening til en samlet stor Stat under een Regent. Saaledes grebe Nationerne nu selv ind i Ordningen af Statsforholdene, tvertimod Wienercongressens Beregninger og den hellige Alliances Diemeed. Tidernes Urolighed afgav imidlertid Beviis for, at der var kommet Liv i Folkene, og Udviklingen skred frem; den friere Statsforfatning blev meer og meer almindelig over hele Europa. Stærke Udvandringer til Nordamerika blev ogsaa en Følge af disse Uroligheder.

Frankrigs Historie i dette Tidsrum er enestaaende i dens Gang og Resultat. I Besiddelse af en repræsentativ Forfatning under de igjen indsatte Bourboner, bevægedes denne livlige og urolige Nation af en indre Uvillie imod det den paatvungne Dynastie, hvortil kom Reactionens uundgaaelige Rivninger, de nagende Erindringer om den tabte Hæder og endelig de arbejdende Classers Ophidselse ved Udbredelsen af nye Værdomme om Samfundslivets bedre Ordning, hvorved Uligheden i Formue og Vilkaar skulde hæves — Communisme og Socialisme, som disse Systemer kaldtes. Allerede den anden Konge efter Restaurationen, Carl den 10de, blev styrtet fra Thronen og forjaget i 1830; efter ham valgtes Louis Philippe af den orleanse Linie, men han maatte i Aaret 1848 dele Skjæbne med sin Forgjænger. Republikken blev nu erklæret og bestod under idelig indre Strid og Uro indtil Slutningen af Aaret 1852,

da Louis Napoleon omstyrkede Republikken og siden ved Folkets Acclamation satte Keiserkronen paa sit Hoved. Keiserdømmet var oprettet igjen, det prosciberede napoleonske Dynastie atter indsat, og Frankrig fandt nu anden Gang indre Fred og Ro under Keiserdømmet, ligesom fordem Rom under Augustus. Nu først udviklede dette Land, under den nye Keisers vise Regjering, med en forbausende Hurtighed de umaadelige Kræfter det besidder, og snart stod det atter i Spidsen for alle Europas Nationer. Men Napoleon den 3die, der ligesom hans store Onkel tog sig det romerske Keiserdømme til Mønster, har viist større Selvbeherfskelse end denne, er gaaet frem med større Lempe og derfor med større Held og Sikkerhed. Ved strax at slutte en Alliance med England neddødsede han denne mægtige Rivalss Skinsnge, men paa samme Tid satte han Frankrig istand til at maale sig paa Havet med England, idet han med en forbausende Hurtighed og Kraft skabte det en stærk og veløvet Flaade, der i ingen Henseende synes at staae tilbage for Englands. Det franske Folks frigerste Aand var vedligeholdet ved Erobringen af Algier i Aaret 1830 og de deraf flydende Krige og Erobringinger i Nordafrika, hvor Frankrig har vundet sig en Colonie, der maaskee er af større Værd for det, end Indien er for England, baade med Hensyn til dens Belliggenhed og til dens Productivitet, der vil gjøre den til Frankrigs Kornkammer.

England havde i dette Tidsrum udfoldet sine rige Kræfter; det var i Ordets fuldeste Betydning blevet Civilisationens Bærer og Udbreder over hele Jordkloden, Nationernes Voldgiftsmand, og havde bevaret denne Stilling lige til den nyeste Tid, da Napoleon den 3die synes at skulle hævde den sidste Rolle for sit Folk. Det var især den hos Englænderne, ved den fremfærdue Videnskabs Hjælp og de utallige Opfindelser, denne førte til, i en overordentlig Grad udviklede Industrie samt en ligesaa overordentlig udbredt Skibsfart og Handel, England skulde sin Storhed. England spiller i vore Dage samme Rolle som Phoenicierne i den fjerne Oldtid. Rundtom paa Jorden har det plantet Colonier eller oprettet Handelsstationer, udbredt Civilisationen og Christi Lære. Allene i Nindholland eller i Australien, en D

eller et Continent, der er lige saa stort som hele Europa, tiltog Colonisationen — først med henbragte Forbrydere, siden med frivillig indvandrede Europæere, meest Englændere — saa stærkt, at der gives nu, omtrent 70 Aar efter den første Nedsættelse paa Landet, store Stæder med 20 Tusind Indvaanere, og som ikke give Moderlandets Stæder af lige Størrelse Noget efter i Liv og Rørelse, i Rigdom, Glands og alle det civiliserede Livs Goder. Paa forskjellige Kanter af dette store Land — Verdensdeel har man faldt det — blomstre Stammer til flere Stater, Kongeriger maaſkee engang i Tiden, og alene Forbindelsen med disse Colonier bringer stort Liv i den engelske Skibsfart og Handel og leder Rigdomme til at strømme ind til Moderlandet.

Efter at have med Plan ødelagt alle andre Nationers Krigsflaader og sat sig i Besiddelse af alle stærke Punkter, der beherske Indløbet til de vigtigste Have og Floder eller kunne tjene til at sikke Seiladsen paa dem, saasom Gibraltar, Malta, de joniske Øer, Helgoland, Cap, Ceilon o. f. a., var England enemægtig Herre over Havet. Dets Krigsflaade var ved Revolutionskrigens Ende voxet til over Tusind Skibe, hvoraf Hundrede vare Linieskibe; men det gik som det altid gaaer, naar alle Medbeilere ere undertrykte, Sikkerheden døsede i Søvn eller fremfaldte Uegensindighed. Indtil for saa Aar siden var den engelske Flaade sunken ned til det Halve af hvad den engang havde været. Naar Regjeringen begjærte Penge til Flaadens Bedligeholdelse, hvergang et nyt Linieskib skulde bygges eller løbe af Stabelen, ivrede Folkeorganer og Demagoger imod denne unyttige Anvendelse af Statens Penge. „Handel og Fabrikvæsen alene fortjente Statens Omſorg; Menneskets rette Bestemmelse var at skrabe Penge sammen ved Handel og Industrie; Krigenes Tid var forbi; Nationerne, Folkene, vilde ikke længer vide af Krig; Forligelsescommissairer skulde for Fremtiden afgjøre Stridigheder imellem Nationerne“ hed det i Pressen og paa Tribunen. Da kom Opstanden i Indien, og Tanken om at dæmpe den ved Ordets Magt, ved Forligelsescommissairer, faldt til Jorden, Fredsapostlerne og Pressen forstummede. Pressens Frihed havde naaet en saadan Magt, at Avisudgiverne

holdt Affendinge ved Armeerne i Felten, som rapporterede Døst og Fast, Alt hvad der kun kunde fylde i Bladet og give Nysgjerrighed og Snakkesnge hos Publikum Tode; de critiserede med en erfaren Feltherres Sikkerhed Generalernes Foretagender og Planer, dadlede skarpt enhver Ting ved Krigsføringsmaaden, Commandoen, Disciplinen og Forpleiningen m. m., som de i deres Wiisdom fandt at burde have været anderledes. Da General Codrington, i Slutningen af Krigen paa Krim, bortviste Bladet Times's Correspondent fra Armeen, fordi hans offentliggjorte Beretninger om Armeens Bevægelser og Planer, hans umodne Domme og løse Angivelser om Feil og Misbrug — heldigviis for ham opdagedes der, men ikke ved ham, store Underfløb ved det militaire Administrations- og Forpleiningsvæsen — ikke kunde andet end skade Krigsførelsen og udstroe Misnøie, Mistillid og Udisciplin blandt Tropperne, overøste Bladet ham med en Brutalitet, en saa pøbelagtig Haan, som man maatte forbauses over hos et saa dannet Folk som Englænderne. „Hvad denne Hr. Codrington var for en Person? hvem er han, der tør vove at negte Pressen den Ret, der tilhører den, at øve Control med Statens Tjenere?“ . . . og meget Mere i samme Tone. Det samme Blad, Times, angreb strax efter at Krigen paa Krim var endt, Regjeringen paa det Heftigste, fordi et Par nye Liniestibe løb af Stabelen: „disse unyttige kostbare Kasteller, som i den nysendte Krig havde viist sig ubrugbare — deres Tid var forbi; England skulde indskrænke sin Flaade til nogle stærke Fregatter og sælge alle sine Liniestibe; de duede ikke til Noget i den moderne Krig.“ Tolv Maaneder vare ikke forløbne efter dette Angreb, før Times med ligesaa megen Brutalitet og Suffisance bebreidede Regjeringen, „at den havde forsømt Flaaden, saa at Frankrig nu var lige saa stærk om ikke stærkere tilføes end England; Landet var intet Dieblif sikkert for et Overfald, en Landgang af de Franske (det var strax efter Indvielsesfesten i Cherbourg); denne skammelige Søvnagtighed skulde man nu gjøre god igjen ved at bygge af al Magt, indtil England havde flere og stærkere Skibe end Frankrig.“ Og denne pludselige Omskiften af Mening bragte ikke Bladet til at blues

eller i ringeste Maade nedstemme sin brutale og suffisante Tone. Hvor megen Righed er der ikke allerede imellem England og Athenen i de indre politiske Forhold og Tilstande; Demagogerne i England tale igjennem Dagbladene eller Pressen, det er hele Forstjellen.

Regjeringen viste sig frugtlos imod Pressen som i det Hele mod Demokratiets stedse voxende Magt. Den havde i det berørte Tidsrum haft svære Kampe at bestaae med dette, der ved Industriens store Tilvæxt var blevet næsten overmægtigt. Valgreforment, den catholske Emancipation, Kornindførselsens Frigivelse og Frihandelsystemet, Navigationsactens Ophævelse, Jødernes Adgang til Sæde i Parlamentet og nu endelig i de sidste Dage en ny yderligere Valgreform, som dog endnu ikke er gaaet igjennem — den har opgivet Alt, hvad man igjennem Aarhundreder havde betragtet som Palladier for Englands frie Forfatning; men Industriens Fremskridt krævede Bortskjænnelsen af alle Hindringer for Kræfternes frie Kørsel. I sin ydre Politik fulgte England et Princip, der kan hidrøre fra, eller stemmer idetmindste med, den demokratiske Hvirvel, hvori det selv befandt sig, men tillige skjuler i sig Universalmonarchiets Idee, en Tendents til at svække andre Stater, ved at begunstige Nedbrudelse og Sonderlemmelse iblandt dem, under Masken af at være Frihedens og Menneskerettighedens Forsvarere. Hvor en Opstand udbrød, enten for at vinde national Selvstændighed — saasom hvor forskjellige Nationaliteter igjennem Aarhundreder, ved Erobring, Arv eller Mageskifte vare blevne forenede til en Stat, eller for at tiltvinge sig en friere Statsforfatning: der var England strax den vindbudne Mellemmand til Gunst for Opstanden, for den Undertrykte — og det imedens det selv med Bernklo holdt fast paa hvad det selv havde bemægtiget sig engang. Det præfede Gftergivenhed og Forsonlighed til Andre, medens det selv med Bloddomme straffede ethvert Forsøg paa Afsnitelse af dets Magt, som f. Ex. i Irland Fitzgeralds og Napier Landns Henrettelse, paa de joniske Zer i 1849, og endelig nys Opstanden i Indien. Det tvang Holland til at give slip paa Belgien, trods Wienertractaten, Tyrkiet til at

lade sig finde i Grækenlands Væsrivelse, understøttede indirecte eller gav sit Bifald til Revolutionerne i Italien og viste Ungarn sin Sympathie. Det bekjendte sig den ene Dag til Interventionsprincipet og holdt den anden Dag paa Noninterventionen. Da Frankrig nylig, ved en Slags Magestifte, erhvervede sig Savoien og Nizza, som en for dets Sikkerhed naturlig Grændsearrondering, fik England Skrupler og Tvivl om Tilladeligheden heraf; men Nøglerne til alle Have og Flodmundinger, alle de faste Punkter, hvorved det behersker alle Handelsveie, som det har sat sig i Besiddelse af, deriblandt for ikke mange Aar siden Aften ved det røde Hav, vilde det aldrig tænke paa at give fra sig. De mindre Stater blev det ikke tilladt at afgjøre deres Stridigheder imellem sig ved Sværdet; man truede dem til at holde Fred, for, som Talemaaden var bleven, ikke at forstyrre Freden i Europa eller sætte den europæiske Fred i Fare. Krigen maatte ikke formindste Englands Handel; den var det alt overveiende Hensyn, og England udøvede saaledes et virkeligt Universalmonarchie over hele Verden, under Paaskud af Handelens alt overveiende Betydning for Menneskeheden. At Englands Politik herved kom i ondt Ry blandt de andre Europas Magter, Hofferne saavelsom Nationerne, var ikke at forundres over. At det foregav den constitutionelle Friheds Udbredelse iblandt alle civiliserede Nationer som sit Motiv, sin Opgave i Culturens Interesse — at det tilstod politiske Flugtninge, politiske Forbrydere, Afslret hos sig — at det bestræbte sig for at bevæge andre Nationer til at antage det hos det selv indførte Frihandelsystem, Alt som Noget der laae i den hele civiliserede Verdens Interesse, hjalp Intet til at formindste det forhadte Ry, den engelske Politik var kommen i. Forandringen i Statsforfatningen, en Opgivelse af Magten eller en Indskrænkning i den lode Tyrsterne sig ugjerne bevæge til ved indirecte eller directe Tvang; paa mange Steder maatte Forandringen finde Hindringer i Folkets Umodenhed for den, og som oftest voldte den Regjeringerne store Vanstueligheder ved de uvante stærke Bevægelser, den meer eller mindre fremkalder; Afslretten betragtedes som et Brud paa den almindelige Folke-

ret, som et Indgreb i Fyrsternes Straffemyndighed, og den blev dem undertiden til Fare; Handelsfriheden stødte an mod nedarvede Anskuelser og forviklede Forhold. I alt dette saae man kun Egennytte hos England, Bestræbelser efter at fremme dets egne Interesser paa andre Landes Bekostning, det i England stedse meer og meer overmægtigt blivende demokratiske Princip's Udbredelse over hele Europa. Man begyndte at føle Universalmonarchiets Træk, skjøndt det endnu dulgte sig under mildere Former. Den fra Romerne laante Betegnelse: *punica fides* anvendte man paa Englands Politik, som gik ud paa, i Fredens, Religionens og Culturens hellige Navn at afvæbne alle andre Nationer, gjøre dem ukrigeriske, umandige, for at bruge dem som sine Fabrikarbeidere, som Redskaber til at fremme dets egen Handel og Industrie. Der er stor Lighed imellem Carthageniensernes Rolle og Englændernes i vor Tid. Misundelse og Mistro til England var bleven almindelig ved Europas Hoffer og blandt Nationerne, da det nye Keiserdømmes Oprettelse ved Napoleon den 3die gav Frygten en anden Retning eller maaskee rettere deelte den imellem de to mægtige Stater, da man til Verdens Forbauselse saae England slutte en fast Alliance med sin gamle Arvesjende.

En videre gaaende Betragtning af de europæiske Staters Forhold og Tilstande i det nærværende Tidsmoment forbeholder jeg mig til det næste eller et følgende Capitel, hvor den fuldstændigere og nøiere Betragtning af samtlige Nationers — den civiliserede Verdens saavelsom den uciviliseredes — Standpunkt i Cultur og Civilisation ved det nærværende Dieblif, samt den Rolle, de fremragende iblandt dem allerede spille og give Formodning om at ville komme til at spille i Fremtiden, skal lede mig under Forsøget paa at forudsige vor Culturperiodes videre Gang og Skjæbne. Endnu maa jeg alligevel inddrage i dette Overblik en Stat, der vel ligger udenfor Europa, men dog fuldelig deeltager i dets Cultur og, skjøndt ung, i en ikke ringe Grad indvirker paa den — Nordamerika nemlig. Denne Stat har i de sidste 40 Aar udviklet sig i en overordentlig Grad. Folkemængden er, deels

ved Indvandring fra Europa, deels ved den stærke naturlige Formerelse, der altid finder Sted, hvor Mennesket lever i lykkelige Forhold, vozet saa stærkt, at den nu ikke kan være under 30 Millioner. De forskjellige Nationaliteter smelte lidt efter lidt sammen, og det engelske Sprog vil sandsynligviis, som Regjeringens Sprog, i Løbet af et Aarhundrede have fortrængt de andre Sprog, uagtet nogle af disse vel kunne holde sig en Tidlang i deres indskrænkede Kreds, idet mange indvandrede Familier af samme Nation have bosat sig i hinandens Nabolag i samme Stat og have opført Kirker og Skoler, hvor Modersmaalet tales og læres, hvilket især er Tilfældet med Svenske, Norske og Danske. Moderlandets Sprog og Sæder ville vel herved en Tidlang holde sig, men med Tiden ville de sandsynligviis fortrænges, ligesom det er gaaet med Hollændernes Nationalitet i de nordlige Stater, der nu kun lever i Traditioner og Familienavne. Meget snart efter den første Medfættelse indblander der sig engelske Ord i det medbragte Modersmaal, hele Phrafer og Bendinger blive dernæst almindelige, og tilfids bliver Talesproget til en Dialect af det almindelige engelske Sprog, saaledes som det er gaaet med mange Sprog og Nationaliteter i Fortiden, over hele Italien, Frankrig, Spanien og andre Lande. Det engelske Sprog, selv allerede en Sammenblanding af en Mængde forskjellige Sprog, vil saaledes faae, og har det allerede, en Udbredelse over Jordfloden, som neppe noget andet Sprog før det har havt; dog vil i Mexiko og hele Sydamerika det spanske Sprog sandsynligviis stedse holde sig.

Nordamerikas uhyre Productrigdom af alle Slags, af Mineralier og Metaller, af Plante- og Dyreriget, gjør det uafhængigt af andre Lande, og tage vi den hele Verdensdeel, Mellem- og Sydamerika med, saa kan man sige, at den, ved sin Udstrækning fra Nord til Syd, i jennem alle Jordens Zoner, er skiftet til, naar Culturen engang har udbredt sig over den, at omplante og bevare alle Jordens Producter, der som nogen af de andre Verdensdele engang skulde ødelægges af store Jordrevolutioner og gaae under ligesom Oldsagnet Atlantis.

I Skibsfart og Handel rivaliserer Nordamerika med England. Ogsaa i Kunstflid staaer det neppe tilbage for Europas heri meest fremstredne Nationer; det har endog i flere Retninger, saasom Canal- og Veianlæg, Jernbaner, Dampskibsfart, Skibsbyggeri, gigantiske Telegraphanlæg o. a. m. givet Exemplet og Impulsen til Fremskridtene heri. I Videnskaben og Litteraturen har det holdt Skridt med Europa og staaer i stadig Forbindelse med vor Verdensdeel. I sin Politik har det hidtil holdt sig fra al Indblanding i de europæiske Staters Stridigheder, især i den sidste Tid har Isoleringsprincippet tydelig og bestemt udtalt sig. Regjeringen har bestemt udtalt, at Retten til Colonisering og Besiddelsestagen af Land i denne Verdensdeel er ophørt for alle europæiske Magter. Republiken stræber efter at udvide sit Herredømme imod Syden; Texas er allerede indlemmet i Unionen, og Mexico vil sandsynligviis om ikke lang Tid følge efter. At den Tid vil komme, da ogsaa Derne i den mexicanske Havbugt — de vestindiske Der — ville blive inddragne under Republiken, er ogsaa sandsynligt; allerede længe have Nordamerikanerne kastet begjærlige Blikke paa den rige Cuba. Canadas Tid kommer ogsaa engang, da dette nu monarchist regerede Land vil slutte sig til den uhyre Republik, som da vil strække sig fra Amerikas Nordspidse til Landtungen ved Darien. Der gives imidlertid Mange, som mene, at Republiken ikke vil kunne undgaae at opløse sig, om længere eller kortere Tid, ja at Kongeriger ville danne sig, den republikanske Forfatning hist og her give Plads for den monarchiske o. s. v., alt efter hvad Historien viser os har været Tilfældet allevegne paa Jorden hidtil og efter den almindelige Lov, at Intet her paa Jorden kan bestaae uforandret for stedse. Amerikanerne selv have den Tro, at deres Forfatning er saa fuldkommen, at den aldrig kan rokkes; den bærer i sin Organisme Compensationen for alle mulige Aberrationer, siger de; men da denne Compensation efter deres Mening skal ligge i Folkets Aand, kan den ikke siges at give større Sikkerhed end enhver anden nok saa vel udtænkt Forfatning hidtil har viist sig at besidde, thi Folkeandaen kan ogsaa forandre sig i Aarhundredernes Løb,

de enkelte Staters Interesse vexle og komme i Strid med hinanden, de menneskelige Videnskabers forsvinde aldrig af Jordelivet. Den danske Kongelov, det absolute Monarchie i Danmark var saa dybt udtænkt, saa fast begrundet og beskyttet som nogen Forfatning kunde være, og dog maatte det falde; Solon, Lycurg og andre græske Lovgivere havde med ikke ringere Dybsindighed udtænkt alle mulige Midler for at give deres Statsforfatninger Varighed og Uroffelighed, og alligevel maatte de falde. Allerede nu har i Nordamerika Slavespørgsmaalet sat Gemnyterne i stærk Bevægelse og truet Unionen med Oplosning*).

Endelig vil jeg slutte dette Capitel med et flngtigt Blik paa de Lande og Dele af Jordkloden, der staae udenfor Civilisationen og vor Tids Cultur. Hele det fordum saa høit civiliserede eller rettere paa et høit Culturtrin staaende Asien er forblevet stillestaaende paa det samme Punkt det var paa, da Islamismen fortrængte Christendommen. Europas Exempel, den stadige Berøring med det, har været uden Virkning. Folket er allevegne forblevet som det var for meer end et Aartusinde siden; en endnu langt fjernere Oldtids Sæder og Skikke synes endog at være traadt skarper frem for Ønsset, ligesom den i Klippen indhuggede Skrift, Tiden blotter for det den dækkende Sand og Muld. Europas Fremstrid i Videnskab og Kunst skjænkte Asiaterne ingen Opmærksomhed. Engländernes Jernbaner og Telegraphanlæg betragte de dorste Hinduer med Ligegyldighed og hænge fast ved deres urgamle Sæder og Skikke, der ere sammenvævede med deres Religion. Klima og Naturforhold skabe for en stor Deel Sæder og Skikke; men skulde ikke vor Tids Cultur, vor Religion, kunne trænge ind og modificere disse, vække et nyt Culturliv hos disse Folkelag; eller er det maaskee ifølge en os ubekjendt Naturlov, at den, efter fuldendt Livsløb, udgaaede Cultur skal forstene sig i det Folks Erindring, der var dens Bærer, og gjøre det uimodtageligt for en ny Cultur — at den ligesom udtømmer Folkets

*) Dette er skrevet i Aaret 1859

Culturevne, saa at dette selv hændes og opløses, tabende sig i nye og kraftige Folkeracer og Stammer, saaledes som det er gaaet Phoenicierne og de, som Romerne kaldte dem, skumle og haardnakkede Ægypter? Dette Spørgsmaal maa være et Emne for mig til en særskilt Overveelse og Betragtning, som jeg forbeholder mig til et følgende Capitel. Ruslands nyeste Bestræbelser for at fremme Civilisationens og Culturens Udbredelse i sine vidtudstrakte Lande ville maaskee engang vække Asien til nyt Liv. Dets seneste Erhvervelse af nye Landstrækninger paa Østsiden, ved Amur-Floden, kan have store Følger for Asiens Gjenoplivelse. Sirkassiens fuldstændige Erobring af Russerne er ogsaa et Skridt videre til samme Maal; men et større og vigtigere vil det tyrkiske Riges Omstyrkelse og Opøsning, dets herlige europæiske Provinders saavel som Lilleasiens og Syriens Tilbagevinding for europæisk og christen Cultur blive, naar engang Tiden dertil kommer; men endnu har Europa formeget andet at varetage og ordne, før det kan for Alvor tage fat herpaa. Ogsaa China synes at være paa Veien til at blive aabnet for Europæerne og europæiske Culturbegrebers Indtrængen i og Modificationer af den ældgamle, i mange Retninger høit stegne chinesiske Cultur. Krigen med England i 1841 var det første alvorlige Skridt hertil — Opiums-Krigen, som man kaldte den, en Krig, der førtes alene for Englands egen Handelsinteresse, der for det er et tilladeligt, ja helligt Motiv, medens det nu vil have Erobringskrige fordømte og affskaffede; men Krige som Opiums-krigen ere i enhver Forstand Erobringskrige; at tiltvinge sig Handelsfriheder og Fordele ved Sværdet er ikke mindre en Voldsgjerning end at underlægge sig Land; at give Tingene et andet Navn, foregive andre Motiver, er kun Sophisteri, falske Distinctioner, hvormed man bedrager sig selv og Andre. Den for saa Aar siden begyndte, men for Diebliffet standsede Krig med China, som Frankrig og England i Forening deeltage i, vil maaskee faae det forønskede Udfald, dersom ikke store Forviklinger i Europas egne Forhold skulde træde hindrende i Veien. Imidlertid have disse Krige i China og maaskee fornemmelig en meer og meer omsiggribende Opstand i Landet selv havt til

Følge, at Chineseerne massevis forlade det overbefolkede Rige og nedfætte sig rundt om paa de større Der i det indiske Archipel, paa Nyholland og i Californien, hvor de finde en rig Mark for deres Bindskibeligbed og Kløgt. En fransk Forfatter har gjort opmærksom paa denne eiendommelige Art af Folkevandring, der maaskee kan have store Følger i Culturhistorien; i Californien alene talte man over 50 Tusind Chineseere. Det ligeledes hidtil for Europæerne saagodtsom lukkede Japan er nylig ved formelig afsluttede Tractater blevet knyttet til Europa og dets Culturliv. Hele Siberien, Tartariet, Thibet, Bagindien o. s. v. ligge alle saagodtsom uberørte af europæisk Civilisation og Cultur; de ere i Besiddelse af en Halvcultur, deels af chinesisk deels af indisk Oprindelse — Folke-Elementet hører allevegne til de mere begavede Menneskeracer.

Afrika, denne fra Verdens Begyndelse, i hvad der angaaer dens midterste og sydlige Dele, saagodtsom ganske ubekjendte Verdensdeel, er i den nyeste Tid bleven Gjenstanden for Europæernes ivrige Bestræbelser for at fuldkommengjøre deres geographiske og ethnographiske Kundskab. Fra Vestkysten paa Dampskibe og fra Nordsiden ved Landreisende er man, under store Besværligheder og med Opoffrelse af mange Reiseses Liv, trængt dybt ind i Landet. Indtrængninger fra Syden stod længe tilbage, indtil det omsider i den allernyeste Tid er lykkedes den engelske Missionair Livingstone at naae saa langt mod Nord, at Opdagelserne i de forskjellige Retninger snart ville støde sammen et Sted, og vor Kundskab om denne Verdensdeel vil Aar for Aar voxe, saa at den Tid ikke kan være langt borte, da Afrika vil være gennemkrydset i alle Retninger, varige Forbindelser med de Indfødte være knyttede, Colonier eller Handelsstationer oprettede i det Indre, og alle Veie være aabnede for europæisk Cultur til at gennemstrømme denne Verdensdeel. Naar dette er opnaaet og Nyhollands Indre er fuldstændigt exploreret, hvortil der ogsaa er nær Udsigt, da vil den store Opgave, der særlig er tilfalden vor Culturperiode, være løst, den nemlig, at lære den hele Overflade af Jordkloden at kjende og bringe alle Jordens Folkslag i Forbindelse med hverandre.

Det sydlige Amerika staaer endnu tilbage at berøre. Af de umaadelige spanske Colonier, ligesaa Mexico og heelt ned til Endspidsen af Verdensdelen dannede der sig efter Røsrivelsen en Mængde Stater, som hvad Landudstrækning og Naturrigdom angaaer synes bestemte til at opnaae en betydelig Rang engang i Tiden; men hidtil, efter næsten et halvt Aarhundredes Selvstændighed, har Udviklingen hos disse nye Stater været saa ringe, at deres Tilværelse neppe tildrager sig Europas Opmærksomhed. Det civiliserede Folke-Element er næsten udelukkende spansk og portugisisk, to Nationer, hvis Culturudvikling i Moderlandet har længe været standsat; Indvandringen fra andre Lande i Europa finder endnu kun i en ringe Grad Sted, og de indfødte Spaniere og Portugiser ere ved Colonialsystemets strenge Afspærring og ved Klimatets og Naturens Yppighed ned sunkne i Indolens og Uvidenhed. Allevegne i disse herlige Lande møder man Vidnesbyrd om Colonisternes høie Cultur i Fortiden: colossale Bygninger, Fæstningsværker, Beianlæg m. m., men Efterkommerne lade Alt forfalde og tilføie intet Nyt. Urindbyggerne, fordetmeste en svag og bøielig Race, leve i Uvidenhed og Fortrykthed. I alle disse Stater har man valgt den republikanske Statsforfatning, men den synes ingensteds at passe til Folkets Charakter og Dannelsesstrin; hidtil har der kun hersket en næsten uafbrudt Kamp imellem Partihøvdingerne, og den ene lille Opstand og Borgerkrig har afløst den anden. Befolkningen i disse Lande er kun tynd og spredt, og der er i det Hele taget ikke nogen nær Udsigt til, at de uden stærke Indvandringer fra Europa skulle kunne hæve sig til nogen selvstændig Betydning; den eneste, de nu have, skyldes de rige Producter, som den civiliserede Verden forsynes sig med fra dem.

Urindbyggerne ere i Nordamerika stærkt indsvundne; mange forhen talrige Stammer ere reent uddøde; kun meget saa have viist sig modtagelige for Civilisation, og det er en almindelig Mening, at den røde Menneſterace vil engang være ganske forsvunden, med Undtagelse af de Saa, der ved Sammenblanding optages i den hvide Race og efterhaanden, i Slægtfølgen, maae gaae op i den.

I alle de forrige spanske Colonier, hvor de første Opdagere forefandt en paa sine Steder endog vidt udviklet Civilisation og en ikke ringe Cultur, udgjøre Urindbyggerne den større Deel af Befolkningen; men de synes hverken i legemlig eller aandelig Henseende at høre til de ædlere Menneskeracer, til de Racer nemlig der fortrinlig ere skikkede til at modtage og udvikle Culturen, til ved egne Bestræbelser at hæve sig til at blive et Culturfolk. Humboldt siger vel et Sted, at alle Menneskeracer ere lige ædle, lige perfectible; men mig forekommer det, at denne Mening ikke finder Betræstelse i Historien, da det jo er bekjendt, at hele store Folkeslag, om ikke just Racer ere gaaede til Grunde, som Følge af deres Uimodtagelighed for Civilisation (Ordet Race har iøvrigt en noget usikker Betydning, ligesom Inddelingen endnu stedse er vaflende); heller ikke lader denne Humboldts Mening sig forene med det vi troe at kunne slutte om Temperamentsulighederne hos Folkeslag og Racer. Foruden disse halvciviliserede og christnede Urindbyggere gives der i begge Dele af Amerika endnu mange vilde Folkestammer, der ere talrige, frigerste og uafhængige; de fleste af disse ere af en saa begavet Natur, at man vel kan tænke sig Muligheden af at Civilisationen vil engang faae Indpas hos dem ved milde Midler og uden at volde deres Undergang, hvorpaa Exempler gives med Indbyggerne paa nogle af de polynesiske Øer, saasom Otahiti og Sandwichøerne, og saaledes vilde der da engang i Tiden danne sig nye Folkeelementer i denne Verdensdeel, hvis Rolle i Culturlivet kan blive af Betydning, skjøndt der ikke nu lader sig Noget forudsige herom. Det Samme er Tilfældet med Afrika, efter Livingstones Beretning; ikke at tale om de nordligere liggende Lande, det saakaldte Nigritien, med Sudan, Darfur o. s. v., der ere ikke saa lidt fremrkkede i Civilisation og en Cultur, som efter dunkle Sagn iblandt dem skal stamme fra Urtidens store Culturfolk, Phoenicier, Ægypter og Perser, ligesom ogsaa Romerne streifede paa deres Tog temmelig dybt ind, uden dog at efterlade varige Spor, saaledes som paa den rige og høitcultiverede Nordkyst og de tilgrændsende Lande; men dybest ere Araberne trængte og have efterladt Islamismen.

Der findes saaledes raae Elementer i Mængde endnu paa Jorden til nye og varierede Culturer, til nye Culturperioder. Et andet Tyrus, Niniveh, Babylon, Theben, Carthago, Athen, Rom, London, Paris o. s. v. kan opstaae igjen i Nord- og Sydamerika, i Afrika og Nyholland, under forandrede Former og med stedse nye Afvejslinger som Folge af de nye locale og nationale Forhold, men i alt Væsentligt bundet til og begrændset af Jordelivets og Menneskets Natur.

Jeg har paa et Par Steder ovenfor omtalt Englands Politik paa en Maade, som kunde antages for Dadel og Misbilligelse; men at dadle Historiens Gang vilde være uphilosophisk. England har fulgt og følger den Politik, som ikke blot dets egen, men det hele Jordelivs Udvikling krævede, og som styres af en høiere Magt. I Beskrivelsen heraf kan man ikke undlade at fremhæve det Indtryk, som vækkes hos andre Magter og Nationer og fremkalder Bevægelser, Modstand og Kamp, der skulde opstaae, der ere forudseete og beregnede af Verdensaltets Styrrer, Forsynet. Styrelsen heraf ligger udenfor Menneskets Omraade, udenfor dets klare Synskreds og Bevidsthed; det tilhører en usynlig Magt, som man har givet Navnet „Tidsaanden“; den er det der paatvinger Statsstyrerne deres Politik. At Menneskene under Culturens Udvikling vandre paa en Bane, der fører til Opløsning, er en Naturnødvendighed. Vi vide allerede af de forgangne Tiders Historie, at Culturen er et Liv, et Livsløb, der, ligesom ethvert jordisk Liv, gaaer sin Ende, Døden, imøde. Det enkelte Menneske forudseer sit eget Livs Ende, sin Død; han veed den venter ham, den er ham vis; han veed ei, naar den kommer; han kan ved et ufornuftigt Brug af Livet fremskynde, og ved et fornuftigt forhale dens Komme; men en Grændse er sat af Naturen, som Ingen kan overskride. Saaledes ogsaa Menneskeslægten i Culturlivet. Vi have af Historien faaet Visshed om, at Culturlivet gaaer sin Død imøde i Perioden. Bevidstheden herom uagtet, kan ingen menneskelig Klogt og Forudseenhed standse dets Gang; men det er ikke utroligt, at den modnere Erfaring hos Menneskeslægten kan ved Fornuftens rette Brug forhale

den, kan udstrække Periodens Liv til den yderste Grændse, Naturen har sat den, og at dette er en af de Bestemmelser, Historien har for Mennesket ved dens Værdommes Indflydelse paa Staternes indre og ydre Politik.

Istedetfor, som jeg ved de foregaaende Perioder har gjort, at lade Skildringen af Periodens Høidepunkt i Culturlivets forskjellige Grene følge lige efter det historiske Overblik af Gangen i dets Udvikling, vil jeg her afbryde Capitlet og i det næste forbinde Skildringen med den Sammenligning imellem vor og de ældre Perioder, som jeg har foresat mig.

Ttende Capitel.

Vor Periodes Cultur paa dens nærværende Standpunkt. —
 Sammenligning imellem den og de os bekjendte
 ældre Perioders Cultur.

Hvad er Civilisation, og hvad er Cultur? Disse Ord bruges ikke sjældent iflæng, som om de vare eensbetnende; stundom er jeg usikker i Valget af dem. Jeg skal derfor indlede dette Capitel med en kort Undersøgelse af deres Betndning.

Civilisation er ligesrem og alene Udtrykket for Modsetningen til Menneskets Natur= eller Bildhedsstand. Det betegner Menneskenes Indtræden i et meer eller mindre udviklet Samfundsliv, rettere udtrykt: i Samfundslivets høiere Orden, Statslivet; Udviklingen maa altsaa have naaet det Trin, at den nder Betryggelse for Opfyldelsen af Betingelserne for et saadant Liv, nemlig Persons= og Eiendomsikkerhed — at Samfundet (Familierne, Folketammerne) er blevet til Stat, har Love, en Religion og en Styrelse; almindeligviis følger heraf at Samfundet har taget fast Opholdssted, og at en Cultur har begyndt at danne sig. Hvor alt dette findes, der er Civilisation, uanseet Lovenes, Religionens og Styrelsens større eller mindre Fuldkommenhed, deres Forskjellighed hos de forskjellige Nationer, uanseet Sæder og Skikke, uanseet den større eller mindre Udvikling hos Folket i Videnskab, Kunst og Industrie. Samfundslivets Udvikling til Stat er Civilisation. Ordets Oprindelse af civis, en Borger, viser, at dets Betndning er knyttet til Begrebet Stat. Med

denne almindelige Betydning kan der ikke forbindes nogen Gradsforskjel. Det er derfor urigtigt at sige „en høi Civilisation“ — „et høitciviliseret Folk“ — „Civilisationens Fremskridt“, Udtryk, man ofte møder, hvor Ordet „Cultur“ burde have været brugt. Man hører vel i daglig Tale sige om et Menneske, at han er „en meget civiliseret Mand“; Ordet betegner da Høflighed, Belevenhed i Bæsen, Sagttagelse af det dannede Omgangslivs finere Former, og er saaledes det modsatte af Raahed; altsaa ligger Civilisationens almindelige Begreb ogsaa til Grund for Ordets Anvendelse her. Forsaavidt som Religionen staaer i nøie Forbindelse med Staten og giver den en Charakter, kan man gjøre en Forskjel og tale om en christen og en hedsnk Civilisation. At Tyrkiet, Persien, China, Japan, ja Mexico og Peru, da Spanierne først kom til dem, have og havde Civilisation, vil Ingen negte. Den største Deel af Europa var civiliseret for meer end et Aartusind tilbage; Island var civiliseret længe før Christendommen indførtes. Alle Europas Nationer have nu den samme Civilisation, den christne, skjøndt de kunne staae og staae virkelig paa forskjellige Trin af Cultur.

Ordet „Cultur“ betyder Dyrkelse, Opdyrkning; det anvendes saavel i aandelig som i legemlig eller materiel Betydning. Man kan ikke sige „en civiliseret Forstand“ eller „en civiliseret Mand“, men „dyrket Forstand“ — „en cultiveret Mand“. Cultur, med Hensyn paa et heelt Folk, en Nation, betyder en Udvikling af Menneskelivet i alle eller mange Retninger, aandelige saavel som materielle. Det er denne Opdyrkning eller Udvikling af Menneskets Evner til at erhverve sig Kundskab om Naturen, dens Kræfter og Gaver, og benytte dem til Livets Forskjønnelse, dets høiere Nydelse — den er det vi kalde Cultur. Totaliteten af den hos et Folk bestemmer det Trin af Cultur det staaer paa. Hos det meest cultiverede Folk kan der findes mange uncultiverede Individier.

Ordene „Culturhistorie“ — „Culturperiode“ have vi tilfælles med Tydskerne; men Englændere og Franskmænd ville, saavidt jeg veed, netop her bruge Ordet „Civilisation“. Culturen har sit Liv og sit Livsløb; den breder sig ud over en Deel

af Jordfloden, et Antal Nationer, udvifler sig, naaer et Høidepunkt, sngner hen og gaaer endelig til Grunde, uden derfor at Civilisationen forsvinder: jeg troer ikke, at et Folk, der engang har været civiliseret, kan synke tilbage til den egentlige Bildheds- eller Naturstand. Det er altsaa med Culturen, ikke med Civilisationen, jeg har at gjøre, naar jeg vil skildre de Livslob i Menneskeslægten eller Jordflodens Historie, vi kalde Culturperioder. Begge, Slægten og Kloden, kan man sige den paa en Måade tilhører ligemeget; thi den skifter Plads paa Jordens Overflade og lader den udtømte Deel ligge brak, for at tage en ny i Brug. Culturen kan lignedes med en Bært, et Træ, med mange Grene; hver enkelt af disse eller idetmindste af Hovedgrenene maa derfor betragtes særskilt og bringes i Sammenligning med den samme eller tilsvarende Green af de forudgangne Perioders Cultur, naar man vil forsøge paa at besvare sig det Spørgsmaal, om Menneskeslægten virkelig har gjort og stadig gjør Fremskridt fra den ene Periode til den anden. Man kunde ogsaa sige: Culturen bestaaer af en Mængde Elementer, hvis Forening og Bærelforbindelser frembringe den samlede Cultur.

Idet jeg nu skal til at betragte vor Periodes Cultur paa dennes nuværende Standpunkt og skildre den igjennem dens forskjellige Grene eller Elementer, er jeg i Uvished om, hvilken Orden jeg heri bør følge, med Hensyn til den større eller mindre Betændning for Culturen i det Hele, et Element kan have fremfor de andre; nogle kunne staae i et Afhængighedsforhold til en eller flere af de andre o. s. v. Men da jeg for at komme ud af denne Uvished maatte foretage en Analyse af selve Culturens Væsen, som jeg ikke tiltroer mig Evne til, og som kun hører hjemme i et Arbeide af langt høiere videnskabelig og philosophisk Rang, end disse slngtige Betragtninger kunde gjøre Rav paa, saa vil jeg gribe iflæng og gjøre Begyndelsen med den Deel, der danner — hvad skal jeg kalde den? — ligesom Productet af Culturen, dens Physiognomie, Folkelivet nemlig og hvad man i Almindelighed kan henregne herunder.

Vor Cultur indtager en Deel af Jordoverfladen, som — Colonierne og deriblandt Amerika fraregnede — ikke er større

end den Deel, der var Sædet for den romerske eller græst-romerske Cultur. Befolkningen i Europa, endnu uafbrudt i Tiltagende, kan i de stærkest befolkede Lande ikke være langt fra at have naaet det samme Forhold til Fladeindholdet, som den havde paa Romernes kraftigste Tid i de Dele af Riget, der vare tættest befolkede. I Stædernes Antal, Størrelse og Folkerighed kan Europa ogsaa maale sig med Fortiden. England, Frankrig, Italien, Holland, Belgien, Spanien og Tydskland, de to første især, ere bedækkede med store Stæder, hvoraf nogle, London og Paris nemlig, overgaaer i Størrelse og Folkerighed alle os bekjendte Oldtidens Stæder, maaskee Babylon ene undtaget. I den nyeste Tid har der viist sig en almindelig og stærkt tiltagende Forøgelse af Stædernes Folkemængde. Menneskene føle Trang til at flytte tættere sammen; ved den større Folkemængde og den tættere Forening vinder Livet i Stæderne en fyldigere Udvikling. Denne Stædernes Tilvæxt er mere en Naturløvs Virkning end en Følge af Menneskenes Bevidsthed og Beregning; den indtræder ligesom af sig selv, naar Culturen har naaet en vis Grad af Udvikling. Et Antal Familier flytte til en Stad, for derved at forskaffe sig Livets Behageligheder paa en bekvemmere Maade end de kunde have dem i det mere isole-rede Liv paa Landet eller i den mindre By. Denne Forøgelse af Stadens Folkemængde drager en anden efter sig af de flere Haandværkere, Kjøbmænd o. a., som nu kunne finde Erhverv iblandt den tiltagne Befolkning. Jo større Folkemængden bliver, desto mere udvikler det hele communale Liv sig, Staden forskjøntes, store offentlige Bygninger, Anlæg, Stiftelser o. s. v. fremstaae, Videnskab og Kunst blomstre — Alt som Følge af det tættere Samliv af en større Befolkning, og de store Stæder indtage herved en vigtig Plads i Culturudviklingen. Vor Periode har heri naaet omtrent det samme Trin som de forud-gangne Culturperioder. At Livet i disse Stæder ikke i Alt ligner det, der herskede i Oldtidens Stæder, er meest at tilskrive de forskellige Climat- og andre Naturforhold, samt Religionens Indflydelse paa Sæder og Skikke; alligevel ere Ulighederne ikke større, end de til enhver given Tid fandtes og findes hos de

forskjellige cultiverede Nationer af samme Periode; i alt Væsentligt er der Lighed. I Bygningskunsten f. Ex. nærme vi os stedse mere og mere til den romerske og græske Stil, skjøndt en nu, vor Periode tilhørende, den gothiske Stil, har dannet sig ved Siden af hiin, foruden andre som den arabiske, den byzantiniske og persiske, hvorved en større Afveksling er fremkommen. Ligesom Oldtidens Templer især være Bygningskunstens herligste Frembringelser, saaledes ere ogsaa vor Periodes Kirker det, og Peters = Kirken i Rom er foruden mange andre et Mestervært af den nyere Kunst, der kan sættes ved Siden af Oldtidens. Et lignende Værk af den arabiske Bygningskunst, som i Storhed, Rigdom i Udsmykkelsen og den ædle Keenhed i Stilen maa engang have indtaget den samme Rang i Kunsten som Peters = Kirken, er den nu mutilerede og til en christen Kirke omdannede Moskee i Cordova, opført af Califen eller Kongen Abd = el = Rahman, for at være det Samme for Islamismen i Vesten, som Mecca var i Osten — et Foreningspunkt for de Troende ligesom Peters = Kirken i Rom engang var det for Christenheden, det delphiske Tempel for Grækerne, Ammons = Templet for Ægypterne og Suggernaut for Hinduerne. Af det der er blevet staaende af Moskeen i Cordova kan man gjøre sig en Forestilling om hvad denne Bygning har været, da den stod i sin fulde Pragt og Herlighed, hvorom man har nøiagtige Beskrivelser — Noget af det meest Storartede og Skjønneste, som Mennesket har frembragt i Bygningskunsten. Ogsaa i den gothiske Stil haves, som bekjendt, Bygninger, der ikke staae meget tilbage for hine. I denne Stilens Forskjellighed afpræger sig udentviol en vis Side af Folketemperamentet eller Charakteren. Dette maa upaatvivlelig allerede have været undersøgt af Kundige; mig foreligger det kun dunkelt, og jeg beklager, at jeg ikke har læst, hvad Andres Mening er herom. Skjøndt man vel i Almindelighed maa give Oldtiden Forrangen for os i de offentlige Bygningers Storartethed, ædle Smag og Pragt, staaer vor Tid dog ikke paa et saa meget lavere Trin, at vi ikke skulde kunne vove en Sammenligning. Climatets Fordringer have havt nogen Indflydelse for Balladsernes, Theatrenes og de pri-

vate Vaaningshuses Vedkommende; Forskjellighederne i Cultur-
livet for andre Bygningers, Aquæducterne f. Ex., de offentlige
Bade m. m. I colossale Havnebygninger have vi Arbeider at
opvise, som kunne stilles ved Siden af Romernes, som Cher-
bourg, Dæmningen ved Plymouth o. a.; Tunnellen under
Themsen, dette Mindesmærke om Daarskab og grændseløs Od-
selhed, kan ogsaa nævnes blandt disse Arbeider, foruden de mange
Kunstbygninger, som Jernbaneanlæggene have fremkaldt. Over-
hovedet har der i den nyere Tid viist og viser sig i en stedse
voksende Grad en Fremgang i denne Retning, som snart vil
bringe os paa et ikke lavere Trin end Romerne. Vi have
allerede Arbeider, der ere ligesaa gigantiske i Tanke og Udførelse
som Romernes, saadanne ere f. Ex. Suez-Canalen, Menai-
Broen og andre Broer i England, Croton-Vandleeningen i
Nordamerika; man kfter nu ingen Vanskelighed, ingen Hindring,
Naturen lægger i Veien. De under Havet anlagte Telegraf-
ledninger ikke at forglemme.

Som Folkelivet nærmere vedkommende nævner jeg Haand-
værkerne, de Industriedrivende, Næringsveiene: de samme, som
Romerne og de andre Oldtidens Culturfolk havde, have ogsaa
vi: Slagtere, Bagere, Skrædere, Skomagere, Smede, Murere,
Tømmere, Smedere, Guldsmede, Pottemagere, Garvere,
Seil- og Teltmagere, Bærtshuusholdere o. s. v. o. s. v., nye
Haandteringer ere tilkomne i vor Tid, medens andre ere gaaede
af Brug. Vort Fabrikvæsen, som ved Mechanikens og Che-
miens Anvendelse har vundet en saa stor Udvikling, kunde synes
eiendommeligt for vor Periode og et stort Fremstridt, Menne-
steflægten har gjort. Den menneskelige Aand har, ved at udgrunde
Benægelsens Love og sammensætte herpaa beregnede kunstige
Maskiner, ligesom beaandet Materien, det livløse Stof, og tvunget
det til at arbeide for sig, som om det var et levende Væsen.
Maskinen er vor Culturperiodes Slavestand, den Instrer villieløs
og udføre de sværeste og vanskeligste Arbeider, ligesom Slaven,
uden Tanke. Heri maa man vel erkjende et stort Fortrin
fremfor Oldtiden. Det er en Følge af Menne-
steflægtens Frem-
stridt i Kundskab om Naturen, dens Love og dens Kræfter,

som er Frugten af det længere Liv; men Indflydelsen heraf paa Culturens Bæsen, paa Menneskehedens Velværen i det Hele, paa dens aandelige Forædling, formaaer jeg ikke at angive, jeg kan ikke opdage den. Vi udføre Arbejder, som de Gamle ikke stode tilbage for os i, med større Fæthed; den herved vundne større Priisbillighed har gjort en Mængde Kunstflids-Produkter tilgængelige for den store Mæsse af Folket, men dette saavel som Dampkraften og Telegraphen som Communicationsmidler høre under Kategorien af Culturens Udbredelse, ikke dens Bæsen, hvorom nærmere siden. Man kan maaskee sige, at Maskinernes Brug har ophævet Nødvendigheden af Slavestanden, og er saaledes bleven en Befordrer af Friheden; alligevel bestaaer Slaveriet endnu, skjøndt i en forandret og indskrænket Form, og Fabrikvæsenet selv reducerer i en vis Grad Mennesket til en Art Slaver. Det forekommer mig isøvrigt ikke usandsynligt, at Haandværksdriften maa i Oldtiden have udviklet sig til Fabrik, fordi det er bekjendt at stor Rigdom var i Athenen f. Ex. erhvervet ved Haandværker som Garveri, Lampefabrikationen o. a., hvilke altsaa maae have været drevne i det Store. Imidlertid maa jeg her gjøre den Bemærkning, at om vi end troe at kunne sige med Bestemthed, at hverken Romere eller Grækere kom os nær i Maskiners Sammensætning og overhovedet i Maskineriets Anvendelse; ja maaskee ikke engang kjendte til det i egentlig Forstand, saa kan jeg dog ikke lade det samme gjælde for de ældre Culturperioders Bedkommende: Babylons, Ægyptens, Phoeniciens — eller med eet Navn: den asiatiske Culturperiode. I den ringe Kundskab, jeg har om denne Periode, finder jeg Antydninger i Mængde paa at sammensætte Maskiner, Dampkraften, Gasarterne m. m., og disse Naturkræfters Anvendelse har været bekjendt.

I Levemaaden, i det Hele betragtet, kan der neppe herse nogen synderlig Forskjel mellem Perioderne, dog med Undtagelse maaskee af det selskabelige Livs større Frihed i vore Dage, især med Hensyn til Omgangen imellem begge Rjon. Efter hvad jeg kan domme af det, vistnok kun Lidet, jeg kjender af den gamle Historie, vil jeg slutte saaledes, som jeg allerede et Sted

i det Foregaaende har sagt, at Forskjellen ikke er større, end at en Nutidens Pariser eller Londoner ikke vilde føle sig mere fremmed i det gamle Rom eller Athenen paa deres meest blomstrende Tid, end han føler sig paa et Besøg i vore Dage til Berlin, Petersborg, Wien, Neapel, Madrid eller Constantinopel; og omvendt vilde Tilfældet være det samme med en Oldtidens Romer eller Athenenser, der i vore Dage besøgte de nævnte Hovedstæder.

Klædedragtens Forskjellighed kan ikke heller tillægges stor Betydning. Romerne toge fra Begyndelsen af, ligesom Grækerne, deres Forgjængere, Asiaterne, til Mønster, men i Tidens Løb skete der Forandringer heri, som deels Climaten krævede, deels Opfindsomheden, Tilfældigheder, personlig Smag o. s. v. fremfaldte. Baa de hos Grækere og Romere vare saaledes Hatte og Huer i Brug, om just ikke saa almindelig som nu; snevre Beenklæder, Støvler og Skoe; Bærst og falskt Haar ligeledes; man farvede Haaret deels med Budder deels med Farve; Barberer og Haarskjærere havde. Moden viklede i hine Tider ligesom hos os. Af den Klædedragt, som endnu er nationalt i mange af det romerske Riges forrige Provindser, som Kärnthen, Krain, Istrien, Dalmatien, Wallachiet o. a., bærer Almuen Dragter og enkelte Klædningsstykker, der ere arvede fra Oldtiden, saasom lange snevre Beenklæder af strikket Uld i eet Stykke med Strømperne; laadne Huer af en ganske eiendommelig Form, den runde græske Hue (skullcap, som Englænderne kalde den), der endnu er almindelig i Norge, o. s. v. Den snevre og korte Dragt i vor Tid, saa beqvem og passende for de nordlige Climater, var mindre almindelig i Oldtiden. Det vilde være interessant at have et sammenhængende Billede af Klædedragten, Sæder og Skikke, Levemaaden, Huuslivet, Foranstalter m. m. lige fra Periodens Begyndelse og op til vor Tid, af hvilket den gradvise Udvikling heri lod sig skjøne. For Exempel fra den simple Køgstue her i Norden, hvor Kongen sad med sine Bærstærker, Herfer og Jarler ved det brede Egebord, spiste det kogte Kjød af Træbrækker, berusede sig i Æl og Mjød eller spillede Tavt og fastede hinanden Skafbrækkerne i Hovedet,

medens Kjertevende stode med brændende Furrspaane som Fjæler og oplyste Stuen; og i Dronning Elisabeths Tid, da man bestroede Gulvet med Sand, blandet med smaa hakkede Tviste af Enebær og Gran, som endnu i min Ungdom var Brug i Norge i Præste- og Stormandshuse paa Landet; og da ved samme Dronnings Hof den store Ryhed af en Særk opdagedes, idet Overhofmesterinden, en Hertuginde, viste sig om Matten med dette Klædningsstykke til de snisende Hofdamers Forundring og Morstab, fordi de selv ikke kjendte til denne Luxus. Dette var, fortælles der, da den lille Prinds, siden Kong Jacob, pludselig om Matten blev syg og alle Hofdamerne ilede af deres Senge til Sengeværelset. Ogsaa i min Tid endnu var det i Norge blandt Almuen i Bergens Stift anseet for en altfor stor Luxus at beholde Linnedet paa i Sengen, de laae nøgne. Ved Kong Hans's Hof indeholdt den ugentlige Spisejæddel for Hofdamerne Søbekaal og kogte Komuler som Høitidsretter.

I Henseende til Husenes Møblering vide vi af Bibelen, at man paa Mose Tider allerede havde Tapeter, Hynder og Forhæng af kostbare Tøier, og Perserne vare igjennem de ældre Perioder bekjendte for de prægtige og kostbare Fodtæpper, de forfærdigede. Stole, Borde, Sophaer o. s. v. havde alle Oldtidens Culturfolk, saa smagfulde, at vi endnu stedse tage dem til Mønstre. En Dames houdoir og Toiletbord hos Grækerne er skildret i et foregaaende Capitel, og i et andet har jeg omtalt Kostbarheden i de rige Romeres huffet. Om de romerske Værts-huse er mig ikke Meget bekjendt, de maae upaatvivelig have været af flere Grader for de forskjellige Classer, ligesaa det simple Viinhuus, hvor Soldaten malede paa Bordet med Fingeren dnyppet i Vinen de Slag han havde været i — vino depingere bellum —, til saadanne, som kunde sættes i Glasje med vore elegante café'er og Hoteller for Reisende. At der gaves Spillehuse, der besøgtes af den finere Verden, maae man slutte af Demosthenes' Klage herover. At de Reisendes Antal og Samkvemmet inellem de store Stæder har været mindre i Oldtiden end i vor Tid, er der ikke Grund til at troe, idetmindste før Dampskibe og Jernbaner kom i Brug hos os. Gibbon

giver et Sted et Exempel paa en hurtig Reise, som en fornem navngiven Romer gjorde fra Rom, igjennem Italien til Constantinopel og derfra til Antiochia, i et angivet Antal Dage, der viser en Hurtighed, som i vor Tid før Jernbanerne ikke kunde været overgaaet. Om Medicinal- og Hospitalsvæsenet hos Romerne er mig Intet bekjendt. Konger og Keisere havde deres Livlæge, ligesaa de Fornemme og Rige, som undertiden hertil benyttede en af deres Slaver, der paa deres Beføstning var oplært dertil. I Videnskaben selv havde, som bekjendt, baade Grækere og Romere, store Mænd, hvis Skrifter ere komne til os og stattes høit. Praktiserende Læger, baade Medicinere og Chirurger, var der ingen Mangel paa, men om en Ordning af det hele Medicinalvæsen er mig som sagt Intet bekjendt, og jeg er tilbøielig til at troe, at vor Tid er forud for Oldtiden heri, saavel som i Sundhedspolitiket, det militaire Medicinalvæsen med Ambulancesystemet o. s. v. Ogsaa kunde det Samme synes at være Tilfældet med Omsorgen for de Fattige og for den almindelige Dannelse eller Folkeoplysningen; og alligevel ere vore Børneasylter og Skolerne med den indbyrdes Underviisning af ældgammel, uidentviol indist Oprindelse. At der baade i Grækenland og i Rom stjænkedes betydelige Bidrag af Staten til Underhold for de Fattige baade i Penge og i Levnetsmidler, er omtalt i foregaaende Capitler, ligeledes sørgedes der af Politik for deres Forlystelser, ved Opførelsen af Theatre og Circus'er i alle Stæderne, ved offentlige Hauger, prægtige Bade o. s. v., hvortil Adgangen enten var fri for Enhver eller Indgangsprisen var en reen Bagatel. Hvad Folkeoplysningen angaaer, som man i vor Tid lægger saa megen Vind paa, da troer jeg ikke, at vi i Virkeligheden staae meget høiere heri end Grækerne og Romerne: læse og skrive kunde uidentviol de fleste blandt Folket, og der er mange Exempler paa at Mennesker af den laveste Stand have spunget sig op til de høieste Poster og Værdigheder, som krævede Kundskaber og Dannelse.

Dette maa for mig være nok om denne Side af Sammenligningen, og for ikke at komme til for hyppig Gjentagelse af hvad der i foregaaende Capitler allerede er fremhævet af de

ældre Perioders Culturliv, vil jeg i det Følgende indskrænke mig til at fremdrage de Træk, hvori vor Periode i nogen væsentlig eller mere mærkelig Grad viser sig forskjellig fra Oldtiden. At der i flere Ting maa vise sig Forskjel, og det endog stor, er en naturlig Folge af de forandrede Forhold som fremkomme ved Culturens Vandring, dens Forskyttelse til andre Dele af Jordkloden, deels ogsaa af Menneskeslægten's Fremfærd i Kundskab om Jordkloden og den hele Natur. Men om denne Forskjel, disse Uligheder, ere af den Art, at de afgive Beviser for en høiere Udvikling i Culturens Væsen, en Fremgang til en Universalcultur, hvorved Menneskeslægten i det Hele og i Birkelighed hæves til et høiere aandeligt og moralsk Liv, er et Spørgsmaal, som Resultatet af Sammenligningen skal give Midler til Besvarelsen af. Hvad der i Sammenligningen kan forekomme os at være Fremfærd, kan ved nøiere Betragtning vise sig at være ifkun nye, af de forandrede Forhold udkrævede Midler til Udbredelsen af Culturen, uden videre Indflydelse paa selve dennes Væsen; saaledes kunne Krudtet, Dampkraftens mange Anvendelser, Samfærdsels og Meddelelsesmidlers Følgelig, Bogtrykkerkunsten og selv Religionsforandringer vise sig at være blotte Midler til Udbredelsen af Culturen, uden at medføre nogen Forandring i selve dens Væsen.

Jeg har i det Foregaaende viist, at vor Tids Culturlande i Bebyggelse, Folkemængde, Stædernes Mængde og Størrelse samt Folkelivets Udvikling staae paa omtrent det samme Trin som Fortiden i dens Culturperiodes Culminationstid, og at heri ingen væsentlige Uligheder findes. I Persons- og Eiendoms-sikkerhedens Beskyttelse ved skrevne Love og Bedtægter, i Retsvæsenets Udvikling og Ordning, er det Samme Tilfældet. Af de andre Culturgrene vil jeg først betragte Skibsfarten og den dermed i Forbindelse staaende Handel. Skibsfarten har i vor Periode upaatvivlelig naaet en langt større Udvikling end i nogen af de tidligere. Skibenes Antal er større; deres Construction fuldkommere; Seiladsen, udstrakt til Reiser af en langt større Rængde, er bleven sikkrere ved de mange Hjælpemidler, Videnskab og Kunst have skjænknet den i nøiagtige Aaarter over

Have og Kunst, Observationer og Instrumenter til at finde Stedet, hvor Skibet til enhver Tid befinder sig, i fuldkomnere Fyrindretninger; i Rods- og Redningsvæsnet m. m. Dette er Alt en Folge af de nye Verdensdeles Opdagelse og den fuldkomnere Kundskab om Jordfloden, som denne førte til. De nyopdagede Lande bleve coloniserede, og en levende Handelsforbindelse opstod imellem Colonierne og Moderlandene, idet de Første leverede den nye Verdens fremmede og kostbare Producter, medens de Sidste forsynede dem igjen med Frembringelserne af deres Kunstflid. Mange af den nye Verdens Naturproducter vare Europæerne hidtil ubekjendte og bleve efterhaanden uundværlige Nødvendighedsartikler for dem, saasom Tobak, Kartofler, mange Medicinalvarer o. s. v. Omplantning af Træer og Bærter forsøgte gjensidig fra den ene Verdensdeel til den anden, og Culturlivet i den gamle Verden berigedes og udvikledes til en Fuldighed, som overgaaer de tidligere Perioders. Den forøgede Affætning af Industrieproducter ansporede Kunstfliden til større og større Udvikling i Moderlandene, og dette fremkaldte vor Tids saa overordentlig udviklede Fabrikvæsen, der fra England har udbredt sig over de fleste andre Culturlande. Ved sin Handels store Udbredelse saae England sig istand til at drive enhver Productionsgreen i det Store; Tilvirkning og Forædling foretoges i kæmpemæssige Dimensioner: Bryggerier, Bagerier, Slagtning og Nedsaltning, Garverier, Løiers Vævning, ja lige ned til Skosværes og lignende Artiklers Tillavning gik for sig, ikke som hos andre Nationer og i Industriens Ungdom ved Huusflid, men i store Fabriker, som vare istand til og fandt sin Regning ved at opmuntre Geniet til nye Opfindelser, indføre Forbedringer, Anvendelse af Maskiner o. s. v. — Alt beregnet paa den uhyre Affætning. Saaledes hævede England sig over alle andre Nationer i alle Industriens Grene, baade med Hensyn til Producternes Godhed og deres Priisbillighed, indtil andre Nationers Efterligning i Bestræbelsen for at hæve deres Industrie efterhaanden har sat dem istand til at concurrere med England.

Den europæiske Handel har saaledes udbredt sig over alle

Lande og til alle Jordens Folk, civiliserede som uciviliserede: den knyttede de Første nærmere sammen og udbredte Civilisationen blandt de Sidste. Denne Handelens store Udbredelse gjorde en Mængde Kundskaber nødvendige saavel for den Handlende som for den Industriedrivende: Kundskab om Landene, deres geographiske Forhold, deres Producter, Folkenes Culturstand, Sæder og Fornødenheder, Regjeringsformen, de indre og ydre politiske Forhold, Pengevæsen m. m. Handelen og Industrien maatte i en vis Grad følge Videnskabernes Fremskridt. Handelen hævede sig selv til en Videnskab; den grundede sine Foretagender paa sikre Beregninger, paa klare og udstrakte Kundskaber. De store Handelsforetagender og Speculationer, de hyppige Ombytninger og de rentebærende Papirers successive Indførelse i alle Lande fremkaldte en egen Handelsgreen i Banquierhusene, som i vore Dage have vundet en saa stor Betydning i Culturlivet, ja endog en ikke ringe Indflydelse paa den internationale Politik, idet Handelen med Penge, Nationallaans Optagelse og Statsobligationernes Anbringelse paa alle Pengemarkeder er i deres Hænder. Den hele civiliserede Verden er ved denne Udvikling af Pengevæsenet ligesom omslynget af et Næt, der knytter Nationerne sammen til hinanden ved en fælles Interessens Baand og bliver i en vis Grad et Middel til Fredens Bevarelse imellem dem.

Oldtiden havde ogsaa sine Banquiers, som i et foregaaende Capitel om Grækerne er omtalt; de dreve deres Forretninger paa samme Maade og efter de samme Principer som vor Tid, og deres Indflydelse paa Handel og Industrie maa have været ganske den samme. At begge — Handelen og Industrien — havde naaet et ligesaa høit Trin af Udvikling som hos os, med Undtagelse af Udbredelsen over Jordfloden, derom kan der neppe være Tvivl. Vore Handels- og Sætslove have deres Udspring fra Grækerne. Papirpenge og Statsobligationer vare dem ubekjendte — de Første skulle have været i Brug hos Chineseerne fra umindelig Tid. Berler, siger man, skulle først være opfundne af Lombarderne i Middelalderen, men de kunne gjerne have været Grækerne bekjendt. Det forekommer mig

ligeledes rimeligt, at Gjældsforfkrivninger, som jo existerede hos Grækerne, maae have været Gjenstand for Salg og Omsætning til værlende Priser. At ogsaa Industrien har hævet sig over Huusflidens og det enkelte Værkstedes Standpunkt, lader sig formode deraf, at, som ovenfor berørt, enkelte Mænd, som Lampehandleren Syberbolus og Garveren Cleon havde kunnet erhverve saa store Formuer, som de besade, hvilket tyder paa en fabrikmæssig Drift af deres Haandværk. Den større Udbredelse vort Culturliv har faaet maa uden tvivl alene tilskrives den fyldigere Udvikling, Handel og Industrie har naaet i vor Tid. Fremskridtene heri kan jeg ikke betragte anderledes end som naturlige Følger af Udbredelsen.

De Handlendes og Industriedrivendes (Fabrikeiernes) Classer have ved deres Rigdom og den høiere Dannelse, de udstrakte Kundskaber, deres Erhvervsgeen udkræver, vundet en Rang i Samfundet, der gjør dem til en Magt i Staten, som er bleven det demokratiske Princip's mægtigste Støtte og Bærer.

Dampens Anvendelse som Bevægelseskraft og Befordringsmiddel paa Sø og Land; Telegraphen, den electriske, som hurtigt Meddelelsesmiddel imellem fjerne Stæder og Lande, ere Opfindelser, der tilsyneladende sætte vor Periode høit over Fortiden; de ere imidlertid kun Midler til Culturens Udbredelse og Sammenhold paa den store og vidtspredte Deel af Jordfloden, den indtager. Den hurtige Meddelelse og stadige Forbindelse, som disse Midler fikrede, gjorde Culturens Udvikling samtidig og eensartet i alle de fra hinanden vidtspredte Lande, hvortil den var forplantet. For Alvor at mene, at disse vor Tids store Opfindelser have engang i den fjerneste Oldtid været Mennesket bekjendte, fordi vi vide f. Ex. at en Philosoph i Syd-Italien i de første Aarhundreder efter Christi Fødsel, troer jeg, kjendte Dampens Kraft og benyttede den, som Experiment eller af Høngjærrighed, til, fra en i sin Aalder anbragt Kjedel eller Maskine, at løfte Taget af Naboens Huus, eller fordi Strada — som berørt et Sted i det Foregaaende — omtaler en Idee, der har stor Lighed med den electromagnetiske Telegraph — dertil have vi ligesaa lidt Grund,

som naar vi fra Oldtidens — jeg troer Tusind og een Aars — Fortællinger vilde gjøre lignende Slutninger om Rifferten f. Ex. eller Jernbaner, naar der fortælles om at kunne see eller høre i umaadelige Afstande, gennemfare den halve Klobe i et Dieblif ved at sætte sig paa et Trulletæppe. Disse og lignende poetiske Forestillinger kunne maaskee have deres Grund i Anelser hos Sjælen, der engang i Tiden komme til Virkelighed; men ikke enhver af Phantasiens Skabninger kommer til Virkelighed.

Ogsaa om Krigskunsten maa jeg sige et Par Ord. Krudtets Opfindelse og de nye Skydevaaben ere unegtelig et stort og følgerigt Fremstridt Menneskeslægten har gjort i vor Periode, skulde man mene, og alligevel blive disse Opfindelser ved nærmere Betragtning, kun ligesom de andre, usnævnte, en Afvexling, en Variation i Culturen, uden Indflydelse paa dens Væsen. Som berørt ovenfor var det denne Opfindelses Bestemmelse at være Europæerne et Mittel til Civilisationens og Culturens Udbredelse, ved at sætte dem istand til med Lethed at undertvinge og beherske de vilde Indbyggere i de nyopdagede Lande og Verdensdele: et enkelt Skib, en Haandfuld Mennesker, en enkelt Nybyggerfamilie kunde med deres skrækindjagende Aldvaaben holde Sværme af de Bilde i Ave. Krigene ere ved de nye Skydevaaben ikke blevene mindre hyppige og neppe mindre blodige end i Oldtiden; i Leipziger-Slaget var Balpladsen bedækket med 100,000 Dræbte og. Saarede, i Solferino-Slaget med omtrent det halve Antal. Vistnok var Blodbadet ofte langt større i Oldtidens Krige, og den hyppigere indtræffende Kamp med blanke Vaaben ophidsede de Kampende i større Grad til vildt Raseri. Den større Kunstmæssighed i Vaabnernes Forfærdigelse giver Culturen en Fordeel over Barbariet, som den i Oldtiden savnede. Barbaren og den Bilde kan ikke selv forfærdige sig Kanoner og Skydegeværer, ikke heller Krudtet, og kommer han i Besiddelse af disse Vaaben, mangler han de fornødne Kundskaber om deres Anvendelse, Betjeningen og Istandsættelsen af dem. De staaende Hære saavel som vor Tids Cultur imod Bar-

barers Angreb i en høiere Grad end Tilfældet var i Oldtiden. Men alt dette har kun Gyldighed til en Tid. Krigskunsten selv har i sin Natur, i sine Grundprinciper ikke forandret sig væsentlig. Julius Cæsar, Polybius, Velleius Paterculus og andre Forfattere om Krigsvæsenet hos Rømerne læses og studeres endnu af mange dannede Krigsmænd med Interesse og Nytte. I sin Udvikling har denne Kunst naaet en Høide, der har givet Anledning til, at Mange for Alvor troe, at Krigene maae ophøre; men den i en saa høi Grad forøgede Kunstighed, som kan og maastec vil føre til Krigerskhedens Fortabelse, idet Mennesket sætter sin Tid til den døde Materie og Maskinen, istedetfor sit Mod og sin Styrke, minder om de persiske Skibe ved Salamis og om det byzantinske Keiserrige paa dets Affældighedstid, da den frygtelige græske Ild syntes at skulle blive dets Frelse, og alligevel maatte begge Steder Kunsten bukke under for Modfæmpernes altovervældende Tapperhed*). Jeg troer det ikke

*) Dette er skrevet før Pantser-skibene havde vaakt saa megen Opmærksomhed i England, at man der var begyndt at bygge og experimentere med disse Skibe. Der er saamange Unaturaligheder ved denne Opfindelse, at jeg, trods den Udvikling den allerede har faaet, ikke ret kan fæste Tid til de Forventninger man gjør sig om den. Man siger: det gamle System for Søkrigen og Søkrigsvæsenet er fuldkastet ved Pantser-systemet; Træskibene ere i Fremtiden ubrugelige i Krig; de glimrende Resultater af det nye System i Nordamerika have tilfulde beviist det. Men, Forhold og Omstændigheder ved Merrimacs og Monitors Præstationer critisk undersøgte, falder allerede en Deel af det Vidunderlige ved dem. Feigheden og det Snigmorderste i Tanken, der ligger til Grund for dette Vaaben, er Unatur, og allerede af denne Grund vil det ikke længe kunne holde sig, skulde man troe. Til at holde Søen i lang Tid i al Slags Veir, til alle Aarstider og i alle Zoner og Verdenshave ville Pantser-skibe aldrig kunne bruges, de kunne altsaa ikke anvendes til Skibsfartens og Handelens almindelige Beskyttelse paa de store Verdenshave, dertil behøves Træskibe af den gamle Slags, med eller uden Dampkraft, store og smaa i Hundredevis, dersom man ikke vil fremkalde et Piraterie, et Flibustieruvæsen af en Storartethed, som Verden ikke før har seet Mage til, og hvori alle Landes store Capitalister, idetmindste for en Tid, vilde gjøre glimrende Speculationer, alle Landes Lykkejægere styrte sig, ligesom ogsaa i Guldminerne,

umuligt, at den Tid kan komme, da en ny Attila, en ny Tamerlan vil overvælde Europas med alle den nyere Kunsts Hjælpe midler forsynede Hære. Sværd og Landse ville seire over Kiffelskystet, de uhyre Folkemasser af fanatiske og rovbegjærlige Barbarer over de i Culturens Forfinelser iværkede Europæere. En saadan Tid er sikkert endnu langt borte, Afjældigheds tiden for Europæerne er langt fra at være kommen: men den kommer engang ogsaa til dem, til vort nærværende Cultur liv, jaavist som ethvert Liv paa Jorden har en Ende. Gudnu er Livet friskt og frodigt, maaskee i eller ved Culminationspunktet for Kraftens Udvikling, ingen af de almindelige Symptomer paa en begyndende eller sig nærmende Svækkelse vise sig — men de kunne komme snarere end vi vente dem og udvikle sig med en progressiv Hurtighed, som Ingen kan beregne. For at ende min Sammenligning — Betragtningerne over Krigskunstens Fremskridt føre mig til den Mening, at de bestaae meest i Variationer, svarende til alle de andre Variationer i vort nærværende Cultur liv, de have ialtfald kun en forbigaaende Vigtighed for dette og ere hverken Aarsag til eller Følge af nogen Forandring i dets Væsenlighed.

Hvad nu den egentlige Kunst angaaer: de plastiske og de skjønne Kunster — Billedbugger- og Malerkunsten (Bygningskunsten har jeg berørt i det Foregaaende), Musikken og Digte-

dette til Trods for al Verdens Folkeret og Traktater, for Elihu Burriter og Fredsapostle. Godt er det derfor, at Regjeringerne, Englands nemlig, ikke af de høie Raab i Pressen og blandt Folket have ladet sig bevæge til at brænde de gamle Træskibe. Hvorledes imidlertid to saa forskellige Systemer skulle bestaae ved Siden af hinanden, maa Tiden iøvrigt vise. Man kan tænke sig Pantjerskibene indlemmede i Krigsflaaderne som en til et indskrænket Brug bestemt Vaabenart, ligesom Bombarder eller Morteerskibe og Brandere, og til Kystforsvar innes de nærmest at være skikkede, alt dette jaalange indtil Kunsten har opfundet Midler til at ødelægge disse Skibe, saa at Nytten ikke ikke længer svarer til Bekostningen. Saaledes er det gaaet ja ofte i Fortiden med lignende under en Krig, en Beleiring, improviserede og benyttede Opfindelser.

kunsten, hvilken sidste jeg vil omtale i Forening med Videnskaben og Litteraturen — da er det bekjendt, at vi i Billedhuggerkunsten endnu staae tilbage for Oldtiden, navnlig Grækerne. Vort Fædreland har den Ære at have frembragt den største Billedhugger i hele vor Periode, Thorvaldsen, den første og den eneste, hvis Værker komme de Mesterværker fra Oldtiden nær, som Tiden har levet os. I ham gjensødtes den antike Kunst og culminerede udentvivel ogsaa med ham for Perioden, thi det Standpunkt, Culturudviklingen i det Hele har naaet i vore Dage, synes at have saa megen Lighed med de Tidspunkter i de gamle Culturer, da Kunstens Daling indtraadte, at man kan have Grund til at forudsige Kunsten den samme Skjæbne i vor Periode, skjøndt den Skole, Thorvaldsen har stabt, har afgivet og vil endnu en Tidlang afgive Elever, der ere Mesteren værdige.

Om Oldtidens Malerkunst kunne vi kun gjøre os en Forestilling efter de Beretninger herom, vi have i Historien, hvilke sætte Apelles, Zeuxis og flere Andre paa et lige saa høit Trin i deres Kunst, som Phidias og Praxiteles i Billedhuggerkunsten, og fra det græske Folks store Skjønhedsfandst at slutte kan man efter hiin Dom ikke tvivle om, at Malerkunsten ved de nævnte Mestere har været bragt til sin høieste Fuldkommenhed. Herpaa alene kunne vi støtte vor Dom, da Malerier fra hiin fjerne Tid, paa Grund af deres Forgjængelighed ikke kunne havees. Vi have imidlertid Malerier fra Oldtiden af en ringere Art, Frescomalerier nemlig og Figurerne paa de bekjendte etrusiske Vaser, hvori Tegningens Correcthed, Smagen og Rigdommen i Compositionen tiltrække sig vor Beundring. Hvad nu denne Kunstgreens Udvikling i vor Periode angaaer, da synes den aldrig at have naaet eller nogensinde at ville naae det Trin, den havde hævet sig til hos Grækerne. Dens Gjenoplivelse faldt i det 13de Aarhundrede; Udviklingen gik rask for sig i Italien, dengang Videnskabens og Kunstens Hjem, og i det 15de Aarhundrede havde den naaet sit Culminationspunkt, omkring hvilket den, snart dalende, snart atter hævende sig, har bevæget sig lige til vore Dage blandt alle Europas

Nationer, der i Kunstens saavel som Videnskabens Rige og overhovedet det hele Culturliv udgjøre eet Folk. Og saa i vor Periode ligesom i Oldtidens traadte Kunsten i Religionens Tjeneste; i sin Stræben efter det meest Dphøiede blev Religionen den Kilde, hvorfra den hentede sig Inspiration, og sine største Mesterværker skylder den denne Kilde. Men Reformationen berøvede den christne Religion en Deel af det Mystiske; det hemmelighedsfulde Slør, der saameget bidrager til at vække og spænde Phantasien; i Dogmer saavel som i Gudsdyrkelsen svandt en Deel af dette Mystiske; den høiere Begeistring, som Religionen i Catholicismen havde indgndt Kunsten, kjølnedes; Religionens Emner nærmede sig mere Historiens, den verdslige, og Kunsten er dalet fra sin overjordiske Høide ned til det jordiske Liv, det verlende Hverdagslivs Sphære, til Genrebilleder, Scener af Folkelivet, Landskaber og Portraiter. Nutidens Mand er ikke for det Dphøiede, det Store; Alt skal neddrages til Lighedens jevne Flade; den hverdagslige Virkelighed vil man, Phantasien har ingen Gyldighed. Andre Opfindelser ere komne til som Godtkjøbs Surrogater for Malerkunsten: Kobberstik, Træsnit, Lithographie, Daguerreotypie, Photographie. Udbredelse er det man forlanger, om end Fortyndelse bliver en Følge deraf.

Om Musikken hos de Gamle er det ligesaa vanskeligt at danne sig en klar Forestilling og fælde en sikker Dom, som om Malerkunsten hos dem. Den var hos Grækerne en hellig Kunst, som ved strenge Love beskyttedes imod Forvanskning af nye Tilfætninger, Modens Luner og hvad der kunde berøve den sin hellige og rene Kraft; men desuagtet udartede den. At den hos Romerne ikke naaede en videre Udvikling eller hævede sig til nogen høiere Betydning for Livet, end den, at være et blot sandseligt Pirringsmiddel, synes vist. Hvor fuldstændig og uøiagtig vor Kundskab om den gamle græske Musik kan være nutildags, er mig ubekjendt. Jeg har i et foregaaende Capitel anført den berømte Tartinis Dom om den, hvortil jeg her skal føie en anden Ytring af ham i en Sammenligning mellem den og den moderne Musik. „Der er nu — siger han —

intet Andet af den tilbage end dens materielle Deel, berøvet den Aand, som fordum gav den Liv. Ved at forsømme de Regler, som rettede dens Virkning paa et eneste Punkt, er dens Diemeed blevet vagt og almindeligt. Vækker Indtrykket af den Glæde eller Sorg hos mig, ere disse Følelser vilde og ubestemte, fordi Kunstens Virkning kun da er fuldkommen, naar den er specifik og individuel." Vor Tids Musik synes herefter at staae i samme Forhold til Oldtidens, som al Kunst i det Hele og navnlig Malerkunsten; den har ikke Oldtidens Alvor og Majestæt, dens rene Ynde og Simpelhed; den er forkunstlet, forthyndet i dens Udbredelse, leflende med alle Følelser paa eengang, forødende sin Kraft i Coquetteriets Kunster. Vor Tids Musik er ny i Compositionens Regler, i Nodestriften og i en stor Deel af Instrumenterne; om Mangfoldigheden af disse sidste har skadet Kunsten (Grækerne kjendte ogsaa Stryginstrumenter, de brugte en Tid, foruden Plectren ogsaa Buen til deres Lyra. Vort Clavec eller Fortepiano er en Datter af den ældgamle Harpe, der hos Egypterne, efter fundne Afbildninger, havde en Høide af 3 Alen) — om den har skadet Kunsten, kan jeg, som aldeles ukyndig i Musikken, ikke have nogen Mening om. Jeg er som sagt ganske ukyndig i Musikken, men jeg har en meget levende Følelse for den, Toner og Melodier gjøre altid et stærkt, ofte et smerteligt Indtryk paa mig, saa at jeg ikke uden Frygt gaaer til en Nødelse, som jeg iøvrigt sætter stor Priis paa. Jeg kan saaledes godt tænke mig, hvorledes Musikken i sin hellige Reenhed og Simpelhed, sin majestætiske Alvor kunde have en saa stor Betydning for, en saa mægtig Indvirkning paa et saa sølsomt Folk som Oldtidens Grækere. Vor Tids Kirkemusik og den frigerste ere kun svage Repræsentanter af hvad Kunsten var for hiin Oldtid. Balmusiken og den blandede Musik er i vor Tid den fremherskende Side af Kunsten, den der karakteriserer vort Folkelin.

Videnskaben, Litteraturen, Statsvæsenet, Religionen og Sædelighedstilstanden ere de Sider af vor Cultur, jeg endnu har tilbage at betragte.

Videnskaben, har jeg sagt et Sted ovenfor, lever fort og

udvikler sig igjennem Culturerne. Er dette sandt, forholder det sig virkelig saaledes, da er Spørgsmaalet om Slægtens stigende Udvikling fra Periode til Periode besvaret. Videnskaben, tagen i sin Eenhed og Heelhed, er Kundskab om Naturen og dens Love; denne Kundskabs større og større Udvidelse er en stigende Tilnærmelse til Skaberens, en klarere og klarere Aabenbaring af det høieste Væsen igjennem hans Værker. Trangen hos Mennesket til at stræbe efter denne Kundskab, Driften dertil er nedlagt i dets Natur. Hvorvidt nu en saadan, for den hele Slægt almindelig, stadig Fremskriden imod et uendeligt fjernt Maal kan være den menneskelige Aand bestemt her i Jordelivet, skal jeg længerhen prøve paa at undersøge. Fra de forudgangne Culturperioder at slutte, saavidt vi kjende dem, og i Harmonie med Menneskeslægten's Historie, Slægtens gradvise Tilvæxt og Udbredelse over Jorden, dens deraf flydende og gradviis tiltagende Kundskab om Jordskloeden, dens Producter, dens Beskaffenhed og dens Dannelseshistorie m. m. — om Alt hvad der er paa, i og omkring denne Klode — er det forstaaeligt for os, at denne Kundskab har i Begyndelsen været ringere hos Mennesket end nu; den tiltog med hver Periode, med Culturens Fremgang over Jordens Overflade. Det er da begribeligt for os, at vor Tids Kundskab maa være større end nogen af de foregaaende Perioders. Vi have opdaget Naturproducter og Naturkræfter, der vare Oldtiden ubekjendte, have udgransket Sammenhæng og Forbindelse, Naturlove, som vare ubekjendte for de Gamle, have føiet Led til Led i Videnskaben; dette maa man indrømme. Men Spørgsmaalet opstaaer heraf, om denne Guds Aabenbaring i Naturen — den samme der, dunflere kun, tiltalte Menneskets Aand og vækkede den ved dets første Fremkomst paa Jorden, om den vil vedblive at vore i det Uendelige, altsaa langt ud over det Jordiske, saa at vort Blik skal gjennemtrænge Universet, og om ikke en saadan Tilvæxt vilde forandre Menneskets Væsen og det hele Jordeliv, hvortil det er knyttet, i en for os endnu ufattelig Grad, hvilket en saadan Tanke allerede nu synes os at gjøre til en nødvendig Følge. Dette Spørgsmaal vil jeg her lade staae hen.

Lad mig nu først betragte Videnskaben, dens forskjellige Grene, i den Grad af Udvikling, den og disse have naaet i vor nærværende Tid.

I Mathematiken og Astronomien har Mennesket i vor Culturperiode gjort de meest forbausende Fremskridt. Benyttende den forholdviis ringe Arv, den havde modtaget fra Oldtiden, har Perioden forøget Kundskabens Masse til en Grad, som forhen aldrig har været naaet, saavidt vi vide og efter Alt hvad vi kunne slutte os til. Matematikens forskjellige Grene ere gaaede frem Haand i Haand, understøttende hinanden: Bogstavregningen, den høiere Regnekunst, Logarithmernes Opfindelse, utallige Tabellers Udregning; en Mængde Observationsinstrumenters Opfindelse, i Forfærdigelsen af hvilke Kunsten har bragt det til en aldrig forhen kjendt Fiinhed og Nøiagtighed; Observatoriens Oprettelse paa utallige Steder af Jorden; alle civiliserede Nationers Samvirken til Videnskabens Fremme, ved en stadig Forbindelse og Udveksling imellem saavel offentlige Videnskabsinstituter som private Videnskabsdyrkere; store Expeditioner baade paa Land og paa Hav til Opdagelser og Experimenter, foranstaltede til forskjellige Tider af de fleste Nationers Regjeringer. I alt dette har vor Periode viist en Samvirken til eet Maal og en Iver, hvortil der i Fortidens Historie ingen Spor findes, eller ialtfald kun faa og svage. Kundskaben i Astronomien er herved voxet overmaade langt frem over hvad den var hos Oldtidens Folk. Hvert Aar, kan man sige, bringer Videnskaben os Opdagelsen af nye Kloder, nye Himmelleger. Beregningerne forudsige deres Tilværelse og deres Plads paa Himmelen, førend Diet endnu har opdaget dem.

Ligesom vort Begreb om Universet er ved Astronomien blevet klarere og rigtigere end Oldtidens, saaledes ogsaa vor Kundskab om Jordkloden, dens Bestaffenhed og dens Dannelseshistorie, ved den nye Videnskabsgreen, Geologien. Geographiens fuldstændige Udvikling har lært os at kjende dens ydre Form. Alle dens Frembringelser, levende saavel som livløse, kjende vi nu, for største Delen idetmindste, og i en langt større Udstrækning og Nøiagtighed end Oldtiden. En ny Deel af Skab-

ningen, usynlig for Oldtidens Naturforskere, en heel Verden kan man sige, have vi ved Mikroskopets Hjælp lært at kjende, foruden at dette Instrument har sat Mennesket istand til at trænge langt dybere ind i Hemmelighederne ved Regemernes Structur.

Bed at dele det hele store Naturrige i Afdelinger, som Naturen selv synes at betegne os, og indenfor disse atter at gjøre Adskillelser i Art og Species, i Familier og Grupper m. m., har Nutiden vundet Herredømmet over Stoffet, der var givet den til Beskuelse og Udgransning af de Love, der styre den hele Verdenshuusholdning. Den forhen med et almindeligt Navn kaldte Naturhistorie deelte sig saaledes i Botanik, Zoologie, Ornithologie, Ichthyologie, Entomologie, den comparative Anatomie o. s. v. Chemien, ogsaa en ny Videnskabsgreen, opdagede os Regemernes Sammensætning og Lovene herfor, og den opdagede os den ene nye Naturkraft efter den anden. Physiken og Mechaniken udvidede sig i alle Retninger, og de trængte i Forening med Chemien ind i alle Livets Snsler, forøgede Menneskets Hjælpekilder og bragte en Mangfoldighed og Fuldighed ind i Cultur livet, der neppe nogensinde før har været kjendt paa Jorden.

Universtiteterne i vor Tid ere traadte i Stedet for Philosopherne i det gamle Grækenland. Der er endvidere den Forskjel, at Lærerne ved Universtiteterne ansættes og lønnes af Staten og ere derved meer eller mindre under dennes Control. Universtiteterne ere fornemmelig Dannelsesanstalter for Statens tilkommende Embedsmænd. Lærestole ere oprettede for hver Videnskabsgreen især, hvorfra den Studerende efter aflagt Mødenhedsprøve udgaaer til Ansættelse i Statens Tjeneste. Et vist Maal af Kundskab i de fleste Videnskabsgrene er tillige fastsat som almindelig Fordring for alle Fag. Ogsaa for mange reent praktiske og privat Næringsveie har man i nogle Lande indført Qualificationsexaminer, navnlig her i Danmark, saasom for Handelsmæglere, Urtekræmmere, Brændeviinsbrændere o. s., ikke at tale om Haandværkernes Svende- og Mesterprøver. Efter det samme Princip kunde det synes, at den simple Agerdyrker,

ja Læreren ogsaa maatte underkastes lignende Qualificationsprøve. Til en saadan Indgriben af Staten i Næringsfriheden veed jeg ikke at der findes Exempel i Oldtidens Historie. Endstjøndt en overfladisk Kundskab i alle Grene af menneskelig Viden hører til det man i vor Tid kalder almindelig Dannelse, kan den dog ikke siges at tilhøre Videnskaben eller afgive noget Beviis for dennes høiere Standpunkt. Det kunde endog være et Spørgsmaal, om Videnskaben selv, i sin Dyrkelse og Udvikling, vinder ved denne almindelige Udbredelse i fortyndet Tilstand, stjøndt man regner det til et af vor Tids Fortrin, at den er traadt ud i Livet og virker frugtbringende paa det. I min Ungdom havde man ikke megen Agtelse for en Polnhistor; man betegnede med dette Ord en Mand med større Forsængelighed end Grundighed. Nu ere Tiderne forandrede; Ingen kan være en dannet Mand uden at være Polnhistor. At iøvrigt Videnskaben i Oldtiden fandt den samme Understøttelse af Staten og Kongerne som i vor Tid, har jeg i foregaaende Capitler anført Exempler paa: i Babylon var der et Observatorium i Belus-Templet, lignende maa der have været paa andre Steder, Gnomer opførtes, Gradmaalinger og Jordomsfeilinger eller Opdagelsesexpeditioner foretoges paa Statens Bekostning; offentlige Bibliotheker oprettedes i en stor Scala, m. m.

Lage vi nu denne store Udvikling af Videnskaben i alle dens Grene i nøiere Betragtning, da ville vi finde, at ihvor meget end Astronomiens, Geologiens og tildeels Chemiens store Opdagelser kunne synes at understøtte den ovenberørte Tanke om en Fremgang i det Uendelige, kunde synes at maatte give vor nærværende Periode et fra alle de tidligere væsentlig forskjelligt Culturliv: saa finde vi dog, at alle, med Undtagelse maaskee af Astronomiens, ere deels en reen og simpel Følge af Menneskeslægtenes Udbredelse over Jordfloden, dens fuldkomne Besiddelsestagen af den samt Cultursædets Forslyttelse, deels af Slægtens længere Liv paa Jorden. En større Fuldighed i Cultur livet maatte herved bevirkes, uden at dette i sin Væsentlighed er forandret. De fleste af vore Fremskridt, vore Opdagelser og Opfindelser ere fremkomne enten som Midler til eller som Følger

af Culturens Udbredelse til den nye Verdensdeel. Da Tiden til denne Verdensdeels Opdagelse var kommen, forberedtes den ved Compasjets og Krudtets Opfindelse — det Sidste havde ogsaa den Bestemmelse at gjøre en Ende paa Riddertiden, for at friere sociale Tilstande kunde indtræde —; da Tiden var kommen til at et friere aandeligt Liv skulde vækkes i den civiliserede Verden, da en større Troesfrihed skulde skjendes Christenheden ved Reformationen, kom Bogtrykkerkunsten; da den christne Culturs Udbredelse over en saa stor Udstrækning krævede et livligere og lettere Samkvem, kom Middelet dertil i Dampskibe og Jernbaner; da Forbindelsen imellem Amerika og China samt de store Der og Øgrupper i Oceanet krævede Anlæggelsen af en stor Stad paa et bekvemt Sted paa Vestkysten, kom Opdagelsen af de rige Guldminer i Californien. Tiden, siger man, er det som bringer disse Opdagelser og Opfindelser. Jeg finder det rigtigere Udtryk at være: et levende og styrende Forsyn sender dem. Udtrykket „Tiden“ giver et Begreb om Tilfældighed, som Fornuften hverken kan eller vil indrømme at Verdensstyrelsen er overladt til, og at forklare sig dem som Følger af „evige Naturlove“, som et beregnet Spil af mechanicke Kræfter, Hjul og Drev i en Maskine, er jo langt mindre fatteligt for vor Begrebsevne, end den Forklaring om et høieste Væsens Styrelse, hvortil vi stedse føres ved Betragtningen af Naturen. For at lokke Phoenicierne ud paa længere og længere Sørejser, lokke dem til Kunst, som endnu intet civiliseret Menneskes Fod havde betraadt, vare Guldet og Sølvet nedlagte i Jordens Skjød i Spanien, i en langt større Mængde endnu end i Californien, og Tørsten efter disse ædle Metaller loffede dem dybere og dybere ind i Landet, blandt hvis Indbyggere de udsaaede den første Sæd til Civilisation og Cultur. At Compasjet og Krudtet ikke bleve opfundne af Phoenicierne, der dog gjorde længere og farligere Sørejser end Middelalderens Italienerne, kan ogsaa anføres som Beviis for, at Tiden for disse og lignende Opdagelser og Opfindelser ligger udenfor Menneskets Raadighed og bestemmes af Forsynet.

Se saaledes de allerfleste af vor Periodes Fremskridt i

Videnskaben at betragte som Midler til og Følger af Culturens Udbredelse, saa kan man ogsaa for en Deel sige det samme om Mathematiken og Astronomien, idet disse Grene af Videnskaben ogsaa afgave de nødvendige Midler hertil. At de tillige aabnede Mennesket en videre Mark til Beskuelse af den Deel af Skaberens Værker, som er udenfor vor Klode, giver Anledning til en anden Betragtning. Der ligger heri et endnu stærkere Fingerpeg mod en højere Verden, som Menneskeslægten ikke kan undvære, mindst nu, da Jorden er gennemkrydset og gennemforstet af det. Hvor dybt Indblikket i Universet skal trænge for kommende Slægter, er et Spørgsmaal, hvis Besvarelse kun Phantasien kan beskæftige sig med. Fornuften har mange Indvendinger imod den Mening, at Menneskets Fremstrid i Kundskab er ubegrænset, at den skal udstrække sig til de andre Kloders Liv, til Universets Uendelighed, til at løfte Sløret, der skjuler vor Tilværelse efter Døden. Idet den indrømmer Muligheden af, ja Sandsynligheden for en Tilvæxt af Kundskab, der endnu er os utænkelig, holder den fast ved Menneskets og Jordelivets Væsens Uforanderlighed under en utænkelig Rigdom af Omskiftninger og Variationer, der alle have deres Grundelementer i Menneskets og Jordelivets Natur og bevæge sig indenfor disses Skranke. Alle de Forandringer, der hidtil ere foregaaede paa Jorden og i Menneskeslægten Liv, bekræfte denne Mening, lige fra Menneskets første Fremkomst paa Jorden, saavidt vi kunne vide Noget herom, igjennem alle Stadier og Phafer i Menneskets og Slægtens og Jordelivets Udvikling, indtil vore Dage. Om vor Klode engang skal undergaae nye Skabningsperioder og frembringe nye Væsner af en højere Art end Mennesket, er en Phantasie uden Værd for os. For den store Hob af Menneskene have de forbausende Opdagelser paa Himmelen ingen Interesse. Menneskeslægten er i sit Liv fængslet til Jorden, som Beboere af den; den arbejder og kæmper for sit Livs Ophold, sin Plads paa den, forplanter sin Art og dør. Blikket mod Himlen, hvor lidt eller hvor dybt det end trænger ind i Klodernes Brimmel, tjener Alanden til Paamindelser, der ere dets Natur og dets Liv nødvendige. At kjende, at vide

med Bished, hvad der venter os efter vor jordiske Tilværelses Ophør, kunne vi indsee vilde være os til større Skade end Gavn. Den samme Mening vare ogsaa Oldtidens Philosopher af, Mænd som Plato, Aristoteles og Andre. Paa Spørgsmaalet: „Menneskene ere blevne mere og mere opluste; kunne vi ikke haabe, at tilsidst ville de komme saavidt, at alle disse Mysterier, som nu omgive os og volde os saa meget Hovedbrud, blive opklarede for os?“ var Svaret: „Naar Himmelheden er nærved at blive opdaget, naar Mennesket staaer lige paa Rippet til at gennemskue den, bliver Naturen pludselig angreben af en eller anden skrækkelig Sngdom. En Oversvømmelse eller en Jordbrand tilintetgjør Nationerne tilligemed alle Mindesmærkerne om deres Cultur, deres Oplysning og deres Forsængelighed; Videnskabens Fakkell har været udslukt og tændt igjen meer end een Gang. Ved hver Revolution have nogle saa, tilfældig fra Undergang frelst, Individuer knyttet Slægternes Traad paan, og en ny Slægt har igjennem en lang Række af Aldere møisommelig arbeidet sig frem, dannet nye Samfund, givet Love, opfundet Videnskab og Kunst og bragt deres Opdagelser og Opfindelser til Fuldkommenhed, indtil en nye Katastrophe opsluger dem ligeledes i Forglemmelsens Svælg.“

Ligesom i vore Dage Astronomiens forbausende Opdagelser have fremkaldt Tvivl og Vaklen i Troen, saaledes vakte ogsaa i den græske Oldtid Philosophernes forskjellige Meninger den samme Uro og Tvivl. Ingen vidste med den ufuldkomne Religion, Menneskene da havde at støtte sig til, hvad han skulde holde sig til. Om vor Periode troer jeg man kan forudsige, at Culturen, naar den har naaet en vis Høide, vil medføre Slappelse hos Mennesket i aandelig og moralsk Henseende saavel som i legemlig; Livets sandelige Nydelse vil blive det høieste Formaal for den store Masse af Menneskene, og Middelet dertil, Benge, dets Afgud; Egoismen bliver enegjældende og vil opløse alle Baand imellem Menneskene; Videnskabens Fremstridt og Opdagelser ville blive færre og sjeldnere og Interessen for den fjølnes; Kunsten forvildes og fortaber sig i Kunstighed; Anarchie i nogle Lande og stadig Kamp i alle mellem de fjendtlige Prin-

ciper; langvarige, maaskee stedsevarende Krige imellem to eller flere, efter Universalmonarchiet stræbende, store Magter, fort sagt, voldsomme politiske Bevægelser af stor Udstrækning, ville ganske drage Menneskenes Interesse bort fra Videnskaben, især dens høiere Grene, og den vil dale ned fra sit høie Standpunkt, indtil en eller anden Katastrophe i Culturlivet indtræffer, som omstyrter Alt, fuldender Opløsningen og bringer Videnskab og Kunst i Forglemmelse for en Tid, indtil Menneskeslægten atter har arbejdet sig op og drager forgangne Tiders Vinder frem af Gruset.

Paa dette flngtige Blik over Videnskaben i Almindelighed vil jeg lade følge et ligesaa flngtigt Blik over Digtekunsten og Litteraturen i vor Tid. Jeg bevæger mig i disse Sammenligninger paa et Gebeet, der ligger meget over min Sphære, og hvor jeg derfor maa føle Ringheden af mine Evner; men jeg maa i disse mine Undersøgelser ikke lade mig afstrække derved; det er jo ved mine egne Betragtninger at jeg skal stræbe, saa godt jeg kan at, vinde mig et Resultat. At i Digtekunsten Grækerne store Mestere, som Homer, Aeschylus, Sophocles, Euripides, Sappho o. a. staae paa en Høide af Fuldkommenhed, som Ingen efter dem har naaet, derom ere Alle enige. At dømme fra det Lidet, jeg kjender til nogle af deres Værker, igjennem Oversættelser i forskjellige Sprog, vilde jeg paa Oldgrækerne anvende Lardinis Dom om Musikken: en uovergaaelig Høihed og Styrke i Tanken, uforlignelig Reenhed, Simpelhed og Ynde i Formen og Udtrykket. Englands blinde Digter, Milton, er den af vor Periodes Digtere, der i disse Egenskaber synes mig at komme hine Oldtidens Digtere nærmest. Digtekunstens pludselige Frembrud og store Opsving i det 15de og 16de Aarhundrede, i Italien, Spanien og England, alle engang Sædet for romersk Cultur, forekommer mig et mærkeligt Træk. Saaledes frembragte Italien tidligst, i det 13de à 14de Aarhundrede to store Digtere, Dante og Petrarch, senere Ariost og Tasso; Spanierne Cervantes, Calderon og Lopes de Vega; England Shakespeare, Ben Johnson, Beaumont og Fletcher. Geniets Morgenrøde brød frem over Nationerne, og Digternes

Værter strømme over af Liv og Kraft og Skjønhed ligesom Fuglenes Morgensang, og uagtet Sprogene endnu vare kun lidet uddannede, staae dog Digterne fra hiin Tid som vor Periodes største Mestere. I Italien var det den samme Ald, der brød frem af Romerculturens Afte, som blussede op i Videnskaben og den plastiske Kunst; i Spanien er det troligt, at Maurernes Exempel har havt Indflydelse.

Igjennem hele det foregaaende Aarhundrede og ned til vore Dage have Frankrig og England kappedes med hinanden paa Videnskabens og Litteraturens Mark. I nogle Grene tilkommer Forrangen England, saasom i Historien, Poesien, Romanen — en for vor Periode eiendommelig Digteart, hvortil jeg troer man henfører som Underarter Novellen og Fortællingen; Englænderne have kun to Benævnelser novels og tales, deraf den første for Romanen. Og saa i periodiske Skrifter, især de fritte, er England forud, ligesom det ved Godtjæbsudgaver af en Mængde Skrifter af forskjelligt, tildeels blandet Indhold har skabt en rig Folkelitteratur, beregnet paa at udbrede almindelig Oplysning blandt de lavere og fattige Classer af Folket. I de reent videnskabelige Grene og Philosophien staae Franskmændene uovertrufne. Indfærne have først ved Midten eller maaskee Begyndelsen af det forrige Aarhundrede skabt sig et Navn i Litteraturen, der kunde berettige dem til at stille sig i Række med de foregaaende; men uagtet en prisværdig Iver, stor Flid og en neppe ringere Dygtighed i alle Videnskabens og Kunstens Grene, er det dog ikke lykkedes dem at gjøre de Førstnævnte Rangen stridig i nogen Green, med Undtagelse af Musiken, for hvilken Kunst de synes at besidde større Sands end noget andet Folk, Italienerne maaskee ene undtagne. De andre Europas Nationer fulgte efter, bidragende hver, i Forhold til sin Størrelse, sin Deel til den fælles Udvikling af Videnskab og Kunst, og dannede sig en Litteratur i deres eget Sprog, som i de fleste er respectabel. Maaskee kan man sige om vor Tids Digtekunst, at den har dannet sig flere Arter, og at den har en større Afværling i Versbygning end Oldtidens, efter Sprogens Eien-

demmeligheder, deres naturlige Rhythmus, deres større eller mindre Bøielighed, Klang o. s. v.

Bogtrykkerkunsten har været Litteraturen et mægtigt Hjælpe-middel til dens Fremme og Udbredelse. En anden Kunst har især i den nyere Tid allieret sig med den, Tegnekunsten nemlig, ved Illustrationer, Afbildninger o. s. v., Alt for at tilfredsstille Smagen for Afvidighed og Afvexling.

Qvindeskjønnets har ogsaa beriget Litteraturen, meest med mindre Digte, Romaner, Fortællinger og Memoirer. Kun meget faa af det smukke Køn have forsøgt sig i de strengere og alvorligere Videnskabsgrene, jeg veed kun at nævne Mrs. Somerville i Astronomien og Miss Martineau, der har skrevet om Statsoeconomien. Vor Periode er saaledes ogsaa heri Græfernes lig. Til de græske Digteres Frugtbarhed, hvorum jeg i et foregaaende Capitel har talt, have vi ogsaa Mæge hos os. Shakespear, Ben Johnson, Beaumont, Fletcher, Smollet, Walter Scott, Byron, Marryat, Bulwer, Dickens o. A. hos Engländerne, Scribe, Dumas, Thiers, Voltaire, Florian, Eugene Sue o. A. hos Franskmændene, Calderon og Lopes de Vega hos Spanierne, Gøthe, Schiller, vor Holberg og Dehenschläger — alle disse nævner jeg af de mange andre frugtbare Skribenter, de fleste Landes Litteratur har at opvise.

Bed at nævne iblandt de frugtbare Forfattere netop mange af Skuespildigterne, føres jeg til at sige et Par Ord om vor Periodes Skuespildigtere, Skuespillerkunst og Theatre. I Sammenligningen med Oldtiden finde vi heri den samme Afvexling og Sammenblanding, den samme Extensitet i Udviklingen, som jeg troer er det, der i hele Culturlivet er det Charakteristiske i Forstjellen mellem vor Periode og Oldtidens. Græfkerne holdt strengt over Formerne; Arterne vare færre, men stærkere udprægede og renere holdte. Vi have Tragedier, Dramer, Skuespil, Nystspil, Vaudeviller, Operaer, Operetter, mimisk Drama, Balletter og Dandse — Alt igjen nuanceret i Afarter. Historien, Romantiken, Moralen, men fremfor Alt Hverdagslivet, Skildringer af Borgerlivet og det lavere Fokkeliv, meest med Elskovsintriquer til Grundlag, afgiver det Stof der behager.

I Fremstillingen, Skuespillerkunsten, troer jeg ikke, der kan finde anden Forskjel Sted, end den som er en Følge af Digteartens og Folkelivets Forskjelligheder, saavel som af Theatrenes forskjellige Bygningsmaade; Oldtidens Theatre overgik, som bekiendt, vore overmaade meget i Størrelse og vare uden Tag. Det Pompeuse, det Majestætiske i de Gamles Fremstillinger er traadt tilbage for det vi nu finde det mere Naturlige. Mine-spillet er for os blevet af stor Betydning i Fremstillingen, da de Gamles Mæste er bortlagt. I Stemmen maa hos Grækerne Spillet's Magt fornemmelig have ligget, da det ganske savnede Understøttelse af Minebevægelserne. Den overordentlige, hos os maaskee aldrig opnaaede Grad af Udvikling, Stemmen maa have naaet hos de græske Skuespillere, fandt ogsaa Understøttelse i Sprogets store Uddannelse, dets Klangfuldhed og Bøielighed, og det Hele staaer i Harmonie med Folkets store musikalske Sands. Ogsaa forsmaaede de offentlige Talere Gesticulationens Hjælp ganske; Stemmens Uddannelse var ligeledes for dem af største Vigtighed. Theatret er næsten blevet ligesaa nødvendig en Nødvendighed for alle Classer i den nyeste Tid, som hos Oldtidens Folk, dog endnu meest hos Italienerne, Franskmændene og tildeels Tydskerne; Oldtidens Rettelse af Adgangen for de fattigere Classer kjende vi ikke til, og dets Betydning for Folkeandaen er neppe at ligne med hvad den var hos Grækerne. Ogsaa Grækernes Rhapsodister ere levede op hos os i vore Dages Forelæsere.

I de lavere theatraliske Forlystelser, som: Harlekin og Pjerrot, Polichinel, Punch, Mester Sakel, Marionetteatre, Kunstberidere, Tassenspillere, omvandrende Sangere og Musikanter har vor Tid en Rigdom af Folkelystelser, som de Gamle neppe overgik os i.

Jeg kommer nu til en Green af Litteraturen, der idetmindste i den Udvikling og den store Betydning, den har faaet, er ny og eiendommelig for vor Periode, det er Døgnlitteraturen, Aviserne. Avisen fremkom ikke før i den første Halvdeel af det 17de Aarhundrede: i Frankrig Aar 1631, i England 1640; det antages, at den tidligere har været kjendt i Venedig og i

Nürnberg. Man vil alligevel paastaae, at den ikke var ubekjendt hos Rømerne, hvis udstrakte Besiddelser og stærkt bevægede politiske Liv nødvendigviis maatte fremkalde en stadig Begjærighed efter at høre Nyt, hvorom det bekjendte *quid novi ex Africa?* som Mundheld vidner. Det kunde synes, at der for Grækerne endnu mere var Anledning til at falde paa en Opfindelse som Avisen, der kunde tilfredsstille det livlige Folks Nødhedslyge, spredt og deelt, som det var, i en Mængde Smaastater, der idelig laae i Strid med hverandre og førte et høist bevæget og omskifteligt politisk Liv. Alligevel troer jeg ikke, der i Historien findes Spor til, at Aviser eller Nødhedsblade have været bekjendte hos dem. Hvorledes det end har sig med den første Opfindelse, er det vist, at den store Udvikling, Udbredelse og Betydning, den nu har, tilhører vor Periodes nyere og nyeste Tid. Det er Avisen fornemmelig, der har vundet den store Magt, man kalder „Pressen“ — Pressens Magt, en Magt, der styrer Folkevillien i hele den civiliserede Verden, og som nu, efter mange Kampe, mange Forsøg fra Regjeringernes Side paa at undertvinge den, har i de fleste Lande vundet Retten til at kalde sig „den frie Presse“. At mange umodne Tanker, mange skjære Domme ved den udbredes blandt Folket og slaaer Rod hos det, er uundgaaeligt; men vist er det, at dens Magt bestaaer, og dens Virkning er det demokratiske Princip's større og større Udbredelse og Rodfæstelse blandt Europas Nationer: Avisen, Døgnlitteraturen er bleven et høist virksomt Mittel til at vedligeholde Bevægelse i Culturlivet og en stadig Forbindelse imellem alle cultiverede Nationer, vække en indbyrdes Interesse for hinandens Anliggender, i hvor stor end Afstanden er, der adskiller dem. Avislitteraturen er saaledes en Opfindelse, der tilhører den store Udbredelse over Kloden, Culturen har faaet i vor Periode. Har Pressen end bevirket og virker adskilligt Ondt, ved altfor meget at puste til Folkenes Videnstæber, ved hensynsløst at drive paa Regjeringerne, hvis Blygt det er at moderere Bevægelsen og forhindre Overilelser, hvis farlige Følger for Staten ikke kunne ligge klart og som den Fremfusende er blind for — har den end bevirket og bevirker adskilligt Ondt, saa

har den igjen sine store Goder, sin vigtige Mission i vort hele Culturliv.

Med Statsforfatningerne har jeg her intet Videre at gjøre, da alle Phaser og Nuanceringer i dem vare gennemgaaede i de tidligere Perioder, og vor nærværende ikke har noget væsentligt Nyt eller Eiendommeligt at opvise heri: alle vore Regjeringsformer have deres Rod i Fortiden; det constitutionelle Monarchie, som nu alle Europas Stater stræbe efter, er intet Nyt, og det franske Keiserdømme under Napoleon den 3die er en tro Efterligning af Romerne. Men Statsmechanismen, Bestyrelsesvæsenet, har adskillige nye Sider, der fortjene at tages med i denne Sammenligning, saameget mere som de synes at vise den samme Udvikling til en større Fuldighed som flere andre Grene af vort Culturliv, hvad der forekommer mig at udgjøre Periodens Charakter.

I Oldtiden vare de fleste, især de høiere Statsposter og Embeder ulønnede. Der var ingen egentlig Embedsstand som i vor Tid. Uddannelsen til disse Embeder skete ikke som nu, ved offentlige, for Statens Regning oprettede og af den contro-lerede Væreanstalter; den var ikke særegen, men erhvervedes af Enhver i Livets Skole og igjennem Deeltagelse i det offentlige Liv. Den heri for Dagen lagte Dngtighed og Iver drog Folkets Bine paa den Duelige, og Folkets Stemme kaldte ham til Embedet. Virksomheden, Indflydelsen og den Magt og Anseelse, Embedet forskaffede ham, var i mange Tilfælde Embedsmandens eneste Løn; ofte medførte det store Udgifter for ham af hans private Formue, som Senatorerne og Edilerne i Rom. Ringere Embeder og Bestillinger lønnedes i Naturalproducter, visse dem tillagte Afgifter og Perquisiter. Dannelsesanstalter for Jurister oprettedes dog i Rom under Keiserregjeringen. Det Samme eller Lignende finder i vor Tid Sted i alle nordamerikanske Stater saavel som i større eller mindre Grad i alle de Lande i Europa, hvor den constitutionelle Regjeringsform er indført. Den lønnede og egentlige Embedsstand er derved meget formindsket i Antal. Overhovedet finder jeg det sandsynligt, at vi i Mechanismen af Statsstyrelsen mere og mere

ville komme de forudgangne Culturer nærmere, som en Udvikling der ganske er begrundet i Naturlovene for det menneskelige Samfundsliv.

I vor Tid ere Embedsmændene blevne til en Stand, saa talrig, at man har kaldt den en Hær, en Betegnelse, der iøvrigt, med Hensyn til dens Organisation og dens absolute Afhængighed, ikke er upassende; og Standen var, under det moderne Navn „Bureaukratie“, i lang Tid Absolutismens Støtte. Med Culturens Udvikling tiltog, under Absolutismen, Regjeringsmaskineriets Kunstighed; Embedsmændenes Antal forøgedes og blev en mere og mere trykkende Byrde for Statens Finantser. Den stigende Cultur medførte flere og flere Fornødenheder for Livet, et forøget Krav paa Nydelser, som Embedsstandens knappe Lønninger ikke kunde tilfredsstille, og Statens Evner tillode ikke at forhøje dem. Standen, som i sine fortrykte Aar ikke kunde opretholde den Anseelse, som dens Stilling i Samfundet krævede, blev utilfreds, og Regjeringen tabte mere og mere den Støtte, som den havde havt i den. Saaledes forenede Alt sig for at bane Veien for Overgangen fra det absolute til det constitutionelle Monarchie. Folket fik Beskatningsmyndighed, fik Raadighed over Statens Midler, Andeel i Statshuusholdningens Bestyrelse.

Statsøkonomien dannede sig i det nærværende Aarhundrede til en Videnskab, efterat Englænderen Adam Smith ved Slutningen af det foregaaende havde givet Grundlaget dertil i det bekjendte Skrift: on the wealth of nations, en iøvrigt meget kjedelig Bog for den almindelige Læser. Beskatning og Afgifters Paalæg styredes nu efter simple og naturlige Principer, efter faste Regler og sikke Beregninger istedetfor det vilkaarlige Skjøn og veylende Luner, der før havde afgivet Rettesnoeren. Ved at gjøre Productionens, Handelens og Industriens Udvikling og Fremme til Hovedformaal, fremmedes Statsindtægternes Flor. Man lettede Byrderne og formindskede Afgifterne; Productionen og Consumptionen tiltog, og Statskassen vandt forøgede Indtægter derved. Besknyttelsestold for at ophjælpe sin egen Industrie affskaffedes; Concurrencen med den fremmede

Industrie blev fundet at være et virksommere Middel til Op-
hjælpning af den egne. Lavere Toldsatser bevirkede forøget
Consumption og en livligere Omsætning imellem Nationerne.
Friheden blev ogsaa her Løsenet; den større Frihed bevirkede et
friskere Liv og større Køreelse.

En egen Gren af den saakaldte Statsvidenskab dannede
sig i Statistiken, hvis Udvikling har især vundet stor Interesse
i den nyeste Tid og drives med megen Iver. Den gaaer ud
paa at samle en Mængde Data af Culturlivets Detailomstændig-
heder og ordne dem i tabellarisk Form til en lettere Oversigt for
at udfinde Forbindelserne imellem og Sammenhængen af dem.
At en Mængde af disse Data ere ligefrem bleve en Nød-
vendighed for Statsøkonomien og dens Beregninger, er be-
gribeligt; men det forekommer mig, at man er gaaet videre i
Indsamlingen af denne Kundskab saavel som i de Slutninger
man vil bygge paa den, end den Værd, som denne Kundskab
nogensinde kan faae, giver Grund til. At troe Muligheden af
at Mennesket nogensinde skulde kunne gennemskue og rumme
Culturlivets utallige Elementer og Forbindelser, tænke paa at
styre dem — et Liv, hvis Elementer ere utallige og aldrig ville
kunne ganske opdages og adskilles, og endnu mindre de i det
Uendelige gaaende Forbindelser og Forbindelsesforhold, de kunne
indgaae i for at danne Culturlivet i dets Heelhed: det er en af
de forovne Tanker, vor nærværende Tid hengiver sig til. Det
gaaer her som i vor Efterforskning af Livets Oprindelse, Livs-
principet i Naturen: efter utallige Forsøg og tilsyneladende store,
men ofte gjækkende Opdagelser, kom vi til Cellen, og nu jublede
det forfængelige Menneske, nu havde det fundet Spiren til alt
organisk Liv; Cellens Bestanddele skulde nu blot findes, den
maatte kunne estergjøres, og da var Hemmeligheden falden. Jeg
sammenligner Statistiken med Meteorologien, som Videnskaber
betragtede; megen nyttig, i det praktiske Liv anvendelig Kund-
skab have vi samlet i disse Grene af menneskelig Viden, men
vil man haabe Mere, end Probabilitetslutninger af dem, be-
drager man sig selv. Saaledes have de betydelige Fremskridt i
Astronomien, i Chemien, Geognosien, i alle Naturvidenskaber,

fort sagt, vakt forvovne Tanker hos Mennesket. Maa ikke den græske Philosophs Ord komme os ihu: „komne lige paa Nippet til at gennemskue Naturen, indtræder en ny Katastrophe og begraver Alt i Forglemmelsens Svælg.“

I vor nyere Tid viser der sig overhovedet en Stræben efter at danne nye Videnskaber eller Videnskabsgrene, at bringe mange af de hidtil blot praktiske Fag ind under Theorien og en videnskabelig Form. Man samler en Mængde, ved Praxis vundne Erfaringsfætninger, bringer Orden og Sammenhæng imellem dem og anvender Slutninger, støttede paa andre Videnskabsgrenes Opdagelser; Lærebogningen opføres herpaa, og den Kundskab, som hidtil kun i Praxis og ad Erfaringens Veje kunde erhverves, vindes nu igjennem Lærebogen og i Skolen. Saaledes have vi faaet Handelsacademier, Agerdyrkningsinstituter, Sømandsskoler m. m., og en tilsvarende Litteratur har dannet sig, endog for mange til de egentlige Haandværker hørende Fag. Vi have saaledes Skrifter om Veianlæg, Brolægning, Tørvefabrikation, Fiskeri, Biavl, Skovdyrkning, Dvægaavl, ja endog Skræderprofessionen, Kogekunsten o. s. v. Ogsaa have vi Industrieforeninger samt offentlige Udstillinger af Kunst og Industriegjenstande, saavel for hvert Land eller enkelte Stæder som for alle Nationer og alle Verdensdele, der ville deeltage i dem. I dette Sidste efterligne vi egentlig kun Grækerne; hvad de øvrige Ting angaaer, er det ikke utroligt, at Oldtidens Culturer have haft Mage dertil. Saltfald svarer ogsaa dette til den almindelige Charakter, man kan tillægge vor Periodes Culturliv i Sammenligning med de foregaaende; til den videre Udstrækning i Culturens Udbredelse, dens fyldigere Udvikling og rigere Afvevling. Iøvrigt maa bemærkes, at det er ikke usandsynligt, at Oldtiden har kjendt Statsoeconomiens Grundfætninger ligesaa godt som vi, og har haft statistiske Optegnelser, Bureauer o. s. v., at slutte fra hvad jeg i det Foregaaende har anført om Keiser Augusts Finantsbudget og om Skatte- og Matriculvæsenet hos Romerne, samt de endnu tidligere Culturer: Græker, Ægypter og Perser.

Jeg har nu kun tilbage at betragte Religionens Indflydelse

paa vor Periodes Culturudvikling. Den christne Religion danner upaatvivlelig et karakteristisk Træk i vor Periode, saa karakteristisk, at sikkert Enhver vil finde den Bencævnelse, jeg har givet Perioden, efter Religionen, fuldkommen berettiget og passende. Denne Religion har i sin Udbredelse over Kloden allerede vundet et saa stort Terrain, den er allevegne saa uadskillelig forenet med eller ledsaget af Civilisation og Cultur, at disse ingensteds forplantes eller vinde Rodfæste og Udvikling uden i Forening med den; det Samme kan maaskee ogsaa siges om de ældre Culturers Religion i en vis Grad, men det er mig ikke bekjendt, at Oldtiden viste nogen særdeles Iver for Propagandismen. En Selvfølge var det iøvrigt, at med Civilisationens Indbringelse fulgte ogsaa Religionens. For den christne Religion var Propagandismen Princip lige fra Begyndelsen, og i vore Dage er Missionsvæsenet blevet saa vel organiseret, saa almindelig understøttet og drives med en saa stadig, skjønt stille og mild Iver og Udholdenhed, at Mange finde heri Grund til at mene, at Christi Lære er bestemt til at være Universalreligion, og at saaledes Spaadommen: „i Christi Navn skulle alle Kne paa Jorden bøie sig“ skal engang bogstavelig gaae i Opfyldelse.

Allerede denne Mening fremkalder et Spørgsmaal, saa vigtigt og hvis Besvarelse kræver en saa dyb Tænkning og saa vidtløftig Undersøgelse, at jeg ikke, idetmindste her paa dette Sted, tør indlade mig videre paa det, end en blot Antydning af det. Skal man herved forstaae, at den christne Religion skal blive Universalreligion paa Jorden i den udstrakte Betydning, at alle andre Religioner skulle fortrænges af den og forsvinde? Dette vilde igjen forudsætte en almindelig og eensartet Civilisation og Cultur over hele Jorden; men dette synes at maatte føre til en Stagnation, som vi vide er uforenelig med jordisk Liv: det System af idel Vexling og Forandring, idel Død og Gjenfødelse af Culturlivet, vi kjende, og som vi forstaae er netop det, der vedligeholder Bevægelse og Liv i alt det Skabte, maatte da ophøre. Paa den anden Side kunne vi ikke tænke os, at saa guddommelige og evige Sandheder, som Gud har

ladet aabenbare Menneskene ved Christus, nogensinde ville kunne forsvinde af Menneskeslægten's Bevidsthed, efterat de engang have været saa udbredte og rodfæstede i den som de nu ere. Alt hvad jeg hertil kan sige er, at den samme Gud, som i sin Visdom havde ladet Menneskeslægten famle sig igjennem Martusinder frem i Polytheismens Mørke, før han sendte den Aabenbaringens Lys — hvad han i kommende Martusinders Løb holder bestemt for Jordens Børn, derom tør den svage Dødelige ikke tillade sig nogen Forudsigelse eller blot en Tanke.

Jeg kan ikke undertrykke den Tvivl hos mig, om man virkelig kan tillægge Religionen et saadant Forhold til eller en saadan Forbindelse med Culturen, at den gennemtrænger og former denne, giver den en Charakter, et vist Præg, som gjør den væsentlig forskjellig i Alt eller Noget af det vi kalde Cultur — eller, om Religionen er et for sig selv Bestaaende, hvis selvstændige Udvikling gaaer igjennem Culturperioderne uden væsentlig at indvirke paa dem og deres Liv eiheller indvirkes paa af dem, medens den undergaaer en Skiften af Form efter Jordens forskjellige Localforhold. Denne Tvivl er opstaaet hos mig ved at betragte Oldtidens Historie. Denne viser os Civilisationen forplantet og Culturen udviklet i Forening med Religioner, som vi maae erkjende staae langt under den christne — ogsaa Islamismen i en nyere Tid har udbredt Civilisation dybt ind i Afrika —, og Culturen udviklede sig ved Siden af disse Religioner til en Høide, som ikke synes at staae tilbage for vor Tids. Helteaand og Edelsind, Videnskab og Kunst blomstrede under Islamismen i dens gyldne Periode. Sine Tider, lige fra den fjerne Oldtid, frembragte lige saa ophøiede Charakterer blandt Menneskene og i lige saa stor Mængde som vor christne Tid; den almindelige Sædelighed stod ikke paa et lavere Trin; Menneskene levede lige saa lykkelige og glade i Livets Nydelse, ligesaa taknemmelige mod den Gudsdom, de tilbade paa deres Vis — Alt uagtet Religionernes store Uligheder.

Den christne Religion er fremfor alle andre Menneske-

hærlighedens, Samdrægtighedens, Ydmngighedens, Forsonlighedens, kort sagt, Fredens Religion, og alligevel har Krig og Blodsudgydelse ikke aftaget blandt Menneskene siden den skjændedes dem; ja, i dens Navn, til dens Udbredelse og dens Ære bleve de største Grusomheder begaaede, Nationer udrøddede, Millioner Menneskers Blod udgydt, ved Omvendelsesjværdet, ved Inquisitionens Baal og Pinsler. Saalidt Indflydelse paa Sædernes Formildelse havde den havt, at en kristen Konge for ikke meer end et Aarhundrede siden (Rudvig den 15de i Aaret 1757) lod et Menneske levende sønderslide af 4 Heste; og det er først i den næste Tid, de sidste halvhundrede Aar, at Christendommens Aand er saavidt trængt ind i Nationernes Lovgivning, at den har renset den fra de oprørende, umenneskelige Straffe, den indeholdt.

Jeg har vel i det Foregaaende berørt Christendommens Indflydelse paa Civilisationens Udbredelse og Culturens Udvikling i vor Periodes første Tider: det var den, der tæmmede de raae Folkeslags vilde Sind, gav dem Sands for fredelige Snsler og drog Nationerne nærmere til hinanden, den tændte Videnskabens Tæppe og gjenoplivede Kunsten. Men Spørgsmaalet her er, om man i vort Culturlivs videre Udvikling maatte kunne paavise en videregaaende vedvarende Indflydelse af den, hvorved dette Culturliv skulde have antaget en Charakter, eiendommelig for det og forskjellig fra alle tidligere Perioders. Den Forskjel, man maatte finde imellem dem, vil kunne tilskrives andre Aarsager end Religionen, saasom de nye, stærkt blandede Folkeelementer, de nye Localforhold, hvoraf Klimatet alene maatte være af stor Indflydelse paa Levemaaden, Næringsveie og Snsler, Huuslivet og Familielivet, paa Klæde- dragten, Fornødenheder o. s. v. og fremfalde en større Af- veyling, en større Mangfoldighed, større Fnyldighed i Culturlivet; dertil kommer endnu vor større Kundskab om Jordkloden og Naturens Frembringelser, Skibsfartens, Handelens og Indu- striens større Udvikling paa Grund af dens større Udbredelse, og endelig Videnskabens Fremskridt i det Hele. Disse Aarsager vilde uden tvivl i enhver af Oldtidens Perioder have havt den

samme Culturudvikling til Følge, som i vor Tid, uden at de forskjellige Religioner vilde have haft nogen særegen Indflydelse derpaa; omvendt turde man maaskee slutte, vilde Culturlivet have haft Indflydelse paa Religionerne. Et vist Præg vil imidlertid allevegne Religionen meddele Culturlivet, uden dog at have nogen særegen Indvirkning paa dets Totalitet eller dets Væsentlighed. Vi finde dette allerede i Forskjellen mellem Livet i et katholsk og Livet i et protestantisk Land. Ægypter og Perser havde hver sin fra den Andens meget afvigende Religion, og alligevel vare begge deeltagte i den samme Cultur. At de ovenanførte Aarsager kunne bringe Culturudviklingen i Strid med Religionen, derpaa have vi i vor Periode Exemplet i den katholske Kirkes Strid med Videnskaben, en Strid, hvoraf den Sidste er gaaet ud som den Seirende.

Fra en anden Side betragtet synes det imidlertid, at den christne Religions Aand, især i den nyeste Tid, mere og mere trænger ind i saa mange af Culturlivets Forhold, at man derfra kunde spaae Menneskeslægten en Fremtid, da denne Aand vil ganske have gjenneintrængt alle Samfundsforhold og gjort Livet paa Jorden til et sandt christeligt Liv, et Liv i Christo. Saaledes føres Krigen nu ikke lettelig uden af bydende Grunde; man bestræber sig idetmindste, ved tilsyneladende gyldige Grunde, for at tilfredsstille den offentlige Moral imellem Nationerne, som Ingen vover at frænke aabenlyst. Krigen føres med større Menneskelighed; Krigsfanger behandles med Mildhed; Stæderne skaanes saa meget som muligt; Plyndring finder ikke Sted, og den private Eiendom respecteres; vilde Folkeslag betragtes som Medmennesker, der have Rettigheder som saadanne. I alle Landes Lovgivning er en christelig Aand trængt ind; Straffelovene ere formildede, Fængslerne omdannede til Forbedringsanstalter (Penitentiærer), de lavere Folkeclassers Aar forbedres ved alle tænkelige Midler og Oplysning udbredes iblandt dem med ikke ringere Iver. Man sammenligne — hvad Straffene angaaer — hermed Jødernes Straf at stene Forbryderen til Døde, Romernes Korsfæstelse og de mange Lemlæstelsesstraffe i Oldtiden; Grækerne alene gjøre en Undtagelse. I alt dette og

selv i Politiken, Staternes Forhold til hinanden, giver Christendommens Aand sig tilkjende. Men der bliver herved dog altid det Spørgsmaal tilbage, om ikke Urculturerne have, hver til sine Tider, haft Paralleler hertil, uagtet Landes Erobring og Folkeslagenes Undertvingelse ved Krig maatte være mere almindelig i hine Tider end nu, som nødvendig til de første større Culturstaters Dannelse, ligesom de mange barbariske Folkeslag, der fra alle Sider truede Culturlivets Existens, stedse maatte forhindre en mildere Lands Udbredelse. I saa Fald kan denne Udvikling til en høiere Moralitet ikke betragtes som eiendommelig for vor Periode og som en særlig Frugt af Christendommen, hvis vedvarende og stedse voxende Magt over Menneskene da maatte føre vor Periode til et ganske andet Maal end de tidligere Perioders. Af de allerældste Tiders Historie og Sagn fremstikker der mange Træk, som vidne om en høit forædlet Menneskelighedsfølelse i Love, Statsindretninger, Sæder og Skikke saavel som i personlige Charakternytringer. Paa mange Steder, der staae udenfor den europæiske Cultur, men hvor den christne Religion har været herskende lige siden dens første Udbredelse, i Abyssinien f. Ex., har Religionen ikke bevirket nogen Fremgang i Culturen. Selv hos os i Europa var den christne Religion længe en Modstander af Culturen, og den katholske Kirke betragtes endnu som en Fjende af den. Culturen fastede ved Reformationen vænkerne af sig og blomstrede nu op og udviklede sig i alle Retninger.

Med Reformationen var Døren aabnet for en Række af Forandringer i den christne Religion eller maaskee rettere Kirken. Da Pavemagten var omstyrret i de Lande, der havde antaget Reformationen, blev i disse Staten eller Regenten Kirkens Overhoved. Den protestantiske Christenhed havde strax deelt sig i flere Confessioner, den lutherske, den calvinske og den engelske eller biskoppelige, efter hvilke hvert Land dannede sig sin Statskirke. Staten, som Kirkens Overhoved, ordnede og opretholdt denne i Overensstemmelse med de antagne Troesartikler, foreskrev den offentlige Gudsdyrkelsesmaade, indsatte Kirkens Tjenere, bestemte deres Qualification og deres Pligter. Allevegne holdt

man strengt over Troeseenheden, fremmede Confessioner tilstedtes ikke fri Religionsøvelse, og Bekjendere af disse vare udelukkede fra de vigtigste statsborgerlige Rettigheder, Profelytmagere straffedes med Strengthed. Bibelens flittige Læsning, som ved Protestantismen var bleven fri, og hvortil denne selv ansporede Menneskene, fremkaldte Fortolkninger paa egen Haand, Tvivlen og Prøven, hvortil der i det gamle Testamente fandtes Stof i Mængde, som kunde forvirre svage Hoveder. Secter opstode, af hvilke Quækerne, Puritanerne i Skotland og Wesleanerne eller Methodisterne, alle i England og Skotland vare de betydeligste; senere kom i andre Lande flere til, som de mähriske Brødre, Gjendøberne og andre mindre udbredte, senest de bekjendte Mormoner. De fleste af disse Secter, især de tidligere, holdt fast ved Christi Lære, hos dem bestode Afsvigelserne fra Statskirken alene eller meest i Gudsdyrkelsens ydre Former, i en Tilbagevenden til Kirkens simplere Organisation, som den havde været i Christendommens første Tider; hos de senere opstaaede blandede der sig i Afsvigelserne baade Lærdomme tagne fra absurde Fortolkninger eller Anvendelser af Steder i det gamle Testamente og communistiske Grundsatninger, som grebe dybt ind i det bestaaende Samfundsliv og de sociale Forhold: Fællesskab i Formue, i Arbejde, i Samliv, ja i Ægteskab. Statskirken optraadte med Strengthed imod disse Secter; Forfølgelserne dreve Mange til at udvandre til Amerika, hvor en fuldkommen Religionsfrihed var den naturlige Følge af Menneskets Tilbagevenden til det patriarchalske Samfundsliv, til de primitive Forhold, hvoraf Staten efterhaanden skulde udvikle sig og dannes. I Tidens Løb blev Statskirken mere og mere tolerant; fri Religionsøvelse indrømmedes den ene Sect efter den anden, selv fremmede Religioner, som den jødiske, beholdt denne Frihed, og den katholske Religion, for hvis rastløse Omvendelsesiver man stedse havde næret den største Frugt, blev efterhaanden deelagtig i denne Indrømmelse, men, som oven bemærket, uden derved at komme i Besiddelse af de vigtigste statsborgerlige Rettigheder, hvilke udelukkende tilhørte Medlemmerne af Statskirken. I Frankrig indførte Revolutionen en fuldstændig Religions-

frihed, det er lige Rettigheder for alle Statens Borgere uden Hensyn til hvilken Religion de bekjende sig til, og denne Frihed er vedbleven at bestaae under de følgende Omskiftninger af Regjeringsform. I England indtraadte denne Frihed først med Katholikerne's Emancipation for omtrent 30 Aar siden; og i alle de Lande, hvor en fri eller constitutionel Regjeringsform indførtes, var Troesfrihed saavel som Trykkefrihed Grundlaget for den. Statskirkens Begreb er saaledes paa vor Culturudviklings næste Stadium fortrængt og opgivet; Statens Forbindelse med Religionen er ophørt, den trænger ikke længer til den som Bindemiddel, de materielle Interesser ere som saadant traadte i Stedet for den.

Er dette et virkeligt Fremskridt, eller er det et Skridt ud over Culminationspunktet, altsaa Betrædelse af den nedadgaaende Skraaplan — en Oplosning af den igjennem Martusinder langsomt opførte Bygning, som Mennesket i sin Higen efter Forandring nu begynder at nedrive for af Stumperne at reconstruere en ny, der maaskee aldrig kommer til Fuldendelse. To Meninger herom kunne stille sig imod hinanden: den ene, at den christne Religion maa ved sin egen Kraft alene og uunderstøttet af Forbindelsen med Staten kunne bestaae i de Kampe, den paany kan blive udsat for, baade i dens eget Skjød og med fremmede Religioner, og igjennem dem vinde en høiere Udvikling, en Ruttring, hvorom der foresvæver os en dunkel og ubestemt Tanke. Den anden Mening er, at ved denne ubegrændsede Frihed, som ikke har Berettigelse paa Religionens Gebeet, vil den menneskelige Natur vise sin Svaghed heri som i alt Andet. Christi Være gjør Troen til Alt, til den første Betingelse for Mennesket i Religionen og hvad der ligger udenfor den menneskelige Aands Faaevne. Kristus tillader altsaa ikke Frihed i Troen — Troesfrihed. Religionen er absolut i sit Bud: den fordrer Tro. Philosophien i Modsaetning til den er fri: den kan tvivle, prøve og vælge. Religionen er givet Menneskene for at være den store Fleerhed af dem et fast Anker, den store Fleerhed, som ikke formaaer ad Selvtænkningens Bei at vinde

Beroligelse, at komme ud af Tvivlen — om nogenfinde Philosophien har kunnet dette.

Religionen forudsætter Fælleshed (Fællesskab) i Tro, i Lære og i Gudsdyrkelse. I denne Fælleshed falder den sammen med Staten. Flere Religioner kunne vel bestaae fredelig ved Siden af hverandre, i den samme Stat, uden Fare for denne; Erfaringen har viist det; men jeg kan ikke troe Andet, end at Fordrageligheden vil engang i Tiden ophøre og der vil opstaae Kampe imellem dem, som maae sætte Statens Sikkerhed, dens indre Fred idetmindste, i Fare. Selv der, hvor den fuldkomne Indifferentisme har længe hersket, kunne pludselig de bittreste Religionsstridigheder opstaae; Historien og alle Tidens Erfaringer have viist det. I det Land, hvor Religionsfrihed først blev indført — Nordamerika — som nødvendig for de Forhold, under hvilke Coloniseringen gik for sig, har der allerede viist sig Symptomer til Spaltning som Følge af Religionsforskjel: i nogle af de større Stæder have Indvaanerne skilt sig fra hinanden efter Troesbekjendelsen; den ene Sect holder ikke Omgang med den anden og lever paa spændt Fod med den. Katholikerne blive ogsaa i den senere Tid betragtede med skinsyge og mistroiske Bine over hele Unionen, siges der. Saadanne Conflictter høre imidlertid til alt Liv, og ville kun i sjældne Tilfælde naae en Høide, at de sætte Staten i Fare.

Er end Begrebet Statskirke opgivet i vor Tid — mere maaskee dog i Ordet end i Virkeligheden, saa er dog Statens Forbindelse med Religionen derfor ikke hævet. Paa Religionens Grundvold hviler den verdslige Lovgivning stedse; Religionen og den offentlige Gudsdyrkelse gribe ind i saa mange af Samfundslivets Forhold, hvis Ordning tilhører Staten, og denne Ordning vilde støde an paa mange Hindringer; dersom man ikke herved tog Hensyn til en vis Religion alene. Jeg nævner blot de for Christne, Jøder og Muhamedaner forskjellige Sabbaths-, Faste- og Helligdage, paa hvilke Afholdelse fra Arbejde er paabudt af de forskjellige Religioner, af nogle af dem med den største Strengthed — selv i Christenheden afviger den katholske Kirke heri fra de andre Confessioner. En Statsreligion

maa derfor enhver velorganiseret Stat have; den maa vedtjende sig at være enten en kristen eller en muhamedansk, en jødisk, buddahistisk o. s. v. Stat. Statskirkens Begreb er saaledes ikke opgivet ganske, skjøndt man har ombryttet Benævnelsen med Ordet „Folketirke“, en i mine Tanker vag og utilfredsstillende Benævnelse. I Indien med dets 100 Millioner Indbyggere, der ere Muhamedanere og Buddahister, er saaledes den kristne, og navnlig den engelske eller episcopale Kirke, Statsreligion eller Statskirke, ikke Folketirke.

I disse Bemærkninger vil jeg ikke forståes, som om jeg havde Noget at udjette paa disse den nyere Tids Anskuelser; det vilde være uphilosophisk; Tidens Gang er for mig den ene rette. Jeg gjør mine Betragtninger over den for om muligt at udfinde, hvortil den fører. Jeg vil til det Ovenstaaende endnu føie, at Morallæren i de nævnte Religioner i flere Ting dog ikke er saa lidt afvigende, at den borgerlige Lovgivning ikke deraf skulde paavirkes. Der vil gives Tilfælde, hvor den almindelige Lov vil støde an imod en eller anden Religions Lære eller Forskrifter. Statsborgeren maa da, for at bevare sin Stilling i Staten, overtræde Religionens Bud — de forskjellige Bud om Sabbathen s. Ex. — for ham er der altjaa ikke Troesfrihed i Virkelighed og i Alt; med usfadt Samvittighed kan han ikke følge Lovens Bud; og det er en mislig Sag for Staten at tvinge de udenfor Folketirken staaende Borgere til at bryde Religionspligter, der maae være dem hellige. Jeg har blot henpeget paa Sabbathsbuddet — vi have en Lov for Helligbrøde grundet ganske paa Folketirken; ville vi tillade andre Confessioner og Religioner at overtræde den? og hvis ikke, hvor er da den fuldkomne Religionsfrihed? — men der vil sikkert ved nøiere Underjogelse findes flere maaſkee vigtigere Punkter for Sammenstød. Maaſkee fører denne Frihed til en Udjevning imellem Religionerne eller en Sammensmeltning af dem; maaſkee til Indifferentisme eller Ophør af Religion, der altid forudsætter Fællesskab og et ydre Liv.

Bore Dages Troesfrihed er fornemmelig beregnet paa at bringe Enighed tilveie imellem Secterne i den kristne Kirke,

gjøre en Ende paa Statskirkens Forfølgelser, hvortil den i sin Egenkab ligefrem var forpligtet. Man fandt det rettest at lade Religionen selv bekæmpe Fanatismens Bildfarelser ved sin egen Kraft og dens Tjeneres, Geistlighedens, fordobblede Anstrengelse i Lære og Exempel.

Saaledes som den nu næsten almindelig indførte Troesfrihed i den christne Kirke fremstiller sig for Betragtningen, har Enhver Lov til at troe hvad han vil og forkynde denne Tro; han kan bestræbe sig for at vinde Andre for den, gjøre Profelyter, oprette Religionsksamfund, en Menighed, bygge Templer og indføre en Gudsdyrkelse, som maaskee er en Efterligning af Hedenskabet, eller ialtfald har Intet eller meget Lidet, der minder om Christus og hans Lære; derpaa have vi allerede mange Exempler, især i Nordamerika. Sacramenterne, de hellige Handlinger, ere hos de forskjellige Secter tildeels ophævede som saadanne eller forandrede: Daaben, den hellige Nadvere, saavel som Egtefæbet og Confirmationen, hvilke sidste vel ved Reformationen vare blevne udelukkede af Sacramenternes Tal, men dog vare forbeholdte Kirkens Helliggjørelse. Det hedder vel i den danske Grundlov som Betingelse, „at Intet læres eller foretages, som strider mod Sædelighed og den offentlige Orden.“ Men hvor ubestemt er ikke denne Betingelse; thi hvad er Sædelighed? Et veylende Begreb, naar ikke Religionen afgiver Grundlaget for Bestemmelsen af det. Ere Dands, Convulsioner, Hulen og Samren, Hoppen og Springen Gudsdyrkelsesmaader, der stride imod Sædelighed og den offentlige Orden? Som bekjendt gives der i Nordamerika christne Secter, til hvis Gudsdyrkelse alt dette hører. Skal Politimagten afgjøre dette Spørgsmaal? Hvor illusorisk er da ikke den forkyndte Religionsfrihed. Kan det christelige Sædelighedsbegreb taale Mormonismens Udbredelse iblandt os, og at Mormoner gives „Udgang til den fulde Nydelse af borgerlige og politiske Rettigheder“? Kan en Befjender af Islamismen, der er dansk Statsborger, forbydes at have to eller flere Koner paa eengang? hans Religion tillader Fleerkoneriet, medens den christne forbyder det, og vil ikke Forbudet herimod eller Fortabelsen af Statsborgerretten for den

christne Danste, der gaaer over til Islamismen, være et Brud paa Religionsfriheden? Kan man forbyde en dansk Undersaat at gaae over til Islamismen, og kan man det ikke, da kan jo Loven, der sætter Livsstraf for Fleerkoneri, ikke anvendes paa ham. Udtrykket i vor Grundlovs § 82 „et i Landet anerkjendt Troessamfund“ samt § 83 „De fra Folketirken afvigende Troessamfunds Forhold ordnes nærmere ved Lov“ tilkjendegive en Folketirken (Statskirken) forbeholdt Suprematie, der modsiger eller betydelig indskrænker den Ret, der er given Borgerne i § 81.

Jeg sagde før, at det fornemmelig var de mange Sectar i den protestantist-christne Kirke, der have foranlediget Troesfriheden, i hvilken man saae det bedste Middel til at gjøre en Ende paa Spliden og Statskirkens Forfølgelse. At ogsaa Kirkens egne Tjenere have givet Anledning til Sectarisme og Splid, kan ikke negtes, idet de have tilladt sig egenraadig at afvige fra Ritual og Lære. Snart have de, for at vække den slumrende Religiositet hos deres Menigheder, taget deres Tilflugt til Catholicismens Pragt og Sindbilleder — som Puseuisterne i England beskyldes for —, snart optraadte de med nye Dogmer, nye Udlæggelser af Skriftens Ord. At der med disse Exempler og de mange secteriske Lærdomme maatte udbrede sig stor Usikkerhed i Troen er begribeligt, og Følgerne af denne Usikkerhed viste sig især i England ved Catholicismens Emancipation. Profelyterne for den catholiske Kirke tiltog i Antal i en forbausende Grad; det var som om Menneskene fastede sig i dens Arme, for der at vinde den Fasthed i Troen, de forgjæves havde søgt i de mange forskjellige Secters Lære. Cardinal Wisemans Optraeden i Aaret 1850 aabnede Døren paa den engelske Regjering, der med Forbauselse saae, at det forhen saa udelukkende protestantiske England var stærkt paa Veien til at blive et catholisk Land. Jeg har et Sted læst en Fortegnelse over Antallet af catholiske Kirker, Kapeller, Munkes- og Nonneklostre i England; for Nogle gik Tallet langt over Hundrede. Da jeg for meer end 50 Aar siden tilbragte nogle Aar i England, vare Katholikerne en saa stor Sjeldenhed, at man i en By med 20,000 Indvaanere udpegede mig med Hvisken og hemmelighedsfulde Mener et Huus,

hvori der boede et Par aldrende Damer, der vare »Roman catholics«; og nu, efter knap 30 Aars Forløb siden Emancipationen, er næsten en Trediedeel af Befolkningen Katholiker.

Betragter man den store Adspjættelse, der er indtraadt i den christne Kirke over en stor Deel af den civiliserede Verden, og søger Parallelen til dette Phænomen i de forgangne Culturperioder, kunde man finde denne i Tidspunkter, som da Odins Befjendere kun troede paa deres egen Styrke; da i Grækenland og Rom Enhver havde sin Tro, da nye Guder optoges fra alle fremmede Religioner, nye philosophiske Systemer opstode efter hinanden: altsaa, at vor Periode nærmer sig til det Punkt i sin Livsbane, som det samme Phænomen betegnede i Oldtiden, nemlig Culminationen og den begyndende Dalen.

At iøvrigt Religionen skulde være aftagen i Christenheden, i vor nærværende Tid, være ringere nu end i tidligere Tider — til at antage dette, er der, saavidt jeg kan dømme, ikke den ringeste Grund; tværtimod forekommer den mig at gjennemtrænge Menneskene med et sundere og friskere Liv, et Liv, der er meget at foretrække for den mørke Aftetisme, Selvplageriet, den stadig trykkende Fortvivlelse over Menneskets Syndighed, den grumme Fanatisme, den Hængen i ydre Former, der saa ofte var en Raabe for det urene Hjerte, for Lasten og Synden, hvorpaa Christendommens Historie giver mange Exempler. Hos de lavere Folkeclasser er den Oplysning, der nu i de fleste Lande er udbredt iblandt dem, saa overmaade meget større end for blot et Aarhundrede tilbage, at det nu hører til Sjældenhederne at træffe Noget, der ikke kan læse, og i de protestantiske Lande er Bibelen i hver Mands Haand. Foreninger til Christendommens Udbredelse blandt Hedningerne (Missionselskaber) og andre til Udgivelse af Bibelen (det nye Testament) i alle Jordens Sprog og gratis Uddeling af den (Bibelselskaber) have allerede længe bestaaet og virket med stor Iver. Hos de høiere Classer har den større Oplysning i de lavere og den større Betydning i Samfundslivet, disse nu ved de friere Forfatninger have vundet, havt til Følge, at Ingen nu, han være nok saa høit stillet, vover at trodse den offentlige Dom; men Alle, endog Fyrsterne selv,

erkjende Nødvendigheden af at føre et christeligt Levnet, for at bevare den Agtelse og Anseelse, uden hvilken deres Stilling i Samfundet vilde være usikker. De høiere Classer ere ogsaa blevene de ivrigste og virksomste Befordrere af Oplysningens og Religiositetens Udbredelse blandt de lavere.

Det, der nu fremkalder Bevægelse i den protestantiske Kirke, hos os nemlig, dreier sig meest om en ny Ordning af Kirkens Bestyrelse, som Folket, i Harmonie med den frie Statsforfatning, kræver sin Andeel i. Der kan maaskee være Grund til den Frygt, Nogle nære, at der heraf i Tiden kan opstaae Fare for endnu større Adspjaltelse paa Kirkens Gebeet, Fare for en Forvanskning af Religionens Lærdomme selv, som flere Sectar i Nordamerika give Exempel paa. Uforstand og aandelig Hovmod gjøre sig i Religionsjager ofte gjældende som en høiere Inspiration, mod hvilken Argumenter Intet udrette. Jo mere udbredt i Folket Indflydelsen paa Kirken og dens Ordning bliver, desto mere vil den enkelte personlige Følelse og Anskuelse stille sig imod dyb Tænkning og Videnskab, og Fanatismens Stivind vil seire i Kampen. Mangelen paa et almindeligt Overhoved i den protestantiske Kirke og dens Sectar — et saadant Overhoved vilde være ganske imod Protestantismens Natur — forhindrer Enhed i Udviklingen og Styrelsen af den, og det er saaledes ikke utænkeligt, at den christne Religion vil engang være splittet i mange flere, ja utallige Sectar, nogle af dem med Christi Lære saa forthyndet og forvansket af Menneiskenes Tillempelser efter Forhold og Luner, at man neppe vil kunne falde dem Christne.

Men netop denne Sondring og Adspjaltelse i Religionen er det, der karakteriserer den som en Organisme. Den er en af de mange Organismer, som delivet indeslutter i sin egen Organisme, ligesom de forskjellige Organer i det menneskelige Legeme, i enhver med Liv begavet Skabning. Enhver Organisme bærer Spiren i sig til sin Udvikling. Organisation og Liv er det. Religionens Historie viser os den som Organisme, udviklende sig fra den første vaagnende Gudsbevidstheds laveste Trin, igjennem de forskjellige Naturreligioners dunkle Forestillinger, til stedse større Klarhed og Reenhed: i Brahmælæren og

Buddhaismen, i Zoroasters, Confucius's, Mose, Egypters, Grækers og Romeres Religioner, indtil endelig Christendommen, der ligesaa lidt som de tidligere Religioner kan være undtagen fra alt organisk Livs evige Lov. Det guddommelige Lys, de evige Sandheder, Christus bragte os, ville aldrig forsvinde blandt Menneskene; men Kirken, Behiklet for dem til deres Udbredelse, grundlagt af Apostlene og opført og paabygget af deres Efterfølgere, er undergaaet og vil stedse undergaae Forandringer. Den i Religionen indtraadte Frihed er saaledes ikke en Forvildelse eller noget Vilkaarligt af Menneskene, der maa indjage Skæk og Bekymring for Fremtiden; den er ligefrem kun den Udvikling, som tilhører enhver Organisme, igjennem hvilken nye Former, nye Tilværelser skulle danne sig.

Det er tænkeligt, ja endog sandsynligt, at der engang om kortere eller længere Tid vil udbryde langvarige og vidtudbredte Krige i Europa, ikke netop fremkaldte af en enkelt Regents Erobrings- og Herskesyge, men som Følge af en stor og krigerisk Nations tiltagende Folkemængde og dennes Trang til Bevægelse og større Udbredelse — Tydskland alene gjemmer i sin Forfatning og sin Tilstand Spiren til store og voldsomme Bevægelser. Saadanne Krige ville blive haardnaktede; Selvopholdelsesdriften vil tvinge Nationerne til at gribe til Midler, som Christendommens milde Aand forlængst har sat ud af Brug. Kommer et Universalmonarchie engang til Virkeliggjørelse, selv i en noget modificeret Form — England har siden Napoleon den 1stes Fald øvet en saadan Myndighed, indtil Frankrig under dets nuværende Herster har indtaget idetmindste en sideordnet Plads; en Kamp om Overmagten imellem disse to Nationer synes uundgaaelig engang i Fremtiden — er det engang kommet hertil og Culturlivet har naaet sit Høidepunkt, da vil de forgangne Perioders Historie gjentage sig: Luxus-, Glimre- og Nødsessyge tage Overhaand; Rigdom, Penge bliver Maalet for Alles Bestræbelser; »make money« — gjør Penge! bliver det almindelige Løsen, og Mammon, som det hedder i Skriften, bliver den Gud man paakalder; den almindelige Sædelighed vil synke dybere og dybere, og den christne Religion vil ligesaa lidt som nogen af de

tidligere mægte at dæmme for Tidens overvældende Strøm. Men Christi Lære vil overleve Forstyrrelsen og blomstre paan blandt andre Jordens Slægter. „Himmelen og Jorden skal forgaae,“ — siger Christus — „men mine Ord skulle ingenlunde forgaae.“

I det Foregaaende har jeg ikke taget Hensyn til den catholiske Kirke, men kun havt den protestantiske for Øie, som den der for Tiden kan siges at staae i Spidsen for Culturudviklingen og i visse Maader gav Impulsen til dens raske Udvikling. Den catholiske Kirke synes i vore Dage at være stærkt rystet i sin Grundvold; men skulde end Paven Stol blive omstyrret, er Kirken dog ikke derfor tilintetgjort; den kan og vil sandsynligviis i Periodens Fremtid atter triumferende hæve sig, hvorpaa Tegn allerede nu tyde — i England navnlig.

For at fuldende den korte Skildring af vor Tids Culturliv, jeg i den foregaaende Sammenligning har givet, vil jeg nu slutte med nogle Betragtninger over Sædelighedstilstanden i Almindelighed i den cultiverede Deel af Verden. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at Sædeligheden er hidtil stadigen gaaet fremad til det Bedre i alle Henseender og igjennem alle Folkeclasser, og dens Standpunkt i vor nærværende Tid tyder paa en blomstrende Sundhed og Kraft i vort Culturliv, som ikke giver Tegn til nogen snart indtrædende Affældighedstilstand. Boldsomme Misgjerninger ere nu langt sjeldnere end fordem. Til Sørøvere, til Røverbander og Stimænd paa Landjorden hører man nu saagodt som aldrig; Indbrud i Huse, voldeligt Overfald, Mord, Forgiftelser og lignende Forbrudelser ere nu meget sjeldnere end forhen. Ikke alene skyldes dette et bedre Politie, en tættere Befolkning og livligere Færdsel m. m., men ogsaa de lavere og fattigere Classers større Oplysning og bedre Vilkaar, end dem de forhen levede under. Selvagtelsen er hos disse Classer stegen i en høj Grad og har fortrængt mange af grovere Laster, der hidtil saa almindelig herskede iblandt dem. For blot at nævne mit Fædreland: hvor almindeligt var det ikke i min Ungdom at see Bønderne, Gaardmænd saavel som Huusmænd, paa Torvedagene i Kjøbstæderne at komme ravende ud

af Bærtshufene og give sig i Slagsmaal paa aaben Gade, hvor de tumlede om i Skarnet og reve hinanden som Ratte, ja ikke sjældent bede Næse og Øren af paa hverandre. I Kroerne satte de en Ære i at tynde Brændeviin i sig i Potteviis; de forødt ofte i Kortspil Alt hvad de paa Torvet havde faaet for de medbragte Barer. Der gaves Bønderbjer her i Sjælland, der vare bekjendte som Tnyvereder; Indvaanerne af dem droge om Vinternatterne ud med Vogne paa Tnyve- og Køvertog, og mangen en eenligt liggende Gaard, selv i Udkanten af en Kjøbstad, er mig bekjendt bleven udplyndret af disse Bander. Det var en Sjældenhed i disse Bjer at finde en Bonde, der ikke havde været i Slaveriet eller Tugthuset. Mange af den yngre Slægt ville maaskee finde denne Skildring overdreven og utrolig; det er den ikke; den er grundet paa min egen Erfaring og bogstavelig sand.

De dannede Classer have med megen Iver virket til Sædelighedens Udbredelse og Lastens Undertrykkelse, Engländerne især have sat Exemplet heri ved private Foreninger til forskjellige Diemeed i denne almindelige Retning, saasom: Bibelselskaber, andre til Uddelelsen af religiøse og moralske Smaa skrifter (tracts), andre til Udgivelsen af en Godtkjøbslitteratur for den almindelige Mand, som Penny Magazine, Library of useful knowledge o. s. v., endvidere Fængselselskaber og Magdalene-stiftelser, Børneasyler og flere andre humane Stiftelser og Foreninger, foruden at man ved Dannelsen af Afholdenhedselskaber og paa andre Maader stræbte at bekæmpe Drukkenstabslasten, der er Moder til saa mange andre Laster og Forbrudelser. Usædeligheden i de høiere Classer var i det forrige Aarhundrede voxet til en frygtelig Høide, i Frankrig — uden at gaae tilbage i en endnu mere fordærvet Tid — under Ludvig den 14de og Ludvig den 15de, i England under Carl den 2den, hvor Kongerne og den høieste Adels, ja selv Geistligheden aabent og skamløst sølede sig i Laster af alle Slags i en Grad, der ikke gav en Heliogabels og andre fordærvede Tider af Romerperioden Noget efter. De rødsomste Forbrudelser, Mord og Forgiftelser ledsagede Usædeligheden, der ogsaa besmittede Litteraturen, som

oversvømmede den civiliserede Verden med velslgtige Romaner og obscøne Digte og udsaaede en moralsk Gift i alle Lande, hvor det franske Sprog var fjendt, hvis Virkninger neppe endnu ere forvundne — en Brøde imod Menneskeheden, som man gjerne kunde sige om, at den alene frævede Revolutionens Blodstrømme for at afvaske den, og dette Alt uagtet Videnskab og Kunst paa samme Tid stode i den skjønneste Flor. Hvilken umaadelig Forskjel til det Bedre er der ikke imellem vor nærværende Tids og hine Tiders Sædelighedstilstand. Quellen, som i hine Tider var saa almindelig, at den ofte udartede til ustraffeligt, eller idetmindste ustraffet, aabenlyst Mord, er ogsaa bleven til en Sjeldenhed i den sidste Tid, om den end ikke er ganske afskaffet. Dens gode Sider, for ikke at sige dens Nødvendighed, kunne alligevel ikke mistjendes; og det er et Spørgsmaal, om dens absolute og totale Afskaffelse ikke vilde medføre andre Under i Samfundslivet, der i Tiden vilde vise sig at være ikke mindre fordærvelige: Rist og Svig, Feighedens Baaben, vilde da faae Overhaand; den kraftige Mand, der sætter Livet paa Spil for at have Retfærdigheden i saadanne Tilfælde, hvor Lovene ikke kunne gribe ind, vilde uddøe; en umandig Kjærlighed til Livet for enhver Priis, selv med Wrens Fortabelse — kort, en Sløvelse af Følelsen for Ret, for Ære og for mandigt Mod vilde udbrede sig over Samfundslivet: et Ukrudt oprykkes og et andet voxer op i det førstes Sted.

Maas man nu end erkjende, at Sædeligheden staaer i vor Tid paa et langt høiere Trin end nogeninde før i vor Periode, og vidner om et sundt og kraftigt Liv i Culturen, saa gaaer det dog her som det gaaer i Planteriget, hvor Udrøddelsen af een Art Ukrudtsplanter fremfalder andre Arters Besiddelsestagen af Pladsen. Jeg udrøddede saaledes af min Hauge i det sydlige Europa en Ukrudtsplante, hvis stærke Lugt var mig ufordragelig (Matrem troer jeg den kaldes), og som havde sat sig i Enebesiddelse af alle de udyrkede Steder i Haugen; det næste Foraar var Pladsen til min Forundring optagen af en umaadelig, ligesaa tætvoxende Mængde af lutter Afeleier. Saaledes gaaer det ogsaa eller synes det at ville gaae med Sædeligheden:

andre Laster ere komne i Stedet; de voldsommere have givet Blads for de snigende. Handelens og Industriens store Op-
 sving har draget Menneskenes Sind til Pengeerhverv som Livets
 høieste og eneste værdige Formaal. Denne rastløse Higen efter
 Rigdom, den uudslukkelige Tørst efter Penge, nærret af den po-
 litiske Frihed, der allevegne er baseret paa det Materielles
 Grundlag, paa Eiendom, paa Rigdom, som er den ene aner-
 kjendte Magt, har virkelig bragt vor Culturperiode til det Punkt,
 hvor Penge sættes over Onden, over Alt, hvor det hedder:
 virtus post nummos. For den Høieste som den Laveste gjælder
 dette; Ingen har naaet Tilfredsstillelse, Ingen har Nok; selv
 Millionairen vil føie nye Millioner til dem han har. Børs-
 spillet, Spillet i Actier og Statspapirer er traadt istedetfor det
 høie Spil ved Pharaobordet. En Rilde, der truer med at
 oversvømme al Moralitet, har aabnet sig i denne umættelige
 Pengebegjærlighed. Store, selv Statens Belfærd angribende
 Bedragerier i de høiere Classer, Forfalskninger og Svig af alle
 Slags i de lavere. Hvorvidt Fordærvelsen allerede har grebet
 om sig, have mange i den nyeste Tid for Dagen komne Ex-
 empler viist os. I England gjorde et stort og anseet Handels-
 huus sig skyldig i de groveste Bedragerier ved Leverancen af
 Levnetsmidler og Fourage til Armeen ved Krim, og der klagedes
 overhovedet over store Underfløb i det militaire Forsynings-
 væsens Administration. Ligesaa store og om muligt endnu
 skjændigere Bedragerier fandt Sted ved den østerrigske Armees i
 Italien; skjændigere fordi de umiddelbart satte Armeen og Fæst-
 ningerne og med dem alle Østerrigs Besiddelser i Italien paa
 Spil, maaskee vare de endog Skyld i at Slaget ved Solferino
 tabtes; i alle Tilfælde kan man med Hensyn til Tiden, For-
 holdene og Omstændighederne ikke tænke sig et mere sam-
 vittighedsløst Bedrageri end dette. Opdagelsen førte til, at
 General Eynatten og et Par andre Generaler berøvede sig selv
 Livet. I Nordamerika ere i de sidste Dage store Bedragerier
 blevne opdagede, Tyverier af Statens Kasser, forøvede af Fi-
 nantsministeren og andre Statens Embedsmænd til Beløb af
 Millioner, foruden at man længe har ført Klage over det stedse

vorende Bestikkelsesystem*). Vi have seet Telegraphen misbrugt af Store som Smaa, Høie og Lave, til falske Efterretningers Udbredelse for at virke paa Statspapirernes Stigen eller Dalen. Aviserne kappes med hverandre i at udbrede falske Efterretninger, for at vildlede Publikum i Opfattelsen af de politiske Forhold og Stillinger og for at vække Stemninger i denne eller hiin Retning; man har givet disse falske Efterretninger, som Udgiveren ugeneert desavouerer og tilbagekalder enten ligefrem eller som forhastede, det Navn Tendentsnyheder, Tendentsløgne (denne sidste Benævnelse er en Pleonasmé, for Begrebet Løgn indbefatter altid en Tendents, en Hensigt), selv Regjeringerne skulle ikke altid, som der siges, forsmaae dette Mittel. Overhovedet er vor Tids Diplomatie, især de tyske Staters, endnu langt fra at sætte Verden et godt Exempel i Sanddrøhed og Redelighed; et forskruet, tvetydigt Sprog, Ordfløyerier og haartrukne Udtøndinger høre til diplomatisk Kløgt. At den samme Kunst ogsaa meer og meer gjør sig gjældende i Livet i lavere og snevrere Kredse, er saaledes ikke at undres over.

Og nu i Varehandelen, hvor Concurrencen er tiltagen i en overordentlig Grad, som Følge af Næringsfriheden og den hele Udvikling af Folkelivet i alle Retninger. De nyere Principer, Handelen har antaget, at Priisbillighed forøger Consumenten, og hurtige Omsætninger med ringe Binding bringe i Længden mere ind, end langsom Omsætning med høiere Priser, hvilke Principer nu finde Understøttelse i den hurtige Varetransport med Dampskibe og Jernbaner, samt Telegraphernes Meddelelser om Forraad og Priser fra Handelspladserne i alle Lande og Verdensdele — disse den nyere Tids Handelsprinciper og Forhold staae i fuldkommen Harmonie med, om de ikke udspringe af den sig almindelig udbredende politiske Frihed, der kræver lige Udgang til eller lige Deel i Livets Nydelser. Altsaa Godtkjøbs Varer, billig Priis, er blevet en Hovedsag for Handelen. For at opfylde denne Fordring tner man til Efter-

*) Skrevet i 1859—60.

gjørelse og Forfalskning. Nogle Exempler herpaa skal jeg anføre. Champagne og Maderaviin kunde før, paa Grund af de høie Priser, kun nydes af den Rige; nu fabrikeres disse Vine af de ringeste og billigste Viinsorter. Store Fabriker tilberede Champagne af en maadelig Moselviin og udsende Fabrikatet over hele Verden under det falske Navn og med eftergjorte Mærker. Allerede i mange Aar var det notorisk, at der solgtes maaskee ti Gange saa meget Maderaviin som Den producerede. Det er oplyst i England, at hele store Viinlagere indeholdt lutter forfalskede Barer, ofte Vine, der ikke havde en Draabe Druesaft i deres Composition. Med Tobaks- og Cigarhandelen gaaer det ikke bedre: i mange tusinde Boutiker salbydes Cigarer som ægte Havanas, til meget høie Priser endog, og ikke engang det raae Blad er fra Havana, ja det er endog ikke et Blad af Tobaksplanten, men et af Tobaksstift gennemtrængt, kunstig tilberedt Raalblad. Saadanne eftergjorte Havana Cigarer skulle især fabrikeres i det Store i Nordamerika og Bremen. Kaffe, Sukker, The, Chocolate forfalstkes paa lignende Maader; men det er ikke Luxusgjenstande alene, denne Forfalskning indskrænker sig til, den udstrækker sig til alle Livets Nødvendigheder: Meel, Brød, Ol, Mælk, Smør o. s. v., og det Værste herved er, at der til Forfalskningen ofte anvendes giftige eller for Sundheden skadelige Substantser.

Videnskabens, navnlig Chemiens, Opdagelser have ved Misbrug givet Anledning til en Mængde Forfalskninger. Analyseringen af Vegemerne, Undersøgelsen af de mange Stoffer, der udgjøre Bestanddelene af dem, Forholdet i Sammensætningerne m. m. lærte Menneskene at eftergjøre ved Kunst mange af Naturens Producter, for hvilken Eftergjørelse der dog ikke laae noget Bedrageri til Grund, saasom de mineraliske Vand, mange Surrogater o. s. v.; men alligevel ligger det den menneskelige Natur saa nær at misbruge Videnskabens og Kunsten for at gjøre sig Fordeel og berige sig.

Productionens og Consumeringens stadige Tilvæxt, de Industridrivendes stedse voksende Antal og den deraf opstaaende Concurrence i alle Handelsgrene, som igjen fører til yderligere

og nderligere Nedsættelse i Varernes Priser: alle disse Forhold have bidraget til at danne et Handelsystem, der maa indvirke skadeligt paa Moraliteten. At vor Periode skulde være ene- staaende heri, at det paa Grund af vor Culturs fnyldigere Udvikling skulde være et for den eiendommeligt eller stærkere fremtrædende Træk, maa jeg betvivle, baade naar jeg seer hen til Menneskenaturens almindelige Skrøbelighed og de Exempler paa Forfalskninger, vi have fundet efter Oldtidens Folk, Ægypter saavel som Romere.

Handelen med Statspapirer, Actier og Repræsenter har naaet en saadan Udbredelse og vundet en saa stor Indflydelse paa Culturlivet i vore Tider, at man næsten kan sige, at vor Cultur staaer og falder med den. De rentebærende Papirer knytte alle civiliserede Nationer til hverandre og spille heri en Rolle, der svarer til Jernbanerne, Dampskibene og Telegrapherne. Man har troet heri at see et Forsynets Middel til Fredens Bevarelse imellem Nationerne og en Garantie for den. Men der kan komme en Tid — og vi have allerede haft Exempler derpaa —, da andre og stærkere Interesser ville fremkalde vidt om sig gribende, langvarige og haardnakkede Krige, som føre til store Omvæltninger i alle Forhold, og da ville de utallige Millioner, der nu ere Rigdommens Repræsenter, tabe al Bærde og synke tilbage til Intet. Den Opfindelse, som saalænge har tjent Culturen i dens Udvikling, vil da blive netop en af de virksomste Befordrere af dens Opøsning og Undergang.

Niende Capitel.

De undergangne Culturers Folk — deres Skjæbne og Efterliv.

Jeg berørte etsteds i det Foregaaende, at en nøiere Betragtning af de Folks senere Skjæbne og Liv, der havde været Bærerne af de undergangne Culturer, vilde være af Interesse for Undersøgelser om Culturhistorien. Den Tanke foresvævede mig herved, at der for denne Skjæbne maatte ligge en Naturlov til Grund, som, rigtigt opfattet, vilde kaste Lys over Culturens Betydning for Jordelivet i det Hele, for Menneskeflægten og for Menneskeindividet eller det enkelte Menneske.

Maaskee vilde ligeledes en anden af mig yttret dunkel Tanke kunne vinde Klarhed ved en saadan nøiere Betragtning, den Tanke nemlig, at Culturens Liv og Livsløb synes i den Grad at falde sammen med Statens Liv, at man kunde fristes til at antage dem for een og den samme Organisme. Culturen kommer med Staten, udvikler sig i og under denne og gaaer til Grunde med den. Statens høieste Udviklingspunkt er Universalmonarchiet. Culturen har paa samme Tid naaet eller naaer sin høieste Udvikling. Staten taber i Universalmonarchiet efterhaanden Sammenholdskraften, opløser sig og gaaer tilgrunde, og Culturen deler Skjæbne med den. Begge reconstruere sig paany, men paa nye Grundlag, med nye Materialer og paa andre Steder af Jorden, under forandrede Forhold.

Denne Forbindelse imellem de tvende Organismer skal jeg siden undersøge nærmere, og vil nu gaae over til at betragte de Lande, hvor Culturen fordom blomstrede, og især Folkene, der vare dens Bærere, hvad der er blevet af dem, og hvilken Tilstand de nu befinde sig i.

Phoeniciernes høie Rang som Culturfolk er bekjendt. Hvorfra dette Folk er kommet, om det selv har dannet sig sin Cultur eller har faaet den fra Andre og da hvem, om det overhovedet var en egen, fra de andre omkringboende afsluttet Folkestamme, om det var et talrigt Folk m. m. — herom vides Intet. At det maa have været talrigt, skulde man troe af de mange Colonier, det affatte. Alligevel er det vist, at dets Selvstændighed flere Gange var truet af de store frigeriske Stater, der omgave det, og endelig maatte det underkaste sig Persien, med hvilket Rige det siden deelte Skjæbne, og forsvandt som et Folk under Grækernes og Romernes Herredømme. I sin Colonie Carthago levede Phoenicien endnu fort i flere Hundrede Aar. Da Staden Carthago var erobret og ødelagt, og de Lande, der havde tilhørt den, vare indlemmede som Provinds i Romerrepublikken, forsvandt i en utrolig kort Tid det puniske eller phoeniciske Folk. Fra den Tid er der ikke længer Tale i Historien om det, var det kun om en enkelt Carthagenienser eller Phoenicier. Staden blev ødelagt Aar 146 før Chr., paa en Tid altsaa da Videnskab og Kunst allerede længe havde staaet paa det høieste Punkt i Grækenland, hvor der gaves Bibliotheker i Mængde, og alligevel var det phoeniciske Sprog i kort Tid ganske forsvundet fra Jorden. Intet Skrift er blevet tilbage for Efterverdenen fra det Folk, der gav os Bogstavskriften. At dette Folk i saa kort Tid og saa ganske opslugtes af andre Nationer, kan maaskee forklares, som det ogsaa er skeet, af dets Statsforfatning, dersom man ikke vil antage, at det aldrig har været en virkelig egen Nation, men en Blanding af alle eller flere af de da cultiverede Folkeslag. Phoenicien bestod fra Begyndelsen kun af et Antal Smaastater — store og rige Stæder med et Tilliggende af større eller mindre Landstrækninger eller rettere Jordstykker —, hvilke

Stater havde hver sin egen Konge, hvis Magt var arvelig, men indskrænket af et Senat, Folkforsamling o. s. v., og de vare forenede i et Forbund, som til en Føderativstat; forenede til een samlet Stat vare de aldrig. Carthago havde den samme Statsforfatning som hine dets Moderstater; maaskee var den endog mere demokratisk. Hyppig indre Splid og Tvedragt var en Følge af Regjeringsformen; i Farens Tid herskede Mistillid og Raadvildhed. De store Krigshære, Carthago underholdt, bestode ikke af Borgere eller Indfødte, men af Reiesvende af alle Nationer. Kun Hærførerne, hvoraf det havde flere, der udmærkede sig ved Dngtighed, og deriblandt den udødelige Hannibal, vare Indfødte, og disse viste man saaliden Tillid, at der altidattes en Deputeret af Senatet ved Siden af dem for at controlere dem. Et frigerst Folk kunne saaledes Carthagenienserne ikke have været.

Hvad man nu end vil antage at Phoenicierne have været — en egen Nation eller ikke —, talrige som Folk troer jeg ikke de have været, og jeg vilde da finde en Parallel til dem i vor Periode, i Republiken Venedig, i Genua og andre Middeldalderens Republiker, ja selv i Hansestæderne. Maaskee kunde jeg tilføie Hollænderne, skjøndt dette Folk besad en stærkt udpræget Nationalitet, og derfor ogsaa var istand til at modstaae Trykket af langt større frigerste Nationer end det selv var. Men Alle give de os Exempel paa, at smaa Stater kunne ved Skibsfart, Industrie og Handel erhverve sig Rigdom og Magt og hæve sig op til et høit Culturtrin — at de hertil netop behøve en demokratisk Forfatning — at der med denne stedse følger indre Partikampe, og at de med denne Forfatning ikke kunne svinge sig op til at staae i Spidsen for Nationerne, ikke heller kunne de i Tidens Længde modstaae et stort og frigerst Monarchie.

Ægypterne ere et andet af Oldtidens store Culturfolk, om hvilket vi vide, at det ganske er gaaet under i sin Nationalitet; det vil sige, ikke alene at det ikke længer bestaaer som et Folk med eller uden Besiddelse af sit eget Land og sit eget Sprog, men at det er gaaet saa ganske op i andre Nationer, at end-

ikke Individet findes, hos hvem Grindringen endnu lever om at have sit Udspring af et eget selvstændigt Folk. At Ægypterne, det historiske Folk, vi tillægge dette Navn, have været en fra Vestasiens forstjellige, men dog beslægtede Folkestamme afvigende og distinct Stamme, maaskee endog Race, troer jeg der er Grund til at antage. Hinduerne menes ogsaa af Mogle at være Ægypternes Stamfædre, hvorom Righeden i deres Religion og Statsforfatning skal bære Vidnesbyrd. Berøvet først sin Selvstændighed af Perserne, dernæst efter 200 Aars Forløb atter hævet til et uafhængigt Rige under græske Konger, der vel i Begyndelsen gjengave det næsten sin forrige Storhed og Glands, men ved deres senere flette Regjering og skjændige Levnet førte det efter omtrent 300 Aars Forløb til sin Undergang, da Romerne bemægtigede sig det og gjorde det til en Provinds af Romerriget. De første Konger af det græske, det ptolemæiske Dynastie oplivede vel Handel og Industrie, Videnskab og Kunst; men det var græsk Cultur, græsk Videnskab og Kunst, der frodigt opblomstrede i den rypige Jordbund, saa rig paa Levninger fra den tidligere Cultur. Grækerne vare den herskende Deel af Landets Befolkning, medens de oprindelige Indbyggere, Ægypterne — et mørkt og stivsinnet Folk, som Romerne kaldte dem — holdt fast ved deres gamle nationale Skikke og Sæder — atter et Beviis paa deres indiske Herkomst; de levede derfor som Fremmede og Undertrykte i deres eget Land, tabte efterhaanden al Kraft og Nationalsfølelse, sank under Romerne og siden under Araber og Tyrker dybere og dybere, indtil det hele Folk med dets Cultur, dets Sprog og dets Sæder tilsidst forsvandt fra Jorden.

Om Indiens, Hinduernes Cultur i den fjerne Oldtid er os endnu mindre Sikkert og Sammenhængende bekjendt, end om Ægyptens. Den kan efter Beskrivelsen ikke have staaet paa et lavt Trin, da Alexander den Store kom dertil. Landet var deelt imellem en Mængde Smaastyrer. Ingen stor Stat, intet overragende Monarchie havde dannet sig, der kunde samle og forene Kræfterne, og under hvis Beskyttelse og Styrelse Culturen kunde tage et større Opsving og naae sin fuldkomne

Udvikling. Jeg troer man kan sige det Samme om den menneskelige Cultur, som om andre Culturer, at den for at naae sin største Udvikling maa have et stort Terrain og mange til et fælles Maal stræbende Kræfter til sin Raadighed, maa være hvad man i Algerbruget kalder la grande culture: Foreningen til store Stater, maaſkee til et Universalmonarchie, er for den la grande culture.

Grækernes Ophold i Indien var ikke varigt nok til at efterlade noget Indtryk eller fremkalde nogen Forandring i dette ældgamle Folks Culturliv, endſkjøndt de havde trængt dybt ind i Landet og anlagt Colonier. I den derefter nærmest paafølgende Tid berørtes Indien kun lidt af de store Culturstaters Krige. Culturen var da i Begreb med at fortsætte sin Vandring mod Vesten. Senere drog Islamismen en Muur imellem Asien og Europa, og nu rantes Indien af de voldsomme Folkestrømninger, der udbredte sig over hele Asien. Mahomets Lære blev vel paatvungen en stor Deel af Hinduerne, men den fortrængte ikke Buddhaismen eller den gamle Brahmalerne, ikke heller forandrede den Folkets Skikke og Sæder; det beholdt sin Nationalitet og sit Sprog ukrænket. Derfor kan man sige, at den Skildring, Alexander gav af det indiske Folk, endnu passer ganske paa det, som det er i vor Tid; dets Culturliv er det samme nu som dengang, og man har brugt det Udtryk om det, at det har forstenet sig. Europæerne have efter 100 Aars Ophold i Landet og tildeels Herredømme over det, ikke formaaet i ringeste Grad at røkke ved Folkets Skikke; tvertimod erkjende de Nødvendigheden af at respectere dem med næsten ængstelig Opmærksomhed. Christendommens Indførelse iblandt dem har slet ingen eller høist ubetydelig Fremgang, og der er saaledes ringe Udsigt til, at den christne Cultur nogensinde vil finde Indpas hos dette Folk, der i sin mørke Apathie, der pludselig kan afløses af det meest glubende Kaseri, ligner Skildringen af de gamle Egypter; men hvis Størrelse efter al Rimelighed vil sikke det imod at faae den samme Skjæbne som Egypterne.

Persien, dette den asiatiske Cultur's længstlevende Barer og Repræsentant, dens egentlige Universalmonarchie, i hvilket alle

de andre Oldtidens store Culturstater vare gaaede op, bestaaer vel endnu i Navnet, men kun Navnet er blevet tilbage. Siden Islamismen, efter Persiens glimrende men korte Gjenfødelsestid, overvældede det, og Zoroasters Lære blev fortrængt af Mahomeds, er det sunket sammen til en blot Skygge af hvad det engang var. Nationaliteten kan neppe siges at være bevaret; Sproget er maaskee ganske eller i det Væsentlige frelst, men Religionen, Sæder og Skikke ere blandede, Folket uidentvivel ogsaa, og i alle Tilfælde kan man sige, at Aanden har forladt Begemet. Til Europas Cultur har det ikke sluttet sig, ikke udviklet nogen egen paa den Forriges Grundlag, men er revet med af Strømmen og hensunket i den for Asiens Lande fælles Halbcultur. Denne Udjevning til et fælles Niveau er Islamismens Bærk, og hele det forhen saa høit cultiverede Vestasien er blevet ført tilbage til en Tilstand, man kan sammenligne med en Mark, der ligger brak. Folkene ere førte tilbage til det i Oldtiden for Orienten almindelige Liv. Man gjenfinder her endnu i vore Dage de samme Sæder, Skikke, Klædedragt, ja det hele Folkeliv, som Bibelen og den ældste Historie skildrer os, selv Folkesnsiognomet troer man at see uforandret som i Ninivehs og Babels Tider. Menneskets Cultur viser os her det samme Billede som den dyrkede Mark, der lades øde og udyrket: den vender tilbage til sin Naturstand og beklæder sig med de samme Urter og Blomster, som tilhørte den i denne.

Jeg kommer nu til den os nærmere liggende og af Historien os velbekjendte græske Culturs Undergang. Med Alexander den Store naaede vel Grækenlands Cultur i Universalmonarchiet sit Høidepunkt; men Daling og Opøsning fulgte umiddelbart derpaa med en Hurtighed, der er uden Exempel, og hvis Grund maa søges i det Eiendommelige hos den græske Stat, som en samlet Heelhed betragtet. Grækenland, som en Eenhed betragtet, bestod af mange fra hinanden i Statsforfatning og Regjeringsform forstjellige Smaastater, meer eller mindre uafhængige af hinanden, med meer eller mindre skarpt udprægede egne Nationaliteter. Disse udgjorde om end ikke altid og i egentlig politisk, saa dog i historisk Forstand en Eenhed: den

græske Stat. Til en gradviis Sammenblanding af de forskjellige Elementer, som enhver af disse Smaastater dannede i Heelheden, kom det ikke forinden Sammensmeltningen til den sidste Eenhed, Universalmonarchiet; derfor vedvarede Gjæringerne efter Foreningen og sprængte den. Culturen var i sin Udvikling ilet forud for Staten.

Opslugt af Romerriget bevarede Grækenland endnu længe den Glæde, som dets Cultur og dets høie Rang i Videnskab og Kunst havde erhvervet det. Dets Lærde og Kunstnere strømmede til Rom, dets Sprog og Litteratur dyrkedes af alle dannede Romere, og dette vedvarede indtil Keiserrigets Deling, da Constantinopel i en endnu høiere Grad drog Resten af græsk Videnskab og Kunst til sig. Smidlertid var Landet selv, Grækenland, blevet saa ofte hjemført af fremmede Krigshære, plyndrende og hærgende Barbarer af alle Folkeslægter, at alle dets rige Stæder vare nedbrændte i Gruset, dets stolte Mindesmærker omstyrtede, dets Kunstskatte bortførte eller tilintetgjorte, og denne Udælgelse fortsattes i den efterfølgende Tid i den Grad, at Oldgrænseren nu forgjæves eller med den yderste Møie søger Stedet, hvor denne eller hiin rige Stad, dette eller hiint berømte Drakel har ligget. Folket selv dræbtes, trampedes under Fødder eller forjoges, og endelig fuldendte Tyrkernes Herredømme Udælgelsens Værk. En tydsk Historiegrænser har utvilsomt den Mening, at Nygrækerne efter al Rimelighed ikke kunne have en eneste Draabe ægte græsk Blod i deres Aarer. Men Sproget og Mindet er klæbet fast ved Jordbunden, og Folket som beboer den, hvad enten det er ægte eller ikke — Folket kalder og føler sig som Grækere, som Etlinge af de store Navne, hvis Minde ikke i en meer end tusindaarig Forældreløshed har forladt dem. Disse Navne, paa hvilke man kan anvende Digterens Ord: even in their ashes lives their wonted fire. Om Livet virkelig har været tilstede, om det kun har slumret i det tilsyneladende døde Legeme, vil der nu efter Befrielsen — som man kun maa ønske, at den havde strakt sig videre over det gamle Grækenland — være Heilighed

til at vise; men slige Experimenter kræve lang Tid, før man tør dømme om Resultatet.

Med Romerfolket er det gaaet omtrent paa samme Maade. Ogsaa det blev før og efter det vestlige Riges Fald over-
svømmet og gjennempløiet af fjendtlige Hære og rovgjerrige
Barbarer. Den indfødte Befolkning var i mange Stæder og
Districter næsten uddød; Barbarerne satte sig fast og toge i
Masse og for bestandigt Besiddelse af hele Landsdele. Allerede
en rum Tid tilbage havde man begyndt at rekrutere de ro-
merste Hære med Barbarer, fordi den opvoxende romerste Ung-
dom var blevet meer og meer, physisk saavelsom moralsk, udnygtig
til Krigstjenesten. Den uhyre Mængde Slavers Frigivelse
havde til sin Tid ogsaa bragt fremmed Blod ind i Romerfolket.
At allerede i Keiser Augusts Tider, de fleste berømte Adels-
slægter vare uddøde, har jeg berørt i det Foregaaende; i deres
Sted kom galliske, celtiberiske, gothiske og tydske Slægter; selv
Keiserrækken fyldtes med Mænd af barbarisk Herkomst. Der
kan saaledes ikke være Tale om ægte romersk Blod i Italien;
man kan ikke sige, at der ved det vestlige Riges Fald eksisterede
et romersk Folk eller nogen reen og virkelig romersk Nationalitet
og Nationalitetsfølelse; skjøndt vistnok, saavel i som udenfor
Italien, det romerske Folke-Element endnu i vore Dage umis-
kjendeligt viser sig at være i Live. Ogsaa i Italien har Nord-
bunden bevaret Fortidens store Minder, og fra den er den
nationale Følelse gaaet over i Beboerne og har levet i dem
gjennem alle Omkæftelser. Ønsket og Haabet om en Gjen-
fødsel blussede ofte op, og er nu, efter næsten et halvt Aar-
hundredes stadige Gjæringer og Kampe, gaaet i Opfyldelse,
idet Italien er blevet en samlet og forenet Stat. Italiens
overlegne Størrelse og det ulige høiere Trin det staaer paa i
Cultur fremfor Grækenland, giver større Udsigt til, at det
Rige, der nu har reist sig paa Ruinerne af det gamle Rom,
vil komme til at indtage en Rang iblandt Europas Stater, der
ikke er dets Herkomst uværdig; men til et andet Romerrige,
til en Verdensbeherster, vil Italien aldrig kunne opsvinge sig;
hverken vil den Aand, som hertil udkræves, nogensinde komme

tilbage over Folket, ei heller ville den cultiverede Verdens nuværende Forhold, Culturens Gang og Udbredelse tillade det. Maaſkee kan denne Gjenfødeſe blive en Parallel til Perſiens efter Befrielsen fra Partherdømmet. Den forunderlige Skjæbne, Italien har været underkaflet lige ſiden det romerſke Keiſerdommes Undergang og ned til vore Dage, kan man ſige: de mange, næften idelige Krige, det var Skuepladsen for, den Høide, Culturen, Videnskaben og Kunſten blusſede op til i den tidlige Middelalder, de mange blomſtrende Smaaſtater, der dannede ſig og forſvandt, Alt er et Beviis for, at der virkelig var Liv i den døde Krop, og at der var Ild under Afſten — med dette Phænomen, der maaſkee i den aſiatiſke Culturperiode finder ſin Parallel i Veſtaſien, har jeg i dette generelle Overblik ikke videre at gjøre; i alt Fald er jeg i det Dieblik jeg ſkriver dette, af Omſtændighederne nødt til at forlade det uundersøgt. I diſſe ſpontane Frembrud af den undergangne Cultur, diſſe Stud fra den omhuggede eller udgaaede Stamme, mindes man uvilkaarlig om hvad vi daglig ſee Exempler paa i Alger- og Skovdyrkningen.

Jeg tør ved denne Mynstring af de i Historien betydningsfulde Nationer, der ere forſvundne ſom ſaadanne fra Verdens-theatret, ikke forbigaae Jødefolket. Dette ſaa mærkværdige og i ſin Skjæbne eneſtaaende Folk har i næſten 2000 Aar været berøvet ſit Land, og har levet adſpredt over ſaagodtſom den hele Jord kan man ſige, dog maa man lægge Mærke til, at det altid har holdt ſig til Lande, hvor Civiliſationen var indført og følgende ogſaa idetmindſte nogen Cultur fandtes: dette Folk har aldrig givet ſig af med at indføre Civiliſation eller plante Colonier blandt Wilde. Det har, uden Stat og uden fælles Overhoved, beſtaaet ſom et Folk, har bevaret ſin Nationalitet, ſit Sprog, ſine Sæder og Skikke alene ved ſin Religion. Jøderne eſtertragte nu ikke længere at komme i Beſiddelse af deres Land, at danne en egen Stat, fordi de føle, at de ere blevne udygtige dertil og have levet ſig ſaaledes ind i den Rolle i Cultur livet, ſom de udelukkende have hengivet ſig til, at den er blevet dem Natur. De have tabt Smagen for Algerdyrkning og Evnen dertil; de ſkye alt grovt og ſvært legemligt Arbeide, tage ikke Tjeneste ſom Huuſtjende, gaae ikke tilføes og

have indtil den nyeste Tid været anseete for udygtige til Soldaterstanden. Handelen alene i alle dens forskjellige Grader og Grene kan man i Almindelighed sige er udelukkende deres Beskæftigelse og Næringsvei; de forstaae med en dem eiendommelig bleven Skarpsindighed at opfatte og sætte sig ind i alle Handels- og Pengeforhold, og de finde altid de Veie, der føre til den største og sikreste Fordeel. At dette har været et Hovedtræk i Folkets Charakter, medens det endnu var et selvstændigt Folk, seer man af Historien, der beretter om den Rolle, Jøderne spillede i Ægypten under det græske Dynastie, som Skatteforpagtere, Banquierer og Penge mænd.

Efterat Jøderne i den nyere Tid ere satte paa lige Fod med andre Statsborgere i de fleste Lande i Europa, have de begyndt ogsaa at vælge andre Næringsveie end Handelen, fortrinnsviis Læge- og Advocatstanden fremfor den mindre lønnende Embedsstand; ogsaa i Videnskab og Kunst træde de nu op i større Antal end forhen og udmærke sig i de fleste Grene ved en fortrinlig naturlig Begavelse. Efterhaanden som det Tryk, der forhen hvilede paa dem, er svundet, have de ganske sluttet sig til Tidens Cultur og til det Folks Nationalitet, som har optaget dem, saa at de med hele deres sydlige Naturs Varme omfattede og deeltog i dets Interesser; og under alt dette tabe de Intet af deres eiendommelige Nationalitet, men forblive Jøder i Religion, i Sprog, i Skikke og Sæder, i Kjærlighed til deres Folk, til dets Historie og Fortid. De Tilnærmelser i mange Skikke, i Tænke- og Levemaade, som Deeltagelsen i det almindelige Folkeliv uundgaaelig fører med sig, har man engang troet skulde føre til en fuldstændig Sammensmeltning, en Gaaen op af den jødiske Religion i den christne, af det jødiske Folk i de cultiverede Nationer, som have givet dem Borgerret hos sig; men hidtil ere disse Tilnærmelser kun forblevne staaende ved Overfladen. Man troede, at naar Trykket, hvorunder de levede, blev hævet, vilde ogsaa Modstandskraften svækkes, og Sammensmeltningen omsider komme af sig selv; men i den udstrakte Forstand, at Folket, Religionen og Sproget skulde absorberes ganske, er der ikke Udsigt til selv for den Deel alene, der ganske

har sluttet sig til os og lever iblandt os; thi de findes maaskee i endnu større Mængde opholdende sig paa den høiere Culturs yderste Grændser, hvor de, trodsende Forfølgelse og Mishandling, tjene som Mellemled for Handel og Samkvem mellem Cultur og Barbari, og netop i denne eiendommelige Rolle, det Folk har overtaget, ligger maaskee den sikreste Borgen for dets Existens.

Den Gaade, som dette Folk i sin Skjæbne stedse har været og er os, skal jeg ikke forsøge paa at løse. Jeg har en dunkel Erindring om, at Addison har i hans Spectator givet en Forflaring i streng orthodox Stil, grundet nemlig paa Steder i den hellige Skrift; men denne vil ikke tilfredsstille den naturphilosophiske Undersøgelse om Aarsagen til Phænomenet og Betydningen af det for den almindelige Udvikling af Culturen i Menneskeslægten. Nogle ville i Jødefolket see ligesom en for Menneskeslægten bestemt Suurdeig, der hos de mindre opvakte Racer og Folkefærd skulde bevirke den for Udviklingen nødvendige Gjæring, hvilken Rolle skal stemme med dets høie Rang som Guds udvalgte Folk. Andre sammenligne det med Snylte-dyr og Snylteplanter, hvis Mission da ogsaa kan have et lignende Formaal. Men ingen af disse Vignelser bringer os nærmere til Spørgsmalets Løsning.

Mange have holdt fast ved den Mening, at Mennesket ikke formaaer ved egen Kraft alene at hæve sig fra Natur- eller Bildhedsstandens laveste Trin op til en stadigt fremstridende Culturstand, fordi, sige de, Tradition, Historie og Erfaring ligesom Verdens Begyndelse og til vore Dage udtrykkelig lærer os, at Culturen allevegne er indført ved Bæsnere af en høiere Art eller Mennesker, der allerede besad en høiere Cultur. Selv Moses giver Bink herom, skjøndt hans Fremstilling af Trinene i Culturudviklingen viser en Bakke imellem to Systemer eller Theorier. Men om vi nu endog med Sikkerhed vidste, at dette har fundet Sted hos alle de ældste Culturfolk, vi have nogen Kundskab om, og at det i Regelen maa finde Sted, saa er det dog langt fra, at der heri ligger et Beviis for Umuligheden af, at en Urcultur har existeret, og at den har dannet sig paa en naturlig Wei og Maade. En saadan Urcultur maatte man

føge i Asien, hvor vi jo Alle ere enige om at Mennesket først er fremkommet; og dersom vi antage, at Stedet, hvor Mennesket var hensat, indeholdt alle Betingelser for en snar Dannelselse og Udvikling af Culturen, saasom alle gunstige Naturforhold, Huusdyrenes Tilstedeværelse, den stærkeste Opfordring til Agerdyrking og Fædrift — saadanne specielle Forberedelser for Menneskets Ophold paa Jorden finde vi jo umiskjendelige Tegn paa overalt i Jordens Dannelselse og Indretning: saa maatte heraf følge, at der ikke behøvedes meget lang Tid, mange Generationer til at Agerdyrkingen og Nomadelivet skulde have dannet sig, uden nogen Læremesters Tilkomst udenfra — og disse, Agerbrug og Fædrift — især det Første —, ere Cultur, Culturens Moder; alt Øvrigt kommer af sig selv, er man først kommet saavidt. Andre locale Forhold begunstigede i samme Grad alle andre Førstestridt, som ogsaa Moses i hans Skildring af Culturudviklingen anfører om de første Opfindelser, de første Skridt til Religion og til Videnskab og Kunst: saaledes førte Luftens Klarhed og den sknsfrie Himmel i hine Egne Nomadestammerne — Hyrderne paa Marken om Natten — de første Skridt paa Veien til Astronomien. Var nu et saadant større eller mindre Strøg af Jorden givet Menneskeslægten til Bugge, saa maatte fra dette Centralpunkt Culturen i sin Udvikling og Udbredelse udgaae i videre og videre Kredse og udbrede sig over de nærliggende Dele af Asien, hvor ogsaa Alt var indrettet forud til at modtage den. Det var kun Tid, der udkrævedes; thi Anlægget til Udvikling ligger som en særlig Egenkab i Menneskets Natur, og efter vor Tidsregning har ogsaa Menneskeslægten hertil brugt et Par Tusind Aar. Det er saaledes en falsk Forestilling om Menneskets Naturevner at holde fast ved hiin Mening.

Samtidig med den første Culturdannelselse træder Stat og Religion frem til Liv og Virksomhed. Begge ere Organismer, der uadskilleligen tilhøre Menneskenaturen. Den Første, Staten, findes i Begrebet allerede i den lavere Deel af Skabningen som nødvendig Betingelse for visse Arters Mission, for Artens Vedligeholdelse m. m., men i disse Sphærer er den stereotyp,

stillestaaende, hvorimod den i Menneſkeſlægten viſer ſig ſom en levende Organisme, der i Forening med Culturen og Religionen udvikler ſig, har et Livsløb og ender med Oploſning, eller det vi kalde Døden. Til Religionen kjende vi i den hele nedenfor Menneſket ſtaaende Skabning intet Tilſvarende.

Hvorledes og i hvilken Grad diſſe tre Organismer ere betingede af hverandre, er det mig her neppe muligt at ſige Noget om med Beſtemthed. Stat og Religion træde ilive ſamtidig med eller ſnart efter det første Samfundslivs Dannelse, ſamtidig med eller ſnart efter Menneſkets Fremkomſt paa Jorden; til begge Begreber viſer den første Spire ſig og kan endog naae en vis Grad af, ſkjøndt altid kun ringe, Udvikling, før Culturen har ſat nogen egentlig Spire. Man har nemlig fundet Folkeſtammer, der have forenet ſig under en fælles valgt, ja endog arvelig Høvding; og det religiøſe Begreb har antaget en faſt Form, en Slags Præſteſtand har dannet ſig, og dette hvor der endnu ikke har viiſt ſig Spire til en begyndende Cultur. Paa ſaadanne Steder af Jorden, hvor det ſynes, at Naturforholdene modsætte ſig eller ere ugunſtige for Dannelsen af Cultur, vil derfor Menneſket længe kunne forblive ſtaaende paa det ſamme lave Trin, indtil Culturens Spire indføres udenfra. Culturen — det ſamme ſom eller en Folge af Menneſkets Perfectibilitet, dets Anlæg og Drift til ſtedſe mere og mere at udvikle ſine aandelige Evner, til at opdage og benytte Naturens Kræfter for at forbedre og forſkjønne ſin Tilværelſe — Culturen ſynes da at være Betingeſſen for de to andre Organismers Udvikling, medens diſſe igjen værne om den, fremme og ſtyre dens Udvikling. Agerdyrkning — Dyrfelſen af Jorden —, der bringer Menneſket til at ſætte ſig faſt i Landet og leve i faſte Boliger, og hvis Syſfel dæmper de vilde Videnskaber, er, fremfor Jagt og Fiſkeri, ja ſelv Fædriften eller Nomadelivet, den egentlige Spire til al menneſkelig Cultur. Med Agerdyrkningen fremkommer Smaabyer, der blive til Smaastater, hvor Monarchiet, Theokratiet, Republiken og Blandinger af diſſe danne ſig. Smaastaterne ſmelte ſammen til ſtore Riger, og denne Sammenſmeltning gaaer iſølge Naturens Orden videre og videre, indtil

alle ved Culturen udviklede Kræfter ere samlede under eet Herredømme, i een Stat, Universalmonarchiet, Statens høieste Udviklingspunkt.

At der i Asien har dannet sig en Urcultur paa denne naturlige Maade, antager jeg for utvivlsomt; sandsynligt er det, at Indien har været Sædet for en saadan, og det lader sig tænke, at Urculturer have dannet sig paa flere Steder i Asien, saasom China, i Landene i Vestasien, ja Culturen i Mexico og i Peru var maaskee ogsaa en Urcultur. Indiens Statsforfatning var theokratisk; Præstestanden var hellig og stod over Kongerne. Religion og Stat vare som sammensmeltede. Det mere vindstibelige end frigeriske Folk var som Børn i Præstestandens Hænder. Ved Religionens phantastiske Være holdtes det sværmeriske Folk i Ave, og dens Fester vare Folkedanstelser, der passede for det barnlige Sind. Tanken, som laae til Grund for denne Statsforfatning, var at forhindre enhver Forandring, fastholde Tingenes Ordning som den var, den bedste man kunde tænke sig for Menneskene, den samme Tanke som Encyrg havde. Man tænkte sig ikke Staten som en levende Organisme, der bærer sin Udvikling i sig selv. Forfatningen var naturlig for en Urcultur hos et stille, fra andre affondret liggende Folk. Da Alexander kom til Landet, havde denne Statsforfatning maaskee bestaaet i meer end 2000 Aar. Det vidtudstrakte Land vedblev at være deelt imellem mange Smaakonger. Religionen holdt Staten fængslet ligesaavel som den menneskelige Aand; og saa dybt og varigt er Indtrykket blevet, at man snarere tør spaae Folkets totale Undergang, dets Forsvinden fra Jorden end dets Gjenoplivelse.

I Ægypten, hvor Folket uidentviol var stammebeslægtet med Indierne, var af samme Race som de, herskede ogsaa Præstestanden, og den samme Forfatning, den samme Kasteinddeling fandt Sted der, som i Indien. Berøringen og Sammenstødet med Vestasiens frigeriske Nationer, der vare af en anden Race, og hos hvem en anden Cultur havde dannet sig, gav imidlertid Anledning til Kongemagtens Udvidelse og den deraf følgende Indskrænkning i Præstestandens Magt. Folkets Udvikling tog

derfor et høiere Sving, og dette viser sig ikke alene i Videnskaben, men ogsaa i Kunsten, i hvilke begge Ægypterne, som bekjendt, hævede sig til en forbausende Høide, med Undtagelse af at der i Billedhuggerkunsten viser sig et Savn af den høiere Aandsfrihed, som først traadte for Dagen i den græske Kunst — et Savn, som maa tilskrives Folkets Temperament og maaskee endnu mere Theokratiets Aanden nedtrykkende Virkning. Religionen var ogsaa her traadt hæmmende i Veien for Statens frie Udvikling, skjøndt ikke i samme Grad som i Indien. Følgerne bleve, at da Blomstringstiden var forbi, svandt Livskraften hen, og Folket uddøde.

I disse to Culturers Historie see vi Religion og Stat uharmonisk sammenvirkende, see den ene at stille sig i Veien for den anden, gribe forstyrrende ind i den andens Function, her Kirken i Statens. At Virkningen heraf blev saa gennemtrængende og varig, maae vi forklare os af Menneskeslægtenes Barndomsalder og Savnet, paa den Tid, af de flere Elementer, der i en mere fremskreden Alder træde til og frembringe Rigevægt. Normalt udvikler Staten sig i Harmonie med Religion og Cultur, og gaaer, alle Hindringer til Trods, det Livsløb, der af Naturens Love er anvist den. I alle tre Organismers Udvikling viser Friheden sig i utallige uberegnelige Svingninger, medens en høiere Styrelse tilkjendegiver sig i andre Vendinger, Standsninger, Spring og Fremadilen, der endnu mindre lade sig forudberegne eller ane.

Jeg har kaldt Universalmonarchiet for det høieste Trin i Statens Udvikling, ikke fordi jeg i Monarchiet, det absolute, eller i Universalmonarchiet skulde finde den Statsform, der skjænker Mennesket den største Lyksalighed, det kan opnaae paa Jorden. Hver Statsform har sine Fortrin til sin Tid. Disse, som Grundformer faa og kun ved Blandinger og Blandingsforhold mangfoldiggjorte, skifte, uden altid at følge nogen bestemt Regel, ofte hos det samme Folk gjentagne Gange, snart som beregnelig Følge af Udviklingens Gang, snart som Lune, i et Spring. Det er ikke Enkeltmands Villie eller Lune, der styrer dette, men den Aand, der rører sig i Folket; og Univer-

salmonarchiet kommer ikke, fordi en stor Erobrer faaer Indfaldet og har Magten dertil, men fordi Tiden dertil er kommen; det er Slutningsacten af Culturperioden, den som af Naturens Love er foreskreven. At det maa engang komme hertil, kan Statsmanden forudsee, uden at han derfor lader Statsroret slippe sig af Hænderne, Nationerne tænke sig, uden derfor at tabe det Ringeste af deres Nationalitetsfølelse. Ethvert Menneske veed, at han skal døe engang, og dog nyder han Livet uforstyrret og opfylder sine Pligter ligesuldt til det Sidste, som om Døden var langt borte, skjøndt den maaskee svæver over hans Hoved.

Jeg har i det næstforegaaende Capitel, i Sammenligningen mellem vor christne Cultur og de ældre, ikke draget Politiken med ind i Betragtningen. Indskrænkende mig til ganske faa Bemærkninger skal jeg nu her berøre Emnet med et Par Ord. Det er ikke meer end 30—40 Aar siden, at de Sfranker, der hidtil havde begrændset Europas Politik og holdt den til at beskæftige sig alene med europæiske Stater og Forhold, bleve nedbrudte. England gjorde Begyndelsen til at skabe en Verdenspolitik, der i sine Planer og Combinationer omfatter hele Jordkloden. Dets vidt omkring spredte Coloniers stærke Fremvæxt og Udvipling i Cultur og Rigdom, Udvidelsen af dets Magt i Indien, og de Sammenstød med forhen næppe af Navn fjendte asiatiske Stater, den førte til, foruden de hyppigere blivende Rivninger med China — alt dette og flere andre Aarsager, hidrørende fra den europæiske Culturs stærke Fremskridt, Dampskibe, Dampbaner, Telegrapher m. m., gave Anledning til at udvide dets Politik langt ud over de snevre Grændser, indenfor hvilke den europæiske Politik hidtil havde bevæget sig. Frankrig var ikke seen til at følge Englands Exempel; Rusland havde allerede længe haft Forbindelse med Asiens Magter; og flere af Europas Nationer stræbe nu at knytte Forbindelser med China, Japan, Siam o. s. v. Over den hele Jordklode maa nu Politikeren faste Blikket, naar han vil gjøre Beregninger og Combinationer, og fra den fjerneste Deel af Verden kan nu den Gnist komme, der sætter hele Europa i Lue.

Efterat Statsfordelingen i Europa havde naaet en vis Fasthed, var det i vor Periode blevet en Sjældenhed, at Throner omstyrtes eller nye reistes, Stater opslugtes og andre dannede sig. Efter Wienercongressen vilde Den være bleven holdt for en Visionair, der havde talt om Muligheden af, at den Tid kunde gjentage sig i vor Periode, da, som i de ældre, Kongeriger som Pontus, Bithynien, Antiochien, Pergamus, Cappadocien, Paphlagonien o. a. opstode, og efter en forholdsvis ephemer Tilværelse faldt sammen igjen. Vi have dog seet Begyndelsen hertil, og paa de flere Exempler, vi allerede have oplevet, ville andre følge, maaskee endog om ikke lang Tid. Meget tyder saaledes paa, at vor Periode gaaer en Tid imøde, da Forviklinger i Politiken ville fremkalde Bevægelser iblandt Nationerne, der i Dimensioner ville staae i samme Forhold til hine i Oldtiden, som alt Øvrigt, hvori vor Culturperiode udmærker sig fra de tidligere.

Vil jeg nu, til Slutning, endnu engang betragte de tre Organismer — Jordelivets Factorer — Staten, Culturen og Religionen, idet jeg lader Blikket glide hen over alle de os bekjendte Culturperioder, for at komme til et Svar paa det Spørgsmaal, om der i nogen af disse Organismer eller Factorer aabenbarer sig et Anlæg til en stadig Fremgang fra Periode til Periode imod et høiere, os ubekjendt Maaal, saa vil det Svar, jeg er istand til at komme til, blive som følger.

Staten som Organisme finde vi igjennem alle Perioder uforandret den samme i alle dens Livsytringer, dens Udvikling, dens væxlende Former og dens Livsløb, Alt saavel indad som udad til, det indre saavel som det ydre Liv, og det i de mindste Enkeltheder endog. Standninger i Udviklingen have fundet Sted, som hos Indierne, Grundformerne have været blandede i de forskjelligste Forhold og mangfoldige Nuancer; men i dens Bæsen og Grundformer staaer den skarpt afgrændset og uforandret den samme, og det er for mig utænkeligt, at Fremtiden vil kunne bringe noget Nyt heri, der var mere end blot Modification af det allerede Bestaaende.

I Culturen finder jeg ligesaalidt nogen Forandring i det

Væsentlige fra den ene Periode til den anden. Man kunde gjøre den Undtagelse, at vi ved vor fuldkomnere Kundskab om Jordkloden ere komne i Besiddelse af Midler, som Oldtidens Perioder ikke kjendte, at vi ved Videnskabernes Fremskridt have lært at kjende og benytte Naturkræfter, om hvilke vi troe de Gamle havde ingen eller liden Kundskab. Men, som jeg allerede etsteds i det Foregaaende har sagt, alt dette er kun en naturlig Følge af Culturvandringen og har ingen Indflydelse paa Culturens Væsen.

Underledes kunde det være med Videnskaben, der selv er en Deel af Culturen; men deels ere Fremskridtene i den ogsaa at sætte i Forbindelse med Culturvandringen, deels er Medarvelsen fra Periode til Periode, saavel af det, der er kommet til os fra Fortiden, som af det, der fra vor Periode vil komme til en efterfølgende, høist usikker, og endelig finder jeg ikke, at selv Videnskaben har en saadan Indflydelse paa Culturlivet, at den gjør dette karakteristisk forskjelligt fra de andre Perioders. At Videnskaben — Kundskab om Naturen og dens Love — maatte være, jo længere Menneskeslægten levede paa Jorden og jo mere den lærte Jordkloden, dens Frembringelser, dens Indre og dens Omgivelser at kjende, er en Selvfølge, og saaledes betragtet har der igjennem Perioderne kunnet finde en Udvikling Sted. For dens Betydning for Culturen i materiel Henseende lader jeg altsaa min almindelige Dom om denne ogsaa gjælde for Videnskaben; henført under en anden Betragtning, dens høiere aandelige Betydning for Mennesket, vilde jeg derimod stille den sammen med Religionen.

I den sidstnævnte af de tre Organismer, Religionen, og i den alene, troer jeg at see en stadig, skjøndt langsom Udvikling gaae igjennem alle Perioderne. Heri er en Fremgang som fra Barndomsalderens Phantasieverden til den modnere Alders Fornuftliv. Religionen staaer som et Selbestaaende, følger sin Udviklings egen indre Kraft ubunden af Stat, Cultur og Tid, bryder igjennem alle Hindringer, afdastende sin gamle Skikkelse eller Klædebon, som enten henmuldrer og opløses til Intet, eller endnu en Tidlang klæber ved forstenede Culturer.

Det nye Skud udbreder sig vidt og bredt som et stærkt Træ, der kneiser høit over dem, der endnu bestaae fra den ældre Tid. Dette er den christne Religions nuværende Blomstring blandt Menneskene. Heri er Udvikling, er Fremvæxt, og skulde man ikke kunne tænke sig den fremdeles mulig? stedse stræbende mod et høiere Maaal, stræbende som Asymptoterne i Hyperbolen, kommende Maalet nærmere og nærmere, uden nogensinde her paa Jorden at naae det.

Religionen viser sig altsaa som en Organisme af en ganske anden Natur end de to Andre; den følger ikke den samme Endelighedens Lov som de: deres Død er, som for alt jordisk Liv, Oversfyldningens — Modenhedens — Følge; dens Liv er vel knyttet til Staten og igjennem denne utræder sig dens Udvikling; men dens Liv rækker ud over Statens; den er et udenfor Jordelivet staaende Element, som i sin Berøring med dette antager Charakteren af en jordisk Organisme. Religionen er Broen imellem det jordiske Liv og det aandelige eller Livet efter Døden.

Den nys ovenfor givne Beskrivelse af Livets Ophør, at det er en Oversfyldning, har man anvendt paa vor Jordklodes Liv: det vil ophøre, sagde man, naar engang Jordens Overflade ikke har Rum til flere Beboere, det vil da sige Mennesker og saadanne Dyr og Planter, der ere Mennesket uundværlige. Et over Jorden med Hensyn til denne Hypothese forfattet Kort viste til vor Beroligelse, at der af ubeboet eller tyndt befolket Land er rigelig Beboelsesleilighed for Menneskene endnu i mange Tusinde Aar, hvor stærkt end Folkemængden kunde regnes at tiltage.

Og her vil jeg standse. Forundes det mig i et andet Bind at fortsætte disse Betragtninger, ville de begynde med et Capitel, jeg i det Foregaaende har bebudet: „Om den menneskelige Sjæl, Villiens Frihed og Straffedommen ligeoverfor eller ved Siden af Læren om det guddommelige Forsyns Strælfse“, der skal være Indledning til et andet: „Om Culturens Betydning for Menneskeindividet eller det enkelte Menneske“.

